uluslararası yeni işbölümü ve serbest bölgeler

belge yayınları

Folker Fröbel / Jürgen Heinrichs / Otto Kreye

uluslararası yeni işbölümü ve serbest bölgeler
Folker Fröbel / Jürgen Heinrichs / Otto Kreye

BELGE YAYINLARI 15

ULUSLARARASI YENİ İŞBÖLÜMÜ VE SERBEST BÖLGELER

Ek: Türkiye'de Serbest Bölge Girişimleri 1923 - 1982

1960'ların sonlarından başlayarak yapısal bir durgunluğun içine giren kapitalist dünya ekonomisi, gittikçe yoğunlaşan bir ekonomik bunalımın içinde. Öte yandan 1970'li yıllarla birlikte kapitalist dünya ekonomisinde yeni bir uluslararası işbölümünün şekillenmeğe başladığı gözenenmekte. Almanya'da Starnberg'deki Max Planck Enstitüsünün araştırıcılarından olan Folker Fröbel, Jürgen Heinrichs ve Otto Kreye'nin elinizdeki araştırması kapitalist dünya ekonomisindeki bu yeni sürece ışık tutmakta. Kitaba Eklediğimiz M. Sönmez'in Türkiye'de Serbest Bölge Girişimleri adlı incelemesi ve derlediği belgeler ise, konuya Türkiye açısından tarihsel bir boyut gelirmekte ve güncelleşeceği anlaşılan konunun daha sağlıklı biçimde tartışılmasını amaçlamakta. Ne yazık ki ülkemizde yeni oluşumlar gelişmelerin sıcaklığı içinde değil, herşey olup bittikten sonra tartışılmakta, değerlendirilmekte... Türkiye'de 1920'lerden beri gündeme getirilen, daha sonra vazgeçilen serbest bölgeler konusu, bugün daha farklı bir bağlam içinde yeniden gündeme gelmekte. Elinizdeki kitabın konunun daha aydınlık biçimde kavranmasını sağlayacağı inancındayız.

Uluslararası Yeni İşbölümü'nün Yazarları olan Fröbel, Heinrichs ve Kreye, Dünya Ekonomisi, Üçüncü Dünya ekonomileri, bunalım ve yapısal değişikler üzerine yapılmış, ortak yada ayrı ayrı bir çok araştırmaya sahip. Uluslararası Yeni İşbölümü ise, uluslararası planda büyük ilgi uyandırdı ve başka dillerde çevrildi, tartışıldı, diğer araştırmalarda kaynak olarak kullanıldı. Yazarların diğer çalışmaları arasında şunları sayabiliriz: Kapitalist Dünya Ekonomisinde Yapısal Değişiklikler (Derleme), Dünya Ekonomisinde Bunalım (Derleme). Halkların Sefaleti - AGÜ'lerin Yoksullaşması (BM Belgelerine ve kaynaklarına dayanan bir derleme).

BELGE YAYINLARI 15

Birinci Baskı : Mart 1982

Frōbel, Heinrichs, Kreye: Die neue internationale Arbeitsteilung, Strukturelle Arbeitslosigkeit in den Industrieländer und Industrialisierung der Entwinklungsländer (1977 Hamburg) / Kapak Düzeni : Nadir Mutluer / Baskı : Kardeşler Matbaası / BELGE YAYINLARI : Nuruosmaniye Cad. Atasaray Han 406 Cağaloğlu İst.

F. FRÖBEL, J. HEINRICHS, O. KREYE

ULUSLARARASI YENİ İŞBÖLÜMÜ VE SERBEST BÖLGELER

Çeviren : Yılmaz ÖNER

Ek : Türkiye'de Serbest Bölge Girişimleri 1923 - 1982

M. SÖNMEZ

belge yayınları

YAYINEVİNİN ÖNSÖZÜ

Dünya kapitalizmi yeni bir krizin içinde. Üstelik bu kriz öyle kısa dönemli darboğazlar, dalgalanmalardan değil. O nedenle de ekonomik düzeyde alınacak birtakım önlemlerle de atlatılacak gibi değil. Kriz, toplumsal bütünlüğün her düzeyinde kendisini hissettiriyor. Politik, ekonomik, ideolojik yapılarda önemli alt-üst oluşlara yolaçıyor. Dolayısıyla toplumsal bütünlüğün yeniorarımı (restorasyonu) öyle kısa vadede üstesinden gelinebilecek bir sorun olarak da görünmüyor. Kriz kapitalist sistemin krizi olduğu için ülke sınırlarının üstünde tüm ülke ekonomilerini kapsayan bir gerçekliğe sahip.

Yayınevi olarak yaşanılan krizi çözümlemeye çalışan inceleme ve araştırmaların hiç olmazsa bir bölümünü okuyucuya sunarak bu alandaki boşluğu —kendi olanaklarımızın elverdiği kadar— doldurmaya çalışmak amacındayız. Bu amaç doğrultusunda M. Sönmez'in «Türkiye Ekonomisinde Bunalım: 24 Ocak Kararları ve Sonrası» (1980) adlı çalışmayla başlayan ve Doç. Dr. Taner Berksoy'un «Azgelişmiş Ülkeler ve 'İhracata Yönelik Sanayileşme'» (1982) adlı tez çalışmasıyla süren bir iktisat dizisi başlatmış durumdayız. Elinizdeki kitap da bu çabamızın yeni bir ürünü. Bu çalışmaları, bazı bağımlı ülke (Şili G. Kore v.b.) ekonomilerini konu olan araştırmalar, çağdaş kapitalizmi ve yaşanan krizi analiz eden teorik makale derlemeleri izleyecek

«Uluslararası Yeni İşbölümü ve Serbest Bölgeler» kitabının yazarları Fröbel, Heinrichs ve Kreye, çalışmalarında imalat sanayiinin giderek artan bir hızla azgelişmiş ülkelere kaydırıldığı tesbitinden hareketle bu değişikliğe yolaçan etkenleri irdeliyorlar. Yazarlar bu etkenleri üç başlık altında topluyorlar. Bunlardan birincisi azgelişmiş ülkelerde işgücünün bolluğu ve ucuzluğu, ikincisi teknolojik gelişimin üretimi kontrol etmede coğrafik uzaklıklara olan bağımlılığı azaltması, üçüncüsü ise teknolojinin girift üretim yöntemlerini vasıfsız işgücünün başarabileceği basit işlemlere indirgeyebilmesi.

Fröbel, Heinrichs, Kreye'nin de içinde bulunduğu bazı iktisatçılar sermayenin uluslararasılaşmasını, sadece üretken sermaye-

nin uluslararasılaşması olarak ele almakta ve çözümlemelerini bu temelde geliştirmektedirler. Bu yaklaşım, sorunun para-sermaye ve meta sermaye devrelerinde çözümlenmesi gerektiğini savunanlarca (örneğin C. Palloix) «klasik yanılsama» olarak değerlendirilmektedir. Bu yaklaşımı eleştirenlere göre, klasik ekonomi politiğin üretken sermaye devresini (Ü-Ü') para ve meta sermaye devrelerinden soyutlanmış olarak ele alması, bazı «Marksist» iktisatçıların da yanılmalarına yolaçmakta; onların, Marksist ekonomi politiğin de buna önem verdiği sanısına kapılmalarına yolaçmaktadır. Kitapla ilgili olarak okuyucuyu —koşullandırmadan— uyarmak istediğimiz en önemli nokta bu.

Alman yazarlar teorik önermelerini üç ayrı ampirik çalışmayla sınıyorlar. Bunlardan birincisi F. Almanya'daki tekstil ve giyim sanayiinin dış ekonomik ilişkilere bağlı olarak yapısal dönüşümünü konu alıyor. İkinci ampirik çalışma ise yine F. Almanya'daki (tekstil ve giyim sanayii dışında) imalat sanayiine özgü yurt dışı üretim ve istihdamla ilgili. Yazarların üçüncü ampirik çalışmaları bağımlı ülkelerin dünya piyasasına yönelik sanayi üretimlerinin yapısını ve işleyiş mekanizmalarını konu alıyor.

Biz bunlardan ilk ikisinin sadece sonuç kısımlarını, üçüncüsünün ise tamamını yayınlamayı uygun gördük. Yazarların üçüncü ampirik çalışmalarında genişçe yerverdikleri «serbest bölge»lerin ilgiyle okunacağını umuyoruz. «İhracata yönelik sanayileşme» stratejisinin temel köşe taşlarından biri olan serbest bölgeler konusunda yazarlar oldukça zengin ve titiz bir çalışmayı sergiliyorlar.

Serbest bölgeler artık Türkiye'nin de gündeminde. Türkiye'de 24 Ocak Kararlarıyla uygulamasına geçilen ihracata yönelik sanayileşme stratejisinin en önemli araçlarından biri olan serbest bölgeler konusunda şu sıralar yoğun çalışmalar yapılıyor. Serbest bölge uygulaması Türkiye'de çeşitli sınıflar açısından ne gibi sonuçlar yaratabilecektir? Kitabın ikinci kısmında yeralan M. Sönmez'in çalışması bu soruya yanıt arıyor. Serbest bölgeler Türkiye'nin gündemine bugün gelmiş bir olgu değil. Farklı bağlam ve işlevlerde olmak üzere, serbest bölgeler 1920'lerden bu yana özellikle çeşitli dönemlerde tartışılmış, uygulamaya yönelik girişimlerde bulunulmuş alanlar. Sönmez'in çalışması bu tarihçeyi de konu alıyor ve kitabın sonunda verdiği rapor, yasa ve kararnamelerden oluşan eklerle bu konuda yapılacak araştırmalara kaynak sağlıyor.

Belge Yayınları

İÇİNDEKİLER

BELGE YAYINLARININ ÖNSÖZÜ 5
ÖNSÖZ 9

Bölüm 1 — DÜNYA EKONOMİSİNDE ULUSLARARASI YENİ İŞBÖLÜMÜ 11

1.1. — Olayın Görünüş Biçimleri s. 11 / 1.2. Bugünkü Dünya Ekonomisinde En Önemli Gelişme Eğilimi s. 19 / 1.3. Bazı Dallarda Yapılan Ampirik Araştırmalar s. 25 / 1.4. Sosyal ve Politik Sonuçlar s. 32

Bölüm 2 — DÜNYA KAPİTALİST SİSTEMİNDE BİR GELİŞME EVRESİ OLARAK ULUSLARARASI YENİ İŞBÖLÜMÜ 56

2.1. Sermayenin Değerlenme Biçimleri s. 36 / 2.2. Kapitalizmin Gelişmesi s. 43 / 2.3. Sermaye Değerlenmesinin Güncel Koşulları s. 45 / 2.4. Uluslararası Yeni Bir İşbölümüne Doğru s. 55

KESİM I

FEDERAL ALMAN TEKSTİL VE GİYİM SANAYİİNDEKİ GELİŞİM ÖRNEĞİNDE ULUSLARARASI YENİ İŞBÖLÜMÜ
Özet Bakış 60

KESİM II

YAYGIN YURTDIŞI ÜRETİMİN EKONOMİK VE POLİTİK BELİRLEYİCİLERİ VE SONUÇLARI 66

1. Yurtdışı Üretimi Belirleyen Nedener Üzerine s. 66 / 2. Yurtdışında ve Yabancı Ülkelerde Yatırımların Değerlendirilmesi s. 68 / Yurtiçi İşyerlerinin Kaydırılması s. 73 / 4. Yurtdışı Üretimdeki Gelişmelerin. Perspektifi s. 77.

KESİM III

GERİ KALMIŞ ÜLKELERİN DÜNYA PAZARINA YÖNELİK SANAYİLEŞMESİ: SERBEST ÜRETİM BÖLGELERİ VE DÜNYA PAZARI FABRİKALARI

AÇIKLAMA 80

Bölüm 1 — ASYA, AFRİKA VE LATİN AMERİKA'DAKİ SERBEST ÜRETİM BÖLGELERİNİN BİR DÖKÜMÜ ... 83

1.1. Yeni Üretim Merkezleri: Serbest Üretim Bölgeleri s. 83 / 1.2. Üretimin Uluslaraşırı Örgütlenmesi: Dünya Pazarı Fabrikaları s. 91 / 1.3. Asya, Afrika ve Latin Amerika'daki S.Ü.B. leri ve D.P.F.ları s. 93 / 1.4. Yatırım Koşulları ve Özendirme s. 102

Bölüm 2 — SERBEST ÜRETİM BÖLGELERİ VE DÜNYA PAZARI FABRİKALARINDA ÜRETİM YAPISI 108

2.1. S.Ü.B. leri ve D.P.F. larında Üretim Yapısının Ana Determinantı Olarak Ucuz İşgücü Kullanımı s. 108 / 2.2. Sanayide Tek Yapılar s. 116 / 2.3. Elektroteknik Yapı Elemanları Sanayiinde Üretim Yerlerinin Kaydırılması s. 117

Bölüm 3 — İŞGÜCÜ PİYASASI VE ÇALIŞMA KOŞULLARI 123

3.1. Geri Kalmış Ülkelerde İşbulma-işverme Yetersizliği ve İşsizlik s. 123 / 3.2 S.Ü.B. leri ve D.P.F. larında İstihdam s. 128 / 3.3. İşgücünün Aşırı Sömürülmesi s. 133

Bölüm 4 — DÜNYA PAZARINA YÖNELİK SANAYİLEŞMENİN GERİ KALMIŞ ÜLKELERİN SOSYO-EKONOMİK GELİŞMELERİNDEKİ ETKİLERİ 148

4.1. Dünya Pazarına Yönelik Sanayileşmenin Açılkonan Hedefleri ve Gerçek Sonuçları s. 148 / 4.2. Toprak ve Arazi Mülkiyeti, Sermaye ve İşgücü Kullanımı s. 162 / 4.3. Ulusal Ekonominin Yurtiçi Asgari Gelirleri ve Yabancı İşletmelerin Azami Kazançları s. 165 / 4.4. Bağımlı ve Eşitsiz Gelişme s. 169 / 4.5. Çok Uluslu Şirketlerin Hareketliliği ve Ülkeler Arası Rekabet s. 174

Bölüm 5 — YÖNETİCİLERİN, ÇALIŞANLARIN VE SENDİKA SEKRETERLERİNİN RAPORLARI 179

SONSÖZ 192

TABLOLAR 196

*
**

TÜRKİYE'DE SERBEST BÖLGE KURMA GİRİŞİMLERİ — M. SÖNMEZ ... 213

Giriş s. 214 / 1. 1920'yi Yıllarda S.B. Kurma Girişimleri s. 216 / 2. 1950'li Yıllarda S.B. / 3. 1980'li Yıllar ve S.B. Kurma Girişimleri s. 224 / 4. S.B. Ne Getirir, Ne Götürür s. 227

EKLER 232

I. İstanbul'da S.B. Kurulmasına İlişkin İTSO Raporu (1926) s. 233 / II. İkinci İTSO Raporu (1927) / III. Serbest Bölge Yasası (1927) s. 248 / IV. M.A. NAFSET'in Raporu (1928) / V. Ford Motor Company ile Yapılan Sözleşmeyi Onaylayan 2.2.1929 Tarihli Yasa s. 266 / VI. Şakir Kesebir Planında S.B. (1930) / VII. Serbest Bölge Kanunu (1953) / VIII. İskenderun S.B. sine İlişkin Hükümet Kararnamesi s. 279 / IX. Kıbrıs Türk Federe Devleti S.B. ve Liman Yasası s. 280

İSKENDERUN SERBEST BÖLGESİ PLANI

ASYA, AFRİKA VE LATİN AMERİKA'DAKİ SERBEST ÜRETİM BÖLGELERİ VE DÜNYA PAZARI FABRİKALARI (Harita)

ÖNSÖZ

Bu kitapta yazarlar uluslar arasında bugüne kadar egemen olagelmiş işbölümünün yerini yine uluslararası düzeyde yeni bir işbölümüne bırakmakta olduğu tezini savunuyorlar. Bu değişme süreçi dünyanın her yanında insanların çalışma ve yaşama koşulları üzerinde geniş kapsamlı sonuçlar doğuruyor.

Uluslar arasında yeni bir işbölümüne doğru değişme eğilimini ileri süren bu tez, en baştaki giriş bölümünde kuramsal bir çıkış noktası olarak konulduğu gibi, Dünya Pazarına Yönelik Sanayileşme *bölümünde ampirik verilerle de desteklenmektedir. Ampirik araştırmaların karakteri gereği, yazarlar ilgili literatürü tek tek tartışmak yerine asıl önemli olan yöntemi seçmiş bulunuyorlar; yani sistemli biçimde topladıkları ve değerlendirdikleri özgün malzemeyi tüm yönleriyle sunmak ve bunların ayrıntılı bir çözümlemesine girişmek...*

Okuyucuyu ampirik gerçeklerle olabildiğince yüzyüze bırakmak için özgün metinlerden çok sayıda alıntılar yapılıyor.

Araştırmaların temelinde yatan kaynak malzemeyi, dünyamızın tüm ülkelerinden, buralardaki sayısız kuruluş ve örgütlerden sağlanan özgün belgeler oluşturuyor. Bu yardımlaşma yalnız her ülkede başvurulan kuruluşlar, enstitüler, resmî makamlar ve odalardaki çalışma arkadaşları v.b. tarafından sağlanmış değildir. Starnberg'deki Max-Planck *(Bilimsel-Teknik Dünyanın Yaşam Koşullarını Araştırma)* Enstitüsü *uzmanları da uzun yıllarını bu araştırmalara adamaktan geri kalmadılar. Yazarlar gerek enstitüdeki gerekse dünyanın her köşesindeki çalışma arkadaşlarına teşekkürü borç bilirler.*

Starnberg, 1. Mayıs. 1977

Bölüm 1

DÜNYA EKONOMİSİNDE ULUSLARARASI YENİ İŞBÖLÜMÜ

«Holding yönetimi 1977 yılında iki temel sorunla karşı karşıya bulunuyor:

— Ekonomik büyümenin II. Dünya Savaşı sonrasındaki olağanüstü hızı tahminlere göre artık tükenmiş bulunuyor.

— Ekonomik ve politik işbirliğinin yine II. Dünya Savaşı sonrasındaki o emsalsiz yayılışı artık sona ermiş durumdadır.

Savaş sonrası dönemin son buluşu, Holding yönetimini herhalde plan ve stratejilerini yeniden gözden geçirmeye, insanlığın şimdiye kadar karşılaşmadığı ölçüde köklü ve sancılı bir değişmeye zorlayabilir... Ekonomik büyüme olayı, insanların daha iyi yaşama koşullarına kavuşması anlamında düşünülecek olursa, en yoksulları da dahil, dünyamızdaki tüm insanların temel beklentisi haline gelmiştir... Bugün besbelli ki bu beklentileri hayal kırıklıkları bekliyor. Çünkü dünya çapındaki son ekonomik gerileme (resesyon) nin çok ciddi bir gerileme olmaktan öteye gitmemesi arzulansa bile, 1977 yılı bize belki de bu gerilemeyle birlikte ekonomi tarihinde olağanüstü bir dönemin kapılarının kapandığını gösterecektir... Büyümenin giderek sıfır düzeyine düştüğü bunalımlı bir dönemin yarattığı sosyal çalkantıların bir çok ülkede eninde sonunda patlama-

larla sonuçlanması beklenebilir... Kitlelerdeki beklentilerin hayal kırıklıklarına dönüşmesi bizlere, gerek ülkeler arasında gerekse ülkelerin kendi içlerinde yoğun kavgalar sergiliyor. Bunlar sonunda devrimlere ve savaşlara yol açacak kavgalardır».

(Business International Corporation, Business International - Weekly Report to Managers of Worldwide Operations. 7. Ocak. 1977, S. 1)

«Yeni ekonomik dönem hakkında bugün yayınlanmış olan bir model, önümüzdeki beş yıl içinde gerekli olabilecek köklü değişmeleri öngörüyor. Kapitalist toplumları sürekli büyümenin rayına yeniden oturtmak için gereken değişikliklerdir bunlar. En önemli değişme, savaş sonrasının tüketime yönelik büyüme olayından, şimdi daha çok komünist blok ülkelerinin modeline uyan bir modele geçiştir, yani ağırlığı ekonomik tabanın onarımına ve genişletilmesine veren bir model... Böyle bir geçiş bir yönden, fiili ücretlerin azaltılması ve yaşama standardındaki yükselişin sınırlandırılmasıyla olacak. Tanık olduğumuz son gerileme'nin, en yüksek düzeyinde olmasa bile, yine de savaş sonrası normlarının belli ki çok üstünde dolaşan işsizlik oranı, bu değişiklikleri yaparken kullanacağımız belli başlı ekonomik araçlardan biri olsa gerekir. Bu model önerisi OECD'den geliyor, yani komünist blokun dışındaki en büyük 24 sanayi devletinin ekonomik gözlem merkezinden... OECD'nin kanısınca gözler önüne daha çekici bir senaryo koymak gerek, daha kandırıcı olan bir tablo... Ancak ekonomi politikamızı geçmiştekinden daha etkili kılamazsak, tasarlanan bu çekici senaryonun da gerçekçi bir alternatif yerini tutması olasılığı zayıftır...

(Batılı Yaşam Stilinde beklenen değişmeler ve OECD *önümüzdeki kapitalist yolun sertleşmesini öngörüyor* adlı makaleler Bak *Herald Tribune 28.6.976 ve OECD, Economic Outlook, 19.7.1976 ve Özel ek olarak: A Growth Scenario to 1980* (1980'e doğru Büyümenin Senaryosu).

1.1. OLAYIN GÖRÜNÜŞ BİÇİMLERİ

Business International Corporation dünyadaki en büyük *Girişim Danışmanlık firmalarından* biridir. OECD ise batılı

sanayi ülkelerinin ekonomilerini gözlemlemek ve eş-güdümlemek amacıyla örgütlenmiş uluslar-üstü bir kuruluş... Peki, bu her iki kuruluşu da yukarda verdiğimiz ön-bulgulara varmaya iten nedenler nelerdir?

Batılı sanayi ülkelerinde işsizler ordusu son yılların en yüksek düzeyine ulaştı. İşsizliğin gerçek düzeyini ancak yarım yamalak yansıtan resmî sayılarda şu oranları okuyoruz: OECD-ülkelerinde 1975 ortalaması % 5 (A.B.D.'de % 8.6, Japonyada % 1.9, Federal Almanyada % 4.2). Bu oran 1975'den beri hiç değişmedi. OECD ülkelerinde mutlak sayı olarak 1975 Ekim ayında toplam 15 milyon işsiz kayıtlı bulunuyor ki Federal Almanya 1975-76 ve şimdiden göründüğü kadarıyla 1977'de, bunun içinde 1 milyon işsizle yerini alıyor.

Batılı sanayi ülkelerindeki sanayi dallarına bakarsak, pek çoğundan giderek, üretim gerilemesi, kapasite fazlalığı, kitle halinde işten çıkartma, fazla-mesaîlerin kaldırılması gibi haberler geliyor. Örneğin en ileri sanayi ülkelerindeki kimyasal elyaf, tekstil ve giyim sanayii dallarında hemen hemen bütün işletmeler son yıllarda üretimlerini kıstılar. Çünkü bu geleneksel metropollerdeki üretim, dünya piyasasındaki rekabet gücünü giderek yitirmiş bulunuyor. Elektroteknik dalında ise elektromekanik yapı elemanlarından elektronik elemanlara geçişle birlikte bir rasyonelleştirme ve otomatlaştırma salgını başgösterdi. Böylece çeşitli sanayi dallarında çalışanların bir çoğu ya işten çıkarıldı ya da meslekî yetersizlikle damgalanıyor.

A.B.D., Japonya, Federal Almanya, İngiltere, Fransa gibi en büyük sanayi ülkelerinde yapılan yurt-içi yatırımlar yetmişli yılların ilk yarısında, gayrı safî ulusal hasıla açısından, genellikle donmuş bulunuyor, hatta Japonya ve Federal Almanya'da gerilemiş durumda. Ama son yılların Almanya'sındaki rasyonelleştirici yatırımlar artmış bulunuyor, çünkü üretim kapasitesini aynı düzeyde tutarak personelden tasarruf amaçlanıyor. Batılı sanayi girişimcileri güttükleri yurt-içi yatırım politikasının nedenlerini şöyle açıklıyorlar : Yurt-içi yatırımların *kârlılığı* azalıyor ve bu azalma giderek duracağa da benzemiyor.

Buna karşılık batılı sanayi ülkelerinin yurt-dışı yatırımları yıllardır artma eğilimi içindedir. Bu dış yatırımların gittikçe artan bir bölümü gelişmekte olan ülkelere gidiyor. Üretimin sanayi ülkelerinden öbür sanayi ülkelerine ve gelişmek-

te olan ülkelere kaydırılmasını amaçlıyan dış yatırımlar ağırlık kazanıyor.

Sanayi ülkelerinde pek çok sanayi dalındaki üretim gerilemeleri, fazla mesaî kısıtlamaları, işten kitle-çıkartmaları tek tek işletmeler düzeyindeki üretim ve istihdam gerilemesiyle birlikte yürümüyor. Bu ülkelerdeki bir çok, hatta en büyük işletmeler bile yurt-içi yatırımlarını, üretim kapasitelerini istihdam hacimlerini ya dondurur ya da daraltırken, dış ülkelerde özellikle gelişmekte olan ülkelerde yıllardır durmadan büyüyorlar.

Batılı sanayi ülkelerinde, yan ve genişleyici yatırımların önünde rasyonelleştirici yatırımlara tanınan tercih, çalışanları daha fazla *mobilite*'ye (devingenliğe) zorluyor. Başka bir deyişle, bu rasyonelleştirme yatırımları yüzünden durmadan daha çok işçi işini yitiriyor, hatta öğrendiği mesleğini iş piyasasında kullanamaz hale geliyor. Açıkta kalan bu insanlar iş piyasasında hiç bir meslekî öğrenimi gerektirmeyen yeni bir iş alanı aramak zorunda kalıyorlar, işgüçlerini artık acemi veya düz işçi gibi daha kötü koşullarla satmaya itiliyorlar... İşgücünün bir meslekten ötekine veya mesleksiz-işlere böyle giderek artan ölçüde kayması veya devingenliği, yani ekonomik gelişmenin üretici güçleri içine savurduğu bu *nitelik değişikliği* ya da, gerekli işgücünün özgül kalitesinde aranan özelliklerin hızla değişmesi karşısında, meslekî öğrenimin anlam ve yararını yitirmesi pek doğaldır.

Buna paralel olarak işletmede eğitim yaptırmak da anlamını yitiriyor. Özetlersek, sayıları giderek çoğalan üretici güçler, işgücü piyasasının hızla ve önceden görülemiyecek biçimde değişen istemlerine, kendi işgüçlerinin değerini korumak uğrunda, yine hızla uyum sağlamak ve bunlara ruhsal olarak hazırlanmak zorundalar.

İşgücü piyasasının bu eğilimine devletin malî bunalımı da ekleniyor. Çünkü fazla mesaî kısıtlamaları ve işsizler sayısının artışı devletin daha çok harcamada bulunması demektir. Yurt-içi üretimdeki gerilemeler ise devletin vergilendirme olanaklarının, yani gelirlerinin azalması demektir. Emeklilik ve hastalık sigortasının parasal karşılıklarını bulmak artık zorlaşıyor, tüm sosyal harcamalar budanıyor. Vergilerin ve sosyal kesintilerin yüksekliği ücretlilerin gerçek gelirlerini çökertiyor. Öte yanda devlet özel sektöre daha çok teşviklerde bulunmak zorunda kalıyor, özel sektör yatırımlarını

asıl yurt-içinde arttırsın diye... Böylelikle işsizlik oranı düşürülsün, sosyal patlamaya yol açacak gerilimler bir ölçüde yumuşasın diye... Sanayinin büyümeyi sağlıyan dalları denen dallarda gerçek ücretleri azaltma ve yoğun devlet desteği sağlama yoluyla yurt-içindeki, yani metropol yatırımları özendirme politikasının bugüne kadar en ufak bir başarısı görülmedi : *Çeşmeye götürdüğümüz beygirler artık su da içmiyor.*

Her sanayi ülkesinin kendi düzeyinde karşılaştığı bu ekonomik, sosyal ve politik sorunların karşısında tek tek firmalar açısından çok daha büyük ciro ve kazançları ise metropol dışı ülkelere uzanan girişimlerde görüyoruz. Sanayici ülkelerin dev firmalarının çoğunun hazırladığı iş raporlarından da görüyoruz ki bu firmalar en büyük kâr paylarını asıl *resesyon* (gerileme)un egemen olduğu yıllarda ve hem de dünya çapındaki başarılarla götürmüşlerdir.

Oysa sanayici ülkenin ekonomi politikasında bunun tam tersine bir gelişme var, yani öncelikli hedef saydıkları işsizliği büyük ölçüde giderme politikası yürüyor. Son onyılların sihirli ilacı, gayri safi ulusal hasıladaki yüksek artış hızı artık soluğunu tüketmiş durumda. (İşsizliği geniş çapta giderme politikasının sanayi ülkelerindeki ekonomi politikasının birincil hedefi olduğu görüşü OECD'nin Giriş bölümünde sunduğumuz senaryoları açısından elbette o kadar kesinlik kazanmış sayılamaz). Şimdi akla şu soru geliyor: Politikacıların artık kontrolunda değil mi ya da son yıllarda ulusal ekonomilerin yapısı o kadar değişti mi ki, giderek büyüyen işsizlik sorununa çare bulmak eskisinden çok daha zorlaşsın? Bu soruya ilerde yeniden döneceğiz!

*
**

Gelişmekte olan ülkelere bakacak olursak işsizlerin veya gizli işsizlerin sayısı oralarda çok daha yüksek. Modern denen sektörlerde üretken iş alanlarında çalışmakla uzaktan yakından ilişkisi olmayan insanlar oralarda büyük yığınlar oluşturuyor. Potansiyel durumda bekleşen bu üretici güçler milyonlara varan kalabalıklar olarak korkunç bir potansiyel depo gibi bekliyor.

Geri-kalmış ülkelerde halkın büyük bölümünün artık gelenekselleşmiş yaşam koşulları değildir bugün iş ve kazanç arayan insanların taşradan kente giderek kabaran dalgalar halinde akışını, iş ve kazanç sağlayan sanayinin potansiyel

metropollerine doğru körükleyen. Bir paradoks olarak görünse bile, asıl neden tarımın modernleştirilmesidir. Çünkü bu modernleşmenin amacı yiyecek maddeleri üretimini artırmaktı, ama kırsal kesim halkının büyük bölümünün düşük düzeyli yaşam koşullarını, geleneksel küçük boyutlu tarım ekonomisini yıkarak ulaşılacaktı bu amaca. Kentlere akın akın doluşan ve oralarda insan onuruna yakışır düzeyde hiç bir kazanç sağlıyamayan insanların sırtından oluşacaktı bu modernleşme.

Geri-bıraktırılmış ülkelerle kentlerin gettolarına ve gecekondu mahallelerine, tenekeden barınaklara doluşan proleterleşmiş insanlar bu (modernleşme artığı) insanlardan başkaları değildir. Evet, yaşama mücadelesinden salt sağ-çıkma, karın tokluğuna ayakta kalabilme pahasına didinen bu insanlar bugün geri-kalmış ülkelerde işgücünün tükenmez kaynaklarını, işgücünün istenildiği kadar sömürülmeye açık ve sefalete razı yığınlarını oluşturuyor.

Öte yanda gelişmekte olan ülkelerin bir çoğunda bugün bir sanayileşme süreçine tanık oluyoruz. Bu süreç söz konusu ülkelerin o korkunç *doğal* kaynaklarından, en ucuza çalışacak üretici güçlerin yedek ordusundan faydalanıyor. Nedir ki bu süreç yerel işgücünün ancak belirli bir bölümünü emebiliyor. Üstelik bu sanayileşme ihracata yönelik, çünkü yerli halkın ödeme gücü çok zayıf, kendi ülkesinde ürettiği malları satın almaya boyu yetmiyor. İhracata dönük sanayinin sürüm pazarları elbette ülke dışında, daha çok geleneksel sanayi ülkeleri.

Öte yanda ihracata yönelmek zorunda kalan bu sanayi dışardaki firmalara bağımlılıktan ve bölük pörçük ya da yarım yamalak olmaktan kurtulamaz. Gelişmekte olan ülkelerin ancak pek azında görüyoruz bir yerli sanayi dalının bütünleştiğini, yan sanayileriyle kapalı bir bütün oluşturabildiğini. Örneğin bir tekstil veya giyim sanayii olsa olsa kimyasal elyaf sanayii bir bütünlük kazanıyor.

Bu açıdan bakınca sanayinin — en elverişli koşullar yaratılsa bile — böyle bir kaç noktada kristalleşerek yapısal bir bütünlüğe doğru ilerliyeceğini, yani bu ülkelerin geleneksel sanayi ülkelerinden yatırım malları ithal etmekten giderek kurtulacaklarını tahmin etmek te zor.

Gelişmekte olan ülkelerdeki kurulu düzene bakarsak böyle birbirinden kopuk sanayi dallarını geliştirecek bir sanayileş-

menin ilk koşulları bile ortada yok. Sanayileşme daha çok çok özel bazı parça ürünlerin imalatıyla kısıtlı kalıyor: Ham-ürünler ülkeye geliyor, «dünya pazarı fabrikalarında» yerel işgücü tarafından işleniyor ve ülkeden işlenmiş olarak çıkıyorlar. Görüyoruz ki burada çevresinden soyutlanmış bir *sanayi adası* söz konusu: Yerel veya ulusal ekonomiye bağlılığı sadece yerel ucuz işgücünü kullanması, yoksa kendi ulusal ekonomisinden kopuk, dışarıya çalışan bir (çn: kürek mahkûmları adası) ada, alt-yapı yatırımlarını da kendine çeken bir bölge. Yerel üretici güçler burada bir kaç hafta gibi kısa sürelerde eğitiliyor, firmanın işine gelen uygun bir süre boyunca iyice sömürülüyor, sonra onların yerine açıkta bekliyen kullanılmamış taze işgüçleri alınıyor. O bakımdan bu koşullarda yerel işgücünün sonuna kadar eğitilerek ve işyerinde ustalaşarak kendini geliştirmesi asla söz konusu olamıyor. Aynı şeyleri şu göklere çıkarılan teknoloji transferi için de söyliyebiliriz: Böylesine dünya pazarı fabrikalarına getirilen teknoloji tepeden tırnağa ilkel bir teknoloji ve yabancı uzmanların iki dudağı arasından yönetiliyor, dolayısıyla yerli halkın yaşamsal ihtiyaçlarını karşılıyacak bir sanayileşme amacından fersah fersah uzak.

Gelişmekte olan ülkelerde nüfusun büyük çoğunluğunun sosyal durumunu, yaşamın özellikle yemek, giyinmek, sağlık, konut ve eğitim gibi en elemanter gereklerini iyileştirmenin ihracata yönelik bir sanayileşme politikasıyla en ufak bir başarı kazandığı şimdiye kadar saptanamamıştır. Yakın bir gelecekte de saptanabileceğini beklemek boşuna olur, daha çok bunun tam tersi olacaktır.

İhracata dönük sanayileşmeden yolunu bulan ayrıcalıklı küçük bir azınlıkla öte yanda aylak dolaşan veya zaman zaman kısa dönemli işlere koşulan büyük kitle arasındaki sosyal gerginlikler ve kavgalar yakın olmasa da belli bir gelecekte yoğunlaşacaktır. İşte *Business International Corporation*'ın sezinlediği bu tür gelişmeler bir çok ülkede devrim ve savaşı hesaba katmaya zorluyor batıyı. Üçüncü dünyanın giderek militaristleşmesi sosyal gerilimleri çözmek için daha fazla güce, zora ve baskıya ihtiyaç doğduğunu kanıtlayan apaçık bir örnektir.

Tayland (işbirlikçi üst-sınıfın ve dışardaki dostların yardımıyla askeriyenin gerçekleştirdiği darbeden sonra) ve Güney-Afrika bu durumun en bilinen iki örneğidir. *H. Marcuse*'-

nin deyimiyle «caydırıcı karşı-ihtilâl» tüm üçüncü dünya ülkelerinde — ve elbette yalnız oralarda değil — ağlarını örüyor.

Gelişmekte olan ülkeler denen geri-kalmış ülkelerin yaşadığı onyıllar ve yüzyılların ardından bu ihracata-dönük sanayileşme kitlelerin yaşam koşullarını iyileştirmeye yönelik hiç mi hiç bir umut getirmiyor. Üstelik belirttiğimiz gibi söz konusu ülkelerde büyük kitlelerin maddesel yaşama koşullarını iyileştirmenin ora hükumetlerinin birincil hedefi olduğunu gösterecek bir belirti de yok ortada. Ama böyle bir iyileştirmeden yana olduğunu söyleyenlerce yönetilen ülkelerde de bu iyileştirme doğrultusunda atılan adımların çok seyrek ve yüzeysel olduğu da meydanda. Akla şöyle bir soru geliyor: Büyük kitlenin yaşama koşullarını verilen ilişkiler düzeyinde iyileştirme amacına ulaşılamıyacak kadar katı ve keskin mi bu ekonomik ve sosyal yapılar, yoksa bu ülkelerin politikacıları mı bu işi beceremiyor? Evet, içerdeki aşırı sosyal çelişkiler ve dışarıya bağımlılık bu kadar kabuklaşmış mı? Bu soruya ilerde yeniden döneceğiz.

Yetmişli yılların ortasında *dünya ekonomisini* kaba çizgilerle de olsa yorumlamaya kalkan hiç kimse, bir yanda sanayi ülkelerini öte yanda da gelişmekte olan ülkeleri alıp bunları birbirlerinden soyut veya kopuk olarak incelemekle yetinemez. (Bizim araştırmamızda sosyalist ülkeler ancak dünya pazarıyla bütünleştikleri ölçüde ele alınacaklardır). Dünya ekonomisi, her biri kendine özgül yasalarla çalışan, birbirleriyle ilişkileri ise ancak dış ticaret veya sınır ya da ara düzeyinde kalan bir takım bağımsız ekonomilerin toplamından meydana gelen bir fenomen değildir. Bu ulusal ekonomiler, dünya ekonomisi denen kapsamlı biricik sistemin organik öğeleri olmaktan öteye gidemezler; kısacası *kapitalist dünya ekonomisi* denen genel sistemin ögelerinden başka bir şey değildirler. Şuraya kadar getirdiğimiz kısa bakıştan anlaşılıyor ki, söz konusu kapitalist dünya ekonomi sistemi çerçevesinde şu tek tek ulusal ekonomilerde meydana gelen yapısal değişiklikler aslında hep birbirine bağımlıdır.

Dünya ekonomisi en göze çarpan ifadesini dünya ticaretinde bulur. Batının sanayi ülkelerinde ve gelişmekte olan ülkelerinde bir yılda üretilen ve tüketilen mal ve hizmetlerin yüzde onbeşi ülkenin sınırlarından dışarı çıkıp dünya ticaretine katılıyor. İşte bu katılma oranı son onbeş yılda durma-

dan arttı. Bu kadarcık yüzeysel bir bilgi bile dünya ekonomisindeki iç içe dokulaşmanın nasıl arttığını göstermektedir.

Dünya ticaretinin yüzde yetmişi sanayi ülkelerinin payına düşüyor, yüzde yirmisi ise gelişmekte olan ülkelerin payına. Gerek sanayi gerekse gelişmekte olan ülkeler ihracatının yüzde yetmişi yine sanayi ülkelerine gidiyor, yüzde yirmisi ise gelişmekte olan ülkelere. Sanayi ülkeleri kendi dış ticaretlerini çoğu kez aralarında yürütürlerken, gelişmekte olan ülkelerin dış ticareti ise gelişmekte olan ülkelerle değil, tam tersine sanayileşmiş ülkelerle... Bu kadarcık yüzeysel bir gerçek bile gelişmekte olan ülkelerin sanayi ülkelerine olan ekonomik bağımlılığını iyice kanıtlıyor.

Gelişmekte olan ülkelerin sanayi ülkelerine ihracatı genellikle ham madde ihracatı iken sanayi ülkelerinin gelişmekte olanlara ihracatı tam-mamul ihracatı biçimindedir. Dikkate değer olan özellik, gelişmekte olan ülkelerin sanayi ülkelerine ihracatında işlenmiş ürünlerin payının son yıllarda yavaş da olsa giderek artmakta oluşudur. Bu gelişme dünya ticaretinde, dolayısıyla dünya ekonomisinde ilerde olması beklenen yapısal değişmeye bir işaret sayılabilir. Bu arada gelişmekte olan ülkelerden sanayi ülkelerine tekstil ve giyim ürünlerinin hızla artan biçimde ihracatı bu dönüşümün bir yönünü vurguluyor.

Nedir ki dünya ticaretine ve dünyadaki sanayi üretimine ilişkin sayılara bakarak dünya ekonomisindeki artan dokulaşma ve sarmaş dolaşı kavramanın olanağı yok. Dünya ticareti, bugün tüm dünyaya yayılmış bulunan bir ve aynı firmanın çeşitli şube işletmeleri arasındaki artan mal trafiğini andırıyor ya da ana firma ile onun anlaşmalı firmaları arasındaki trafiği, (örneğin, metropol ülkedeki A firması yarımamullerini yabancı ülkedeki anlaşmalı B firmasına işlenmek üzere gönderiyor, sonra bu işlenmiş ürünleri yeniden metropole ihraç ediyor). Burada söz konusu olan dış ticaret artık iki ulusal ekonomi arasında basit bir meta mübadelesi değildir, firmanın bilerek planladığı ve kullandığı *uluslararası işbölümünün* çok somut bir ifadesidir.

Tek tek firmaların girişimleriyle örgütlenen bu uluslararası işbölümü, pek mükemmel olmasa bile, ifadesini dış yatırımlarda bulmaktadır. Bu durum özellikle Federal Almanya için söz konusudur, öyle ki Federal Alman firmalarının dış ülkelerdeki yatırımları son zamanlarda yurt içindeki ya-

tırımları aşmaktadır. Bir kaç yıldan beri Federal Almanya'da yoğunlaşan rasyonelleştirme yatırımlarını da düşünecek olursak, bu iki paralel gelişme, Federal Almanyanın artık sanayi üretimlerinin merkezi olmaktan giderek çıktığını gösteriyor. (Yatırıma ayrılan kazançlar da dahil yatırım sermayesindeki gelişmeleri içeren sayıları gerek yurt içinden gerekse yurt dışından elde edebilseydik yukarki savımızı daha iyi belgeliyebilirdik).

Dünya ekonomisinde, yetmişli yılların ortasında gözlemlediğimiz biçimde uğradığı temel yapısal değişmelerin belki de en belirgin ifadesi üretimdeki *kaymalardır*. Bu yolda bir kaydırım biçimi (hiç de önemsiz olmayan öbür biçimler yanında) belirli ürünlerin imalatına Alman işletmelerinde son verip bunu aynı Alman firmasının yurt dışındaki tesislerinde yeniden başlatmaktır. Bu türden kaydırmalar içinde en yakından bilineni tekstil ve giyim sanayii alanında gerçekleşmektedir. Örneğin Federal Alman piyasasının gereksindiği pantolonlar artık Mönchengladbach'daki fabrikalarda değil aynı Alman firmasının Tunus'taki fabrikasında üretiliyor. Bu konuda düzinelerle örnek vermek mümkün. Benzeri üretim kaydırmalarına başka bir sürü üretim dalında da rastlıyoruz. Örneğin enjeksiyon pompaları Hindistan'da bir Alman firması tarafından Alman piyasası için imal ediliyor, Televizyon aygıtları Tayvan'daki bir firma tarafından, Otomobil radyoları Malaysia'daki bir firma, oto şanjimanları Brezilya'daki, saatler Hongkong'daki, elektronik yapı elemanları ise Singapur'daki ve Malaysia'daki Alman firmaları tarafından Almanya piyasası için üretilmektedir.

Böylesine üretim kaydırmaları nedeniyle işyerinden olan Federal Almanya işçileri yine «kendi» firmasının, ama dış ülkedeki fabrikasına transfer elbette edilmiyor, onun yerini ora halkından bir meslekdaşı alıyor.

1.2. BUGÜN DÜNYA EKONOMİSİNDE EN ÖNEMLİ GELİŞME EĞİLİMİ

Biz, yetmişli yılların ortasında dünya ekonomisindeki durum nedir sorusundan yola çıktık. Söz konusu sorun, OECD ve Business International Corporation tarafından konulan ön-bulgular çerçevesinde ortaya çıkmıştı. Bunun için de batılı sanayi ülkelerinin ekonomik durumu ile gelişmekte olan

ülkelerin ekonomik durumunu arka arkaya kaba taslak açıkladık. Bu kaba açıklamalarımızda bile dünyanın sanayi ülkeleri dışında kalan bölümüyle, yani «dünyamızın karşı yakası» ile yüzyüze gelmenin kaçınılmaz olduğunu gördük. Buraya kadarki kaba anlatımın yetersizliğini biraz olsun gidermek için, gelişmekte olan ülkelerin ve sanayici ülkelerin ekonomileri arasındaki karşılıklı bağıntı ve bağımsızlıkların bir kaçını bir dünya ekonomisinin öğeleri olarak sergiledik. Bu bilgi toplıyarak yorumlama yöntemini kitabı daha sunarken seçmemizin nedeni, politika ve ekonomiyle ilgilenen her gazete okuyucusunun istediği türden enformasyonlara artık başvurmamak isteyişimizdendir.

Şimdi genel olarak gözlemlediğimiz bu olayları *dünya ekonomisinde belli bir gelişmenin ifadesi* olarak *sistemli biçimde* açıklamaya çalışacağız. Gelecek bölümde de, dünya ekonomisindeki beşyüzyıllık gelişmenin kapitalist dünya sistemindeki gelişmenin zorunlu bir ifadesi olduğunu göstermeye çalışacağız.

*

Dünya ekonomisinin bugün görebildiğimiz kadarıyla kökleri 16. yüzyılda yer alıyor. Bu köklerin oluşumunu işbölümünün de aynı zamanda dünya çapında bölge bölge gerçekleşmesi olayından ayırmak olanaksızdır. Bu süreç içinde dünyamızın çeşitli bölgelerinde değişik üretim tipleri için işgücünün de değişik örgütlenme biçimlerinden yararlanılmıştır ya da değişik örgütlenme biçimleri dışardan kabul ettirilmiştir. Bazı karakteristik örnekler verelim:

16. — 18. yüzyıllar arası :

a) Batı Avrupa'daki imalat sanayii (tekstil imalatı, metal imalatı, gemi yapımı, silah imalatı) kısmen bağımsız zanaat etkinliği biçiminde kısmen evde-imalat biçiminde kısmen de büyük imalatçılar yanında ücretli işçilik biçiminde yürüyor.

b) Peru ve Meksika'da gümüş madenciliği, Karayib adaları ve Brezilya'da şeker kamışçılığı Avrupalı sömürgeciler tarafından köle ve esir çalıştırma yoluyla gerçekleştirilirken, Hindistan'da müslin üretimi, Doğu-Avrupa'da tahıl üretimi angarya biçiminde yürüyor ve Batı-Avrupanın tahıl ihtiyacıyla birlikte yoğunlaşıyor.

18.—19. yüzyıllar arası :

a) İngiltere'deki sanayi devrimi ücretli işçilikten yola

çıkıyor (pamuk endüstrisi, buharlı makineler, demiryolları).

b) Karayib adalarında ve A.B.D.'nin güney eyaletlerinde ham pamuk üretimi köle işçiliğine dayanarak yapılıyor, bu arada Hindistandaki pamuk endüstrisi çöküyor, Çin ve Japonya (Afyon savaşlarıyla) dünya ticaretine açılıyorlar.

20. yüzyılın ilk-yarısı :

a) Avrupa, A.B.D. ve Japonyada imalat sanayii.

b) Latin Amerika'nın, Afrika ve Asya'nın yukarda sözünü ettiğimiz *sanayileştirilmiş adalarında* hammaddelerin ihracata yönelik üretimi (Brezilya'da kahve, Şili'de güherçile ve bakır, Güney Afrika'da elmas ve altın) yapılıyor, gelişmekte olan bazı ülkelerde kısmen de ithal-ikamesi sanayileşme var.

Görülüyor ki Latin-Amerika, Asya ve Afrika ülkeleri yüzyıllar boyu kısmen tarım ve maden kökenli ham-maddelerin üreticisi oldukları kadar, Afrikalı köleler yoluyla da aynı zamanda işgücü üreticisi idiler. Bu ülkeler ekonominin dünya çapında örgüleşmesine böyle katıldılar. Batı Avrupalı ulusların veya efendilerin askerî, teknolojik ve ekonomik üstünlüğü 16. yüzyıldan beri arttıkça, söz konusu geri ülkelerin dünya ekonomisine katılma biçimi de öylece süregeldi, fırsat bulundukça sürdürüldü veya sürdürülmeye zorlandı. İşte bir dünya ekonomisi çerçevesinde işbölümünün uluslararası çapta ve *klasik* ölçülerde oluştuğu bu süreç içinde, kısacası *eşitsiz bir gelişme süreçi içindedir* ki üçüncü dünya denen ülkeler sanayileşmede geri kalmış birer ülke olarak bağımlılık çukuruna yuvarlandılar. Bu bağımlılığın karakteristiği sanayileşmedeki bir eksiklik ya da gecikme (modernleşmeden geri kalma) falan değil, tam tersine sanayileşmeden alıkonma ya da daha genel olarak söyliyelim, özerk bir gelişmeden engellenmedir. Örneğin, *Andre Gunder Frank «azgelişmişliğin gelişmesini»* bu bağlamda anlıyor.

Çok özel koşullarda bazı üçüncü dünya ülkelerinde ortaya çıkan gelişme ithal-ikamesine dayalı zayıf bir sanayileşme atılımıdır ki, buna kısmen Latin-Amerika'da dünya ekonomisindeki bütünleşmenin biraz zayıfladığı 1930-45 yılları arasında raslanır. Bu dönemde, bazı geri-kalmış ülkelerin zaten çok sınırlı olan iç pazarını doyurmak amacıyla konulan ithal-yasaklarının koruyuculuğu altında kârlı olabilecek *mütevazı bir yerel* sanayi gelişebilmişti, ama bu gelişme bile yurt-içi satın-alma gücünün sert duvarlarına çarpmakta ge-

çikmedi. Bu yapıdaki bir sanayinin dünya piyasasında rekabet gücü olmadığından savaşın bitimiyle birlikte tıkanıp körelmeye yüz tuttu. Arjantin bunun en tipik örneğidir.

Dünya ekonomisindeki bazı karakteristik görünümleri yorumlayan bu taslakta belirttiğimiz şuydu: *Klasik* adını verdiğimiz eski tip uluslararası işbölümü bugün yeniden işbaşındadır. Bu varsayımı kanıtlayan en keskin olgu, gelişmekte olan ülkelerin artan bir hızla imalat sanayi merkezlerine dönüşmekte olmasıdır, yani ürünleri dünya piyasasında rekabet gücüne sahip imalatın merkezleri... Bu kitabın ana bölümlerini oluşturan incelemelerde imalatçı sanayinin bu yeni merkezlerde dünya piyasasına yönelik üretimi, özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki merkezlerde açıktan açığa sergilenecektir.

Bugün gelişmekte olan ülkelerin pek çoğunda yerleşmeye yüz tutan dünya pazarına yönelik sanayileşme öyle bir takım hükümetlerin ya da firmaların verdikleri kesin kararların sonucu da değildir. Sanayi dünya ekonomisi çapında, beş yüzyıldan beri nasıl gelişmişse, yine oralarda, kârlı üretimi sağlayan merkezlerde doğacaktır.

Uluslararası işbölümünün *klasik* çağı yüzyıllar sürdü ve bu çağda imalat sanayiinin merkezleri genellikle Batı Avrupa'da ve sonraları da A.B.D.'de ve Japonya'da oluştu. Şimdi artık sormak zorundayız: İmalat sanayii giderek artan bir hızla gelişmekte olan ülkelere kaydırılıyorsa, dünya piyasası için kârlı üretim yapmak açısından bu kaydırmaya yol açan değişiklikler hangileridir? Nasıl bir değişme süreçi içindeyiz ki böyle bir kaydırma kaçınılmaz olmuştur?

*
**

Aşağıda sıralıyacağımız üç ayrı koşul bize bu sorunun kesin yanıtını verecek niteliktedir sanıyoruz:

— Birincisi Zaman süresi içinde gelişmekte olan ülkelerde çalışmaya hazır işgüçlerinden tükenmez bir potansiyel veya işgücü deposu oluşmuştur. İşgücü adeta bedavadır, yılın hangi saatinde olursa olsun seferber edilebilir (Vardiya halinde, gece vardiyası halinde, hatta tatil ve bayram günlerinde bile). Pek çok durumlarda kısa bir çıraklıktan sonra bu işgüçlerinin geleneksel sanayi ülkelerindeki benzeri dallarda beklenen üretkenliğe yakın bir üretkenlikle çalışabildiği anlaşılmıştır. Bu ülkelerde işçiyi istendiği zaman işten çıkar-

mak mümkündür, çünkü daha bir sürü işsiz dışarda beklemektedir. Bekleşen bu işsizler ordusu içinden isteğe göre (yaş, cinsiyet, kalite, disiplin açısından) seçme yapma olanağı vardır.

— İkincisi : İşbölümünün daha küçük bölümlere parçalanabilirliği, yani üretim süreçinin daha küçük dilimlere ayrılmışlığı böylesi ufak veya kısa dilimlerde çok daha düşük ücretli işçiler çalıştırma olanağı vardır, hatta çıraklık eğitimi görmemiş işçiler bile bu dilimlerde adeta bedava çalıştırılabilmektedir.

— Üçüncüsü: Ulaşım ve iletişim teknolojisinin ulaştığı düzey pek çok durumlarda, üretimin tam-mamul durumuna kadar dünyanın birbirinden çok uzak bölgelerinde yapılmasına olanak sağlamaktadır. Burada ne ulaşım ne de vergi sorunları teknik ve örgütsel ya da maliyet açısından birer sorun olmamaktadır.

İşte bu üç temel koşul biraraya gelince (ki başka ikincil koşulları da saymak gerekebilir) işgücünün dünya piyasasına sunulması gerçekleşmiş oluyor, sanayi işçilerinden dünya çapında bir yedek ordu oluşturuluyor ve yeni üretim merkezleri kolayca dünya piyasasına açılıyor.

Bu durumda geleneksel sanayi ülkelerinin erkek, kadın işçileri gelişmekte olan ülkelerdeki erkek ve kadın işçi arkadaşlarıyla birlikte belirli işyerleri için yarışmak veya *rekabet etmek* zorundalar. Aynı zamanda da, üretim merkezlerinin dünya çapındaki pazarında bir yanda geleneksel sanayi ülkeleri öte yanda gelişmekte olan ülkeler sanayii üretim merkezlerini *kapışmak için aralarında rekabet etmek* zorundalar.

Başka bir deyişle: Beş yüzyıldan beri dünya ekonomi tarihinde ilk kez, imalat sanayii alanında gelişmekte olan ülkelerin de dünya pazarı için kârlı olacak biçimde dev bir üretime geçtikleri görülüyor. Bunun yanında meta üretimi giderek parça-imalat ya da kısmî imalat süreçlerine parçalanıyor, böylece *sermaye ile işgücünün* şimdiye kadar dünya çapında hiç görülmemiş derecede *elverişli bir kombinasyonu ya da uyumu* gerçekleşiyor.

İşte *dünya ekonomisindeki bu yeni nitel değişme veya gelişmeye* «Yeni Uluslararası İşbölümü» adını veriyoruz.

İmalat endüstrisindeki üretim bölümlerinin üretici güçle-

rin büyük yedek ordularıyla dolup taşan ve çok düşük ücretlerle çalışılan ülkelere kaydırılması, ilkin coğrafî ve ticarî düzeydeki kısıtlı ilişkileriyle zar zor ayakta durabilen ülke merkezlerinde başladı. A.B.D. endüstrisi üretimini önceleri Batı Avrupa'ya ve *sınırının güneyindeki* ülkelere kaydırdı. Batı Avrupa firmaları ise üretimlerini Portekiz, İspanya, Güney İtalya ve Yunanistan gibi ülkelere kaydırdılar. Japon endüstrisinin ise bu kaydırma için Güney Kore ile Tayvan'ı seçtiği görülür. Sanayi böylece işsizler ordusuyla dolup taşan ülkelerdeki işgüçlerini seferber etti, onları sanayi üretiminin geleneksel merkezlerine transfer ya da göç ettirdi, *konuk işçiler* yarattı. A.B.D.'deki Meksikalı, Portorikolu göçmen işçilere paralel olarak Batı Avrupa'da milyonları aşkın işçiler doldurdu.

Nedir ki kaydırılmış imalat endüstrisi merkezleri olma rolünü yalnız Batı Avrupa'nın kenar ülkeleri, yalnız Orta Amerika, Kuzey Afrika, Güneydoğu Asya değil, giderek artan ölçüde Doğu Avrupa, Güney Amerika, Orta Afrika ve Güney Asya ülkeleri de paylaşıyor.

Sadece emek-yoğun üretim değil, ham-madde, enerji ve çevre-kirliliği açısından yoğun ve hatta bir takım önyargılara rağmen, sermaye yoğun üretimler de artık ucuz-işgücüyle çalışan merkezlere transfer ediliyor. Bu transferin temel koşulu yeni merkezlerde üretim koşullarının daha kârlı bir kombinasyonun yapılabilmiş olmasıdır. Özetlersek, yeni merkezlerde yalnız yatırımlar, kapasiteler ve imalatlar artmış olmuyor, aynı zamanda üretimin kârlılığı açısından terk edilmiş merkezlerde mevcut üretime yeniden başlanıyor.

Firmalar bugün bu uluslar-aşırı (transnasyonal) üretimi yeni nitel koşullara uygun olarak, ama salt sağ-kalmak için yeniden örgütlemeye girişmişlerdir.

Bir firmanın ayakta kalmasını güvence altına almanın genelde en önemli aracı üretimde daha etkili makineleri devreye sokmak ve böylece gerekli işgücünün nicelik ve niteliğini düşürmekti. Başka *klasik* araçlar yanında böyle bir araç da artık yeterli görülmüyor. Uluslararası işbölümünün yeni koşulları altında üretimin uluslar aşırı biçimde yeniden örgütlenmesi bugün artık şu anlama geliyor: Bir firmanın ayakta kalmasını sağlıyan etken üretimi, işgücünün çok daha ucuz ve disiplinli olduğu yeni merkezlere taşımak.

1.3. BAZI DALLARDA YAPILAN AMPİRİK ARAŞTIRMALAR

Buraya kadar açıklamaya çalıştığımız konu, uluslararasında yeni bir işbölümü eğiliminin dünya ekonomisindeki gelişmeyi yansıttığı olayı idi. Bundan sonra ise bu gelişmenin sermayenin dünya çapında kullanılma sürecinin kaçınılmaz bir halkası veya ifadesi olduğunu göstermeye çalışacağız. Sözkonusu eğilimin bugün hangi aşamaya ulaştığını dünya ekonomisinin gelişimine ilişkin kuramsal çerçeveden tek tek çıkarmak elbette olanaksız. O bakımdan ampirik araştırmalarla yetiniyoruz.

Amacımıza uygun olarak yapılmış durum incelemelerinin uzun bir listesi içinden, mevcut kapasitelerin gerçekleşebilme olanaklarını ve materyel durumunu dikkate alarak aşağıdaki üç *inceleme tipini* seçtik.

I. Federal Almanyadaki tekstil ve giyim endüstrisinin dış-ekonomik ilişkilere bağlı olarak yapısal dönüşümü.

II. Federal Almanyada (tekstil ve giyim sanayii dışında) imalât endüstrisine özgü (AET dışında kalan) yurt-dışı üretim ve istihdam.

III. Geri-kalmış ülkelerde dünya piyasasına yönelik endüstri için üretim merkezleri: yani geri-kalmış ülkelerin içindeki *sanayi adacıkları*.(*)

(I) Bir sanayi dalındaki kesin yapısal değişmeler bu yoldan incelenecektir. (II) Geleneksel büyük bir sanayi ülkesinin endüstrisi için onun üretim merkezlerinin yeni dağılımı ortaya konmaktadır (III) geri-kalmış ülkelerde yeni sanayilerin doğuşu örneklerle gösterilmektedir.

Bu durum incelemelerini yaparken mevcut kesimler bütünüyle kavranmaya çalışılmıştır, yani sanayilerden rasgele kesitler alınmış değildir.

Yine bu incelemelerde işgücünün dünya piyasasındaki yapısı hakkında ve üretim merkezlerinin dünya piyasasındaki yapısı, bu merkezlerin yeni dağılımı, dağılımın koşulları ve sonuçları hakkında bilgiler sistemli olarak derlenmiştir. Gerçi durum incelemelerinin her biri büyük süreçin ancak küçük birer kesimidir, ama bütün bu kesimler biraraya getirilince uluslararası yeni işbölümünün ana görünüm biçimleri ve belirleyici nedenlerini açıklamak mümkün olmaktadır.

(*) I. ve II. tipi ele alan bölümlerin, yalnız sonuç kısımlarını yayınlıyoruz. Y.n.

Burada yine sanayi üretiminin yeni merkezlerini, orada çalışanların sayılarını ayrıntılı olarak veriyoruz, mevcut ücretler arasındaki farkları, buna benzer çalışma koşulları arasındaki ayrılıkları gösteriyoruz. Üretimin dünya çapındaki yeniden örgütlenmesini büyük bir sanayi ülkesinin sanayi dalları için ve geri-kalmış ülkelerdeki dünya piyasasına yönelik üretim açısından ele alıyoruz. Geleneksel merkezlerdeki üretimden vazgeçilmesi, üretimin doğrudan doğruya kaydırılması ve dünya ticaretinin yapısında bundan ileri gelen değişiklikler araştırılıyor. Firmaların rekabet yeteneğini sağlama aracı olarak rasyonelleştirme ile merkez kaydırımı arasındaki karşılıklı etkiler iki ana örnekle aydınlatılıyor: Tekstil - Giyim sanayi ve Elektronik Yapı elemanları sanayii.

Öbür sorulara gelince, onlar ampirik araştırmalarımızın amacıyla ilişkin olmadıkları için ya geçici olarak ya da kısmen yanıtlandı. Bu sorulardan bazıları örneğin şunlar: Ayrı ayrı ülkelerdeki toplam istihdamın sayısı ve yapısı üzerine etkiler, çeşitli merkezlerde çalışanların işgücü niteliği yapısındaki değişiklikler, yeni imalat teknolojilerinin etkileri...

Sosyal ve politik sonuçlara bu araştırmalarımızda yalnızca değindik, örneğin uluslararası bağımlılığın yapısındaki değişmelere, dünya çapındaki yedek işçi ordularının yeniden-üretilmesi sorununa ancak uzaktan değinmekle yetindik.

Yukarda sıraladığımız I, II, III *durumlarının* incelendiği ampirik *araştırmalarımızın sonuçları* ayrıntılı olarak sergilenmiştir. Eğer burada bazı sonuçlar birarada anlatılıyorsa, bunu toplanan verilerden hemen ve kolayca yanıltıcı sonuçlar çıkartılmamak kaydıyla, ama sadece analizlerimizin vardığı yerlere ışık tutsun diye yapıyoruz. Getirdiğimiz sayısal büyüklükler, uluslararası işbölümünün bugünlerde ulaştığı nicel düzeyi yansıtmak amacıyla verilmiştir.

*
**

I. Durum İncelemesinde tekstil endüstrisinden 214, giyim endüstrisinden 185 firma (Federal Almanya'da) ele alınmış olup bu firmalar 1974 yılı ciro ve istihdam hacımları bakımından tekstil endüstrisinde yüzde 60'lık giyim endüstrisinde ise yüzde 40 gibi bir payı oluşturmaktadır.

Sözkonusu firmalardan her yüz tanesinin 1974/75 döneminde gerek kendileri gerekse katıldıkları şirketlerle yurt dışında üretim yaptıkları anlaşılmaktadır. Sermaye bakımından bağımsız yurt-dışı firmalarla işbirliği halinde, özellikle

Doğu-Avrupa firmalarıyla aralarındaki kalite-yükseltme trafiği yoluyla yurt-dışında yapılan üretimlerin çokluğu da hesaba katılacak ölçüdedir. Örnek olarak belirtelim: Başka kanallardan yapılan araştırmalar, Federal Alman tekstil ve giyim firmalarının 1966 yılında her 30 ve 1970 yılında her 40 yurtdışı tesiste doğrudan kendileri ya da katılma şirketleri halinde üretim yaptıklarını ortaya koymaktadır.

Araştırılan firmaların gerek kendi gerekse katılma şirketleri olarak dış ülkelerde yaptıkları imalat, dış tesislerin sayısı ve çalışanların sayısı bakımından bir yanda geleneksel sanayi ülkelerinde (öncelikle AET ülkelerinde, Avusturyada ve İsviçrede yüzde 50-60 oranında), öte yanda da tekstil dalında Afrika'da, giyim dalında Akdeniz ülkelerinde ve Asyada merkezileşmekteydi.

Federal Almanyanın tekstil ve giyim endüstrisinde kendi ya da katılmalı şirket halindeki firmalarda dış ülkelerde çalışanların sayısı açısından şunları söyliyebiliriz: Tekstil endüstrisinde bu sayı 1966'da 8000'den 1970'de 14200'e çıkmış, 1974 yılında en az 29500'e... Giyim endüstrisinde ise, 1966'da 15000'den 1970'de 24800'e ve 1974'de 31000'e çıkmış. Demek ki tekstil endüstrisinde, 1966 yılında yüzde 1.5, 1970'de yüzde 2.8 ve 1974'de yüzde 3.7 artış var. Giyim endüstrisinde ise 1966 yılında yüzde 3.7, 1970 yılında yüzde 6.5 ve 1974 yılında yüzde 10. Bunlar hep yurt-içi çalışanlara oranla bulunan sayılardır.

Federal Alman firmalarının *düşük-ücretli ülkelerdeki* yurt-dışı çalışanlarının yine Federal Alman tekstil ve giyim endüstrisindeki yurt-dışı çalışanlarının toplam sayısına oranı 1966 ile 1974 yılları arasında yüzde 25'den yüzde 45'e yükselmiştir.

Yurt-dışı çalışanlarının cinsiyet ve yaş guruplarına göre ayırımından çıkan sonuç ise, giyim endüstrisinde Federal Alman firmalarının yurt-dışı düşük-ücret ülkelerinde çalışan genç kadın işçilerin çok yüksek bir orana ulaştığını gösterir. Örneğin, çalışanların yüzde kırküçü yirmi yaşının altında olup yüzde doksanı kadındır.

Federal Alman sermaye katılımı olmadan yabancı işletmelerle yapılan pasif kalite-yükseltme trafiğini de eklersek, Federal Alman tekstil ve giyim endüstrisinin dış ülkelerde en azından 69.000 işgücünü kendi tesislerinde ve kaydırılmış üretim alanında kullandığı sonucu çıkar. Çünkü 1974'de Fede-

ral Almanya'da tekstil ve giyim endüstrisinde 80.000 işçinin dış ülkelerde çalıştırıldığı olanak dışı sayılmamalıdır.

Böylece 1966 ile 1974/75 yılları arasında Federal Alman tekstil ve giyim endüstrisinin yurt-dışı istihdam sayısı iki katına çıkmış bulunuyor, oysa aynı dönemde yurt-içi istihdam sayısı dörtte bir kadar gerilemiş. Bu arada 1977 yılı başlarında yurt-içinde çalışan her 100 işçiye karşılık aynı dalda yurt-dışında 10 işçi düşüyor.

Federal Almanya'nın tekstil ve giyim dalındaki yurt-dışı üretim tesislerinde çalışan 30.000 kişi 1974/75 yılında hemen hemen yalnız Federal Alman piyasası için üretim yapıyorlardı ki bu durum, tekstil ve giyim dalındaki Alman firmalarının Federal Alman piyasası için yaptıkları üretimin yurt-içinden yurt-dışına ne ölçüde kaydırılmış olduğunu belirten bir göstergedir.

Yaptığımız durum incelemeleri ayrıca tekstil ve giyim endüstrisi dalındaki yeni uluslararası işbölümü için aşağıdaki göstergeleri ayrı ayrı çözümlüyor: Söz konusu sanayi dalında Federal Almanyanın dış ticarette uğradığı negatif fazlalığı ve bunun hızlı artışını, geleneksel sanayi merkezlerinde ekonomiyi dıştan koşullayan yapısal işsizliği, gelişmekte olan bir takım ülkelerin ihracata yönelik sanayileşmesini, metropollerden veya merkezlerden kenar ülkelere doğru üretim kaymalarını, üretim süreçinin çeşitli kısmî imalat süreçlerine giderek ve dünyaya yayılarak parçalanmasını. İşte bu göstergelerin tekstil ve giyim endüstrisi alanında son on onbeş yıldır gösterdiği hızlı gelişme şu gerçeği gözden kaçırılmaz biçimde ortaya koyuyor: Dünya piyasasının işgüçlerine karşı ve üretim merkezlerine getirdiği ekonomik zorlamalar firmaları üretimlerini dünyaya yayılacak biçimde yeniden örgütlenmeye doğru itmektedir.

Bir yandan yurt içi ve dışında rasyonelleştirme, bir yandan da üretimin yurt dışına kaydırılması olayı yan yana yürümektedir.

Olumsuz yönde etkilediği insanlar açısından bu süreç her şeyden önce şu anlama geliyor: Geleneksel sanayi ülkelerindeki işsizlik ve mevcut meslekî niteliklerin değer yitirmesi, öte yanda gelişmekte olan ülkelerde ise insana layık olmayan çalışma koşullarının üretilmesi, yakın bir gelecekte hiç bir iyileşme umudu göstermeyen bir gelişme. Bu süreç ayrıca, gelecekte de çalışan insanların yine aşağılanarak yine ma-

kinelerin ayrılmaz takıntıları olarak ve robotlar olarak çalışmaktan kurtulamıyacaklarını gösteriyor.

*
**

II. *Durum incelememizde* — tekstil ve giyim endüstrisini bir yana bırakıp — Federal Almanyada imalat endüstrisinden 602 firma ele alınmaktadır. Bunlar AET dışındaki en az bir ülkede 1961 - 1976 yılları arasında üretim yapan girişimlerdir ve AET dışında üretimci olarak katıldıkları ilişkiler 1760'ı bulmaktadır. Bu arada 339 firmanın yalnız bir tek katılma ilişkisi varken, 602 firma arasında geri kalanlarının dört ayrı katılımları olduğu saptanmıştır. Hatta 12 holding yirmiden fazla katılmayla başta gelmektedir. Söz konusu katılmalı şirketler AET dışındaki 77 ülkeye dağılmış bulunuyorlar. Bu arada Brezilya ve İspanyada A.B.D. ve Avusturya'nın ayrı ayrı yüzden fazla katılımı var. 335 firmanın sanayi ülkelerindeki katılmalı şirketleri 709 olup, 444 firmanın gelişmekte olan ülkelerdeki katılmalı şirketleri 1051'e ulaşıyor.

Katılmalı şirketlerden 1178 tanesinde çalışanların sayısı 1975 yılı bakımından 560788 kişiyi buluyor. Bu rakamlara AET ülkelerindeki çalışanları ve tekstil ile giyim endüstrisindekileri de katarsak Federal Almanyanın yurt-dışında çalıştırdığı insanların sayısı 1975 yılı bakımından 1.5 milyon tutuyor. Demek ki imalat endüstrisi dalında dış ülkelerde çalışanların sayısı yurt-içinde çalışanların yüzde yirmisini bulmaktadır. Bu sayılarda yurt-dışı çalışanların tümü ele alınmamıştır, o bakımdan oldukça ihtiyatlı bir rakamdır, ama şimdiye kadar yapılan tahminlerin de çok üzerinde bir sayıdır.

Yurt-dışı üretimler pek çok endüstri dalına yaygınlaşmış bulunuyor. Federal Almanya kökenli katılmalı şirketlerin sayısı makine yapımı dalında en üst düzeye ulaşmış durumda, oysa kimya endüstrisi ise dış katılma ilişkileri bakımından daha karmaşık, ama elektroteknik dalında çalışanların sayısı en kabarık sayı: Sanayi dallarının hemen hemen hepsi yurt dışı imalata katılmış durumda olup üretim kaydırımı süreçine geniş çapta girmiş bulunuyorlar.

Ele aldığımız firmaların yurt-dışı katılma ilişkilerinin sayısı 1961'den 1976 yılına kadar bir kaç katına çıkmış durumdadır, söz konusu artmanın büyük bölümü altmışlı yılların sonuna rastlıyor. Öte yanda dış ülkelerdeki üretici güçlerin sayısı çok daha hızlı bir artış gösteriyor, çünkü mevcut dış iş-

letmelerin çoğu aynı dönem içinde devamlı üretim genişletmesi ve istihdam arttırımı yapmıştır. Ele alınan Federal Alman girişimlerinin bir bölümü için elde tam veriler yok, o bakımdan bunların 1961 ile 1974 arasında dış ülkelerde çalıştırdıkları insan gücünün sayısı elbette artmış olmalıdır.

Gerçi burada yaptığımız sayısal saptamalar eksiksiz ve tam olma amacını güdüyor, ama söz konusu sayılar yine de Federal Alman endüstrisinin dışardaki üretimlerinin yalnızca bir bölümünü yansıtmaktadır. Bu durum saptama tekniğimizin zayıflığından ileri gelmiyor, tam tersine dış üretimlerin sayımlarımıza alamadığımız bölümünün dinamiğinden ileri geliyor, çünkü bu bölümü biçimsel bir sermaye katılımına ya da yüzde yirmi beşten az bir katılım faktörüne dayanarak ortaya çıkarmak mümkün değil. Üretim merkezlerinin yeni dağılımı çerçevesinde yurt-dışındaki üretim kapasitelerinin kullanılması sermaye katılımı olmadan da pek çok yönden mümkün oluyor, örneğin fason işleri, lisans ve yönetim anlaşmaları ve buna benzer işbirliği anlaşmaları... Bu türden dış üretimlerin kapsamı istatistik olarak saptanamıyor ve tahmin edilmesi de çok güç oluyor. Hatta Doğu Avrupa ve Hindistan gibi bazı bölgelerde bu türden kapasiteler sermaye katılımlı dış üretimleri çoktan aşıyor. Yurt-içinden dışına üretim kaydırmalarının hacmını kestirmek için yukarıdaki ilişkiler dokusunu her fırsatta dikkate almak gerekmektedir. Tek tek firmalar düzeyinde üretim yeriyle ilgili tüm değişiklikleri firmanın örgütlediği tüm üretim kolları için bir bir saymalıyız. Endüstrinin dalları düzeyinde ise buna ek olarak üretim yerini kaydırma süreçleri, ama yalnız yurt-içi firmalar tarafından örgütlenmemiş olan süreçler söz konusudur (Örneğin ürünler, Alman-olmayan firmalar tarafından yabancı üretim olarak tedarik edildiği takdirde yurt-içindeki üretim faaliyetlerinin kısıtlanması veya tatil edilmesi durumu).

Sınaî üretim merkezlerinin yeni dağılımına ilişkin ancak dünya çapında yapılacak bir tahmindir ki merkez kaydırmaları üzerine ve dolayısıyla dünya ekonomisinde ve onun parça-ekonomilerinde ortaya çıkan yapısal değişmeler üzerine bir yargıya varmamızı sağlayabilir.

Büyük bir sanayi ülkesinin endüstrisinde yaptığımız araştırmaların sonuçları gösteriyor ki, her sanayi dalında ve her büyüklükteki sanayi girişimlerinin sermayelerini dünya çapında değerlendirirken karşılaştığı değişik sınır koşulları, ka-

pitalist üretimi yeniden örgütlenmeye doğru itmektedir. Bu durum, üretimlerin yurt-dışında yapılmasını giderek artan ölçüde gerektirmektedir. Sonuçları şöyle toparlıyabiliriz: Federal Alman sanayi kuruluşlarının üretim metropollerinin dünyaya dağılışındaki değişikliklerde uluslararası yeni bir işbölümü eğilimi açıkça yansımaktadır. Yüksek oranlarda direnen yapısal işsizliği genellikle sanayideki istihdamın dünya yüzündeki yeni dağılımı belirlemektedir.

*
**

III. Durum İncelememizde, araştırma malzememizi Asya, Afrika ve Latin Amerikanın 103 ülkesinden seçtik. Altmışlı yılların ortasında geri kalmış ülkelerde sanayi ülkeleri piyasası için üretim yapan hemen hemen hiç bir imalat sanayii olmadığı halde, daha on yıl geçmeden, yetmişli yılların başlarında en az 39 geri kalmış ülkede — ki bunlardan on beşi Asyada, sekizi Afrikada, on altısı Latin Amerikada — imalat dalında binlerce fabrika birden işletmeye koyuldu. Ve bunların hepsinde sanayi ülkelerinin piyasası için üretim yapılmaya başlanıldı. Bu gelişme yeni tip bir sanayi merkezinin doğuşuyla —*Serbest üretim bölgelerinin oluşmasıyla*— ve dünya pazarı fabrikaları denen yeni türden fabrikaların üremesiyle ilgiliydi.

Serbest üretim bölgeleri şunlardı: Dünya pazarına yönelmiş olup ucuz işçilerin yaşadığı merkezlerde sınırlanmış sanayi bölgeleri. Dünya pazarı fabrikaları deyince şunu anlıyorduk: Böyle serbest üretim bölgelerin de hatta başka merkezlerde işgücünü özellikle sanayide kullalanmak amacıyla kurulmuş ve genellikle sanayi ülkelerinin piyasaları için üretim yapan fabrikalar... 1975 yılında dünyadaki 25 geri-kalmış ülkede toplam 79 serbest bölge vardı. Bunlar Asyadaki 11 ülkede, Afrikanın 5 ülkesinde, Latin Amerikanın 9 ülkesinde yer alıyordu.

Bu serbest bölgeler dışında kalan merkezlerde de en azından 14 ülkede dünya pazarı fabrikaları çalışıyordu. Yine 1975 yılındaydı, 21 ülkede toplam 39 serbest bölge daha dünyaya açılmaya hazırlanıyordu. Bunlar o yıla kadar hiç serbest bölgeye sahip olmayan 11 ülkeydi. Yaptığımız araştırmalarda 1975 yılı için gerek serbest bölgelerdeki gerek başka bölgelerdeki dünya pazarı fabrikalarında 725.000 işçinin çalıştığını saptadık. Bunlardan 500.000 kadarı serbest bölgelerde çalışıyorlardı.

Üretimin yapısı açısından karakteristik olan şey, bir bakıma, imalat endüstrisinin hemen bütün dallarında çalışılmasıdır. Başka bir karakteristik ise, tek tek ülkeler ve serbest bölgeler düzeyinde tek-türlü sanayi yapılarının, *monostrüktürlerin* oluşmasıdır. Üretim 1975'de daha çok tekstil, giyim ve elektroteknik ürünleri türünde ağır basıyordu. Uluslar-aşırı (transnasyonal) düşey biçimde bütünleşmiş dünya pazarı fabrikalarında üretim hiç de karmaşık değildi. Her ürün veya her ürün gurubu için çok kez sadece kısmî imalat söz konusuydu (veya kısmî montaj ya da bitirim montajı). Karmaşık imalat biçimlerine ancak bir kaç ürün gurubunda —özellikle tekstil ve giyim dalında— ve üstelik pek az ülkede raslanıyordu.

Serbest bölgelerdeki ve dünya pazarı fabrikalarındaki istihdam düzeyine gelince bu, görülmemiş ölçüde dengesiz: Boşta-gezen işgüçlerinin korkunç kalabalığı içinden özgül bir kategori seçiliyor, özellikle genç kadınlar. Seçme kıstasları ise oldukça basit. En düşük ücrete razı olmak... En kapasiteli işgücünü seçmek, hiç yıpranmamış, en yoğun biçimde çalışacak körpe insanı... ve başvuranlar genellikle acemi işçi olacak.

Bu arada şu soruya yanıt bulmaya da çalışıyoruz: Dünya pazarına yönelik sanayileşmenin getirdiği kalkınmaya ilişkin politik hedeflere ulaşılabilecek mi? Başka bir deyişle, işsizlik sorunu, uzmanlık eğitimi, modern teknolojiyi benimseme, döviz girdilerinde artış gibi sorunlara bu yollardan çözüm getirilecek mi? Şimdiye kadarki deneyimlerden ve gözler önünde cereyan eden gelişmelerden saptadığımız kadarıyla bu sorulara sadece olumsuz bir yanıt vermek olanaklı...

1.4. SOSYAL VE POLİTİK SONUÇLAR

Giriş bölümündeki düşünceleri ampirik araştırmalarımızdan çıkan sonuçlarla bir araya getirirsek bir varsayımın eksikliği göze çarpıyor: Uluslararası yeni işbölümü eğilimi, bu süreçi yavaşlatması mümkün karşıt-eğilimlerin önünde kendini gelecekte de sürdürebilme gücüne bağlı...

Bu koşulu şöyle yanıtlıyalım: Bugünkü «Bunalım» yoğun bir ulusal korumacılık (proteksiyonizm) evresine, emperyalizmler arası bir savaşa dönüşmiyecek. Bu varsayımın gelecekte tersine döneceğini kabul edebiliriz. Aslında, uluslar-

arası yeni işbölümüne doğru şu tartışılmaz eğilimin şimdiden kestirilemeyen bir gelecekte durdurulacağını ya da tam tersine çevrileceğini savunan karşıt - varsayımlar elbette bu karşıt eğilimleri yeteri ölçüde kanıtlamak zorluğu içindedir. Onun için biz, ancak soyut olarak tasarlanabilen alternatifler düşünüp ihtiyat notu düşecek yerde, yeni uluslararası işbölümünün yoluna devam edeceği tezinden hareket edeceğiz.

Sanayi üretiminin dünya çapında yeniden örgütlenmesinin bazı ekonomik sonuçları şunlardır: Asya, Afrika ve Latin Amerikanın gerikalmış ülkelerinde bu ülkeleri teknoloji, donanım ve yönetim teknikleri açısından geleneksel sanayi merkezlerine bağımlı kılan şu ihracata yönelik kısmî sanayileşme... Geleneksel sanayi merkezlerindeki sanayinin göreceli olarak yok olması... Bir malın değişik bölümlerinin, bir yandan dünyaya yayılmış çeşitli merkezlerde imalatı yüzünden imalat süreçlerinde merkezîleşmenin dağılması, öte yandan da malın dünya piyasası için üretilmesinin bir tek merkezde yoğunlaştırılması yüzünden imalat süreçlerinin merkezîleşmesi... Bazı merkezlerde istihdam sayısının artışı... yine aynı veya başka yerlerde aynı zamanda işsizliğin artması ve çalışma koşulları ile gerçek ücretler üzerindeki baskıların artması... uluslar-aşırı faaliyetlerini genişleten firmalar arasındaki rekabetin şiddetlenmesi... eskiden yalnız dolaylı bir rekabet içinde bulunan firmalar arasında yeni rekabet ilişkilerinin doğması... çok-uluslu holdingler yararına uluslar-aşırı rekabetin şiddetlenmesi sonucu uluslar-aşırı düzeyde merkezîleşmenin hızlanması... faaliyetlerini denetliyecek ulusal ve uluslararası kısıtlamalara ve beyannamelere aldırmaksızın hareket eden çok-uluslu şirketlerin uluslar-aşırı yeniden-üretim koşullarını kendi çıkarlarına göre esnetme girişimleri.

Sınaî üretim alanındaki hareketlilik ve coğrafî esneklik bir gerçeklik halini aldığı ölçüde, dünyanın sanayileşmiş merkezlere ve sanayileşmemiş kenar ülkelere şimdiye kadarki parçalanmışlığı yerini, belirli merkezler için geliştirilmiş teknolojinin ürünlerini üreten bir teknolojik farklılaşmaya bırakıyor.

Gerileyen teknolojinin ürünlerini imal eden merkezler şimdilik belirlenemeyen bir hızla doğuyor ve çöküyorlar. Bugün bir bölgenin kendine çektiği sermaye yarın yine oradan çıkıp gidebilir veya çok sonra geri dönme ya da bir daha hiç

dönmemek üzere.

Sınaî üretim sermaye ve merkezlerinin bu aşırı hareketliliği, sermayenin birikmesini ve değerlendirilmesini belirleyen gereklerin bir fonksiyonudur ve bu gereklerden zarar gören halklar üzerindeki etkilerini umursamaz. Tam tersine, işgücünün yeniden-üretimini sağlamayan üretim koşullarının yaygınlaşması ve şiddetlenmesi, sermayenin dünyaya yayılarak değerlendirilme olayının tipik bir göstergesi halini alıyor. Nedir ki, böyle bir gelişme baskıcı politik kurumlara ve toplum biçimlerine ihtiyaç göstermektedir, sermayenin dünya çapındaki egemenliğine destek olacak işbirlikçileri arayıp bulmak zorundadır. Politik momentlerine değindiğimiz bu süreç, dünyamızın çeşitli bölgelerinin içine girdiği zorunluluktan bir araç olarak yararlanıyor. Sermayenin değerlendirilmesi için en elverişli yerel koşulları sunmak üzere pek çok ülke birbiriyle yarış ediyor.

Sermayenin birikmek ve kendini değerlendirmek için bu yarışa atılan devletlere ihtiyacı var.

Sermayenin kendini dünya çapında değerlendirme zorunluğu karşısında işsizliği giderme, çalışma ve yaşam koşullarını fazlasıyla kötüleştirmeden, büyümeye yatkın dallarda yatırım yapmaya devletin özendirici çabaları aynı amaçı güden geri kalmış ve kalmamış ülkeler arasındaki başka bir yarıştır. Ve bu yarışı kazanma şansı da belirsizdir ya da geçici başarılar vaat edebilir. Sermayenin değerlendirilmesiyle birlikte gelişen bu anarşinin getirdiği korkunç yükleri taşıyan kim? Dünyamızın sayıları gittikçe artan bir sürü ülkesindeki halkların büyük çoğunluğu. Açlık, hastalık ve savaşlara ödenen bedelleri bir yana bırakırsak, *gerek potansiyel gerek aktüel üretici güçlerin* sermayenin dünya çapında değerlendirilmesi süreçinde kendilerine düşen rolleri oynayabilmek için uygun biçimde hizaya getirmeleri ve o yönde seferber edilmeleri gerekmektedir ki, bunun da temelinde, geleceğin üretici güçlerine istenen nitelikleri verecek olan okul ve eğitim sistemi yatıyor!

Başka bir deyişle, kendi geleceğini özgür bir biçimde belirlemeye yönelik bilinçlendirici eğitim değil, yalnız fabrika işçiliğine ve bilinçsizce özendirici insanı yetiştiren bir eğitim. Sanayileşmiş ülkelerde bir zamanlar devletin görevi ne ise, «yeni» ülkelerde devletin görevi de şimdilerde böyle. *Sermayenin dünya çapında* değerlendirilmesi süreçinde dev-

letin başka bir görevi de, korporasyon-tipi meslek kuruluşlarını yaygınlaştırmak, sermayenin birikim ve değerlendirilmesi için *anlayış* gösterilmesini yoğun biçimde propaganda etmek ve bütün bunları yapabilmek için en başta, halkı fiziksel baskı altında tutarak *hizaya getirmek*.

Etkinliğine izin verildiği ve çalışanların çıkarlarını temsil edebildiği kadarıyla sendikalar, sermayenin bugün dünya çapında kıvır kıvır hareketlenerek oynaşmasına yardımcı olmak zorundalar, ama onların olanakları çok sınırlıdır. Geleneksel bakımdan daima ulusal düzeyde örgütlenmişlerdir. Uluslararası düzeyde örgütlenmeleri, sermayenin değerlenme sürecini yıkma, uluslararası dayanışma eylemleriyle yok etme amacına rağmen eskilerde ve bugünlerde fraksiyonlara parçalanmaları yüzünden hiç de etkili sonuçlar vermiyor.

İşte bu koşullar altında şu yargıya varmamak olanaksız: Dünyamızın bugünkü gündeminde sermayenin dünyaya yayılarak değerlenme ve birikme süreciyle belirlenmiş örgütlü politik bir eylem yok. Ya ne var? Pek çok ülkede açlık çeken kitlelerin isyanları, sosyal özlemler ve savaş var.

Bölüm 2

DÜNYA KAPİTALİST SİSTEMİNDE BİR GELİŞME EVRESİ OLARAK ULUSLARARASI YENİ İŞBÖLÜMÜ

2.1. SERMAYENİN DEĞERLENME BİÇİMLERİ

Son beşyüz yılın ekonomik, sosyal ve politik gelişmeleri, kapitalist toplum biçimlerinin dünya çapında yaygınlaşması süreçinde kendini gösteriyor. Bu gelişmelerin belirleyici faktörü sermayenin hareketi iken, ezilen sınıflar, Rusya'da, Çin'de ve Küba'da, toplumun bilinçli olarak yeniden kurulması uğrunda mücadele etmektedir.

Değerlenme ve birikim, sermayenin hareketinin objektif içeriğidir. Soyut bir zenginliğe veya servete giderek sahip çıkma eğilimi, kapitalistlerin sermayenin söz konusu hareketini kendilerinde kişileştirmeleri anlamında, onları sermaye hareketine iten biricik gerekçedir.

Kapitalist gelişmenin çözümlenmesi, Marx'la birlikte söyliyecek olursak, sermayenin birikme ve değerlenme süreçinden ve bu süreçin determinantlarından (belirleyicilerinden), yani bu değerlenme ve birikmenin gerekli koşullarından, olanaklarından ve engellerinden yola çıkmak zorundadır. Ama ücretli-iş ile sermaye arası ilişkilerin gelişiminden ya da üretici güçlerin gelişiminden değil. Burada analizin, inanç—, değer— ve idea— sistemlerinin gelişmesine bağlılığının («kapitalizmin ruhunun» ikincil bir rol oynadığını söyliyerek bu konuyu bir yana bırakalım.

Ya da şöyle diyelim: Özgür bir işgücünün yaratılması ve üretici güçlerin açınma ve gelişmesi, sermayenin değerlenme ve birikmesini *sağlamak bakımından, öbür, hatta* özgül koşullarda çok önemli olan araçlar yanında ancak özel birer araç sayılırlar. Sermaye, ücretli iş ile sermaye arasındaki ilişkiyi tıpkı üretici güçleri geliştirir gibi, ama ancak şu iki

koşul altında geliştirir:

a) Ücretli işlerin ve üretici güçlerin yeniden üremesini engelleyen ve çoğu kez ekonomiye yabancı dirençlerin aşılabilmesi.

b) Kâr oranının bu yoldan yükseltilmesi.

O bakımdan kapitalizm-öncesi dönemde (yaklaşık 1700'lere kadar) sermayenin değerlenme ve birikimini sağlamanın o zamanki sınır koşulları altında, parayı, ticarî girişimlere, lüks meta üretimine ya da tahıl, kumaş ve şeker gibi malların kitle halinde üretilmesine yatırmak zorlayıcı oluyordu. Ve bunun için özgür ücretli emeğe büyük ölçüde başvurmak gerekmiyordu. Sermaye daha çok küçük meta-üretmenlerinin, kölelerin, işgücünden yararlanıyordu. Sermayenin özgür ücretli emeğe büyük ölçüde yaslanarak değerlenme ve birikme olanağı, hatta zorunluğu doğmadan önce, ilksel birikmeler için gerek sosyal gerek politik altüst-oluşlarla birlikte uzun bir dönemin geçmesi gerekiyordu. Başka bir deyişle. *Kapitalizmin evriminin ardındaki belirleyici kuvvet, sermayenin değerlendirilme ve birikme momentidir,* yoksa sanıldığı gibi, ücretli emek-sermaye ilişkisinin mutlak bir derinleşme ve yaygınlaşma eğilimi ya da üretici-güçlerin gelişme eğilimi değildir. (1)

Sermayenin değerlenme ve birikiminin çeşitli biçimler alabildiği ve tarih boyunca da bunun yaşanmış olduğu gerçeğinden yola çıkarak diyebiliriz ki, bu değerlenme ve birikimin çeşitli biçimleri üzerinde önce bir açıklık sağlamak kapitalizmin tarihsel gelişmesinin analizi için kaçınılmazdır. Söz konusu biçimler elbette ki değişik üretim biçimlerine dayanıyor: Verilen ve kendilerinden ürettikleri koşullar altında sermayenin değerlenmesi ve birikimine ilişkin gerekler, ola-

(1) **Aslında, değerlendirme ve birikimin (genişletilmiş yeniden üretimin) sermayenin mutlak yasası olduğunu doğrudan doğruya «kanıtlamak» hiç de kolay değildir.** O bakımdan yukarıki sayılar dağmatik görünecektir. Ama belirli bir anlamda, **kapitalizmin gelişim tarihine,** kapitalizmle özgür ücretli işçiliği aynı şeyler olduğu veya üretici güçlerin kendi başlarına bir gelişme içinde olduğu yollu varsayımlara dayanarak yapılan yorumlardan daha tutarlı bir yorum getirme yetenekleri vardır bu sayıların. bak **Immanuel Wallerstein,** The Rise and Future Demise of the World Capitalist System Comparative Studies in Society and History, Vol. 16, no. 4 (1974), S. 387-415.

Daha ileri bir çözümleme, kişisel çıkarları izlemek veya özgül koşullar altında ekonomik savaşımdan sağ-çıkma zorunluğu yüzünden insanın aşırı kârlar ardında koşmaya nasıl zorlandığını ve böylelikle sermayenin genişletilmiş yeniden üretimine nasıl varıldığını gösterebilmelidir.

naklar ve engeller paralelinde bu değerlenme ve birikim biçimleri üretim biçimlerini, ya olduğu gibi koruyor ya onları dağıtıp bozuyor ya da onlara uyuyor ve kombine ediyor.

Soyut zenginliğin sınırsız mülkiyetini edinmek ve sermayenin değerlenme ve birikimini sağlamak için kapitalist toplum biçimi bir takım işlemler ve mekanizmaları koşul olarak kabul eder ki şunlardır bu mekanizmalar; Kapitalizm öncesi veya kapitalist olmayan toplum biçimlerinin ve gelişmekte olan kapitalist *toplum biçimlerinin ekonomik, sosyal ve politik sınırkoşullarını, sermayenin sürekli değerlenme ve birikme koşullarının sistemli ve sürekli biçimde yeniden üremesini sağlıyacak ölçüde* değiştirici ve geliştirici mekanizmalar ve işlemler. O bakımdan şu veya bu fırsatla soyut bir servet mülkiyetinin sağlanması hiç bir zaman yeterli olmuyor. Bunu sağlıyan iki ana biçimi oldukça şematik bir biçimde ve bazı ara-biçimleri şimdilik bir yana bırakarak açıklıyabiliriz:

1) Kapitalistler sınıfına, üretimi doğrudan doğruya yapan üretici güçlerden alıkonan artık-ürünlerin bir bölümünü veya hepsini sürekli mülkiyetine geçirmesine olanak veren ücretli-iş dışı ilişkilerin sermaye kategorisi altında üretilip korunması.

2) Söz konusu doğrudan üretici güçlerin üretim araçlarından yoksun bırakılması (başlangıçtaki birikim/başlangıçtaki sömürü) ve bundan sonra, «ekonomik ilişkilerin sessiz zorlayıcılığı» yüzünden, işgüçlerini işgücü piyasasında üretim araçları sahiplerine her seferinde yeniden satmak zorunda kalmaları (Kapitalizmin özgül üretim ilişkileri düzeyinde sermaye birikimi / Özgür ücretli işgücünün sömürülmesi).

Sermayenin *yukarki birinci alternatif* anlamında değerlenme ve birikimi için, kapitalist-olmayan ekonomilerde köle emeğinin, angaryanın ve anlaşmalı çalışan emeğin kâra yönelik kullanılışını örnek olarak gösterebiliriz. Klasik terminolojiye uyarak, sermayenin değerlenme süreçine ilişkin bu biçimlere esas olan üretim biçimlerini kapitalist-olmayan üretim biçimleri olarak adlandırdık. Tarihsel araştırmalar başlangıçtaki üretim biçimlerini uygun koşullar altında yoğurarak sermayenin değerlenme ve birikimine katkıda bulunacak hale getiren işlemleri, mekanizmaları ve kuvvetleri ortaya sermektedir. Bu durum kapitalizmin yalnız batı avrupanın feodal toplumlarındaki oluşma süreçi için geçerli olmayıp kapitalist-olmayan toplum biçimlerinin önceden gelişmiş bir

kapitalizm tarafından kendi yapısı içine içerilmesi halinde de geçerlidir. Bu konuda ilgili kaynaklara başvurulabilir. (2)

Sermayenin dar anlamda analizinden bakarsak bu araştırmalar, kapitalizmin analizinin, feodalizmden kapitalizme geçiş ya da eski toplum biçimlerinin kapitalist toplum biçimi içine sokulması açısından, sermayenin değerlenme ve birikmesi için sadece muhtemel bir takım koşulları varsayması yüzünden ancak «tarihsel» bir değer taşıyor. Çünkü eski toplum biçimlerinin kapitalist toplum biçimi içine sokulup bütünleşmesini sağlayan belli bir takım elemanlar ve süreçlerin açığa çıkışını inceleyen bir analiz sermayenin analizinde oynaması gereken *asıl rolü* oynamıyor. Onun içindir ki, söz konusu açığa-çıkışın batı avrupanın feodal toplumunda olduğu gibi endogen (içten kaynaklanan) bir süreç olup olmaması ya da bu açığa-çıkışın ticaret, savaş veya başka nedenlerle dışardan körüklendiği sorusu ikincil bir sorundur. Böyle bir dıştan körüklenme, *üçüncü dünyanın* bir çok ülkesinde veya Japonyada olduğu gibi her iki nedenle, yani karşılıklı etkileşme yüzünden oluşagelmektedir. (3)

---

(2) Çok özel tarihsel kaynakları bir yana bırakırsak salık verdiklerimiz: **Stephen Hymer,** Robinson Crusoe and the secret of Primitive Accumulation, **Monthly Review,** Vol. 23, no. 4 (1971), S. 11-36.**Türkçe çevirisi :** Huberman, Sosyalizmin Alfabesi içinde, May Yayınları 1975 İst. **Samir Amin,** le développement inégal. Essai ur les formations sociales du capitalisme périphérique, **Gunder Frank,** Accumulating Exploitation, Vol. I. **Immanuel Wallerstein,** The Modern World - System, New York-London 1974.

«Üretimleri henüz köle emeği, angarya v.b. geri biçimlerde hareket eden halklar ürettikleri ürünlerin dışarıya satılmasında salt çıkar açısından aracılık eden ve kapitalist üretim biçiminin egemen olduğu dünya piyasasına girer girmez, kölelik, serflik v.b. gibi barbarlıklara hemen uygarlığın fazla mesaî denen başka bir barbarlığı sırtlatılır. A.B.D. nin güney eyaletlerinde zencilerin çalışma düzeni bu yüzden, üretim genellikle birincil düzeydeki özel ihtiyaçlara yönelik olduğu sürece, ilımlı ataerkil karakterini koruyagelmiştir. Ama pamuk üretimi söz konusu eyaletlerin yaşamsal çıkarı haline geldiğinde, zencilerin fazla mesaisi, hesaplı kitaplı bir sistemin başlıca faktörü alıp çıkmıştır. Bundan böyle artık-değerin üretimi söz konusu olmaya başlamıştır. Angarya-tipi çalışma düzeni açısından Tuna Prensliklerinde de aynı şey söz konusudur. **(K. Marks,** Das Kapital. I. Cilt (1867, 1873).

(3) Örneğin bakınız: **Maurice Dobb,** Studies in the Development of Capitalism, London, 1946 ve **P. Sweezy, M. Dobb, K. Takahashi, R. Hilton, C. Hill, G. Lefebre, G. Procacci, J. Merrington** arasındaki tartışma: The Transition from Feudalism to Capitalism, London, 1976. Türkçe çevirisi: **Feodalizmden Kapitalizme Geçiş,** May Yayınları. **Trevor Aston,** Crisis in Europe 1560-1660, London 1969, **L. Wallerstein,** From Feudalism to Capitalism (Social Forces, Vol. 55, no. 2, 1976, S. 273-283.

Eski yapılı sistemlerin kapitalist sistem tarafından özümlenip bu sistemle *bütünleşmesini sağlayan süreç ve elemanları açığa* çıkarmaktan yana-olanların kapitalizmin *kendi için* evrimini sübjektif olarak amaçladıklarını kabul etmenin gereği elbette olamaz. (4) Burada önemli olan elbette sübjektif gerekçe değil, sermayenin değerlenme ve birikimine yol açan objektif fonksiyon önemlidir.

Yukarda sözü edilen 2. alternatife gelince, bu durumda, paranın, kapitalist-olmayan üretim biçimlerini bir asalak olarak sömüren tüccar sermayesi biçiminde sanayi sermayesine dönüştüğü geçiş biçimlerini, sermayenin bu dönüşüme bağlı olarak değerlenme ve birikme biçimlerini ele almak gerekiyor. Bu dönüşümde belli ki sermayenin üretim alanında da sınırsız hareketine tüccar tarafından bulaştırılan paranın kullanıldığı süreç baş rolü oynuyor. Başlangıçtaki veya kökendeki bu birikimi/ kökendeki bu sömürme süreçi toprağı satılık bir metaya dönüştürmekte, ücretli işçilerin yiyecek maddeleri için bir kitle pazarı yaratmakta, sermayenin «ekonomik ilişkilerin sessiz zorlaması» yüzünden sermayenin yeniden veya her seferinde değerlenmesi ve birikimi için gereken koşulları, *özgür* bir ücretli işçiler sınıfı yaratarak üretmektedir (5) Fon sistemi bunun bir örneğini oluştururken, *Kapalı Çiftlik* (enclosure) sistemi de başka bir örneğini oluşturur. Söz konusu koşulların yaratıldığı ve kalıcı bir hale sokulduğu süreç içinde direnme hareketleri yanında kaba güç, kültürel aşağılaştırma, sosyal güvensizlik ve yoksullaşma elbette kol geziyordu. (6)

---

(4) Kapitalizmin, toplumsal üretim süreçinin, özgül karakteristiklere sahip, başlı başına bir biçimi anlamında analizi ve kapitalizm yararına yapılan propaganda 1800 yıllarında geniş bir cephede kaba olarak başlatılmıştı (**Quesnay, Turgot, Smith, Rucardo Babbage, Ure** v.b.) ve **Considerations on the East-India Trade**'in adı bilinmeyen yazarı bu tartışmanın öncülerinden biriydi.

(5) Eric Hobsbawm, İngilteredeki sanayi devriminin kökenlerini yorumlarken şöyle diyor: Stabil yurt-içi pazarı için kitle tüketim maddeleri geniş bir taban oluşturuyordu. Genişlemeye çok yatkın olan (ve hükumetler tarafından sistemli ve saldırgan biçimde desteklenen) ihracat genelleşen bir sanayi ekonomisini tutuşturacak ilk kıvılcım oldu. bak **Industry and Empire, Harmondsworth 1969.**

(6) Bak **J. Kulischer,** Allgemeine Wirtschaftsgeschichte des Mittelalters und der Neuzeit (1928/29), **K. Marx,** Kapital, I. Cilt, Bölüm 24 («Kökensel dedikleri Birikim»). **P. Mantoux,** The Industrial Revolution in the 18. Century, London 1964, **K. Polanyi,** The Great Transformation, **C. Hill,** Reformation to industrial Revolution, **W. Lazonick,** K. Marx and Enclosures in England.

Özgür Ücretli işçilik bir kez yaratıldı mı, sermaye, gerek işçi örgütlerinin etkinliğinin gerekse kapitalistlerin çok uzun günlerde gelirlerinin düştüğünü bilmelerinin bir sonucu olan yasal düzenlemelerle kısıtlanmadıkça, sermayenin giderek değerlenmesi ve birikimi artık işgününü uzatarak mümkün olmaktadır. Böyle bir kâr kaynağı, verilen koşullarda sömürülmeye elverişli işgünlerinin en büyük miktarıyla sınırlanmış olmaktadır. Emeğin üretkenliğinin arttırılması ve dolayısıyla *sömürü oranının* yükselmesiyle sermaye artık değerlenme ve birikim yolunda karşısına çıkan sınırlamalardan kurtulur ve bu kurtuluş yukarlarda sözü edilen değerlenme ve birikme biçimleri çerçevesinde gerçekleşir. Çalışma sürecinin, özgül olarak kendinden uyumlu veya zamanla uyum sağlamış bir işgücüne bırakılan çalışma öğelerine bölünmesi ve kalitesi giderek yükselen makinelerin kullanılması emeğin üretkenliğini arttırıcı en önemli iki yöntemdir. (7)

Bu özgül kapitalist üretim biçiminin çığır açıcı fonksiyonunu şöyle özetliyebiliriz (Burada mevcut sınır koşullarının sermaye değerlenmesini ve birikimini yine özgül kapitalist üretim biçimine dayanarak sağlama olanağına ve zorunluğuna sahip olduklarını kabul etmeliyiz):

a) Üretici güçler şimdiye kadar hiç görülmemiş hızla gelişmektedir, (yalnız üretim araçları değil, bilimsel, ulaşımsal, iletişimsel ve yönetimsel teknikler de gelişmektedir).

b) Şimdiye kadar hiç görülmemiş çapta bir maddesel servet üretilmektedir, ama bunun ülke içinde ve ülkeler arasında dağılımı öylesine eşitsizdir ki dünyanın *kenar* (periferi) *ülkelerindeki* halkın üçte iki çoğunluğu göreceli değil, mutlak bir yoksullaşmaya düşmektedir. (Kapitalist üretimden salt talebin (ihtiyacın) kendisi için, değil, *ödeme gücü olan* talep için üretimi anlıyoruz).

c) İşçilerin gerek aktif gerekse yedek ordularını belirli sınırlar içinde göreceli olarak kullanmaya hazır araçlar yaratılmaktadır, bu kullanma kârların azamî düzeyindeki oynaklıkla gerçekleşmektedir. Örneğin işçilerin tüketime ayır-

---

(7) Adam Smith'in **Milletlerin Zenginliği** (MEB klâsikleri) adlı eseriyle birlikte özellikle Marx'ın Kapital'de «Mutlak ve göreceli artık-değerin üretimi» ile ilgili bölümlere bakın. Ayrıca **C. Babbage**'ın On the Economy of Machinery and Manufactures (1835). **Harry Braverman**, Labor and Monopoly Capitalism (1974).

dıkları fonlarda «tarihsel» veya «ahlakî» öğelerin çoğalması önlenmektedir, hatta bu, yola çıkılan birikim ve sömürü süreçi içinde ücretli işçiliği genişletici hareketler nüfus sayısı ve sosyal bakımdan aşılmaz sınırlara dayandığı zaman bile yapılmaktadır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, sermayenin değerlenme ve birikme süreçinin aldığı bir biçim, yukardaki *1* ve *2 numaralı alternatifleri* birbirine bağlayıcı bir mekanizmadır. Bir yandan «kapitalist olmayan», «geleneksel», «informel», «geri-kalmış» deyimleriyle anılan sektörlerden işgücü biçiminde çekilen yardımlar, bir yandan da insan emeğinin zaman zaman kendisini fiziksel olarak yeniden-üretebileceği sınırların ötesine taşan sömürülüşü, işçilerin gerekli tüketim fonlarının bir bölümünün sermayenin birikim fonlarına dönüşmesine belli sınırlar içinde olanak veriyor. (8)

İşgücünün ve onun geçim araçlarının bir bölümünün üretilmesine karşı, asıl anlamdaki üretim burada ücretli-iş ile sermaye arasındaki özgül üretim ilişkileri çerçevesinde yapılmaktadır. İşgücünün kendisi ve/veya onun geçim araçlarının bir bölümü «kapitalist-olmayan» v.b. sektörlerde üretiliyor ve bu sektörler üstelik yolunmakta olan işçilerin «yaşlılık» sigortalarını da çoğu kez üstlenmek zorunda kalıyor. Dar-anlamda kapitalist sektör açısından bakarsak, işgücüne giden harcamalar geniş ölçüde dışlanıyor: Gündelik ücret, işgücünün kendini her gün yeniden-üretmesi için gerekli en zorunlu harcamaları karşılıyor, yoksa kullanılmamış işgüçlerinden oluşan taze ve yepyeni bir işgücü kuşağının yetiştirilmesine, yaşlanmış veya sakatlanmış işgüçlerinin ıaşesine kesinlikle yetmiyor. İşte bu «geleneksel» v.b. sektörler ancak, kendilerini maddesel olarak özgül kapitalist üretim biçimlerine özgü bir çerçevede yeniden-üretmedikleri zaman veya sermaye yoğunluğu düşük bir düzeyde yeniden-üretildikleri takdirde, kapitalist sayılmazlar. «Geleneksel» sektörlerin bu güvencesiz varlığına, çalışanların giderek artan bir ölçüde fiziksel sömürülmesi, yani iş saatlerinin uzunluğu, emek yoğunluğunun fazlalığı ve aşırı sefalet de eklenmelidir. Bu «kapitalist-olmayan» sektörlerin, sermayenin dünya çapında birikme sü-

(8) **Marx, Das Kapital,** S. 626, örneğin «işgücünün kapitalist - olmayan sektörlerden istihdamı».

reçine katılmalarına yol açan nedenler işte sömürüye destek olan bu yardımcı fonksiyonlarıdır. (9)

Bu hedefleri titizlikle kovalayan politik stratejilere rağmen, sermayenin değerlenme ve birikme süreçindeki bu anarşi «geleneksel» sektörleri yine de yerlebir etme eğilimini gösteriyor.

2.2. KAPİTALİZMİN GELİŞMESİ

Sermayenin değerlenme ve birikme olanaklarının bütün bu biçimleri çerçevesinde bireysel sermaye, toplumsal servetin üretimini örgütlüyor, ama artı-ürünleri doğrudan üretici olan güçlerden kaçırabildiği kadar kaçırarak yapıyor bunu. Artı-ürünlerin sermayeye büyük ölçüde dönüşmesini sağlamak için yapıyor. Soyut servetin üretilmesini, önceden herhangi bir biçim ve yerde üretilmiş soyut servetin dönüşerek dağılma biçimlerinden ayırt etmek gereklidir. Hile, vurgun, spekülasyon v.b. yollarla zenginleşme bu biçimlerden sayılır, ayrıca devletin serveti dönüştürerek dağıtma önlemleri, sermayenin giderek değerlenmesini sağlıyacak devlet primleri ve teşvikleri, doğal tekellere dayanan her türlü tekel rantları, büyük sermaye mülkiyetine dayanan tekeller servetin hep bu dönüşerek dağılımının örnekleridir.

Geçen beşyüz yılın dünya tarihi, bu tarihin insanlar tarafından yaratıldığı anlamında, şu karakteristiklerin sonucudur:

a. Çeşitli toplum biçimlerinin tarihsel özgüllüğü

b. Sermayenin değerlenme ve birikme mantığının temelinde yatan bütünleştirici eğilim.

c. Toplumun bilinçli olarak yeniden-kurulması yönünde deneyler.

Kapitalist toplum biçiminin bugünlerdeki durumunu çözümlemek için, doğanın getirdiği kısıtlamaları ayrıca hesaba katmalıyız, yani bir yandan doğal kaynakların eşitsiz dağılımı ve sınırlılığını, öte yandan da toplumdaki üretici güçlerin sınırsız gelişmesi karşısında yer alabilecek doğal sınırları. Rekabetin belirlediği sermaye birikiminin temel mantığı yü-

(9) bak **Giovanni Arrighi**, Labor Supplies in Historical Perspective (A Study of the Proletarianisation of the African Peasantry in Rhodesia, 1969), **H. Wolpe**, Capitalism and Cheap Labor Power in South Africa. **Ruy Mauro Marini**, Dialectica de la dependencia, Mexico, 1973.

zünden, kapitalizm, tahmin ediyoruz ki, bu sınırları devamlı olarak hesaba katacak yapıya sahip değildir.

Kapitalist gelişmenin ayrıntılı bir tarihi o bakımdan göstermelidir ki: Sermayenin değerlenme ve birikimi hangi biçimler bağlamı içinde, niçin, nerede ve ne zaman gelişiyor. Başka bir deyişle: *Hangi biçimlerin ne zaman ve nerede egemen olduğunu ayrıntılı olarak yorumlamak yetmiyor, aynı zamanda bu yapının ve gelişmenin* (özgül sınırlamaları dikkate alarak) *bireysel sermayeler için neden en kârlı olduğunu, dolayısıyla — varsayımımız gereği — zorunlu olduğunu açıklamak da gerekiyor.*

Burada bu soruların hepsiyle başa çıkmamız olanaksız (10)

Ancak kapitalist toplum biçimleri için karakteristik sayılan bazı momentlere şöylece değinmek istiyoruz:

1. Kapitalist toplum biçiminin, Merkez (metropol), Kenar (Periferi) ve duruma göre Yarı Kenar (Semi Periferi) bölgelere, gerek ulus içi gerekse uluslar arası planda parçalanması, yani kapitalist dünyanın çeşitli bölgelerinde çeşitli üretim tipleri için, emeğin değişik biçimde kontrolu yoluyla uluslararası bir işbölümünün ortaya çıkışı.

2. Sermayenin değerlenme ve birikme süreçinin temelinde yatan kısa— orta— ve uzun— süreli dönelgeler. Bu süreçin gerçekleşmesi ve aşırı birikim v.b. nedenler yüzünden bunalımlar. Ayrıca teknolojide ve emeğin örgütlenmesindeki veya kurumlaşma alanındaki yenileşmelerden (İnnovasyon) doğan bunalımlar (gelişmedeki kopukluk veya düzensizlikler).

3. Sınıfsal yapıların ortaya çıkışı, özelikle «merkezin» özgül kapitalist sektöründe ücretli-işin oynadığı özgül rol, buna karşılık «geleneksel» yan sektörlerden zaman zaman işgücü tedariki ve bunun, sermaye birikiminin hem ekonomik hem politik alanda stabilleştirilmesi amacıyla yapılması.

4. Söz konusu değerlenme ve birikimin ön-koşullarını yaratmak ve korumak için çeşitli tipte devletlerin oynadıkları rol ve bu rolün, bir yanda burjuva-liberal devletlerde, bir yandan da sömürge yönetimlerinde veya bir yandan müdahaleci sosyal-demokrat ülkelerde öte yandan da otoriter-baskıcı devletlerde doruklaşması. Ve bu doruklaşmanın, dünya çapında-

(10) Giriş bölümünde bu konuya illşkin bazı değinilerde bulunduk. Ayrıca bak: **Amin, Anderson, Dobb, Frank, Hobsbawm, Wallerstein.**

ki işbölümü çerçevesinde sermayeyi değerlendirme ve biriktirme amacıyla belli evrelerde değişik bölgelerin yüklendiği veya yüklenmek zorunda bırakıldığı veya kendinden istekli olduğu fonksiyonlara bağlı oluşu.

Kapitalist gelişme o halde, sermayenin değerlenme ve birikimi açısından, «verilen» dünya çapındaki koşullarda bireysel sermayeye *en büyük kârı* bırakacak değişik biçimlerin kombinasyonu halinde bir gelişmedir. Bu demektir ki, sermayenin değerlenme ve birikme süreçi, daha başından beri uluslar-aşırı bir süreçtir. Sermaye eğer ulusal çapta yeniden üretilir gibi görünüyorsa, bu aslında, sermayenin değerlenme ve birikimini orada *en kârlı* bulduğu içindir.

2.3. SERMAYE DEĞERLENMESİNİN GÜNCEL KOŞULLARI

Kapitalist dünya ekonomisinde kolaylıkla gözlenebilen olaylara bakarsak şöyle bir tahmin akla yakın geliyor: Sermayenin değerlenme ve birikiminin bugünkü sınır veya kenar koşullarında nitelik açısından bazı temel değişiklikler olmuştur. Bunlar örneğin, imalat sanayiinin «merkez» içinde ve «kenar» ülkelere doğru büyük çapta yer değiştirmesi, yatırım oranlarındaki durgunluk ya da azalma, merkezin sanayi dallarında artan yapısal işsizlik, buna karşılık «kenar» ülkelerde ihracata yönelik hızlı sanayileşme.

Aşağıda vereceğimiz koşullar listesinde bugün sermayenin değerlenme ve birikimindeki ana eğilimi belirleyen koşulları göstermiş olacağız. Bunu yaparken, kategorilere ayırarak ana iskeletini yukarda programlı biçimde çizdiğimiz kapitalist gelişmenin tarihinin, bu koşulları daha önceki kapitalist gelişmelerin sonucu olarak ortaya serdiğini söylemeliyiz.

A. Fiilileşmemiş (potansiyel) işgüçlerinden meydana gelen dünya çapında bir işgüçleri deposunun oluşumu. Bu deponun tükenmiyecek kadar bir zenginlikte olduğu söylenebilir, çünkü Asya'da, Afrika'da ve Latin Amerika'da, hatta bir ölçüde *sosyalist ülkelerde* topluca yüzmilyonları aşan avare işgüçleri dolaşıyor. Bu güçler deposunun büyük bölümü kırsal bölgelerdeki gizli «nüfus fazlası»ndan meydana gelmektedir. Bu nüfus fazlasının çoğunluğu, tarımın kapitalistleşmesi sonucu (Yeşil Devrim) işsiz güçsüz insan yığınları olarak kenar kent mahallelerine, kısacası gecekondu kentlerine akın

etmektedir. Deponun başka bir bölümü de «sosyalist» ülkelerde yapılan anlaşmalı üretim nedeniyle (kalite yükseltici fason işçilik) sermayenin üretim süreçine katılmaktadır. Ulaşım ve iletişim teknolojisinin gelişmesi ve iş süreçinin geniş ölçüde parçalara ayırımlanması sonucu, dünya çapında bir sanayi yedekleri ordusu yaratmıştır, çünkü dünya işgücü piyasasındaki bu potansiyel (bekleşen) işgüçleri geleneksel sanayi merkezlerindeki işçilere karşı başarılı bir rekabet yaratıyorlar (yaratmak zorundalar). Söz konusu yedekler ordusu, sermayenin değerlenme süreçinde kullanılacağı ekonomik koşulları belirleyen şu karakteristiklere sahiptir.

1. Sermayenin fiilen ödeyeceği ücretler (yan - ücretler dahil) düşük-ücretli ülkelerde geleneksel kapitalist sanayi ülkelerindeki ücretlerin yüzde 10 ile 20'si arası bir düzeyde bulunuyor. Yukarda belirtmiş olduğumuz destek-mekanizmalarının etkisiyle bu ücretler işgücünün kendini hergün yeniden üretmesini karşılıyacak kadar bile değildir, üstelik istihdam süreleri de çok kısadır. Kısa sürelerle çalıştırılıp yerlerine bekleşen öbür kitleler işe alınmaktadır.

2. İşgünü (iş haftası, iş yılı) genel olarak geleneksel sanayi ülkelerinde olduğundan çok daha uzundur, çünkü vardiya süresi, gece ve tatil mesaileri sabit sermayenin «en uygun» biçimde kullanılmasını sağlıyacak kadar uzun.

3. Kıyaslanabilen üretim süreçleri açısından bakarsak, üretkenlik genellikle geleneksel sanayi ülkelerinin sanayisindeki gibidir.

4. İşgücü istendiği zaman tedarik edildiği gibi, istendiği zaman da çıkarılmaktadır işyerinden. Başka bir deyişle, emeğin üstün yoğunluğu işgücünün kısa sürede posasını çıkarmakla sağlanmaktadır. Bu süre sonunda işten çıkartılan işgücünün yerini açıkta bekleşen taze ve acemi işçiler almaktadır.

5. Yedek sanayi ordusunun boyutları istenilen tipten (genellikle genç kadınlar) işgücünü ayıklamaya el veriyor.

Sendikalar böylesine aşağılayıcı koşulların metropollerde yeniden patlak vermesine hemen hemen tamamıyle engel olmayı başardılar. İşgüçleri arasında dünya piyasasında egemen olan rekabet ve bunun bir yansıması olarak geleneksel sanayi ülkelerindeki büyük boyutlu yapısal işsizlik, yukarda sayılan (sistemin kendi kriterleri açısından) göreceli başarılarını elbette kuşkulu kılıyor.

B. Teknolojinin ve iş örgütlenmesinin karmaşık üretim süreçlerini elemanter birimlere parçalıyacak ölçüde keskinleşerek gelişmesi, en acemi işgüçlerinin bile basit imalat parçalarında çalışacak kadar hızla ve kabaca eğitilmesini mümkün kılıyor. O bakımdan nisbeten yüksek ücretli usta işçilerin işgücü yerini daha düşük ücretli acemi işçinin işgücüne bırakıyor. Özellikle iş parçalarını makinelerle yapmanın ekonomik olmadığı durumlarda çok ucuz ve nisbeten düşük kaliteli işgücünü kullanmak sermayeyi değerlendirmek bakımından en elverişli fırsatı oluşturuyor *(Babbage ilkesi)*. Çalışma eyleminin parçalanması bu arada öylesine geliştirilmiş ki, özellikle imalat endüstrisinde, teknik açıdan çok karmaşık süreçlerdeki herhangi bir elemanın üretimi için sadece bir kaç haftalık bir öğrenme süresi yetebiliyor. Böylelikle sermaye aynı zamanda bilgi birikimini de tekeline almış durumda, yani çalışma süreçinin plan ve kontrolunu işgüçlerinden gizli tutabiliyor. Bunun sonucu işçiler ayrıca kültür bakımından da aşağılanmış olmaktalar. Sermayenin kontrolu altında geliştirilmiş teknolojiyi ve iş örgütlenmesini temsil eden *makine, işgücünü kullanıyor, yoksa işgücü makineyi değil...* İşçileri böylesine aşağılamanın onlara çalışma disiplini aşıladığını *Ure* ve *Taylor* özellikle savunmuş olup bu etki, sermayenin usta işçilerin «kaprislerine» karşı bir mücadele aracı olarak yüceltilmiş, sistemli biçimde geliştirilmiştir. Aynı disiplinleştirici araçlar burjuva kurumları, geleneksel okul sistemi tarafından sürekli biçimde göklere çıkarılmakta, boyun eğmek, görev bilinçi ve titizlik gibi kapitalist erdemler adı altında sunulmaktadır.

C. Teknolojinin, endüstri merkezlerinin seçimini ve üretimin yönetilmesi işlerini coğrafî uzaklıklardan giderek azalan ölçüde bağımlı kılacak biçimde gelişmesi : Örneğin, araüretim veya bitirici-üretim yerleri ile gerek kitle mallarının gerekse duyarlı çabuk bozulan malların tüketim yerleri arasında hızlı ve nisbeten ucuz ulaşımı sağlayan ulaşım teknolojisi: Kitle malları taşıyan ulaşım araçları, komteymler, uçak kargo sistemleri v.b. Telekomünikasyon sistemleri, bilgi-işlem sistemleri v.b. de bunlar arasındadır.

Burada, sermayenin değerlenme ve birikme süreçini bugün için belirleyen tüm önemli koşulları eksiksiz bir döküm halinde verdiğimizi elbette savunmuyoruz. Böyle eksiksiz bir listede örneğin, *ekonomik veya teknik* nedenlerle elde edil-

mesi zor ham maddelerin çıkartılmasına ilişkin teknolojilerin geliştirilmesi de yer almalıdır. Biz burada sermayenin değerleme ve birikme süreçinin günceldeki kenar koşullarının yukardakilerle sınırlı listesinden hangi sonuçları çıkarabiliriz, onu araştırıyoruz.

Yukarda listemizde belirtilen temel gelişmeler, sermaye piyasasındaki gelişmeye sermayenin dünya çapında seferber olması yönünde, daha genel bir deyişle, uluslararası üstyapı elemanlarının gelişmesine ayrıca bir güdüm sağladılar. Sermayenin kendini yeniden üretmesi için kaçınılmaz sayılan, ama bireysel sermayenin göze alamadığı ya da ulusal veya uluslarası kamu kurumlarından gelecek rekabetin zararları yüzünden duyurmak zorunda kaldığı fonksiyonları uluslaraşırı düzlemde ele almak böylece kabil olmaktadır. Başka bir deyişle: sermayenin değerlenme ve birikme süreçi, uluslar arasındaki alt-yapı, vergilendirme, ücret düzeyi, iş hukuku v.b. gibi benzemezliklerden dolayı hangi üstünlükleri ve yararları sağlarsa sağlasın, sermayenin yeniden üretimindeki genleşme ve derinleşme uluslararası üstyapının yine de belli bazı elemanlarına ihtiyaç göstermektedir. Bunlardan örnek olarak şunları sayabiliriz: Döviz ve ticaret politikası düzeyinde çok-yönlü veya iki-yönlü olarak kurumlaştırılmış işbirliği ilkeleri (İMF, GATT anlaşmaları), çifte vergilendirmeyi önleyen vergi anlaşmaları, sermayeyi koruyucu anlaşmalar, eğitim sistemlerinin giderek birbirini tamamlayıcı biçimde örgütlenmesi, uluslararası düzeyde askerî işbirliği, güya «tarafsız» uluslararası örgütler ki özellikle bunlar «kalkınma yardımı» adı altında teknik ve yönetimsel katkılarda bulunmak için veya böyle bir kılıf altında sermayeye çekilecek peşkeş olanaklarını ararlar. (Dünya Bankası, FAO, İLO v.b.) (11)

İşbölümünün sermaye yararına avantajları (Babbage ve Ure tarafından yapılan bir açıklama): *İşgücünün Ucuzlatılması ve Denetimi.*

Bilimsel alanda savunuculuğunu büyük çapta ilkin *A. Smith*'in yaptığı *işbölümü*'nün kapitalistler açısından çok önemli ve çok yönlü yararları var. En başta işçinin ayrıntılara yönelmesi yoluyla emeğin üretkenliği arttırılıyor. Bu

(11) Bkz. E. H. Jacoby, The Problem of Transnational Corporations within the United Nations System, Mimeo 1976.

ayrıntı işleme süreci çoğu kez makinelere bırakılıyor ki sonunda yine üretkenlik arttırılmış olmaktadır. İşbölümü kapitaliste ikinci olarak çalışma süreci üzerinde denetim kurmasını sağlıyor, (üretim planlaması ve biçimi). Oysa kapitalizme kadar bu süreç zanaatçıların titizlikle koruduğu bir tekeldi. Üçüncüsü ise *Charles Babbage*'nin belirttiği üzere, zihinsel çalışma alanındaki işbölümüdür, hatta *Babbage* programlanmış bir hesap otomatı bile tasarlamıştır. (12)

Babbage şöyle diyor: «Bunların her biri sonucu etkiliyecek nedenler olduğu halde, sanayi ürünlerinin işbölümü nedeniyle ucuzladığını açıklayan gerekçeler beni tatmin etmiyor. Çünkü şu ilkeyi gözden kaçırıyorlar:

Fabrika sahibi yapılacak işi, herbiri ayrı ayrı beceri ve güç gerektiren işlemlere parçalayınca, bu her bir parça işlem için gereken beceri ve gücün değerini kolayca satın alabilir. Oysa bütün işi bir tek işçi yapacak olsaydı, parça işlemlerden en zorunu yapabilecek beceri ile en yorucu olanını yapabilecek gücü kendinde bağdaştırmak zorundaydı.» (13)

Babbage bu ilkeyi İngiliz dikiş-iğnesi imalat endüstrisinden verdiği bir örnekle açıklar ve üretim süreçinin elemanları ile bu işlemlerde kullanılan işçi tiplerini karşılaştırır (14)

Bütün bu elemanter işlemleri yapabilen bir el-işçisinin ya da zanaatçının asgarî ücreti Babbage'nin listesinde en yüksek ücret kadar olsa ve iş süreçinde yalnızca böyle işçiler çalıştırılsa, o zaman aynı miktarda iğnenin üretiminde ödenecek işçi ücretleri dört katına çıkmakta, ama aynı işbölümü aynı kalmak şartıyla ve zanaatçılar tıpkı parça işin uzmanı işçiler kadar hızlı çalışması şartıyla.

Harry Braverman, Babbage, Ure ve bu konuda hepsinden daha kategorik olan Marx'ın ardından ve Taylor'u da izliyerek İş süreçi ile emeğin değerlendirilme süreçi arasındaki bağlamı, emeğin bu yollardan aşağılanmasını (degradation) çözümlemiş ve şu sonuçlara varmıştır:

---

(12) **Babbage,** On the Economy of Machinery and Manufactures (1835) adlı eserinde kapsamlı bir takım matematiksel tablolar oluşturarak somut bir tarihsel örnek vermekte **tasarım ile icra arasında işbölümünü, yani bugünkü anlamda sistem analizcileri, programcılar ile sayıları uygulayanlar arasında** bir işbölümünü ortaya getirmektedir. bak a.g.e. S. 191-202.

(13) a.g.e. S. 175.

(14) a.g.e. S. 176-186.

Babbage İlkesi işbölümünün kapitalist toplumdaki gelişimi açısından bir temel oluşturuyor. İşbölümünün teknik yönünü değil, toplumsal yönünü vurguluyor. Çalışma süreçi parçalanmak istendikten sonra basitlik derecesi açısından çeşitli parçalara veya elemanlara parçalanabilir. Ama tek başına parçaların her biri bütünden daha basit olmalıdır. Piyasa kavramları açısından bu demektir ki, çalışma süreçini yürüten işgücü parçalanmış ayrı ayrı elemanlar halinde olursa bir tek işçinin verebileceği güçten daha ucuza mal olabilir. (15)

Bir malın üretim süreçinin tek tek elemanlarına parçalanması, girişim sahibine, böyle her eleman için yeteri kadar yetişmiş, üstelik olabildiğince ucuz işgücünü satın alma olanağını vermektedir. Malın üretim giderleri böylece düşürülmektedir. Böylece usta işçinin *aşırı* isteklerinden ve *kaprislerinden* kurtarabilmektedir kendini.

Öte yanda rekabet de böyle bir olanağı adamakıllı zorunlu kılmaktadır. İşsüreçindeki ayrıntılarda çalışan işçinin işgücünün kapitalistlere neden çok daha ucuza mal olduğunu götürü olarak yanıtlamak olanaksız... Çünkü bir zanaatçının daha kapsamlı ve uzun bir eğitim veya öğrenim görmüş olması, «üretimdeki giderlerinin» ayrıntı işçisinden bu yüzden daha fazla olması, ücretinin *bu nedenle* daha yüksek tutulması gereği, aslına bakarsanız yeterli bir açıklama getirmiyor, çünkü «üretim giderlerini» çoğu kez toplumun kendisi taşıyor ve usta işçiye yüksek bir işçilik ücreti olarak geri dönmesi bu yüzden gerekmiyor. Öte yanda, usta işçinin kendisine burjuva eğitim sistemi tarafından verilen uzmanlık bilgisi ile kendisine ödenecek yüksek ücret arasında hiç bir orantı yok, özellikle eşitliği amaçlıyan sendikalar ağırlığını koyamadığı sürece hiç yok. Bu konudaki kesin nedenleri *Babbage* ve *Ure hiç bir yanlış anlamaya olanak vermiyecek biçimde ortaya serdiler.* İşçiler —özellikle etkin işçi örgütlerinin olmaması halinde— acemi ve çırak işçilerle aşırı ölçüde doymuş işgücü piyasasında birbirlerine karşı ücret düşürücü rekabet yapmak zorunda kalıyorlar ki kapitalistlerin karmaşık bir işsüreçini çok daha basit ayrıntılara bölmek için sürekli çaba göstermesinin en önemli nedeni de bu oluyor.

Babbage'in sermayenin değerlenmesine ilişkin bu ilkesi,

(15) Harry Braverman, **Labor and Monopoly Capital, The Degradation of Work in the 20. Century**, New York-London, 1974, S. 81.

gerek *Marx* gerekse *Braverman* tarafından *kapitalist işbölümünün genel yasası* olarak gelişmiş kapitalist ülkelerde ekonomik ve sosyal sonuçları açısından araştırılmış bulunuyor ve bugün sanayi yedekleri ordusunun dünyaya yaygınlığı karşısında yeni bir güncellik kazanıyor. Çünkü sermayenin değerlenme gereği açısından bugün, üretim süreçi elemanlarına parçalanmış malların dünya çapında üretimini öylesine yeniden örgütlemek söz konusu ki, bu elemanlar yeni merkezlerde (örneğin gelişmekte olan ülkelerde) çok daha ucuza üretilebilsinler, üretimi kaydırmaktan doğan ekstra giderler (örneğin yüksek ulaşım harcamaları, gümrükler, yüksek idarî giderler, eski merkezlerde üretimi tatil etmekten gelen sosyal harcamalar, hatta *politik açıdan kararsız* bölgelerdeki yüksek rizikolara ödenen sermayeleşmiş harcamalar da dahil hepsi) karşılanabilsin. Sanayi yedek ordusu çok az ya da hemen hemen hiç örgütlenmemiş olan düşük-ücretli ülkelerde de (göreceli olarak biraz az eğitim görmüş) işgücü de bu yüzden kolayca ve çok ucuza satın alınabiliyor. Elindeki çok zengin seçim olanakları yüzünden sermaye kendine en yararlı (hatta yüksek kaliteli) işgücünü, hiç de dolgun ücret ödemeden ayıklayıp seçebiliyor.

Babbage ilkesini, dünya çapındaki bu bağlamıyla yalnızca şöyle bir ifadeyle sınırlı tutmamak gerekir: Bir malın üretim süreçinin elemanter üretim işlemlerine *özgül olarak* parçalanmasında tek tek her eleman için dünya çapında en uygun giderlerle çalışacak bir üretim merkezi aramak zorunluğu vardır, öyle ki bu ayrı ayrı üretim merkezlerinin işbirliği bitmiş malın üretim giderlerini karşılasın... Böyle bir ifadeyle kısıtlı tutamıyacağımız Babbage ilkesinden daha çok şunu anlamak gerekir: Bir üretim süreçinin mümkün olan bütün parçalanmalarını giderler açısından birbirleriyle öylesine kıyaslamak gerekir ki sonunda dünya çapındaki giderlerini *en düşük* düzeyine indirecek bir parçalanma ve buna uygun düşen bir imalat teknolojisi bulunabilsin... Babbage ilkesinin ancak bu mantıklı biçimi (örneğin süreçin parçalandığı her elemanter işleme uygun düşecek teknoloji anlamında) bir *variyasyon parametresi* sayılır. Kapitalist üretim süreçinde genel olarak daha gelişmiş makinelerin kullanıma alınması, bu makinelerin alınmasından doğan giderlerin, bu makineleri devreye sokmakla açığa çıkartılacak işgücünü ödenegelen ücretlerden yapılan tasarrufla karşılanıp karşı-

lanamamasına bağlıdır en azından. O halde dünya çapında yapılacak bir hesaplama, işgücünün yerine geliştirilmiş makineler ikamesinin düşük-ücretli ülkelerdeki işgücünün ucuzluğu açısından bile pek kârlı olmadığı sonucunu verebilir. Buna karşılık, şimdilik varsayımsal düzeydeki böyle bir hesaplama bu ikamenin bugün için ulusal çerçeve içinde kârlı olmadığını göstermekte değil midir? (İngilterede daha *sanayi devrimi* yıllarında, çok ucuz işçiliğin kapitalist üretim süreçine gelişmiş makinelerin girmesini köstekliyeceği pek iyi biliniyordu). Teknolojinin özgül seçimi birçok varyasyon parametresi arasından elbette sadece biridir, öbür varyasyon parametreleri ülkeden ülkeye fark eden belirleyici büyüklüklerdir; örneğin, vergiler, destek yardımları, gümrükler, ulaşım harcamaları, istenen kalitede ve disiplinde işgücü, işten-çıkartına kolaylıkları, *politik istikrar*, üretilen ürünlere karşı istemin süresi ve miktarı...

Etkin ulaşım ve iletişim şebekesine ve dünyaya yayılmış yedek orduya dayanarak dünya çapındaki bir bağlam çerçevesinde üretim merkezleri hakkında erken karara varma zorunluğu firmaların niçin *eskilerin gerçek müteşebbis ruhuna dönmekten* söz ettiklerini, bugün dünya ekonomisindeki gelişmenin *yalnız yeni tekniklere değil, başka bir bilime, başka bir mantığa, başka türlü tasarımlanan bir dünyaya* dayandığından dem vurmalarının nedenlerini açıklıyor. (Burada elbette kapitalist gelişmenin ilk dönemlerinin özlendiği, günümüzden adeta yana yakıla şikayet ettikleri belli). Evet, günümüzdeki uluslararası işbölümünün yeni girişimcileri, *icatçı girişimciliğin sanayii güvence altına almanın esası* olduğunu da söylemeden geçemiyorlar ki, burada *Schumpeter*'in hayal ettiği girişimciliğe olan benzerlik gözden kaçmıyor.

Özetliyerek diyebiliriz ki, *Babbage ilkesi — kapitalizmin hareket yasalarının özlü bir ifadesi sayılır* — sanayide kaliteli işgücünün giderek artan ölçüde kullanılmasını öngörürken, işgücü maliyetlerinin böylece düşürülebileceğini söylemektedir... Çünkü bir malın üretim süreçindeki elemanlarını uygun maliyetli işgücüne dünya çapında örgütlü biçimde bırakılması böylece mümkün olacaktır.

İşbölümünün sermaye açısından, yukarda belirttiğimiz gibi, ikinci büyük avantajı, yani çalışma süreçi üzerindeki *kontrol*, özellikle *Andrew Ure ve sonraları Frederick Wins-*

low Taylor tarafından vurgulanmıştır. (16)

«Otomatik Fabrikanın Öncüsü» sayılan *Ure*, bir fabrikanın mekanik ve ahlâkî donanımı diye bir ayırım yapıyordu. Mekanik donanımlar açısından «Arkwright'ın soylu eseri» işin hakkını vermişti, öyleyse diyordu *Ure*, temel zorluk insanları eğitmekti, düzensiz çalışmanın alışkanlıklarını söküp atmaktı, insanı karmaşık bir otomatın düzenli çalışmasına özdeş kılmaktı... Fabrikanın gereklerine uygun bir disiplin tüzüğü yapmak ve bunu başarıyla uygulamak aslında dev boyutlu bir işti. Arkwright bunu başarmıştı. Gerçi bugün sistem mükemmel biçimde örgütlenmiş ve işi çok basitleşmişti, ama yine de çok sorunlar vardı: İnsanları büluğ çağından sonra, tarımda mı zanaatçılıkta mı çalışacak diye karar verme zahmetinden kurtarıp yararlı birer fabrika işçisi durumuna dönüştürmek hiç de kolay değildi. (17)

Çeşitli iplik büküm makinelerinin konstrüktörü olan Arkwright'ın başarıları, fabrikatörlere, zanaatçıların el becerisini ve bedensel gücünün yerine acemi veya çırak işçilerin, özellikle kadın ve çocukların emeğini koymak, *isyancı* zanaatçıları böylece kapana kıstırma olanağını geniş çapta vermişti. Ama her şey bununla bitmiyordu ki, diyor *Ure*. İşçileri makinenin bir parçası haline getirip aşağılaştırmak yetmiyordu, hayır: İşçiler bu aşağılayıcı baskıyı aynı zamanda kendi içlerinde de duymalıydılar, makine sisteminin yararlı bir parçası haline ancak böyle bir ezilme sonucu gelebilirlerdi. Evet, fabrikanın ahlakî donanımı işte bu yüzden gerekliydi.

«Fabrikalar bir sürü insanı doğal olarak bir araya, kapalı bir yere getirip topluyor. İşçilerin gizli işler çevirmesi, topluca eyleme girişmeleri böyle toplu oldukları zaman kolaylaşıyor. Fabrika basit bir insana zekâ ve direnme gücü aşılıyor... Hiç bir ahlâk ve din dersi görmemiş kimseler insan doğasının kötüye olan eğilimi yüzünden hemen önyargıların ve kötülüğün esiri olup çıkıyorlar. Sorunları yalnız bir tek yönden görüyorlar, o yön ki onlara yalnız bencilliğin kararlılığını gösteriyor. Usta bir takım kışkırtıcılar onları kalkışmaya itiyor, kendilerine iyilik yapanlara, o kanaatkâr giri-

---

(16) **Andrew Ure**, The Philosophy of Manufactures (An Exposition of the scientific, Moral and commercial Economy of the Factory System of Great Britain (1835) **F. W. Taylor**, Scientific Monogement (1903).

(17) **bak Ure**, a.g.e. S. 15.

şimci kapitalistlere karşı düşmanca davranmaya sürükleniyorlar» (18)

Ure hakkında neler düşündüğümüzü söylemeye gerek yok: «Onun için diyorum, bir fabrikatörün yapacağı en önemli şey, ahlâkî donanımını tıpkı ekonomik donanımı gibi aynı keskin ilkelerle örgütlemektir. Yoksa kaliteli bir üretim için istenen çalışkan ellere, dikkatli gözlere ve özverili bir işbirliğine hiç bir zaman ulaşamıyacak»

Peki, fabrikanın ahlâkî donanımı nasıl düzeltilecek? Aklı başında eğitim yoluyla. Şöyle ki:

«Bu türden eğitim yuvalarında çocukların uysal ve düzenli olmayı, tutkularını dizginlemeyi öğrenecekleri doğaldır... Örneğin üç ile dokuz yaşları arasındaki 150 çocuktan çok umut verici sonuçlar aldık. En kaba, en cahil işçiler bile çocuklarının okul görmüş olmasını yeğliyorlar, çünkü en uysal en bilgili çocuklar onların arasından çıkıyor... Eğitici okullarının yararının en tartışılmaz kanıtı da budur, hem anababaları hem fabrikatörler için sevindirici bir olay.»

Ancak fabrika işçilerinin o zamanki durumu. *Ure*'nin göklere çıkarmasına rağmen hiç de iç açıcı gözükmüyor:

«Gerek felsefenin gerekse dinin birlikte verebilecekleri ilim ve en büyük ders şudur: İnsan mutlulukların en yücesini bugünkü yaşamında değil, ilerde öbür dünyadaki yaşamında bulur» (19)

Fabrikayı mekanik ve ahlâkî alanda en uygun makinelerle (yani makinelerin kendi ve işbölümü, dolayısıyla bu işbölümüne koşullandıran okul) donatırsak *Ure*'nin, kapitalizmin kazanlarını tam yol fayrap etmek için hayal ettiği düzen gerçekleşmiş olacaktı. Adı sanı bilinmeyen bir ingiliz yazarı da daha 1701 yılında aynı şeyleri özlüyordu:

«Doğu Hindistan ticareti bizim ingiliz fabrikalarına herhalde daha çok işçi, daha bir düzen sağlıyacak, Yararsız fabrikaların sonu olacak bu ve oralarda çalışanlar öbür fabrikalara, işlerin en basit en kolay biçimde yapıldığı yerlere göç edecekler. Oralarda en çeşitli imalatın bir kaç ayrıntısı üzerinde çalışmaktan başka bir şey yapmıyacaklar. Çünkü en çabuk öğrenilen iş en basit ve en kolay olanıdır. İşçiler bu durumda daha titiz daha etkin oluyorlar. Doğu Hindistan ti-

(18) Ure, a.g.e. S. 407.

(19) bak Ure, a.g.e. S. 423.

careti o bakımdan, tek tek uygun bir takım işçilerin karmaşık imalatta kendilerine uygun bir takım parçaları imal etmesi için iyi bir vesile olacaktır. Bununla bizim ingiliz fabrikalarına daha bir düzen getirilebileceğini kast ediyorum.»(20)

İşgücünün ucuzlatılması ve işçinin denetlenmesi. Görülüyor ki, *bunlar Babbage ve Ure* açısından, kapitalist üretim ve sermaye değerlenmesi süreçinde işbölümü ilkesi anlamına geliyor. Hem de çocukların geleceğin işgüçleri olarak eğitilmesi fonksiyonunu yükleniyor. İşçiler, daha çocukluktaki eğitimleri sırasında başlıyarak sürekli denetim altında tutulmakla, geleceğin ucuz, uysal ve elverişli işgücü üretilmiş olacak yeniden.

Çalışan insanlar makinelerin kuyrukları haline böylece gelecekler ve kuyruklaşmayı, makineler tarafından kullanılmayı öğrenecekler.

2.4. ULUSLARARASI YENİ BİR İŞBÖLÜMÜNE DOĞRU

Yukarda belirttiğimiz üzere, kendi değerlenme ve birikiminin kenar ya da sınır koşullarının teoremini yüzyıllar süren hareketi içinde ortaya seren, yine sermayenin kendisi olmuştur. Başka bir deyişle, sanayinin dünya çapındaki yedekler ordusu, üretim sürecinin geniş ölçüde parçalara ayrılması, ulaşım ve iletişim teknolojisinin etkinliği biçiminde yansıyor bu teorem. Bu sınır koşulları teoreminin öğeleri şu veya bu biçimde elbette uzun bir zaman süreçinde oluştular. Ama sermayenin yeniden-üretilme süreçi, bu teoremin ya da koşullar kümesinin tam gerçekleşmediği zamanlarda, önemli bir sonuç olarak uluslararası işbölümünün sadece *klasik* biçimini meydana getirdi. Kapitalist dünya ekonomisine genellikle ham-madde vermekle uğraşan geri-kalmış ülkelerin büyük çoğunluğu bir yanda, genelde sermaye ve tüketim malları üreten sanayi ülkeleri de onların karşısında yer alıyordu. Ya da şöyle diyelim: Bir kaç yüzyıl süren *klasik* sınır koşulları altında, daha baştan beri hep dünya çapında çalışan sermaye, Batı Avrupadan, sonraları Kuzey Amerika ve Japonyadan başlayıp yayılmış, Asya, Afrika ve Latin Amerika

(20) Serbest (liberal) dünya ticaretinde korumacılık eğilimlerine karşı çıkan bu adı sanı bilinmedik İngiliz yazarının eseri: **Considerations on the East-India Trade (1701), yayınlayan: J. J. McCulloch** (Early English Tracts on Commerce), London, 1970.

ülkelerinde kendini sadece mineral ve tarım ham maddeleri üretiminde, o da bir ölçüye kadar değerlendirmişti, ama imalat sanayii dallarında henüz değer bulamıyordu (Değerlenmenin *klasik* koşulları bunlardı).

Şimdi bizim ana tezimizi ifade edelim: Sermayenin değerlenme ve birikimini sağlıyacak yeni sınır koşullarının, söz konusu kümesi, ilkin 1960'lı yıllarda belirleyici rol oynamaya başladılar. Bu koşullar, gerek işgücü gerekse üretim merkezleri için öyle bir dünya piyasası yarattılar ki, bu piyasa hem geleneksel sanayi ülkelerini hem de geri-kalmış ülkeleri birlikte ve ilk kez kapsıyordu. Söz konusu sınır ve taşma koşullarını önlerinde hazır bulan bireysel sermayeler, üretimi yeniden örgütlemeye girişerek aşırı kârlar elde ediyorlar. Gelişkin ulaşım ve iletişim teknolojisini dünya çapında seferber ederek, ama en başta sanayi yedekleri ordusunu uygun biçimde paramparça ettikleri işsüreçinde çalıştırarak yapıyorlar bunu. *Rekabetin getirdiği zorlamalar, üretimi dünya çapında örgütliyerek aşırı kârlar koparma olanağını, bireysel sermayenin değerlenmesini güvenceliyecek bir gerekirlik haline dönüştürüyor ki bu durum, çoğu kez şu anlama geliyor:* İmalat sanayii alanında gelişmekte olan ülkelerdeki merkezler, kapitalizmin tarihinde, ilk kez kısmî veya tam üretim açısından kârlı ve dünya pazarında rekabet yapacak duruma ulaşıyorlar. Ya da şöyle diyelim: *Bu ülkelerde dünya kapitalist sisteminin kendi özgül gelişmesiyle yarattığı, ama ödeme gücü zayıf talepler, yapılan üretimi de ihracata yönelmeye kendiliğinden zorlamış oluyor.*

İşte bu eğilimi, yani;

a) kapitalist dünyanın, bir yanda birçok endüstri ülkeleri, bir yandan da dünya kapitalist ekonomisine yalnız ham madde sevkiyatçısı olarak girmiş geri-kalmış ülkelerin büyük çoğunluğu olmak üzere, geleneksel biçimde ikiye parçalanmışlığına dayanan ve,

b) İmalat süreçlerini, dünya çapındaki değişik merkezlerde yapılan kısmî imalatlara giderek artan biçimde parçalanmaya zorlayan eğilimi uluslararası düzeyde yeni işbölümü olarak adlandırıyoruz (ki burada işbölümünü, bitmiş bir sonuç olarak değil, yürüyen veya gelişen bir süreç olarak anlıyoruz).

Bu eğilimi, kapitalizmin tarihinden çok yönlü benzerlikler gösteren bir olayla ortaya sermek yararlı olabilir. Örne-

ğin Batı Avrupada yeni-çağın başlarında, kent-soylu tüccar sermayesinin sanayi sermayesine dönüşmesini engelleyen başlıca nedenlerden biri, hem kentlerdeki Lonca örgütlerinin esneksizliği, hem de tarımsal kesimde, tüccar sermayesinin üretim süreçine doğrudan açılması yönünde uzun zaman karşı çıkan feodal toplum biçiminin katılığı olmuştur. Ancak, feodal toplum biçiminin düştüğü bunalımdan sonra, bu yolda olanaklar doğdukça, ticarî sermaye feodal toplumun yok oluşuyla açığa çıkan ucuz işgücünü kullanarak bu feodal direnişin öcünü almıştır.

Tarım-kökenli işgücü öncelikle şu iki nedenle ucuzdu: Birincisi, kırsal kesimdeki sanayi genellikle ek meslek olarak yürütülüyordu, yani işgücü kendini biraz da bu alanda üretiyordu. İkincisi, işgücünün tarım alanındaki dağılıp parçalanmışlığı monolitik tüccar sermayesi karşısında etkin bir örgütlenmeyi zorlaştırıyordu. Oysa ticarî sermaye üretim sürecine sadece biçimsel olarak katıldığı halde — çünkü gerek teknoloji gerekse işin örgütlenmesi eski biçimlerini koruyordu — bugün böyle bir katılma, gelişmekte olan ülkelerde oluşan imalatçılık dallarında daha baştan beri biçimsel değil gerçek bir katılmadır. Kısacası teknoloji ve iş-örgütlenmesi, kapitalizmin özgül üretim biçimi için geçerli koşullara uydurulmuştur ki, bu hiç kuşkusuz, «kapitalist-olmayan» sektörlerden gerek işgücü gerekse onun geçim-araçlarını sömürecek biçimde aldığı desteklerle mümkün oluyor.

Özetlersek, sınaî üretimin, bugün dünya çapında gözlenmekte olan (gerek geleneksel endüstri gerekse gelişmekte olan ülkeler içindeki) yer-değiştirmelerini ve imalat süreçlerinin, sermaye değerlenimi ve birikiminin sınır koşullarında, yeni işbölümüyle zorlanan nitel değişikliklerin sonucu olarak, çeşitli üretim bölümlerini dünya çapında ve giderek hızla parçalanışını yorumluyoruz biz. Nitel değişikliklere yol açan uluslararası bu yeni işbölümü artık sermayenin «kurumlaşma» yönünden yenileştiğini gösteriyor. Gerçi bu yenileşme (innovasyon) tek tek ülkelerin değiştirdikleri kalkınma stratejilerinden ya da çok-uluslu denen holdinglerin keyfi kararlarından olmuyor, ama yeni sınır koşullarından dolayı oluyor. Çeşitli ülkelerin ve girişimlerin, *politikalarını bilvesile sermaye değerlendirme stratejilerini, değiştirilmiş sınır koşullarına* (yani dünya piyasasının üretim merkezlerinden beklediği

gereklere) *uydurmak zorunda kalmaları, bu yeni sınır koşullarının nedeni değil, tam tersine sonucudur.*

Yaptığımız çözümlemelere bakıp yeni uluslararası işbölümünü, geleneksel sanayi ülkelerindeki *kâr-oranının*, sermayeyi yeni merkezlere doğru kaymaya zorlama olayına indirgemek çok yersiz olur. Bizim sorunumuz böyle bir zorlamanın olanaklarını saptamak değildir, öncelikle yanıtlanması gereken sorun — ki buna da, sermayenin dünya çapındaki göçüyle yanıt getirilebilir — kısaca şudur: Geleneksel merkezlerdeki ya da yeni merkezlerdeki üretim, sermayenin «veri koşullar» altında, daha iyi ya da açıkcası, herhangi bir değerlenme ve birikmesine olanak veriyor mu, vermiyor mu? (21)

Şimdilerde *merkez*'de gözlenmekte olan olaylar zaman zaman dünya çapında oluşan birer *gerileme* (resesyon) *dönelgesi* olarak yorumlansa bile şimdi artık öngördüğümüz yorumlama şemasına bakarsak uluslararası düzeyde yeni bir işbölümüne doğru açılan gelişmenin sonucu olarak saptanması gerekiyor. Söz konusu karakteristik olayları yeniden vurgulamakta yarar var: Artan işsizlik, büyük firmaların birbirleriyle bütünleşmeleri ya da bütünleşemeyenlerin iflâsları, yatırımlarda donma ya da gerileme, kamu harcamalarındaki artışlara rağmen girdilerin yetersizliği v.b... Söz konusu işbölümüne doğru artan eğilimin hareket hızını engelleyen bazı nedenler var, örneğin mevcut kuruluşlardan ekonomik çalışabildikleri sürece yararlanma zorunluğu, sermayenin bulunduğu yerde kalmasını sağlamak için, geleneksel sanayi ülkelerinde devletin ve sendikaların verdikleri ödünler, öte yanda sermayenin kendilerine doğru kaydığı *çevre ülkelerinde* görülen *politik* istikrarsızlıklar, bazı durumlarda da *merkez* ülkelerdeki güçlü *rasyonelleştirme* (ama bunu izleyen teknolojik işsizlik bir yana) yoluyla kazançları hiç değilse ayrı düzeyde tutma ya da üretimin kaymasından doğacak

---

(21) Burada elbette **cum grano salis** (bir kıl payı) bırakmak gerek, çünkü azamî kâr-oranı peşinde koşmak, **«normal-dışı»**, **«yeterli»**, **«meşrû»** adı altında da olsa, sermayenin, rekabete dayanarak değerlenme ve birikmesi açısından mutlak yasasıdır, diye kabul edersek, ulusal korumacılık önlemleri ya da tehdidi, sermayeyi kârlı üretim merkezlerini tutmaya yine de zorlayabilir, potansiyel pazarları tutmak veya ilerde kârlı olabilecek üretim biçimlerini önceden garantilemek için zorlayabilir.

kâr fazlalıklarını bulunulan yerde toplama. (22)

Merkezde, yani Metropollerdeki bunalım dünya çapında çalışan sermayenin birlikte düştüğü derin bunalımın kendisiyle aynı anlama gelmez. Sermayenin yeni uluslararası işbölümü çapında değerlenme ve birikimindeki kurumsal yenileşme (innovasyon) sayısal bakımdan bir sürü bireysel sermayenin çöküşünü ve ayakta-kalanların da duruma yüklü biçimde uymaları sonucunu birlikte getiriyor elbette. Ancak yakından bakıldığında, *17. yüzyıldaki bunalım* sermayenin değerlenme ve birikme merkezleri olarak nasıl Orta ve Güney Avrupa'nın çöküşünü belgeliyorsa, buna karşılık sermaye değerlenmesinin yeni merkezleri olarak Hollanda'nın, hele öncelikle İngiltere'nin yükselişini kanıtlıyorsa, günümüzdeki yeni uluslararası işbölümünün ilk belirtileri de sermayenin merkezdeki değerlenmesinde ortaya çıkan bir donmayı ve *kenar* ülkelerde ise bu değerlenme ve birikme sürecinde mutlak ve göreceli bir artışı simgeliyor. Başka bir deyişle:

Sermaye değerlenmesinin geleneksel metropollerden bugüne kadarki kenar ülkelere kayması (artan yatırımlar, işgücünün ihracata yönelik sanayileşmede giderek artan ölçüde kullanılması), şu dünya çapında çalışan sermayenin varoluş bunalımından çok bu kaymalar yoluyla değerlenme ve birikiminde ortaya çıkan değişik sınır koşullarına uyabilen sermayenin kendi bunalımıdır, (ki bu süreç, bireysel sermayelerin ve dolayısıyla tek tek ilgili ülkelerin yarı yolda kalmaları sonucuna yol açabilecektir).

Buradan da anlaşılıyor ki, dünya kapitalist sisteminin gelişmesi çerçevesinde yeni uluslaraları işbölümü denen bu ekonomik olay etkisine aldığı halkların sosyal sorunlarını umursamaksızın yol almaktadır.

---

(22) Güçlü rasyonelleştirme nedeniyle **açığa çıkan** işgücünün sahip olduğu niteliklerin yitirilmesi ve teknolojik işsizlik, yeni uluslararası işbölümüne yol açan zorunlukların doğrudan birer nedeni olabilirler.

Bu kitaptaki ampirik araştırmalar oslında üretim süreçindeki artan parçalanma olayına ve endüstriyel üretim merkezlerinin dünya çapındaki yeni dağılımına (üretim kaydırmalarına) ağırlık vermektedir. Özellikle sanayi ülkelerindeki imalatın rasyonelleştirilmesi, yeni uluslararası işbölümü bağlamında ortaya çıkan işsizlik ve işgücündeki nitelik yitirilmesi, endüstriyel yedekler ordusunun dünya çapındaki dağılımı ve yapısı aslında sermayenin dünya çapındaki değerlenme süreçinin koşulları ve sonuçları olarak yine **Max-Planck/ Starnberg** enstitüsünden **Anne-Marie Münster, Barbara Stuckey**'nin yapmakta oldukları çalışmaların konusudur.

FEDERAL ALMANYA'DAKİ TEKSTİL VE GİYİM SANAYİİ İŞLETMELERİNDEKİ GELİŞİM ÖRNEĞİNDE ULUSLARARASI YENİ İŞBÖLÜMÜ

ÖZET BAKIŞ

Yaptığımız durum incelemesinde görüldüğü gibi burada, Federal Alman tekstil ve giyim sanayiinin geçtiğimiz on onbeş yıl içinde *yeni uluslararası işbölümü süreçine ne ölçüde ve ne biçimde* katılmış olduğu sergilenmektedir. Kapitalizmin başlangıç dönemine özgü bir sürü vahşetin izlerini taşıyan bu süreç, federal Almanyadaki pek çok tekstil ve giyim sanayii firmasını salt rekabet güçlerini koruma kaygısı yüzünden üretimlerini kaydırma yoluna itmiş bulunmaktadır.

Üretimin yeteri kadar büyük bir bölümü her şeyden önce daha kazançlı yeni üretim merkezlerine kaydırılınca, bir firmanın rekabet gücü yeniden ve *klasik biçimde,* yani genellikle üretim artışlarıyla, sağlığına kavuşturulabilir elbet... Ama bunun için, bir süre kadar aşırı kârların elde edilebileceği yeni üretim merkezlerini keşfetmek gereklidir. Başka bir deyişle, rekabet yapacak güce kavuşana kadar normalin çok ötesinde kâr getirecek işlemlere başvurmak zorunluğu vardır.

Sizlere sunduğumuz durum incelemesinde, örneklerini tekstil ve giyim endüstrisinden verdiğimiz dünya çapındaki yeni sınaî üretim örgütlenmesine ilişkin belirleyici nedenlerin kalabalığı arasından üçüncü, özellikle ve önemleri nedeniyle yeniden vurgulamakta yarar görüyoruz:

1) Birincisi Babbage ilkesidir: Bir metanın üretim süreçi öğelerine öylesine parçalanmaktadır ki bu ögelerin *üretim faktörlerinin* belirli kombinasyonlarına dünya çapında örgütlemeyle tahsis ediliş biçimi sermayenin değerlendirilişine en uygun koşulları yaratmaktadır.

Sınaî ortalamayla kıyaslandığında, tekstil ve giyim endüstrisindeki usta işçilerin normal işçilere oranla çok az sayıda oluşu, Federal Almanyada giyim endüstrisindeki acemi ve düz işçilerin faaliyetinde yüzde oranı bakımından ortalamanın çok üstündeki gerileme ve bununla ilişkili olarak, Federal Almanyanın yurt-dışı işletmelerindeki acemi ve düz kadın işçilerin sayısının aşırı yüksekliği, tekstil ve giyim endüstrisinin bir çok kollarında fason işçilik trafiğinin giderek artan önemi: İşte bu durum incelemesinde Babbage ilkesi altında araştırdığımız olgulardan bazılarıdır.

2) İkincisi : Bir yanda geleneksel sanayi ülkeleri öte yanda gelişmekte olan ülkeler olmak üzere, gerek ücretler düzeyi gerekse öbür çalışma koşulları açısından arada mevcut korkunç farklar, (özellikle çalışmanın yıllık üretkenliği açısından). Gelişmekte olan ülkelerden ve devlet kontrollu ticaret ülkelerinden geleneksel sanayi ülkelerine tekstil ve giyim ithalatında damping fiatlarıyla ithalata olanak sağlıyan faktörler işte bu korkunç farklardır, yoksa ileri sürüldüğü gibi, ihracat teşvikleri, ucuz ham madde v.b. gibi devlet destekleri ya da sabit sermaye finansmanı gibi yapay nedenler değil.

Düşük ücret ülkeleri denen ülkelerde imalat endüstrisinde ödenen ücretler işgücünün kendini güncel olarak yeniden - üretme harcamalarını bile karşılıyamıyacak düzeyde iken, yeni taze işgüçlerinin *gelişmesini* sağlıyacak ya da yıpranmış, işgüçlerinin emeklilik ve sakatlık sigortalarını karşılayacak düzeyde kesinlikle değildir. Söz konusu harcamalar ilgili ülkelerde, ihracata yönelik *modern* üretimin özgül kapitalist biçimiyle henüz doğrudan doğruya bütünleşmemiş sektörler tarafından finanse edilmek zorundadır. Kısaca *dışardan* yapılan desteklerle sağlanabilecektir ancak. Oysa destek gören bu sektörlerin varlığını sürdürmesi bu sanayi dallarında çalışanların bir kez daha fiziksel sömürülüşü anlamına gelmektedir. Evet, çalışma süresinin uzunluğu, emek-yoğunluğunun aşırı fazlalığı, sefaletin yaygınlığı biçiminde yansımaktadır bu katmerli sömürü. Kapitalist sistemin dar an-

lamdaki temel fonksiyonunu, yani işgüçlerinin üretim ve yeniden-üretilişi dediğimiz fonksiyonu bir yana bırakalım, bu sektörler üstelik *modern* denilen sektördeki üretim süreçine sermayenin aleti olarak katılmaktadırlar.

Çalışma yılının, yani bir yılda çalışılan saatlerin uzunluğu, bu saatlerin gerçekten üretime harcanması, sermaye yoğun imalat süreçlerinde özellikle önem taşımaktadır. Yaygın kanıların tersine yaptığımız bu durum incelemesi göstermiştir ki, sadece emek-yoğun değil, sermaye-yoğun imalatlar bile *başka yerlere kaydırılma* tehlikesiyle karşı karşıyadır ki bunun da basit bir nedeni var: Yüksek sermaye harcamalarını en kısa zamanda geriye almak için, çalışma yılının mümkün mertebe uzatılabilmesine olanak sağlıyan ülkeler veya üretim merkezleri tercih edilmektedir. Başka bir deyişle, gece vardiyası yapmaya veya tatil ve bayram günleri bile çalışmaya, özetle günün her saatinde çalışmaya hazır ve aç insanların büyük yedek işçi ordularının bulunduğu yerlere kaçmak... oralarda kurmak tezgahını. İşte bu koşullar *düşük ücret ülkeleri* denen ülkelerde ve hele askerî yönetimler olunca tıpatıp gerçekleşmektedir.

3) Üçüncüsü, üretim ya da kısmî üretime elverişli üretim merkezleri seçimini coğrafî uzaklıklardan giderek bağımsız kılan ulaşım ve iletişim sistemlerinin geliştirilmesidir. Geçmiş yıllarda denizlere dayanıklı yelkenlilerin, buharlı gemilerin, kanal ve demiryolu ağlarının kapitalizmin dünya çapındaki gelişmesine katkısı ne ise, bugün de konteyler gemilerinin, Ro-Ro feribotlarının ve konteynerleştirilmiş uçak ulaşımının rolü odur. Aynı şeyleri geliştirilmiş iletiş araçları için de söyliyebiliriz.

Adam Smith'in zamanında sanayi ürünlerinin sürüldüğü pazarlar en başta, ulaştırma araçlarının getirdiği olanaklarla genişletilmiş ve işbölümünün ekonomik kapsamını böylece büyültmüş olan pazarlardı. Bugün ise bu pazarlar, yine ulaştırma araçlarının getirdiği olanaklar genişletilmiş ve işbölümünün ekonomik kapsamında bir büyümeye yol açmış pazarlardır, ama bunlar düşük kaliteli, ama ucuzun da ucuzu işgücünün satıldığı pazarlardır. Büyüyen genişleyen işbölümü artık *uluslararası yeni bir işbölümü* halini almıştır.

Federal Almanyadaki tekstil ve giyim sanayii dallarında yeni uluslar arası işbölümünün yol açtığı en önemli sonuç yurt-içi istihdam sayısındaki büyük çaplı gerilemedir.

Yurt içindeki bu yoğun gerilemeye karşılık *düşük ücret ülkelerindeki* tekstil ve giyim sanayilerinde istihdam sayısının büyük ölçüde arttığı görülmektedir, hatta Federal Almanyanın yabancı ülkelerdeki tekstil ve giyim işletmelerinde böyle olmaktadır. Bugün, yani 1977 başlarında fason işçilik alanında pasif bir trafik gündeme gelirken Federal Almanyadaki tekstil ve giyim dallarında yurt içinde her 100 çalışana karşılık yurt dışında en azından 10 çalışan tekabül etmektedir. Bu arada yurt - dışı işletmelerin üretimleri özellikle Federal Alman giyim sanayiinin üretimleri Federal Alman pazarına yöneliktir (ki burada, üretim yeri kaydırılması salt yurt-dışına kaydırma işleminden başka bir şey değildir, çünkü pazar yine yurt içi pazardır).

Söz konusu süreç etkilediği insanlar açısından şu anlama geliyor: *Geleneksel sanayi ülkelerinde işsizlik ve mevcut işgücü kalitesinin değerini yitirmesi* ve öte yanda da *gelişmekte olan ülkelerde ağır çalışma koşullarının ne zaman değişeceğinin belirsizliği.*

Teknolojik alanda gelecceğin getireceği gelişmelerin yeni uluslar arası işbölümünü duraklatacağı beklenebilir mi? Burada alternatif anlamında değilse bile, gelişmelerin birbirlerini tamamlaması açısından iki olanak göze çarpmaktadır:

Birincisi, sermaye-yoğun teknolojilerin (ki teknik açıdan her an için olanaklıdır) uygulanması geleneksel sanayi ülkelerindeki üretim merkezlerinin hâlâ kârlı olarak çalışabilmesini sağlıyacaktır. Çalışanlar açısından bu, teknolojik işsizlik ve bireysel niteliklerin değer yitirmesi anlamına gelecektir ve işgücü piyasasında ücretleri düşük tutmaya ve çalışma koşullarının sertleşmesine yol açacaktır. İkincisi ise, aşırı ölçüde ucuz işgücünün kullanıldığı düşük ücret ülkelerinde çalışma yılının uzunluğundan yararlanarak yine emek-yoğun üretim yapan merkezleri gelecekte de bulmak mümkün olacaktır. Tekstil ve giyim endüstrisine bu açıdan bakacak olursak önümüzdeki beş on yıl için karşımıza şöyle bir perspektif çıkıyor :

* Giyim endüstrisinde, geleneksel sanayi ülkelerinin, özellikle Federal Almanyanın pazarlarını doyurmak amacıyla üretim yeri kaydırmaları yapılmaya devam edilecektir.
* Tekstil endüstrisinde bazı alanlarda, örneğin makine endüstrisinde yine aynı anlamda üretim kaydırmaları olacaktır.

* Tekstil ve giyim endüstrisi alanında Federal Almanyada kalmakta devam eden üretimler giderek artan ölçüde *rasyonelleştirilecektir.*

Tekstil endüstrisinde bazı özellikle sermaye yogun imalatlar çalışma yılı daha uzun olan ülkelere kaydırılacaktır.

Tekstil endüstrisindeki öbür imalatlar, örneğin yan sanayiler kaydırılmış giyim sanayilerini izliyerek yeni merkezlere taşınacaklardır.

Tekstil sanayii için geçerli olan durumlar kimsal elyaf sanayii için de geçerlidir.

Bunların sonuçları, yüzeyde farklı sanılan nedenlere rağmen, Federal Alman giyim, tekstil ve kimyasal elyaf endüstrilerinde giderek süregelen işten-çıkartmalar olacaktır.

Peki, şimdi şu soruyu soralım: Yurt-içi tekstil ve giyim endüstrisi —Federal Almanyadan söz ediyoruz— *yaratıcılık, sevkiyatların hızlılığı ve düzenliliği, moda alanındaki kıvraklığı ve imalat kalitesinin yüksekliği gibi* nedenlerle yerini ve istihdam sayısını koruyabilir mi? Hiç sanmıyoruz ki bunun iki nedeni var:

Birincisi, bu tür imalatlar için pazarın sınırlı olması. (Bugün mevcut yurt-içi üretimi karşılayan pazardan kesinlikle daha dar) İkincisi, imalata ilişkin yukarki bütün bu karakteristiklere Federal Almanyada veya öbür geleneksel sanayi ülkelerinde sürekli olarak nasıl ayak uydurulabileceği belli değildir. Daha bugün bile düşük ücretli ülkeler, hatta Federal Alman firmalarının işbirliğiyle bu karakteristiklere oldukça yaklaşmış görünüyorlar.

Peki, bir soru daha: Üretim kaydırmaları süreçine devlet müdahale edip kısıtlamalar getirebilir mi? Bunu da sanmıyoruz. Devletin dış ekonomik ilişkiler alanında hareket ve değerlendirme kıvraklığı görünüşte ne kadar büyük olsa bile, bu kıvraklık sermayenin uluslar aşırı değerlendirilmesini öngören kurallar tarafından sınırlanmaktadır. Dünya kapitalist ekonomisiyle böylesine sarmaş dolaş olmuş bir ekonomi yani Federal Alman ekonomisi bazı dar alanlarda bile dışekonomi çerçevesinde korumacı önlemler alınmasına karşı çıkar, çünkü öbür ülkeler bu durumda hemen retorziyon önlemleri alırlar.

Peki, yeni uluslar arası işbölümünün getirdiği süreç gelişmekte olan ülkeler halkının büyük çoğunluğunun sefalet düzeyindeki yaşama koşullarını düzeltecek ya da geri kalmış-

lığı aşacak bir gelişmenin habercisi midir? Yaptığımız durum incelemesi, bir çok geri kalmış ülkede tekstil ve giyim endüstrisi alanında bir sanayileşmenin gerçekleştiğini göstermektedir. Ama burada genellikle ihracata dönük parça parça gelişmekte olan bir tek-tip sanayileşme (mono-indüstriyalizasyon) gerçekleşir ancak, üstelik geri kalmış ülkenin ekonomisini dünya işgücü piyasasında sömürücü bir rekabete hiç korumasız açık ve yalnız bırakan bir sanayileşmedir bu ve buradaki rekabet te, sağladığı getirileri geleneksel sanayi ülkelerinin kasalarına akıtan, ama geri kalmış ülkeler halklarına hiç bir şey koklatmayan bir rekabettir.

Özetlersek, yeni uluslar arası işbölümünü sermayenin değerlendirilme mantığı veya akılcılığı belirlemektedir, yoksa geri kalmış ülkelerin üretimde çalışanlarına, onların çıkarlarına, hatta geleneksel ülke çalışanlarının çıkarlarına bile hiç bir katkıda bulunmadan belirlemektedir.

Kısacası bu yeni işbölümünü belirleyen moment ülke halklarının çıkarları hiç bir zaman değildir. Böylesine bir işbölümü, tekstil ve giyim sanayileri alanından öteye, imalat sanayilerinin öbür dallarını da sardığı ve kapsadığı ölçüde, tarih bu süreçin sonuçlarını yalnız Federal Almanya'da değil, önümüzdeki yıllarda tüm dünyada gerek ekonomik, gerek sosyal ve de politik düzlemlerde yakından tanıyacaktır.

YAYGIN YURT DIŞI ÜRETİMİN EKONOMİK VE POLİTİK BELİRLEYİCİLERİ VE SONUÇLARI

1. YURT DIŞI ÜRETİMİ BELİRLEYEN NEDENLER ÜZERİNE

Federal Almanyanın sanayi firmaları açısından 1961-1976 yılları arasındaki dönemde üretimin sürekli olarak uluslararasılaştığı empirik olarak belgelenmiş bulunuyor. Ama bununla henüz şu da kanıtlanmış değildir: empirik olarak saptanan yurt-dışı üretim ve istihdam kapitalizmin gelişimindeki yeni bir evreye özgü sermaye-değerlendirici koşulların bir ifadesi midir, eğer böyle ise bu ne ölçüde geçerlidir ya da yeni uluslar arası işbölümüne doğru gidiş bu koşullarda ne ölçüde yansımaktadır?

Yine yukarlarda ileri sürüldü ki, bu yeni evre altmışlı yıllarda başlamıştır. Yurt-dışı üretimin önemli ölçüde artması, yeni üretim merkezlerine doğru kayma, önceleri yurtiçi üretim için tasarlanmış olan yeni merkezlere doğru açılma: Bütün bunları ele aldığımız tarihsel dönem içinde açıkça belgelemek mümkündür ve *yeni uluslararası işbölümüne doğru gidiş* dediğimiz eğilimi kanıtlayan momentlerdir.

Federal Alman sanayi firmalarının yurt-dışı üretimlerindeki hızlı artış tartışılamıyacak kadar açık. Ama bu artışı değerlendirirken önemli bir soru söz konusu: Yurt-dışında yapılan üretim Federal Almanya'dan yapılan ihracatı ne ölçüde karşıladı sorusu. Böyle ihracatı ikame eden yurt-dışı üretimlere özgü durumlara bir sürü örnekler verilebilir. Ama

burada söz konusu olan eskiden beri bilinen şu ithalat-ikameli sanayileşme değil midir ve bunun yeni uluslar arası işbölümü ile ne ilişkisi vardır? Şimdiye kadarki ihracatı ikame etmeye yönelen şu güncel üretim-yeri kaydırmalarını yeni uluslar arası işbölümü koşullarının dışına çekerek orada ele almaya kalkışmak çok temelden bir yanlış olur... Çünkü aslında, ihracata yönelik ve ithalatı-ikame edici üretimin yeni üretim merkezlerinde yapılmakta oluşu veya yapılmasını sağlayan veya buna zorlayan koşullar aynıdır. Her ikisi de sınaî üretiminin uluslar-aşırı alanda çalışan firmalar tarafından dünya çapında örgütlenmesi çerçevesinde gerçekleşmektedir.

Bu süreçin dinamiği, ilgili iç pazar için üretimin yapıldığı üretim merkezlerinin aynı zamanda ihracata yönelik üretimin merkezleri de oluşundan ileri geliyor: Her *ülke-içi fabrika* aynı zamanda bir *dünya pazarı fabrikası* durumuna gelebiliyor. Ayrı ayrı üretim kesimlerinin standart bir teknolojiyle çalıştığı *dünya pazarı fabrikaları* yeni uluslar arası işbölümüne özgü koşulların sonuçları açısından vurucu örnekler oluşturmaktadır. Federal Alman firmalarının yurtdışı üretimleri arasında başta öncelikle yurtiçi piyasası için üretim yapan sonraları üretim yerindeki özgül avantajlardan yararlanarak bir çok üretim kesimlerini ihracata yönelterek çalıştıran bir sürü firmaya rastlıyoruz. Bugün yeni kurulmakta olan *ülke-içi* fabrikaları genelde ilkinin potansiyel *dünya pazarı fabrikaları* olarak kabul edebiliriz, çünkü gerçekten bu şekilde çalışmak üzere planlanmışlardır. Dünya pazarlarına satış yapma olanağı önce yurtiçi pazarına yönelerek *ithalatı-ikame edici* biçimde çalışan bu tür fabrikaların üretim yerlerini seçmekte belirleyici oluyor. Federal Almanyanın sanayi firmaları uluslar arası düzeyde bir karşılaştırma açısından federal almanyanın yurtiçi üretiminin büyük bir bölümünü dışarı satmakta olduklarından, elverişli üretim merkezlerinde yapılan yurtdışı üretimi ele aldığımızda, ihracatın bir bölümünün yerini bu yurtdışı üretimin almakta olduğuna hiç şaşmamak gerekir.

Eğer Federal Alman imalat sanayinin ihracattaki payı yıllar boyu yine de ufak salınımlarına rağmen sürekli olarak artmış bulunuyorsa (ki bu, yatırım malları ihracatına geniş ölçüde katkıda bulunmaktadır), bunun bir açıklaması olmalıdır. Buradaki araştırmamız çerçevesinde dış ticaret ile

yurt-dışı üretim arasındaki ilişkiler derinlemesine çözümlenmiş değildir, ama nicel değerlerle ifadeye kalkışmadan bazı momentlerden söz edebiliriz. Yatırım mallarının büyük çapta ihracatı üretim döneminin öncelenme veya ertelenmesiyle ilişkili olabilir: İmalat tesislerinin yeni merkezlere dünya çapındaki yerleşimi sırasında yatırım mallarına karşı büyük bir talep oluşturmuştu ama bu arada, yeni üretim merkezlerinde de ilkin sadece ön ve ara mallar ve de tüketim malları daha hızlı olarak imal edilir olmuştu. Buna karşılık yatırım mallarını imal edecek tesislerin yapımı genelde daha sonraki bir döneme kaydırılmak zorundaydı. Ayrıca ihracat payındaki yüksekliği açıklamak için başka bir moment daha var; yani yeni uluslar arası işbölümünün gerçekleşmesi sırasında bir ve aynı firmanın yapısı içinde bir işletmeden öbür işletmeye giderek artan ölçüde yapılan sevkiyatlar. Bu sevkiyatlar, ulusal sınırları aştığı zaman, resmî istatistiklerde ithalatın ya da ihracatın bir parçası gibi gözüküyor.

Yeni uluslar arası işbölümü koşullarına uyum sırasında *ülkeiçi fabrikaların* fonksiyonları ve avantajları *dünya pazarı fabrikalarının* fonksiyon ve avantajlarıyla kombine olmaktadır. Bu durum, sınaî üretimin kaydırılma potansiyeli böylece hem nitel hem de nicel olarak dev ölçülerde genişletildiği zaman büyük önem kazanıyor. Salt ihracatçı üretimin sadece sayıca hızla artan merkezleri değil, üretimleri ilkin yerli pazara dönük, ama sonradan ihracata yönelen tüm üretim merkezleri de Federal Almanyadaki merkezlerle rekabet durumunda bulunuyorlar.

Üstelik, yalnız yeni merkezlerde ihracata yönelik üretim yapmak için kurulmuş üretimler değildir kaydırılanlar, yabancı ülkede yapılması mümkün her üretim çeşidi de kaydırılmaktadır.

Böylece gelişen üretim kaydırma potansiyeli görüyoruz ki yeni uluslar arası işbölümünün gerçekleşmesinde ortaya çıkan ekonomik ve politik açıdan en önemli sonuçtur.

2. YURTDIŞINDA VEYA YABANCI ÜLKELERDE YATIRIMLARIN ÖZENDİRİLMESİ

Kapitalizmin gelişmesinin bugünkü döneminde sermayenin değerlendirilme koşulları arasında Federal Alman firmaları açısından yurtdışı üretimlerin hızlandırılması ve özendi-

rilmesi de önemli rol oynuyor. Bu yurtdışı yatırımların doğrudan özendirilmesi amacıyla gerek yasal gerekse malî bir takım aletlerden meydana gelen karmaşık bir sistem yaratılmıştır. Ve bu süreçin nicel sonuçlarını saptamak ancak çok küçük çapta mümkün olabilmektedir. Bu konuya burada ayrıntılı olarak girecek değiliz, ancak önemli aletleri kısaca belirtmek istiyoruz. Federal Alman hükümeti sermaye yatırımlarını ve sermaye getirilerini güven altına almak için *politik rizikolara karşı* bir sürü garantiler üstlenmektedir (kamulaştırma, savaş, ihtilâl/isyan, ödeme yasakları, moratoryum, transfer olanaksızlığı gibi durumlarda). Bu alanda hükumet Yeddi Emin AŞ ve Hermes Krediler Sigorta AŞ adı altında bir takım malî kuruluşlar oluşturmuştur. Herhangi bir zarar durumunda yatırımcı bu zararın yüzde beşine katılmaktadır ve her yıl garanti edilen meblağın yüzde 0.5 kadarını prim olarak öder.

Özel sektörün yurtdışı yatırımları bir takım yarı resmî kaynaklardan malî destek almaktadır: Yatırımların Alman Ekonomik İşbirliği (DEG) şirketi tarafından yüzde yüz finansmanına ilişkin koşullar şöyle özetlenebilir Bir alman işletmesinin yönetimine girişimci olarak katılma, girişimci ortaklık, yeterli bir kârlılık, ülkenin kalkınmasına olumlu katkı... Alman Yeniden-Kalkınma Kredileri Kurumu, yurtdışına yerleşim alanında ERP-kaynaklarından elverişli koşullarla krediler vermektedir ki DEG'nin yayınladığı (1976) belgelerde, bu krediler yılda 20-25 milyon D Markı buluyor.

DEG, öte yanda yatırım yapılan ülkelerdeki ulusal kalkınma bankalarına ödünç paralar veriyor, yatırımcı alman firmaları kredilerini bunlardan alabiliyor.

AET içindeki ülkelerin firmalarına Lüksemburg'daki Avrupa Yatırım Bankasının kredileri hazır tutuluyor. Bunun dışında Dünya Bankası gurubundan, özellikle IFC (International Finance Corporation)/Washington'dan söz edebiliriz. IFC, kuruluş tüzüğüne ve amaçlarına uygun olarak üye ülkelerde kârlı özel sektör sanayi kuruluşları kurmak ve genişletmek üzere kredi vermekte veya bunlara kurucu hissedar olarak katılmaktadır.

Yurtdışı yatırımları hızlandırmaya yönelik vergi aletleri de çok çeşitlidir. Ülkelerin pek çoğu ile çifte vergilenmeyi önleyici anlaşmalar yapılmıştır. Bundan amaç toplam vergi yükünü azaltmaktır.

Bu arada «geri-kalmış ülkelerdeki firmaları vergilendirme» yasası büyük önem taşıyor. Vergi bağışıklığından yararlanan yurtdışı yatırımların sınırlandırılma konusundaki uzun tartışmalardan sonra, bu yasa kalkınmaya yardım vergisi yasasının yerini aldı (1.1.1974): Çok-geri kalmış ülkelerdeki sermaye yatırımlarının yüzde yüzü, öbür geri kalmış ülkelerdeki sermaye yatırımlarının ise yüzde kırkı vergiye bağlı kazançtan indirilecektir.

Yurtdışı yatırımlara özendirici öbür ekonomik araçlar arasında şunları da sayabiliriz: Sermaye yatırımlarını geliştirici ve karşılıklı koruyucu önlemlere ilişkin anlaşmalar, altyapıyı iyileştirici teknik yardım projeleri, özellikle ulaşım ve iletişim projeleri ve yatırım koşulları konusunda ayrıntılı yatırım danışmacılığına varıncaya kadar ücretsiz bilgi aktarımı, alman ve yerli işgüçlerini eğitme yardımları.

Bu özel özendirme önlemlerinin çoğu sadece AET-dışı geri kalmış Akdeniz ülkelerindeki yatırımlar için geçerlidir.

Girişimci federasyonları ve tek tek firmaların, ekonomik araştırma enstitülerinin işbirliği paralelinde, yurtdışı yatırım ve üretimleri nasıl temsil ettiklerini aşağıdaki alıntılardan izlemek mümkündür.

«Yapısal değişmelerle başa çıkabilmek için önceden alınması gereken en uygun önlem, girişimcinin piyasa ekonomisindeki rolünü üstlenmesidir, bu ekonomik düzeni korumak istiyorsa, piyasaya müdahale etmelidir... Bu açıdan bakarsak, kapitalizmin çelişkileri, piyasanın kabul ettirmek istediği yapı değişikliğini önleyen, bu değişikliği önceden görüp hızlandıracak yerde önleyen bir iktisat politikasının çelişkilerinden farksızdır... Eğer girişimciler günün birinde piyasaya özgü rizikoları üstlenmek istemezlerse, o zaman onların yerini memurlar aldığı zaman da bir şey kaybetmiş olmıyacaklar, çünkü artık kendi firmaları da sosyalleştirilmeye hazır duruma gelmiş olacak..» (1)

Tercih edilen Yapısal Değişme

«Bizdeki firmalara olduğu kadar, geri-kalmış ülkelere de yardımcı olmanın yollarından biri, üretim süreçlerinin emekyoğun bölümlerini ücretlerin düşük olduğu yerlere kaydırmaktır, bu kaydırma ulaştırma giderlerinde meydana gelecek

(1) **H. Giersch**, Alman Sanayici ve Tüccarlar Gününde Yurtdışı Üretimin Tercihi, konulu konferans metni, S. 14-24, Bonn 1973.

artıştan etkilenmiyecek kadar yararlıdır. Hatta, araştırma, geliştirme ve pazarlama örgütlerini burada bırakıp üretimi tamamıyle kaydırmak da olanaklıdır» (2)

Yine özel sektör federasyonlarının yayınladığı broşürlerde hepsi birbirine benzeyen şu türden ifadeler daima yer almaktadır: Düşük ücret ülkelerine yapılan doğrudan yatırımlar, alman ulusal ekonomi kuvvetlerinin, teknoloji ve girişimcilik açısından yüksek kalite gerektiren ekonomi dallarında yoğunlaşmasını hızlandırıyor. (3)

Geri-kalmış ülkenin düz işçi ve çıraklarından beklenen kaliteler şunlar: İşletmenin açtığı eğitim kurslarına ayda adam başına ortalama 250 DM katkıda bulunmak.

Almanyada eğitilen işçilerden de şunlar bekleniyor: Gidiş-geliş yol parası, yabancı dil öğrenim ücreti, geçim harcamaları.

Ve alman ekonomik ve kalkınma işbirliği şirketinin temmuz 1976 bildirgesinde şunlar yazıyor:

«Yaptığımız teknik yardımlar» sermayenin değerlendirilmesi için gereken tüm altyapı koşullarını yaratmaktadır.

Benzeri girişimci ve işveren federasyonlarının yayınlarında üretimi kaydırmaktan bir tehdit olarak sık sık söz edilmektedir:

«Sendikalar da üyelerine artık hemen şu soruyu getirmeye kalkışmıyacaklar: Güvenli bir işyeri mi istersin, yoksa şimdi çok kazanıp sonra gezip tozmak mı? Sanıyorum, bazı tatlı alışkanlıklara kısa zamanda veda etmemiz gerekecek. Bunlardan biri, örneğin, işverenlerin büyük çoğunluğunun reel gelirleri her yıl biraz daha yükseltmiş olmaları... Aslında yapmamız gereken şey, bütün katılanların ve ilgililerin, hükümetin, sendikaların ve girişimcilerin, yabancı firma yatırımlarının ulusal ekonomiye sağladığı yararlar konusunda anlaşmaya varmalarıdır... Bizim federal almanyada uzun vadede koruyabileceğimiz özellik, çok-geliştirilmiş teknolojimizdir, yani teknik açıdan yüksek kaliteli ürünleri imâl etmek. Evet, sıradan ürünler imâl etmek bizde artık kârlı olmaktan çıkmıştır, çünkü ücretler artık alıp başını gidiyor, bu düzeyin

---

(2) **H. Giersch**, aynı metinde S. 26.

(3) **W. Kisselmann**, Alman Optik ve Duyarlı Mekanik Aletler Sanayii federasyonu yayını, 1975, S. 7.

altında imâl edilecek ne varsa hepsini yurtdışına kaydırmamız gerekiyor. (4)

1974 yılında ekonomide gerileme başgösterinceye kadar, ücretler arası farklılık imgesi, yurtdışı üretimin güçlenmesiyle bağıntılı olarak ve bilerek geri plana itildi, salt pazarları koruma zorunluğu düşüncesi ön plana çıkarıldı. Alman parlamentosunda ekonomik işbirliği komisyonu önünde yapılan bir açıklamada işveren federasyonlarının «geri-kalmış ülkeler çalışma birliği» üyeleri şöyle diyordu (Kasım 1974):

«Üretim harcamalarını düşürelim, özellikle ücretlerin düşüklüğünden yararlanalım düşüncesi alman işletmeleri için bugüne kadar hep ikinci planda kalmıştır.»

Ama daha bir kaç yıl geçmemişti ki, bu federasyonlardan biri, yalnız işverenlere dağıttığı özel bir bildirgede gerçeği şöyle vurguluyordu:

«Üretimi kaydırmamızın en önemli nedeni işçi ücretlerinin Federal Almanya'ya oranla çok düşük oluşudur. Geri-Kalmış ya da düşük ücret ülkeler denen bölgelerde acemi işçilik alanında ücret farklılığı yüzde 1200 düzeyindedir» (5)

Üretimi kaydırmanın *nedeni,* aslında çok daha önceleri ve doğru olarak saptanmıştı. Alman Sanayi ve Ticaret Odaları Genel Kurul Başkanı 1974 başlarında açıkça söylüyordu:

«İthalat bedellerinin yükselişi yanında ücret giderlerindeki korkunç artışlar, ileri sanayi ülkelerinde ve bu arada Federal Almanya'da bir çok sınaî ürünlerin artık üretilmemesine yol açıyor... Bu durumda, uluslararası işbölümünün değişen koşullara uymasını sağlıyacak uzun bir süreç başlıyor demektir. Bir yanda bizim yüksek kaliteli, teknik yönden kusursuz uzmanlık ve üretme yeteneklerimiz öte yanda düşük ücretli ülkelerin daha düşük kaliteli işgücünden yararlanacak üretim merkezlerine doğru kayış...» (6)

Ulusal sendikaların ve bunların uluslararası konfederasyonlarının, sınaî üretim merkezlerinin dünya çapındaki yeniden belirlenişi sorusu karşısında tutumlarını daha başka

---

(4) **Gutehoffnung AG,** metalürji fabrikaları yönetim kurulu başkanının ifadesi, bak **Spiegel,** 11.2.1974, S. 47

(5) **Kisselmann,** a.g.y., S. 8.

(6) **O. W. von Amerongen,** Hannover Sanayi ve Ticaret Odasındaki konuşma, S. 17, 1974.

yollardan belirlemek gerekiyor ki bizim buradaki amacımız bu değildir. (7)

3. YURTİÇİ İŞYERLERİNİN KAYDIRILMASI

Yurtiçindeki sürekli ve büyük çaplı işsizlik açısından yurtdışı yatırımların geleceği sorunu giderek şu yöne sapıyor: Yurtiçindeki işyerleri yabancı ülkelere yatırım yüzünden ne ölçüde etkileniyor?

Yabancı ülkeye yapılan yatırımlarla yurtiçindeki işgücü piyasasının gelişimi arasındaki ilişkileri buradaki araştırmanızın içine ayrıntılarıyla alma olanağı yok, ama tekstil ve giyim endüstrilerine ilişkin sonuçları sunabilmiştik. Burada ise bu iki sanayi kolu dışında kalan kollardan sağlanan sonuçları bir araya getiriyoruz ve yurtdışı yatırımlar-yurtiçi işgücü piyasası arası ilişkiler konusunda yapılacak bir analize temel oluşturacak katkıyı getirmek istiyoruz: Söz konusu empirik sonuçları toplu olarak verelim:

Yurtdışındaki istihdam hacmi bugüne kadar çok fazlasıyla küçük tutuldu, çünkü küçük ve orta-çaptaki firmalar hemen hemen hiç dikkate alınmıyordu. HWWA'nın yaptığı tahminlere göre, imalât sanayiinin 1971 yılı yurtdışı istihdamı 600.000 olup, bu yurtiçi ihtidamın yaklaşık yüzde 7.1'i kadardır. (8)

Buna karşılık yurtdışı istihdam olarak bizim 1975/76 yılı araştırma sonuçlarımız 1.5 milyon rakamını veriyor ki, bu da yurtiçi istihdamın yüzde yirmisinden fazladır (9)

Her yıl yurtdışı istihdamın yüzde 10 arttığını kabul etsek, 1971 rakamı yine de 1 milyon geride kalıyor.

---

(7) Bu alandaki bazı çalışmalara değinmekle yetinelim:
1. **Zur internationalisierung der west-deutschen Wirtschaft**, 1976. Ni S. 230-234.
2. **E. Piehl, Multinationale Konzerne und Internationale Gewerkschaftsbewegungen, Frankfurt**, 1974.
3. **K. P. Tudyko, Multinationale Konzerne und Gewerkschaftsstrategie, Hamburg**, 1974.
4. **G. Leminsky, Gewerkschaften und Entwicklungspolitik, Köln** 1975.

(8) **M. Holthus, Deustche Multinationale Unternehmen, Frankfurt**, 1974, S. 146.

(9) 1975 Ağustas yayını resmi bir açıklamada ABD imalât sanayi yurtdışı istihdam sayısı olarak 1970 için 3.293.000 rakamı veriliyor ki bu, yurtiçi istihdamın yüzde 17.1'idir.

Bizim ayrıca yaptığımız empirik araştırmalarda, yurtdışı imalât yapan 602 firmanın 149 tanesinde, (1974 yılı) yurtdışı istihdam oranını yüzde 22.2 ve buralarda çalışan yurtdışı işgücü oranını yüzde 35.2 olarak saptadık.

Söz konusu 149 firmadan 87 tanesinde 1961-74 arası gelişmeleri izledik. Yurtdışı istihdam oranı (1961) yüzde 7.9, (1966) yüzde 11.5 ve (1971) yüzde 19.5 ve (1974) yüzde 26.3 biçiminde artmıştır. Yurtdışı işgücü oranı ise şöyle gelişmiştir:

(1961) yüzde 10.7, (1966) yüzde 18.9, (1971) yüzde 31, (1974) yüzde 39.4.

Aynı firmaların yurtdışında çalıştırdıkları personel sayısı 1961-74 döneminde yüzde 505 artmış iken, Federal Almanya'da çalışan yurtiçi personelin sayısı yalnızca yüzde 24 arttı.

Araştırmalarımızın ortaya koyduğu sayılar açıkça gösteriyor ki Federal Alman firmalarının yurtdışındaki istihdam sayısı ancak altmışlı yılların sonunda başlıyarak büyük rakamlara ulaşmıştır. Federal Almanyanın imalat sanayiinde çalışanların sayısı 1967'de 7.6 milyon, 1973'de 8.115 milyon, 1974'de 7.816 milyon, 1975'de 7.246 olmak üzere 1976 yılında 7.192 milyon kadar gerilemiştir. Demek ki 73 ile 76 yılları arasında işyeri sayısı olarak bir milyonluk bir eksilme olmuştur. Öte yanda kimi holdinglerde 1976 yılının ilk yarısı için ciro ve kazançların sürekli artışına karşılık yurtiçi istihdam sayısında azalma görülmektedir. Yurtdışında genişletme yatırımlarına gidilirken, yurtiçinde rasyonelleştirici yatırımlar yapılmaktadır ki burada işyeri sayısının azaltılmasına karşılık çok düşük bir kapasite artışı sağlanabilmektedir.

Yurtdışındaki istihd mın kabarması karşılığında yurtiçi istihdam sayısındaki gerileme veya duraklama yıllardır pek çok firmanın gelişimini belgeliyor, holding tipi kimi firmalarda bu özellikle göze çarpıyor (örneğin AEG, Telefunken, BASF, Bosch, Daimler-Benz, Hoechst, Mannesmann, Siemens, Volkswagen gibi holdingler.

Yurtdışındaki istihdamın artışına karşılık yurtiçi istihdamın gerilemesi bir gerçek olarak İfo-ekonomik araştırmalar enstitüsü tarafından 1976 aralık ayında yapılan bir soruşturmanın sonuçlarından ortaya çıkıyor.

«Tam yüklü olarak çalışmayan üretim kapasiteleri açısından (ki İfo'nin araştırmalarına göre 1977 yılında çalışan kapasite yüzde 81,2) bakarsak ve firmaların beklediği yüzde

5'lik bir üretim genişletmesini dikkate alırsak imalat endüstrisi istihdam sayısının artırılması için hiç bir olanak görmüyor.

1978 yılı içinde de istihdam sayısında bir kaberma beklenmiyor, çünkü 1977 yılı için de açıkça hesaplandığı gibi, beklenen ve düşük olsa göreceli üretim artışına üretkenliği artırma yoluyla ulaşılmış olabilecek.

1976 - 1981 yılları arasındaki dönem için imalat endüstrisi, istihdam sayısını yılda ortalama yüzde 0,3 oranında azaltmayı planlamaktadır. Son beş yıl içinde yatırımlarını yurtiçinden çok yurtdışında yapmak isteyen firmaların yüzde oranı son araştırmalara göre artmış bulunuyor.» (10)

Alman Sanayicileri konfederasyonu başkanı, 1976 eylülünde, yurtdışı alman yatırımlarının gelecek on yıl içinde iki katına yükseleceğini söylerken elbette yukarki araştırma sonuçlarını doğrulamış bulunmaktadır.

Bizim ortaya getirdiğimiz sayılar ve yaptığımız alıntılarda verilen bilgiler Federal Alman imalat endüstrisi firmalarının yurtiçinde ve dışında çalıştırdığı işgüçleri sayısında zamanın getirdiği gelişmelerin bir tablosunu çizmektedir, ki bu tablo şudur: Yurtiçinde hızlı bir gerileme, yurtdışında ise hızlı bir artış.

Ancak bu tablodan, yurtdışı istihdamın yurtiçi istihdamın yerini ne ölçüde aldığı konusunda bir bilgi çıkarılamaz. Çünkü 1975/76 yılında, yurtiçinde imalat endüstrisinde 7,5 milyondan biraz düşük bir rakama karşılık yurtdışında 1,5 milyon kişinin istihdam edildiği görülüyor. İkinci rakamın düşüklüğü ile birincisinin büyüklüğü arasındaki ilişki kolay kolay saptanamıyor. Yurtdışı üretim yoluyla işyerlerinin ne ölçüde *ihraç edildiği* sorusuna A.B.D.'de sadece akademik değil, siyasal tartışmalarda da yanıtlar arandı. Yurtdışına üretim kaydırımı ve bununla ilgili olarak işyerlerinin ihracı konusu özellikle sendikalar tarafından eleştiriliyor, bunun yanısıra parlamentolarda da tartışılıyor, araştırma konusu oluyor. Nedir ki yurtdışı üretimin etkili bir sınırlaması ve denetimi hala sağlanamıyor.

Yurtdışı üretimle yurtiçi işgücü piyasasının durumu arasındaki nicel ilişkileri kusursuz biçimde belirlemenin yön-

(10) Şalam, Apelolg. İfa-araştırma servisi 10 (1977), S. 7-11 ve Business Internationol, 3. Eylül 1976, S. 284.

temsel güçlüklerini gözardı edemeyiz. Bu çalışmamızda sergilediğimiz araştırmalar, bir yandan empirik kanıtların bir bölümünü sağlıyor, öte yandan da şu soruya yanıt getiriyor: Sermayenin dünya çapında yayılarak eriştiği bütünleşme, her ülkedeki istihdam sonuçlarını ayrı ayrı saptamaya niçin olanak vermiyor?

Empirik kanıtlar arasında yurtiçi ve yurtdışı istihdamın gelişimine ilişkin sayılar en başta yer alıyor. Firmaların, yabancı ülkedeki üretim kapasitelerini genişletme, buna karşılık yurtiçinde işyeri sayısını azaltıcı rasyonelleştirme yatırımlarına girişme politikalarına ilişkin beyanlar da bu empirik kanıtlar arasında sayılmalıdır.

İthalatın mal olarak içeriğinin de önemli ölçüde değiştiği belgelenmiştir. Sınaî ekonominin yaptığı ithalatta bitmiş malların (1960) değer olarak payı yüzde 44.2 iken 1975 yılında yüzde 61.7'ye çıkmıştır ve bu, hammadde fiatlarının son yıllardaki hızlı artışına rağmen böyle olmuştur.

AET dışındaki ülkelerden yapılan ithalatın hacmi ise 1970-75 arasında bitmiş mal olarak yüzde 61 artmış bulunuyor, ham maddelerde ise yüzde 5. Avrupa dışındaki geri-kalmış ülkelerden yapılan ithalatın mal yapısı açısından geçirdiği değişim budur. Öbür sanayi ürünlerinin (ağaç ve metal eşyalar, tekstil ve deri eşyaları) Almanyaya yapılan ithalattaki payı ise 1966'da yüzde 23.3 iken 1975 yılında yüzde 32.6'ya yükselmiştir.

Yurtiçindeki üretimin yurtdışındaki üretimle ikame edilmesine ilişkin bu empirik ipuçlarını teorik düşüncelerle tamamlamak olanağı var. Sınaî üretim merkezleri için meydana getirilmiş olan dünya pazarı, uluslar-aşırı çalışan firmalar açısından yurtiçi-yurtdışı üretim farklılığını özgül bir anlamda ortadan kaldırmaktadır, dolayısıyla yurtiçi-yurtdışı istihdam arası farklılığı da.

Çalışanların sayısı bakımından Federal Almanya'daki en büyük yurtiçi-yurtdışı firmanın o zamanki yönetim kurulu başkanı bu özgül eğilimi şöyle yansıtıyordu:

«Bir ÇUŞ'un (Çok-Uluslu Şirketin) oluşumu, varlığını sürdürmesi ve büyümesi açısından en önemli koşul hiç kuşkusuz şirketin çok-uluslu düşünmesi koşuludur. Ne demektir çok-uluslu düşünmek? Önce, bir dünya pazarının hazırlanması demektir, yani şirketin birincil amacı budur. Şirket tüm maddî ve manevî olanaklarını kullanıp bu hedefi tüm eylem-

lerinin ana doğrultusu haline getirmelidir. Çok-uluslu bir şirketin hazırladığı piyasalar ağırlığını bu düşüncede duyurmalıdır. (11)

Ulusal pazarlar kendi içinde örgütlenmiş bir dünya pazarıyla bütünleşen piyasa-parçaları olarak düşünülmelidir, deniyor (12)

Bu düşünce, mal ve sermaye için olduğu kadar, işgücü ve sanayi merkezleri için de geçerli oluyor.

4. YURTDIŞI ÜRETİMDEKİ GELİŞLERİN PERSPEKTİFİ

Sizlere sunduğumuz bu araştırma, Federal Alman firmaları örneğinden de yararlanarak sınaî üretimde çoktandır görülen uluslararasılaşmanın tür ve kapsamına ilişkin bilgileri zenginleştirme amacını güdüyor. Böyle bir araştırmanın sonunda şöyle bir soru yöneltilmek istenecektir: Üretimin uluslararasılaşması biçimindeki bu gelişmenin perspektifi üzerinde hangi tahminlerde bulunabiliriz?

Üretimin uluslararasılaşması, başta ileri sürüldüğü gibi, sermayenin değerlenme koşullarının dünya çapında gelişme çizgisi üzerinde güncel bir dönemi yansıtmaktadır. Şu kanıtlanmış bulunmaktadır ki: Üretimi yurtdışına sadece büyük firmalar kaydırmakla kalmıyor, üretimlerini kaydırmak zorunda kalanlar, yani yurtdışındaki üretim merkezleriyle rekabet edemedikleri için bu kaydırmayı yapanlar sadece emek-yoğun çalışan bazı sanayi dallarındaki firmalar değildir... Aslında yurtdışında üretime başlayanların büyük bölümü küçük ve orta çaplı sanayilerdir ki bunlar üretim-kaydırma olayı açısından şimdiye kadar hep ihmal edilmiştir. Asıl ağırlık kimya, elektroteknik. makine yapımı, motorlu araçlar alanında yatıyor. Federal Almanyanın sanayi payı açısından bakacak olursak bundan sadece marjinal (yan) sektörler değil, merkezî sektörler de etkileniyor. Üretim kaydırımı denince ille spor kunduraları, süs eşyaları, oyuncak,

(11) Gerd Tacke, Wesen und Aufgobe der multinotionolen Unternehmen (Bovyero Bankolar Federasyonunun genel kurulundaki konuşma), Münih, 1972.

(12) Bir şirketin üretim yoptığı ülkenin pazarı diye bir şey yoktur. o ülkenin dünya pazarı diye bir şey olamaz, yoni «cok-uluslu şirketin» politikası, ne cnovotonın pazarına ne de yabancı bir ülkenin pazarına göre çizmektedir yönünü, bolli bir pazara göre değil (çev. notu: Hedef, bir bütün olarak dünya pozarıdır),

gözlük ve film kamerası gibi malların değil, elektrocihazlar, binek arabaları, takım tezgahları ve ilaçların üretiminin kaydırılması söz konusu ve bu işlem dünya çapında çok çeşitli merkezlere doğru yayılmış bulunuyor.

Yine kanıtlanmış bulunuyor ki, üretimin kaydırılmış bölümlerini sadece emek-yoğun üretim diye adlandırmak doğru değil. Tam tersine, yeni üretim merkezlerinde, ücretler yanında başkaca üretim giderlerinin de imalat açısından düşük olduğu oranda, sermaye-yoğun üretimler de kaydırılmış bulunuyor. Bilindiği üzere, bir firmanın rekabet yeteneğini korumasının ana koşulu, yaptığı imalat için en elverişli üretim merkezlerinden yararlanmaktır.

Üretim Kaydırımı teriminden, sadece Federal Almanyanın yurtiçi üretiminin kaydırılmasını anlamaya kalkışırsak bu çok basit kavrayış olur. Tam tersine dünya pazarı uğruna üretim söz konusudur en başta, yurtiçi üretimin yerine ihracat için yurtdışı üretimi koymak, dünya pazarına böylece yönelmek söz konusudur. Yurtiçi ihtiyaçlarını karşılayan üretimin federal alman firmaları tarafından kaydırılmakta oluşundan ayrıca, şimdiye kadarki ihracatçı üretimin kaydırılması ve şimdiye kadar federal alman firmaları tarafından yurtiçinde imâl edilen malların yerini, federal alman kökenli olmayan firmalar tarafından üretilen malların alması söz konusudur. İşte parça parça beliren bu süreçleri ve onların karşılıklı etkileşmelerini toplu olarak düşünürsek, bütün bunlar sanayinin dünya çapındaki yapısal değişmesini belirleyen süreçlerdir.

Peki, Federal Alman firmalarının yurtdışı üretimi ilerde ne gibi bir gelişme gösterecek? Bugün yurtdışında üretim yapmakta olan şirketler bu yurtdışı üretimlerini genişleterek sürdürecekler. Bu genişleme gerek üretim yapılmakta olan merkezler gerekse yeni açılmakta olan merkezler için söz konusu. Şirketlerin kendi yapısı açısından şunu söyliyebiliriz:

Yurtdışındaki üretim kapasiteleri arttırılacak, yurtiçinde rasyonelleştirme yatırımları sürecek, başka bir deyişle, yurtdışı çalışanların sayısı artmakta devam ederken, yurtiçinde çalışanların sayısı giderek azalacak.

Yeni uluslararası işbölümünün ilerdeki görünümü elbette ilerki üretim kaydırmalarıyla ilişkilidir. Yeni uluslararası işbölümünün kenar ülkelerdeki koşulları sermayenin dünya çapındaki değerlendirilmesi sürecine yollarını açık tuttuğu

sürece üretim kaydırılması bir zorunluk olarak başgöstermekte devam edecek. Böyle bir gelişme, ancak kenar koşullarda kesin bir değişme başladığı sırada tersine dönebilecektir, yani dünya kapitalist sisteminde egemen üretim biçiminin aşılmasıyla... ki böyle bir sürecin doğuşuna hiç kuşkusuz, ekonomik, sosyal ve politik sonuçlarıyla yeni uluslar-arası işbölümü yoğun bir katkıda bulunacak.

Bazı Büyük Alman Firmalarının Yurt İçi ve Yurt Dışı İstihdamı (Bin kişi)

	Ülke içinde çalıştırılan işçiler					Ülke dışında çalıştırılan işçiler				
	1971	1973	1974	1975	1976	1971	1973	1974	1975	1976
AEG-Telefunken	146	150	144	133	132	21	25	26	29	30
BASF	78	87	89	89	89	15	21	22	23	24
Bosch	80	82	79	70	72	25	31	35	35	34
Daimler-Benz	127	134	130	129	133	20	22	25	27	28
Hoechst	97	105	107	105	104	45	52	72	77	79
Mannesmann*	73	91	91	85	84	12	19	21	23	25
Siemens**	234	222	221	207	208	72	81	88	89	96
Volkswgen-werk	160	161	142	116	124	42	54	62	59	59

* 1973'den sonra Demag ile birlikte
** 1976'dan sonra Osram ile birlikte.

GERİ-KALMIŞ ÜLKELERİN DÜNYA PAZARINA DÖNÜK SANAYİLEŞMESİ :

Serbest Üretim Bölgeleri ve Dünya Pazarı Fabrikaları

AÇIKLAMA

Burada yaptığımız *durum incelemesinde* Asya'da, Afrika'da ve Latin Amerika'daki üretim bölgeleri ve dünya pazarı fabrikaları araştırma konusu edilmektedir. Serbest üretim bölgeleri uluslararası işbölümünün yeni bir halkasını oluşturmaktadır. Bunlar, geri-kalmış ülkelerin işgücünü sanayi alanında dünya pazarına dönük biçimde kullanan üretim merkezleridir. İşte bu ülkelerin işgücünün sanayide kullanılması da dünya pazarı fabrikaları denen fabrikalarda gerçekleştirilmektedir. Kısacası özgür üretim bölgesinin fabrikası böyle bir fabrikadır.

Geri kalmış ülkelerin dünya pazarına yönelerek sanayileşmeleri uluslararası yeni işbölümüne giden yapısal değişme sürecinin bir bölümünü oluşturur. Buradaki durum incelememizin amacı, önce sürecin söz konusu bölümü açısından ve serbest üretim bölgeleri örneğine dayanarak ampirik malzemeyi sistemli olarak toplamak ve böylece, yeni uluslararası işbölümüne yönelen eğilimin geri kalmış ülkelerde dünya pazarına yönelik sanayileşmenin kısmî süreci olarak nasıl somutlaştığını göstermektir.

İkinci olarak göstermek istediğimiz Dünya pazarının üretim merkezleri açısından gelişiminin, yeni merkezlerin

kendilerini ortaya sunmaları ve merkezlerin aralarındaki rekabet yüzünden, yeni uluslararası işbölümüne giden yolu nasıl güçlendirdiğidir.

Üçüncü olarak da şunu göstermek istiyoruz: Serbest üretim bölgelerindeki yatırım ve çalışma koşullarının ayrıntıları. Bu merkezlerdeki özel çalışma koşullarından başlayan gelişmenin, örneğin ücretlerin düşüklüğü, işgününün uzatılması, emek yoğunluğunun artırılması, çalıştırma süresinin keyfiliği, ve koalisyon yasaklarının, işgücünü nasıl etkilemekte ve bu etkilerin dünya çapında nasıl yayılmakta olduğu ortaya böylece serilecektir. Dördüncü konumuz ise, araştırdığımız dünya pazarına yönelik sanayileşme sürecinin geri kalmış ülkelerin sosyo-ekonomik gelişmesinde yarattığı etkileri çözümlemektir. Burada ortaya koydumuz tez ise, sermayeyi değerlendirici çıkar ve akılcılığın belirlemekte bulunduğu özgül sanayileşme sürecinin Asya, Afrika ve Latin Amerika'daki geri kalmış ülkelerin *bağımlı ve eşitsiz* biçimde gelişmelerini özellikle körüklediği tezidir.

Ampirik araştırmamızın sınırlarını serbest üretim bölgelerine dayandırmamız araştırma tekniğimizden ileri geldiği gibi kullandığımız kavramlaştırma tekniğinden de ileri geliyor. Sermayeyi değerlendiren akılcılığın belirleyiciliği altında gelişen söz konusu dünya pazarına yönelik sanayileşme sürecinin ideal örneğine, başka bir deyişle en açık seçik tipine bu serbest üretim bölgelerinde rastlıyoruz. Araştırma tekniği açısından yaptığımız sınırlamanın nedeni, gereksindiğimiz malzemenin bu türlü üretim bölgeleri için çok daha kolay bulunur olmasındandır. Araştırmamızı biraz daha genişletmek mümkün olduysa bu da, dünya pazarına yönelik fabrikalara ilişkin malzemenin bazı ülkeler için bu serbest üretim bölgesi dışında merkezler hakkında da elde edilebilmiş olmasındandır. Serbest üretim bölgelerindeki ve dünya pazarı fabrikalarındaki çalışma koşullarının analizi bu araştırmayı bütünleyen bir parçadır. Uluslararası işbölümündeki değişiklikler özellikle işgücünün istihdamında gerek coğrafî bölgelere gerekse işgücünün niteliğine özgü farklılıklar olarak ele alınıyor. Bu değişiklikler ve bunların çalışan insanların yaşam koşullarına dünya çapında yaptığı etkiler araştırmamızın eninde sonunda can damarını oluşturmaktadır.

Bu araştırmada, uluslararası işbölümünde, geri kalmış ülkelerin sanayileşme sürecinde yakaladığımız kadarıyla göz-

lemlenen değişme eğilimi olarak özetlediğimiz teze ilişkin belgeleri getirirken bunların yorumlamasını yapıyoruz. Bunu yaparken belgelerde bir zaman sıralaması izlemedik çünkü istatistik malzemeler genellikle 1975 yılında ağırlık kazanıyor. Dünya pazarı için üretim yapan imalat sanayii açısından böyle bir istatistik malzemesini Asya, Afrika ve Latin Amerika'nın geri kalmış ülkelerinin pek çoğunda bulmak olanaksızdı. O bakımdan 1975 yılının verileri hem 1975 yılında mevcut gelişme düzeyini hem de ondan bir kaç yıl önceki *sıfır* gelişme düzeyine atıfla, gelişme eğiliminin kendisini de ifade etmektedir.

Araştırmamızın kapsamına 103 ülkeyi aldık, bunlardan 33 tanesi Asyada (Pasifik bölgesi de dahil), 44 tanesi Afrikada ve 26 tanesi de Latin Amerika'da (Karayib ülkeleri de dahil) bulunuyor. Kullandığımız istatistik malzemesi özellikle şu kaynaklardan geliyor:

1) Söz konusu ülkelerdeki bakanlıklardan, sanayi ve ticaret odalarından ve elçiliklerden,
2) Serbest üretim bölgesindeki yerel yönetimlerden, plânlama ve kalkınmayla ilgili resmî makamlardan,
3) Serbest üretim bölgelerindeki girişimcilerin kendilerinden (özellikle Malaysiadan),
4) Pek çok ülkenin, özellikle Federal Almanya ve ABD'nin İstatistik ve Dış Ticaret İnformasyon Müdürlüklerinden,
5) Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliğinin, Dünya Ticaret Konferansının (UNCTAD), Uluslararası Çalışma Örgütünün (ILO), Birleşmiş Milletler Asya, Afrika, Latin Amerika ve Avrupa Ekonomik Komisyonlarının, AET'nin, GATT örgütünün, Avrupa İşbirliği ve Kalkınma örgütünün (OECD) ve Dünya Bankasının ilgili analiz ve istatistiklerinden,
6) Ekonomi yayınlarında, özellikle Financial Times, Times, Le Monde Diplomatique, African Development, Far East Economic Review, Business International, Business Asia, Business Latin America, Business Europe, Latin American Economic Report, Handelsblatt, Nachrichten für Aussenhandel adlı yayınlarda çıkan analiz ve istatistiklerden.

ASYA, AFRİKA VE LATİN AMERİKA'DAKİ SERBEST ÜRETİM BÖLGELERİNİN BİR DÖKÜMÜ

1.1. YENİ ÜRETİM MERKEZLERİ SERBEST ÜRETİM BÖLGELERİ

Dünya pazarına yönelik sınaî üretim geri-kalmış ülkelerde yaşayan boşta-gezen işgücünün yoğunlaştığı her merkezde gerçekleşmiyor elbette. Kârlı bir üretim dünya pazarı açısından işgücünün yanında sınaî bir takım ön-verilerin eşliğinde özellikle çok-gelişmiş bir alt-yapının varlığını da şart koşuyor. Söz konusu önveriler ve alt-yapı, yani bu iki faktör boştagezer işgüçlerinin yoğunlaştığı merkezlerde hiç bir zaman — geri-kalmışlığın bir ifadesi olarak bulunmak zorunda değil... Geri kalmış ülkelerde dünya pazarı için kârlı bir üretim açısından ayrıca uluslararası ticaret ve ödemeler trafiğine getirilen ulusal kısıtlamaların veya yasakların kaldırılmış olması kaçınılmazdır. Bilindiği üzere, bu yasaklar geri kalmış ülkelerin çoğunda — yine geri kalmışlığın bir göstergesi olarak — uluslararası ticaret ve ödemeler trafiğinde süregelen kronik açıklar nedeniyle getirilmişlerdir. İşte geri kalmış ülkelerde yedek işsizler ordusunun yoğunlaştığı merkezlerde dünya pazarına yönelik kârlı bir üretimin gerçekleştirilmesi için gereken temel koşullar veya fonksiyonlar yukarda belirtilenlerdir.

Söz konusu ülkelerdeki serbest üretim bölgelerinin ya da üretim kentlerinin bu fonksiyonları, geri kalmış bölgelerde işgücünün dünya pazarı için üretim uğruna sanayide kullanılmasına elverecek koşulları yerine getirmek amacıyla ge-

rek teknik örgütlenme gerekse yasalar açısından nasıl donatılacaklarını, Birleşmiş Milletlerin sınaî kalkınma için örgütlenmeyi öngören sayısız projelerinden, rapor ve öğütlerinden başka bir yerde aramaya gerek yoktur.

Birleşmiş Milletlerin UNİDO kısaltma adıyla anılan bu dünya çapındaki Sınaî Kalkınma —Örgütleme kuruluşu, serbest üretim bölgelerinin planlamasını ve ihracata yönelik sanayileri geliştirici program çerçevesinde bu bölgelere teknik-örgütlenme yardımlarını kendisi hazırlamıştır.

1971 yılına uzanan ve *Industrial Free Zones as Incentives to poromote export-oriented Industries* adını taşıyan kapsamlı bir raporda UNİDO'nun arka çıktığı *serbest üretim bölgeleri* politikası ve bu politikanın dünya çapında nasıl uygulandığı ayrıntılı biçimde anlatılmaktadır. (1)

Söz konusu UNIDO raporlarından yaptığımız alıntılarda, geri kalmış ülkeler için serbest üretim bölgelerinin getireceği muhtemel yararları veya bunların övgüsünü bir yana bırakırsak, bu bölgelerin sermayenin değerlenme sürecinde yüklendikleri rollerin fonksiyonelliğini vurgulamak için düşünülüp uygulamaya geçildiği açıkça belli olmaktadır. Yeni üretim merkezlerinin seçimi ve üretime açılma olanakları hep geleceğin oralarda çalışmaya hevesli girişimcileri açısından anlatılmaktadır, yine girişimci gözüyle yapılacak yatırım ve getirilecek donanımların saptanması yapılmaktadır ve yine girişimci açısından ticaret ve döviz politikasına ilişkin kısıtlamaların kaldırılması yönünde baskıların uygulanması gereği vurgulanmaktadır

Giderek keskinleşen uluslararası rekabet karşısında sermayenin değerlenme sorunlarından yola çıkılmakta öncelikli olarak beş bölgenin tercih edilmesi hiç gizlenemeyecek biçimde salık verilmektedir. Sözkonusu, yani güncel olarak yatırıma en elverişli, ucuz işgücü bulmaya en yatkın bölgeler kârlılığın yüksekliği açısından özellikle işaret edilmektedir.

Bir yandan yükselen işçilik harcamalarından bir yandan da ulusal ve uluslararası rekabetin sertleşmesinden etkile-

(1) Ayrıca bakınız: **UNİDO, Technical Assistance available from Unido in connection with the Planning, Establishment and Operation of Industrial Free Zones as Incentives for the promotion of export-oriented Industries. November 1971. Teodoro O. Pena: Export Processing Zone Authority, Philippines, Industrial Free Zone Activities in the Philippines with particular Focus on the Bataan Export Zone.** ve daha bir sürü kaynak.

nen dünya pazarı üreticileri, üretim ve dağıtım harcamalarını düşürmek, hatta en düşük düzeye indirmek için, yeni araçlar ve yollar arıyorlar durmadan... Bunlar üretimlerini elverişli serbest sanayi bölgelerine kaydırmak istedikleri takdirde, aşağıdaki faktörlerden bazıları kendilerine yararlı olabilir:

a) Malzeme ulaştırma harcamalarının düşüklüğü,

b) Bitmiş-ürünleri ulaştırma harcamalarının düşüklüğü,

c) İşçi ücretlerinin düşüklüğü,

d) Nitelikli işgücü bolluğu,

e) İlk-yatırım harcamalarının düşüklüğü ve dolayısıyla, bölge yönetimince sağlanacak ayrıcalıklar ve genel hizmetler, maddesel ve parasal tercih olanakları yardımıyla hareketsiz sermaye miktarının azalması. (2)

Öte yanda ticarî ve malî politika alanındaki ayrıcalıklar ve teknik tesisler açısından UNIDO, aşağıdaki olanakların, söz konusu serbest üretim bölgelerinde standart bir donanım olarak var olduğunu, dolayısıyla bu fırsatın kaçırılmamasını öğütlüyor:

— *Gerek makine ve üretim donanımları gerekse ham malzeme ve yapım malzemesi açısından belirli bir zaman süresi için gümrük ve harçlardan tam bağışıklık,*

— *Beş ile on yıl arasında gelir vergilerinden bağışıklık,*

— *Girişimcinin bölgenin dışında ödediği dolaylı ve dolaysız vergi ve harçların bir süre için kaldırılması ya da indirilmesi,*

— *Uluslararası ödeme trafiğini denetleyecek önlemlerin kaldırılması ve gelecek için de böyle bir statünün garanti edilmesi, elde edilen kârların belli bir yüzde oranına kadar metropol ülkeye transferine olanak tanınması,*

— *Malî ayrıcalıklar, örneğin sınaî yapımlar ve standart dışı fabrika binalarının yapımı için gereken kısa, orta veya uzun vadeli kredilerin çok uygun koşullarla hazır tutulması,*

— *Bölge ile deniz veya hava limanları arasındaki ulaşım hizmetleri için özel tarife uygulanması; örneğin, arsa, bina v.b. tesislerin kirayla ve elverişli fiatlarla devri,*

— *Standart fabrika ve büro binalarının sanayinin ihtiyaçlarına göre ya kiralama ya da satış yoluyla sağlanması,*

---

(2) bak **Unido**, Industrial Free Zones, S. 8.

— *Bakım ve onarım tesislerinin, kantin, sağlık evleri, duruma göre; klinikler, PTT tesisleri, bankalar, benzin istasyonları, ulaştırma ve yollama hizmetleri, sigorta acentalıkları, dinlenme tesislerinin bulunması (3)*

Serbest üretim bölgelerinden, Sanayi Bakanlığına bağlı merkezî ve özerk idarî makamlardan, bir yanda yatırımcıların bölgedeki idarî işlerini asgarî düzeye indirebilecek bir yandan da altyapı tesislerinin kusursuz çalışmasını sağlıyacak durumda olanlar UNİDO tarafından yapılan yolgösterici açıklamalarda çok başarılı ve olağanüstü önemli kuruluşlar olarak adlandırılmaktadır.

«Çalışmalarında başarılı olan serbest üretim bölgeleri ideal durumda, merkezî ve özerk öyle idarî makamlarla donatılmışlardır ki bunlar bölgenin yerel yönetim ve örgütlenmesi açısından hükumetçe görevlendirilmiş olup gerekli sorumlulukları yüklenmiş bulunuyorlar. Yönetim harcamalarımızı böylece asgarî düzeye indirmekle girişimciler için çekici bir yatırım alanı açmış bulunuyoruz. Bu ideal tipten bölgeler yeni yatırımcılar için çok elverişli ve çekicidir» (4)

İlerde gösterileceği üzere, geri kalmış ülkelerdeki bu serbest üretim bölgelerinin hemen hemen hepsinde UNİDO tarafından istenen donanımlar istisnasız yer alıyor Söz konusu faktörler ve koşulların salt dünya pazarına yönelik üretim açısından bu derli topluluğu serbest üretim bölgelerini geri kalmış ülkelerdeki öbür üretim bölgelerinden veya merkezlerinden ayırt edici bir özelliktir ve bölgenin çevresinden kopuk bir *sanayi adası* olma özelliğine damgasını vuruyor. Modern alt-yapı donanımları ve gerek gümrük ve vergi gerekse döviz alanındaki bağışıklık ve kolaylıklar ucuz işgücünün dünya pazarına yönelik üretim uğrunda istihdamını başka bölgelerde de olanaklı kılıyor, ki bu bölgelerde mevcut işsizler ordusu dışında kârlı bir üretim için aranan koşulların bir çoğu yok. Serbest üretim bölgesinin ülkenin geri-kalmış öbür büyük kesimleri arasındaki konumu, hatta çoğu kez nöbetçi kuleleriyle ve duvarlarla çevrilişi aslında serbest üretim bölgesi denen bölgeyi tam bir *çalışma kampı* haline sokmaktadır. Gerçi duvarlar ilkin gümrük ayrıcalıklarını belirtmek için çekilmiş, ama sonraları iyiden iyiye işçileri de-

(3) Bak : Unido, Industrial rFee Zones. S. 16-17.
(4) UNİDO, Industrial Free Zones, S. 15.

netleyicilik görevini yüklenmişlerdir.

Aşağıda; Asya, Afrika ve Latin Amerika'daki serbest üretim bölgelerini ayrı ayrı anlatan yazılardan yaptığımız alıntılar, aslında yerel yöneticilerin yeni yatırımcılara sundukları resmî bilgi belgelerinde yer almaktadır.

Güney Kore/Masan Serbest İhracat Bölgesi :

«Ready-made industrial estate makes your investment simpler, freer and more profitable than anywhere else» (Sanayiye elverişli bölgeler yatırımlarınızı kolaylaştırdığı gibi, daha bir özgürlük, başka yerlerde olduğundan çok daha kârlılık kazandırır.)

Masan Serbest İhracat Bölgesi öylesine donatılmış serbest bir üretim *bölgesidir ki* (175 hektar) *tam-mamuller, yarı-mamuller veya mamullerin montajları, genellikle gümrüksüz olarak ithal edilen ham veya yarı-mamul ürünleri kullanarak yabancı firmalar tarafından gerçekleştirilmektedir. Bölge yabancı sermaye yatırımcısına komple bir bütün olarak Kore'nin ideal yatırım alanlarını sunmaktadır. En liberal olanaklar, en iyi tesisler ve başka hertürlü kolaylık.*

Yabancı firmaların ekonomik etkinliklerine ilişkin yasalar ve yönetmeliklerin uygulanmasına kısmen ya da tamamen son verildi. Bölgede çalışmasına izin verilen ve çalışan gişimler için ruhsat, lisans ve benzeri gibi, bölgenin dışında çalışacakları ilgilendiren izinlere gerek yok. Bölgede yerleşmiş olan bir firmanın çalışanlara karşı statüsü resmî makamların statüsünden farksızdır.

Fabrika arazisi ve binaları (standart yapılardır) ya kira dar su ve enerji tesisleri olması yanında kendi özel limanı da dar su ve enerji tesisleri olduğu kadar kendi özel limanı da bulunmaktadır. Bölgedeki ekonomik etkinlikleri desteklemek üzere ulaşım, depolama, ambalajlama, onarım v.b. kolaylıklar hazır bulunuyor. Bölgenin yönetimi, yabancı bir firmanın bölgeye yerleşmesini onaylamaya yetkili olup yabancı yatırım ve teknolojisini getirme çabasıyla, fabrika binaları yapımı, ihracat ve ithalat işlemleri başka ekonomik etkinlikleri gerçekleştirmek için elinden geleni yapmaktadır. Yabancı yatırımcılara yönetimle ilgili işlerde yardımcı olmak için aşağıda belirtilen kamu ve özel kesim acentalıkları kurulmuştur: (a) Döviz bankası, (b) Gümrük bürosu, (c) PTT ve Teleks kuruluşları, (d) Giriş - çıkış kontrolları, (e) İşbulma büro-

ları, (f) Eczaneler, (g) Uçak ve Seyahat Büroları.

İhracata yönelik üretim için gereken ham malzeme ve donanımların ithalatı hiç bir sınırlamaya uğramadan yapılabilmektedir.

Ham malzemenin, yarı mamullerin gümrüksüz ve vergisiz olarak ithali sağlanmıştır.

İlk beş yıl gelir, kurumlar servet vergileri kaldırılmış olup ertesi üç yıl için yüzde elli düzeyine düşürülmüştür.

Kârların ve temettülerin dış ülkelere transferi daha sanayi faaliyetine başlar başlamaz garanti altına alınmıştır.

Ucuz işgücünün bolluğu ürünlere uluslararası pazarlarda harikûlade rekabet olanakları sağlamaktadır. Gerek erkek gerekse kadın işçilerin en azından ilkokul eğitimi vardır ve kolayca öğrenmektedirler, çevre ilçelerden her an yenileriyle değiştirme olanakları vardır. (5)

Mauritius - İhracat Fabrikaları Bölgesi :

«Mauritius size üretici güçlerini sunuyor: Genç, okur - yazar, uyumlu ve yığın yığın.

Serbest bir ticaret bölgesinin tesislerini bir sanayi bölgesinin tesisleriyle bağdaştırıp bütünleştiren bir ihracat fabrikaları bölgesi sayısız fonksiyonlara sahip bulunuyor: İhracatçı üretimcilere sınaî üretim açısından en elverişli bir atmosferde çalışarak ekonomik etkinliklerini hızla hiç kaygısız endişesiz gerçekleştirmeyi garanti ediyor.

Adanın tümüne yayılmış bu tesisleriyle Mauritius yönetimi, gerekli alt-yapıların bulunduğu çeşitli bölgelerde isteyen sermaye yatırımcılarına özellikle uygun merkezlerini açıyor. Söz konusu merkezler iklim açısından olsun, ham malzeme yeterliği ve işgücünün bolluğu açısından olsun en elverişli çalışma koşullarını sağlıyor...

Uzaklıkların kısalığı nedeniyle deniz ve hava limanlarına ulaşımın kolaylığı yanında kusursuz bir yol şebekesi sizlere tesislerinizi istediğiniz yerde kurma özgürlüğünü veriyor. Sermaye yatırımcılarına ayrıcalıklar tanınması için tüm olanaklar seferber edilmekte, çalışma koşulları açısından en uygun durumlar yaratılmakta, girişimcileri başarılı kılacak tüm

(5) **Masan Free Export Zone Administration** adlı resmi makamın dağıttığı belge: **Korea invites foreign investment and entrepreneurship** (Kore yabancı yatırım ve girişimcileri davet ediyor.)

önlemler alınmaktadır. Onlara ihracat amaçlarını gerçekleştirmelerinde yardımlarını esirgemeyen yönetim ticaret ve sanayi bakanlıklarını görevlendirmiş olup yasal her türlü düzenlemeleri de birlikte getirmiştir (Export Processing Zone Act, 1970).

Mauritius ihracat fabrikaları bölgelerindeki endüstriler aşağıdaki hizmet ve üstünlüklerden yararlanmakta gecikmiyor:

1) Makineler, donanımlar, yedek parçalar gibi sermaye malları üzerinde tam gümrük bağışıklığı,
2) Ham malzemeler ve yarı mamuller üzerinde ithalat gümrük ve resimlerinden tam bağışıklık,
3) En az yirmi yıl için kurumlar vergisinden bağışıklık, hatta duruma göre yirmi yıla kadar çıkıyor.
4) Giriş ve çıkış yapan mallarda gümrük işlemlerinin 24 saatte tamamlanması,
5) Makine, ham malzeme ve yarı mamullerin ithal izinlerinin ve ihraç edilecek ürünlerin ihraç izinlerinin derhal verilmesi,
6) Ayrıcalıklı kredi dağıtımı, ithal konusu mallar için ticarî bankalardan hızlı kredi sağlanması,
7) Ayrıcalıklı tarifeden elektrik enerjisi sağlanması,
8) Vinç ve öbür liman tesislerinin kullanımından dolayı devlete ödenecek ücretlerden bağışıklık,
9) Firma hissedarlarına sürekli oturma izni,
10) Mauritius kalkınma bankasından yatırımlar için tercihli kredi sağlanması,
11) Beton fabrika binaları sağlanması,
12) Düşük faizli ihracat finansmanı,
13) İhracat bölgesindeki endüstrinin talepleriyle doğrudan uğraşacak yönetim büroları, komisyonların kurulması,
14) İş yasasının uygun biçimde değiştirilmesi.

Ayrıca :

(a) Bölgedeki sanayilerin belirli fesih kurallarından bağışık tutulması,
(b) Girişimciye ihracat hedeflerini gerçekleştirmesi için iş hukukunda yapılacak sürekli değiştirmeler,
(c) Ulusal bir emeklilik sisteminin getirilmesi.

Kolombiya'da Palmaseca ve Buenaventura Serbest Ticaret ve Sanayi Bölgeleri : Amerikanın ortasında düşük fiatla işçi bolluğu. Serbest bölgelerin temel fonksiyonu, fabrika bi-

naları ve benzeri tesisleri bürokrasi engeli olmadan ve ihracatçılara karşı asgarî denetim uygulayarak hazır tutmaktır. Böylece amaç onların ucuz işgücünden en büyük ölçüde yararlanmalarını sağlamaktır.

Sermaye yatıranlara serbest bir ticaret bölgesine özgü gümrük ve vergi ödünleri tanımaktadır. Bölgelerde örneğin gümrük, döviz ve lisans işleriyle uğraşan devlet makamlarının işbirliği sayesinde idarî işlemler önemli ölçüde azaltılmıştır. Bölgeler bu yüzden en yüksek düzeyde hizmet verebilecek tesislere sahiptir. Kolombiyanın ucuz ve etkin işgücünden mevcut ve yeni pazarlar açısından yararlandırmak için tesislerimiz emirlerinize açıktır.

Bölgelerdeki ihracata yönelik üretim emek-yoğun çalışan sanayiler için özel bir önem taşımaktadır. Aşırı düzeyde ucuz ve öğrenmeye açık bir işgücü yanında olağanüstü ulaşım kolaylıkları A.B.D. ve Avrupadaki pazarlara yakınlık, bütün bu üstünlükleri hep bir arada düşünmek gerekir.

Bölgelerde yerleşik sanayi her türlü malları, yatırım mallarını, ham malzemeyi, parçalar ve yarı mamulleri harçsız, resimsiz ve gümrüksüz olarak sınırsız miktarda ithal edebilir.

İhracat ürünleri için ücretler, ham malzemeler ve hizmetler olarak yaratılan değerler üzerinde Kolombiya devletinin yüzde 15 tutarındaki payı prim olarak ödenir.

Bölgelerde faaliyet gösteren girişimcilere döviz kontrolu uygulanmaz.

Döviz kontrolları üzerindeki bağışıklık, yalnız ihracat sanayii açısından önem taşıyan ticarî trafik için geçerli olmayıp, aynı zamanda kârların transferi, sermayenin geldiği ülkeye geri ödenmesi, lisans ve sermaye hizmetlerinin ödenmesi için de geçerli sayılır.

Bölgelerde birinci *sınıf bir sanayi parkı mevcuttur, bu arada su ve enerji kaynakları, kanalizasyon, karayolları, güvenlik ve yangın söndürme örgütleri v.b. mevcuttur. Dünyanın her yanıyla telefon ve benzeri elitişim araçlarıyla temasa geçilebilir. (6)*

Yukarda yaptığımız alıntı ve özetlerden açıkça görülüyor ki serbest üretim bölgelerine ilişkin yatırımlar çok çeşitli ül-

(6) Bak : **Zona Franco Industrial y Commercial Manuel Carvajal Sinisterre (Palmaseca ve Buenaventura), Columbia (1973). S. 3-10.**

ke koşullarına rağmen birbirlerinden hiç de farklı değil. Bu farksızlık bölgelerin fonksiyonunun aynı olmasından ileri geliyor. Serbest üretim bölgeleri aslında, geri kalmış ülkelerin işgücünü dünya pazarına yönelik biçimde en elverişli düzenlemelerle kullanmayı amaçlayan üretim merkezleridir çünkü.

Gümrük bağışıklığının özellikle vurgulandığı serbest üretim bölgelerinin tanımlarını yapanlar, onların işgücünün sömürüldüğü merkezler olarak yüklendiği fonksiyonlara hiç değinmiyor, hatta bilerek görmezlikten geliyorlar. Oysa önemli olanın gümrük bağışıklığı değil, işgücü sömürüsü olduğu besbelli. Gümrük bağışıklığı aslında işgücünün dünya pazarına yönelik biçimde sömürülüşünü sağlayan sayısız koşullardan sadece bir tanesidir. (7)

Söz konusu yeni tür üretim merkezlerine birbirinden farklı bir sürü isimler veriliyor. Bunlardan en çok raslananları şöyle: *Serbest üretim bölgesi, serbest sanayi bölgesi, serbest ticaret bölgesi, serbest bölge, ihracat fabrikaları bölgesi, ihracat sanayii bölgesi*... Evet, serbest üretim bölgeleri, burada ele aldığımız kavrayış biçimiyle, geri kalmış ülkelerdeki şu tip üretim merkezlerini kapsıyor : Özel sanayi bölgeleri olma niteliğini taşıyan, ama en başta işgücünü dünya pazarlarına dönük üretim yolunda sanayide sömürme amacını taşıyan merkezler...

12. ÜRETİMİN ULUSLAR-AŞIRI ÖRGÜTLENMESİ *DÜNYA PAZARI FABRİKALARI*

İşgücünün sanayide kullanıldığı yer fabrikadır. İşgücünün dünya pazarlarına yönelik üretim uğrunda sanayide kullanıldığı yer olarak bugün karşımıza yeni bir tür fabrika çıkmıştır: Dünya pazarı fabrikası.

---

(7) UNİDO'nun düzenlediği seminerlerde yapılan tanımlar için aynı «görmezlikten gelme» söz konusudur. Bu üretim merkezleri ihracat veya başka amaçlı sanayi üretimlerine tanınan gümrük ve benzeri bağışıklıkların kapsamına göre sınıflandırılmaktadır. Yine başka bir seminerde, UNCTAD' uzmanları tarafından getirilen tanımlar işgücü sömürüsünden hiç söz etmiyorlar, buna karşılık gümrük bağışıklığının esas karakteristik alduğu üzerinde duruluyor hep. Şöyle ki «İhracat fabrikaları bölgesi, bir ulusun ülkesi içinde, uluslararası bir deniz veya hava limanı yakınında olup yabancı sermayenin, malların, bunların parçalarının veya ham malzemenin bu limanlara hiç bir gümrüklenmeye tâbi tutulmadan girebildiği bir bölgedir...»

«Dünya pazarı fabrikası» dediğimiz kavram burada, fabrika işçiliğinin uluslar-aşırı örgütlenme çerçevesi içinde işgücünü belli bir bölgede kullanma amacıyla kurulmuş üretim yeri anlamında kullanılmaktadır.

Uluslar-aşırı örgütlenme sırasında birbirleriyle dikey olarak bütünleşmekte olan dünya pazarı fabrikalarında üretilen, imal edilen ya da monte edilen ilk, ara veya son ürünler işgücünün en kârlı biçimde kullanılarak üretilen ürünlerdir. (8)

Serbest üretim bölgesindeki fabrika dünya pazarı fabrikasıdır. Dünya pazarı fabrikaları ise geri kalmış bir çok ülkede, ama serbest üretim bölgesi dışında da çalışmakta olan, işgücünün dünya pazarları uğrunda sanayide kullanılma koşullarını bu serbest bölgeler dışında da gerçekleştiren fabrikalardır.

Geri kalmış ülkelerde yer alan dünya pazarı fabrikaları şu türden merkezlerdir:

1) Yurt-içi sanayi üretimi için kurulmuş olup bu yüzden de gerekli alt-yapıya sahip olan merkezler

2) Hizmet fonksiyonlarını yerine getirmek için, sanayi üretiminde de faydalanılan deniz ve hava limanları gibi alt-yapı tesisleriyle donatılmış merkezler.

Bu araştırmalarımızda, dünya pazarı fabrikası deyince hem serbest üretim merkezlerindeki hem de öbür, yani *dünya pazarı için işgücünü sanayide kullanarak üretim* gerçekleştiren fabrikaları kastediyoruz ki bu sonuncular gümrük tekniği açısından serbest üretim merkezlerindeki fabrikalara benzemektedirler.

Fabrikaların bulundukları merkezler açısından bir tanım yapacak olursak diyebiliriz ki bunlar büyük çoğuluğu bakımından yabancı girişimlerdir. Aynı açıdan bakarsak, fason işçiliği yapan yurt-içi fabrikaları da aynı sınıftan sayabiliriz. Bu araştırmada özellikle yabancı sermayeli girişimler ele alınmaktadır.

Geri kalmış ülkeler işgücünün dünya pazarları uğrunda üretim yapmak üzere sanayide kullanılması üstelik sadece bü-

(8) Uluslar-aşırı düzeyde bütünleşmiş ekonomide her üretim, bu ekonominin bir parçası olup dünya pazarı koşullarında ve bu pazarlar için yapılmaktadır. Oysa dünya pazarı fabrikası, esas olarak işgücünün dünya pazarları uğrunda kullanılarak üretim yapılan fabrikalara özgü pragmatik bir sınırlamadır.

yük firmalara ya da uluslar-aşırı holdinglere özgü bir iş değildir. Uluslar-aşırı üretim örgütlenmesi firmaların büyüklüğünden bağımsız bir süreçtir.

1.3. ASYA, AFRİKA VE LATİN AMERİKA'DAKİ SERBEST ÜRETİM BÖLGELERİ VE DÜNYA PAZARI FABRİKALARI

1975 yılına göre bölgesel dağılım ve istihdam

Listeden de görüleceği üzere araştırma malzememizi 103 ülkeden topladık. Söz konusu ülkeler Birleşmiş Milletler sınıflandırmasında gelişmekte olan ülkeler denen ülkeler grubunun çoğunluğunu kapsıyor. Gelişmekte - olan ülkeler arasında şunlar sayılıyor: (Japonya, Avustralya ve Yeni-Zelanda ve Asyanın sosyalist ülkeleri Çin, Kuzey Kore, Mogolistan, Vietnam bunların dışında) Asya ve Okyanusyanın tüm ülkeleri, Güney Afrika dışında Afrika'nın tüm ülkeleri, Karayibler bölgesi dahil Latin Amerika'nın bütün ülkeleri. (9)

Birleşmiş Dilletlerin bu sınıflandırmasından farklı olarak, araştırmamıza esas olan bu geri-kalmış ülkeler listesine Kamboçya, Laos, Küba ve İsrail alınmadı, ama Güney Afrika ve Türkiye'yi sonradan kattık. Avrupa'nın çevre ülkeleri, bu ülkelerde özellikle Yunanistan, Yugoslavya, Malta ve İrlanda'da serbest üretim bölgeleri tipindeki üretim daha önemli bir yer tutuyorsa da, araştırmamıza alınmadılar. Bu sınırlamayı araştırmamızda sadece uluslararası işbölümündeki değişmeleri incelemek için yaptık. Şimdiye kadar sadece ham madde üreten ve ihraç eden ülkelerin, yani Asya, Afrika ve Latin Amerika'nın geri kalmış ülkelerinin sanayileşme süreçi içinde bu işbölümündeki değişmeyi özellikle vurgulamak ve örneklemek istedik.

Başka yerlerdeki serbest üretim bölgeleri ve dünya pazarı fabrikaları üstüne araştırmamızın amaçlarına uygun biçimde tutulmuş istatistiklere raslamak pek olanaklı değildi. O bakımdan buraya alınan ampirik malzeme mevcut istatistikler arasından kendi bulup çıkardığımız ve değerlendirdiklerimizdir. Araştırmamızın çeşitli kollarına ilişkin ve-

(9) Birleşmiş Milletler sınıflandırmasında «gelişmekte-olan ülkeler» biz burada **geri - kalmış ülke** anlamında kullanıyoruz. yukarıdaki sınıflama için bakınız: **UNCTAD**, Handbook of International Trade and Development Statistics, 1976, New York, S. IV.

rileri ve bilgileri toplarken her ülkede önce dört kuruma başvurduk: Sanayi Bakanlığı, Elçilik, Sanayi ve Ticaret Odası, Planlama ve Kalkınma Dairesi. Bir çok durumlarda bunların dışında da başvurduğumuz makamlar ve kuruluşlar da oldu, örneğin: Bankalar, istatistik büroları, üretim bölgelerinin yönetimleri gibi. Yaptığımız mektupla başvurularda, sözü edilen kurum veya kuruluşların en az biri şu veya bu biçimde hazırlanmış bilgiler verdiler. Verilerin bir bölümü yukarda açıklama bölümünde belirttiğimiz kaynaklardan sağlandı. Araştırmamızın istatistiksel bölümlerinde bir çok eksikler var ki bunların çoğu, ilgili ülkelerde meydana gelen önemli değişikliklere rağmen pek çoğunda bu değişiklikleri değerlendirecek resmî ve gayrı resmî kuruluşların olmamasından ileri geliyor.

Malzemeyi sistemli biçimde değerlendirmek için bir değerlendirme formu kullandık ve bu formu dokuz alana böldük: Genel ekonomik veriler, bölgenin tanıtımı, yatırım koşulları ve teşvikleri, üretim yapısı, işgüçleri, çalışma koşulları, ithalat ve ihracat, yabancı sermaye... Çok değişik anlatım biçimlerine ulaşan malzemeyi 64 gösterge altında sınıflamak mümkün oldu. Burada değerlendirmelerimizin sonuçlarını derli toplu bir biçimde yansıtmak istiyoruz.

Geri kalmış ülkelerde işgücünün sanayide dünya pazarına dönük üretim uğrunda kullanıldığına, elde edilen bilgiler kadarıyla 1975 yılında bu 103 ülkenin 39'unda tanık oluyoruz. Üretim 25 ülkede serbest üretim bölgelerinde yapılırken bunlardan 9 ülkedeki çeşitli yerlerde ayrıca dünya pazarı fabrikaları bulunmaktadır. Bunların dışında 14 başka ülkede de çalışıyordu bu fabrikalar. Faaliyete geçmeye hazır yeni serbest üretim bölgelerine de 7 ülkede rastlıyoruz. Bölgelerimizi toplamaya başladığımız 1975 yılında, 103 geri kalmış ülkenin 51 tanesinde dünya pazarına yönelik sanayileşmenin ilk izleri oluşmuştur diyebiliriz, şöyle ki: Dünya pazarı fabrikalarının serbest bölgelerde ve başka yerlerde çalıştığının görüldüğü ülkelerin sayısı 39 olup öbür 12 ülkede bu fabrikalar daha yeni yeni faaliyete geçiyordu.

Dünya pazarı fabrikalarıyla serbest üretim bölgelerinin 1975 durumuna göre yerel dağılımı şöyledir:

Araştırmamıza aldığımız 33 Asya ülkesinden 15 tanesinde hem serbest bölgeler hem dünya pazarı fabrikaları faaliyetteydi. Bunlardan şu 11 ülkede serbest bölgeler vardı: *Bah-*

reyn, Honkkong, Hindistan, Ürdün, Güney Kore, Lübnan, Malaysiya, Filipinler, Singapur, Suriye, Taiwan. Bu dört ülkede de ayrıca dünya pazarı fabrikaları çalışıyordu: *Endonezya, İran, Tayland, Türkiye.* Birinci guruptaki dört ülkede, yani Hindistan, Malaysiya, Filipinler ve Taiwan'daki dünya pazarı fabrikaları serbest üretim bölgelerinin dışında çalışıyordu. Afrika'ya gelince, araştırmamıza aldığımız 44 ülkeden sekizinde hem serbest bölgeler hem dünya pazarı fabrikaları faaliyetteydi. Bunlardan 5 ülkede, yani *Mısır, Mauritius, Senegal, Togo ve Tunus*'ta Serbest bölgeler çalışıyordu. 3 ülkede de, yani *Fildişi Sahili, Fas ve Svaziland*'da ayrıca dünya pazarı fabrikaları vardı.

Tunus'ta dünya pazarı fabrikalarının serbest üretim bölgeleri dışında da çalıştığını görüyoruz.

Latin Amerikaya gelince, araştırmamıza aldığımız 26 ülkeden 16 tanesinde hem serbest bölgeler hem de dünya pazarı fabrikaları faaliyette bulunuyor ki bunlardan *9 ülkede serbest üretim bölgeleri vardı: Brezilya, Dominik Cumhuriyeti, El Salvador, Guatemala, Haiti, Kolombiya, Meksika, Panama, Porto Riko.* Geri kalan 7 ülkede ise dünya pazarı fabrikaları çalışıyordu: *Barbados, Kosta Rika, Jamaika, Nikaragua, Hollanda Antilleri, Santa Luçiya, Trinidad ve Tobago.*

Birinci guruptaki 4 ülkede, yani Brezilya, Haiti, Meksika ve Porto Riko'da dünya pazarı fabrikaları serbest üretim bölgeleri dışında da faaliyet gösteriyordu.

Kuruluş durumunda olan serbest üretim bölgelerine gelince, Asya'da serbest bölge 11 ülkede vardı ve bu ülkelerden şu dördünde 1975 yılında henüz faaliyet gösteren hiç bir bölge yoktu Endonezya, Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti, Tayland ve Batı-Samoa. Yine Yemen, Batı-Samoa'da 1975 yılında ayrıca hiç bir dünya pazarı fabrikası çalışmaya başlamamıştı.

Afrika'ya gelince, serbest üretim bölgelerinin kuruluş durumunda olduğu 3 ülke vardı; hatta Liberya'da 1975 yılında ne serbest bölge ne de dünya pazarı fabrikası bulunuyordu.

Afrika'nın 1975 yılında ne serbest üretim bölgesine ne de dünya pazarı fabrikasına sahip olan 4 ülkesi *Botswana, Gana, Lesoto ve Güney Afrika*'da bu tip fabrikalar kurulmaya başlandı.

Latin Amerika'ya gelince, kuruluşa hazırlanmakta olan serbest üretim bölgelerine 7 ülkede raslanıyordu ki bunlar-

dan *Şili, Honduras, Jamaika, Nikaragua, Uruguay ve Venezuela*'da 1975 yılında henüz hiç bir bölge faaliyete geçmemişti: Bu ülkelerden *Şili, Honduras, Uruguay, Venezuela*'da yine henüz hiç bir dünya pazarı fabrikası faaliyette değildi.

1975 yılına kadar ne serbest bölgelerin ne de dünya pazarı fabrikalarının adı geçmeyen Ekvator'da ise dünya pazarı fabrikaları yavaş yavaş kuruluşa hazırlanıyordu.

Özetlemek istersek, serbest üretim bölgelerinin ve bunların dışında çalışan dünya pazarı fabrikalarının ülkelere göre 1975 yılı dağılımı şöyleydi:

Asya'daki 33 ülkeden 17 tanesinde, Afrika'daki 44 ülkeden 13 tanesinde, Latin Amerika'daki 26 ülkeden 21 tanesinde serbest üretim bölgeleri ve bunların dışında çalışan dünya pazarı fabrikaları ya faaliyet halindeydi ya da kuruluş aşamasındaydılar.

Dünya pazarı fabrikalarına gelince, bunların faaliyet veya kuruluş durumunda bulunduğu ülke sayısı 28 idi. Bunlardan altısı Asya'da, sekizi Afrika'da, onikisi Latin Amerika'da bulunuyordu.

1975 yılında geri kalmış ülkelerde toplam 79 serbest üretim bölgesi varken bunlardan 48 tanesi Asya'da, 7 tanesi Afrika'da, 24 tanesi Latin Amerika'da yer alıyordu. Bu dökümün içinde yalnızca dünya pazarına dönük sanayi için planlanmış olup yine genellikle dünya pazarı için üretim yapan merkezler yer almaktadır.

Serbest üretim bölgesi olarak planlanan başka 39 sanayi bölgesi 1975 yılında henüz kuruluş durumunda iken, bunlardan yirmisi Asya'da, sekizi Afrika'da, onbiri Latin Amerika'da gerçekleşiyordu.

Serbest üretim bölgesi olarak belgelediğimiz sanayi merkezlerinin çoğunluğu çit ya da duvarla çevrilmiş araziler üzerine oturmaktadır. Genel olarak bunlar özerk birimlerdir. İçlerinden küçük bir azınlığı hava veya deniz limanlarının ya da ticarî serbest bölgelerin birer parçası olarak düzenlenmiş bulunmaktadır. Bölgenin yüzölçümü 10 hektardan başlayıp (örneğin Tanyong Kling, Melakka, Malaysiya: 4 fabrika 7 hektarlık araziye sığdırılmıştır) 1000 hektara kadar değişiyor. (Örneğin Bataan, Mariveles, Filipinlerde: 23 fabrika 1300 hektar araziye 8177 kişiyle yayılmış (1977).

Hongkong, Singapur ve Meksika'nın kuzey sınırındaki bölgelerin özel durumları var. Bunlardan Hongkong ve Sin-

gapur serbest liman olarak bütün topraklarıyla birer serbest bölge statüsündedir. Burada yaptığımız dökümde Hongkong ve Singapur'da genellikle dünya pazarına yönelik üretim yapan sanayi bölgelerini hesaba katıyoruz. Bu bölgelerde sanayinin yabancı yatırımlı veya dışardan kontrollu olması kriteri esas alınmaktadır.

Meksika'da ise dünya pazarına yönelik imalat sanayii olarak kuzey sınırındaki gümrüksüz bölge hesaba katılmaktadır. Buradaki yabancı yatırımlı dünya pazarına yönelik merkezler sadece A.B.D. girişimleri olup bu sınır kentlerindeki tüm sanayi parkını oluşturmaktadır.

Söz konusu üç ülkede yer alan ve karakteristiklerini böylece vurguladığımız bu üretim merkezleri serbest üretim bölgelerinin tüm karakteristik fonksiyonlarını yerine getirmektedir.

Geri-kalmış ülkelerdeki işgüçlerinin serbest üretim bölgelerinde ve dünya pazarı fabrikalarında dünya pazarına yönelik üretim için 1970'li yılların ortasında ulaştığı kullanılma hacmini ise elimizdeki sayısal verilere göre şöyle özetliyebiliriz:

Bu istihdam hacmi, 1975 yılında Asya'da 420.000, Afrika'da 40.000, Latin Amerika'da 265.000, toplam olarak tüm geri-kalmış ülkelerde 725.000 kişilik işgücü hem serbest üretim bölgelerindeki hem de bunların dışındaki dünya pazarı fabrikalarında çalışıyordu.

Sadece serbest üretim bölgelerinde çalışanların toplamı bunlar arasında 500.000 kişiye ulaşıyordu. Kimi bölgelerde ise çalışanların sayısı 10-20 bin arasında değişmekteydi.

Burada vurguladığımız istihdam sayıları genellikle 1975 yılı için geçirilir, ama 4 ülke için 1976 yılının, 5 ülke için 1974 yılının, 2 ülke için 1973 yılının ve 1 tek ülke için 1971 yılının sayılarıdır. Değişik yıllara ait olmasına rağmen bu ayrık sayıların aynı toplam içine alınmasının, 1975 yılındaki istihdam sayılarının şu önceki yılların sayıları altına düşmemiş olması nedeniyle, hiç bir sakıncası yoktur. Serbest üretim bölgelerindeki ve öbür yerlerin dünya pazarı fabrikalarındaki toplam istihdam hacmi üstüne verileri o bakımdan, yeni uluslararası işbölümü çerçevesinde kullanılan geri kalmış ülkeler işgücünün, bir alt sınırı olarak düşünmek yerinde olacaktır.

Aşağıda serbest üretim bölgelerindeki ve dünya pazarı fabrikalarındaki toplam istihdam içinde eksik kalan payın nicel tahminini bir yana bırakmak istiyoruz, bunun için de tahmin dışı bırakılanlara ilişkin bir kaç noktaya değinmek zorundayız.

Elimizdeki sayısal veriler; 1975 yılında serbest üretim bölgelerinde olsun başka yerlerdeki dünya pazarı fabrikalarında olsun faaliyet gösteren 39 ülkeden 27 tanesine ait bilgileri kapsamaktadır. Geri kalan 12 ülke için istihdam hacmine ilişkin hiç bir veri yok. Ama bunlardan örneğin İran, Fas, Kosta Rika, Guatemala ve Nikaragua gibi beş ülkede dünya pazarı fabrikalarında yapılan üretimin hiç de küçümsenemiyeceğini gösteren bilgiler var elimizde.

İstihdam rakamları verilen başka bir dizi ülke içinse, serbest üretim bölgelerinde olsun başka yerlerdeki dünya pazarı fabrikalarında olsun toplam çalışanların ancak bir bölümü saptanabildi. Örneğin Hindistan, Taiwan ve Brezilyadan aldığımız istihdam rakamları bu yüzden eksiktir. Bu ülkeler için ancak serbest üretim bölgelerine ilişkin istihdam sayılarını edinebildik. Ama bu ülkelerde serbest üretim bölgeleri dışındaki ihracata yönelik yabancı girişimlere ait rakamların düşüklüğünden bile anlaşılıyor ki buralarda serbest bölge dışı dünya pazarı fabrikalarında çalışanların sayısı oldukça kabarıktır. Örneğin, *Tyler* tarafından yapılan benzeri bir araştırma, Brezilya imalat endüstrisinin ihracat kesiminde çalışanların toplam sayısı 412.000 olarak tahmin edilmiştir. (10)

Bölge dışı dünya pazarı fabrikalarında çalışanların sayıları, öğrenilebildiği kadarıyla bazı eksiklikler gösteriyor. Ayrıca çalışanların sayısının birkaç istisna dışında her ülkedeki sadece yabancı girişimlere bağlı çalışanlar olduğunu göz önüne almalıyız. Dünya pazarı için üretim, ilgili ülkelerde yurt-içi sanayi tarafından fason işi biçiminde yapıldığı sürece, bu tip üretimi genellikle hesaba katamazdık.

Örneğin Hongkong'da 59.607 kişinin çalıştığı görülüyor ki bu rakam, imalat endüstrisinde dünya pazarına yönelik yabancı firmalarda çalışanları belirtiyor. Ama yine Hongkong'da dünya pazarı için üretim yapan firmalarda çalışanların

(10) **W. G. Tyler**, Manifactured Expart Expansian and industrializatlan in Brazil, Tübingen, 1976. S. 172.

sayısı çok daha fazladır. 1971 yılında Hongkong'da imalat sanayiinde çalışanların toplam sayısı 577 bin idi.

Gerek serbest üretim bölgelerinde gerekse bunun dışındaki dünya pazarı fabrikalarında toplam çalışanlara ilişkin olarak burada verdiğimiz sayıların yorumunu yaparken bu araştırmanın sınırlarına uygun olarak sadece dünya pazarı için, özellikle işgücünü sanayide kullanma amacıyla özel yerlerde üretim yapan imalat sanayii girişimlerini hesaba katmaktayız. O bakımdan ayrı yerlerde veya özellikle iç pazar için üretim yapan (örneğin Brezilya ve Meksikadaki oto sanayileri) yabancı firmaların dünya pazarı tipi üretimlerinde çalışanlar dikkate alınmamaktadır.

Geri kalmış ülkelerin (serbest üretim merkezi dışında bulunan) imalat endüstrisindeki yabancı girişimlerde çalışanların şu bölümü de hesabımıza alınmamaktadır: Sadece dünya pazarı için üretim yapsalar bile, işgücünü kullanmaktan çok, ilgili yerlerdeki ham madde ve enerji kaynaklarını kullanma amacıyla üretim yapan firmalarda çalışanlar... Mineral yağ üretimi bu dallardan biridir.

Elimizdeki sayısal verilerden ve tablolardan şu sonuç çıkıyor:

(1) Hem serbest üretim bölgelerinde hem de bunun dışındaki dünya pazarı fabrikalarında, geri kalmış ülke işgüçlerinin sanayide kullanılması 1970'li yılların ortalarında artık dünya çapında bir fenomen olarak ortaya çıkmaktadır, yani yalnız bir kaç ülkeye özgü bir olay değildir bu.

(2) Öte yandan, ülkelere göre dağılımda bazı ağırlık merkezlerinin de oluştuğu gözden kaçmıyor serbest üretim bölgelerinin gerek içinde gerekse dışındaki dünya pazarı fabrikalarının ana merkezleri olarak Güney-Asya ülkeleriyle Karayib ülkelerini (Meksika dahil) ve Kuzey ile Güney Afrikanın bir kaç ülkesini görüyoruz.

İşte Japonya ile Güneydoğu Asya'nın metropol - Çevre ilişileri, Batı Avrupa ile Afrika'nın, ABD ile Karayibler bölgesinin metropol-Çevre ilişkileri açıkça bir kez daha su yüzüne çıkıyor.

Yabancı sermayenin ilgili bölge ülkelerindeki kökenlerinde bu özgül metropol-Çevre ülkelerinin dışa bağımlılığı apaçık yansıyor.

Ayrıca bölge bölge gösterdiğimiz ağırlık merkezi oluşumları elbette sermayenin uluslararası düzeydeki rekabetinin

sonuçlarıdır. İşgücünün dünya pazarı uğrunda tek tek firmalar tarafından ayrı ayrı merkezlerde kullanılması bir kârlılık gösterdiğine göre, bu demektir ki ortada uluslararası bir rekabet vardır.

Üstelik yatırım alanında işgücünden kârlı biçimde yararlanmak için siyasal garantiler istenmesi veya verilmesi, askerî diktatorya ve sendika düşmanı hükümetler anlamına geliyor ve bu hükümetlerin, bölgelerin dışa bağımlılığını gerçekleştirmede özel bir görev yüklendiklerini, dolayısıyla dünyanın bölgelere parçalanmışlığında önemli rol oynadıklarını kanıtlıyor.

Araştırmamız konusu 103 ülkenin nüfuslarına ve *brüt ulusal gelirlerine* ilişkin sayılardan:

1) bir yandan, serbest üretim bölgelerinin ve dünya pazarı fabrikalarının dünya bölgelerine göre dağılımı ile,

2) öte yanda, ekonomik düzeyde potansiyel olarak etkin (tüm nüfusa oranla) nüfusun dağılımı ve,

3) ekonomik gelişmenin brüt ulusal gelir cinsinden ifade edilen özgül koşulları arasında belli hiç bir korrelasyon olmadığı ortaya çıkmaktadır.

Geri-kalmış ülkeler işgücünün dünya pazarına üretim yapmak için sanayide kullanılması 1975 yılında gerek nüfusları ve adam başına brüt ulusal gelirleri göreceli yüksek (Meksika gibi) ülkelerde, gerekse nüfuslar yüksek, ama adam başına brüt ulusal (BU) gelirleri göreceli düşük (Endonezya gibi) ülkelerde, hatta gerek nüfusları az, ama adam başına BU gelirleri yüksek (Hollanda Antilleri gibi), gerekse hem nüfus ve hem de adam başına BU gelirleri düşük (Haiti gibi) ülkelerde ortaklaşa raslanan bir olaydır.

Söz konusu korrelasyonların olmamasına hiç de şaşmamak gerekir, çünkü dünya pazarı için sanayide üretim yapmanın koşulları özgül gelişme koşullarından bağımsız olarak dünya çapında vardır ve gerçekleştirilmeye açıktır.

Geri kalmış ülkelerde, özellikle yabancı firmalar yoluyla dünya pazarı için sınaî üretime 60'lı yılların ortasına kadar hemen hemen hiç raslanmıyordu. 1966 yılında dünya pazarı fabrikaları sadece Hongkong, Taiwan, (11) Güney Kore ve

(11) «Bu serbest ihraç bölgelerinin telif hakkı bizdedir. Benzerlerini kurmaları için diğer ülkelere yardım edecek uzmanlar göndermekteyiz» L. Lu Industrial Development and Investment Center, Taiwan. Alıntı Far Eastern Economic Review, 9 Ocak 1976.

Meksika gibi üç ülkede görülüyor. Taiwan'da dünyanın ilk serbest üretim bölgelerinden biri olan Kachsiung anmağa değer. Kolombiyanın ilk serbest bölgesine, Bararanxuilla'da raslıyoruz 1967 yılında. Ve aynı yıl şunu da görüyoruz: Yabancı yatırımlar dünya pazarı için üretimi geniş ölçüde Singapur'a kaydırıyorlar (12)

Manaus/Brezilya'da dünya pazarı için üretim uğrunda yeni bir merkez olarak 1968 yılında ortaya çıkıyor. Dominik Cumhuriyetindeki üç serbest üretim bölgesinden ilki 1969 yılında açılıyor (La Romana) 1970 yılında Taiwan'da Nançe'de ikinci, 1971 yılında Taiçung'da üçüncü serbest üretim bölgesi faaliyete geçiyor. Aynı yıl Mauritius adası dünya pazarına yeni bir bölge olarak katılıyor.

Evet, serbest üretim bölgelerinden dünya pazarı fabrika merkezleri olarak dünyada 1971 yılına kadar sadece 9 ülke varken bu sayı 1972-76 yılları arasında aynı ülkelerde ve başka ülkelerde birdenbire artıyor.

Aynı dönemde çok daha büyük sayıda dünya pazarı fabrikaları bu serbest bölgeler dışında türemeye başlamaktadır. Özetlersek, *geri kalmış ülkelerde dünya pazarına yönelik işgücü kullanımı kısa dönemde hızlanıp gidiyor.*

Başka bir deyişle, Asya, Afrika ve Latin Amerika'da altmışlı yılların ortalarında imalât endüstrisinde *dünya pazarı için pek üretim yapan yok iken,* yetmişli yılların ortalarında dünya pazarı fabrikalarına 39 ülkede toplam 79 serbest üretim bölgesinde ve bunun dışındaki yerlerde raslıyoruz ve bütün bu üretim 725.000 gibi bir işgücünü çalıştırıyor.

Ayrıca o yıllarda 12 ülkede de yeni yerlerde yeni serbest üretim bölgeleri ve dünya pazarı fabrikaları oluşturuluyordu.

Bunların dışında 11 ülkede; altısı Asya'da, beşi Afrika'da olmak üzere bu tür ihracata dönük serbest sanayi bölgelerinin kurulması planlanıyordu. Böylece, gerek serbest üretim bölgelerinin gerekse bunlar dışındaki dünya pazarı fabrikalarının Asya, Afrika ve Latin Amerikanın geri kalmış ülkelerine ilişkin dökümünden çıkan sonuçları şöyle sıralıyabiliriz:

1) Geri kalmış ülkeler işgücünün serbest üretim bölgelerinde ve bunun dışındaki dünya pazarı fabrikalarında dünya

(12) «Singapur'da imâlata yönelik büyük yatırımların öyküsü, 1967'de çok uluslu elektronik şirketlerinin gelişiyle başladı. Bunu diğerleri izledi.» Ministry of Culture, Singapur, 1974, S. 127.

pazarı için üretim amacıyla sanayide kullanılmaları 60'lı yılların ortalarında başlamış 1970'li yılların ortasında belirgin bir düzeye ulaşmıştır.

2) Bu bölge ve fabrikaların dünyanın çeşitli bölgelerine göre dağılımında ağırlık merkezlerinin oluştuğu da açıkça görülmektedir, ama geri kalmış ülkelerin işgücünün sanayide bu çapta kullanılması bir kaç ülkeyle sınırlı değil, dünya çapında bir fenomendir.

3) Geri kalmış ülkeler işgücünün dünya pazarına yönelik sanayide kullanılması ne belli bir ülkenin nüfus sayısı ne de Brüt Ulusal Gelirinin belli bir düzeyi ile korrelasyon (eşli ilişki) içindedir.

4) Geri kalmış ülkelerin işgücünün oralarda dünya pazarına yönelik biçimde kârlı bir sanayi üretiminde kullanılmasının koşullarını serbest üretim bölgeleri yaratmaktadır.

5) Dünya piyasasındaki yatırım bölgelerini, söz konusu ülkeler işgücünün dünya pazarına yönelik sanayide kullanılması için merkez olarak sunan ülkelerin sayısı artmaktadır.

1.4. YATIRIM KOŞULLARI VE ÖZENDİRME

Altyapı Tesisleri Yatırım Özendirmelerine ilişkin sayısal veriler bize, serbest üretim bölgelerinde sanayi kuruluşlarının teknik donanımlarını ve ticaret, döviz, vergi politikası, yatırımlar açısından önemli özendirme koşullarını önlerinde hazır bulduklarını gösteriyor.

Alt-yapı donanımları veya tesisleri bütün bölgelerde UNİDO tarafından öngörülen standartlara az çok uyuyor. Her bölgede hemen hemen aynıyla şu olanaklar var: Ulaşım ve iletişim tesisleri, üretim binaları, elektrik ve su tesisleri, merkezî yönetim veya merkezî yatırım makamları.

Yine hemen hemen her bölgede deniz ve hava limanlarına doğrudan ulaşma olanakları ya da her bölgenin kendi limanı var. Konteyner tipi ulaştırma için aktarma tesisleri her yerde mevcut, eksiksiz donatılmış sanayi alanlarından başka üretim binaları da standartlaştırılmış.

Bakım, onarım, eğitim, işçi yurtları ve konut blokları gibi alt-yapı tesisleri pek çok serbest üretim bölgesinin standart yapıları arasında yer alıyor. Bu özgül tesislerin varlığı çoğu kez bölgede çalışan firmanın istemlerine bağlı olmaktadır.

Serbest üretim bölgelerinin çoğunda mevcut alt-yapı tesislerinin yukarda yaptığımız dökümünden geri kalmış ülke merkezlerinde dünya pazarı için üretim yapmak amacıyla imalât endüstrisi için hangi teknik koşulların esas alındığı belli oluyor.

Yaptığımız döküm, aynı zamanda geri kalmış ülkelerin serbest üretim bölgelerinde bulundurulması beklenen teknik ekonomik önkoşulları da gösteriyor.

Eğer yukarda belirtilen alt-yapı tesisleri yapılmış ve işgücü istenen nitelik ve nicelikte elde mevcut ise, sınaî üretimi ilgilendiren teknik ekonomik önkoşulların çoğu artık firmanın kendisine düşen bir iş oluyor.

Üretim araçları, yani makinalar, aletler, yarı-ürünler ve ham maddeler üretim yerine firma tarafından getiriliyor. Bunların serbest üretim bölgesi içinde bulunması gerekmediği gibi firmanın yörede önceden sağlanmış araçları kullanması da beklenmiyor.

Pek çok bölgede yatırım politikası yönünde geniş ölçüde sağlanmış özel düzenleme ve özendirmeler, eğer ilgili ülkenin yatırımlara ilişkin yasaları içinde yer almıyorsa, genellikle bunlar serbest bölgenin statüsünü ve bölgedeki girişimlerin statüsünü düzenleyen özgül yasalarla sağlanıyor.

Söz konusu yasaların birbirlerine benzerliği ve UNİDO tarafından öngörülen öğüt niteliğindeki düzenlemelere uygunluğu gözden kaçmıyor. İşte bu düzenleme ve özendirmelerin esas bölümlerini gözden geçirdiğimizde, girişimcilerin serbest üretim bölgelerinde yatırım politikası açısından kendilerini hangi koşullar içinde bulduklarını kolayca anlarız.

Üretimle ilgili yükümlülükleri, özellikle malî türden olanları yatırım politikasına ilişkin özendirmelerden ayırmak gerekir.

Serbest üretim bölgelerindeki girişimleri bağlayan bir *tek* yükümlülük var: Bölgede üretilen, imalatı geliştirilen ya da montajı yapılan ürünlerin ihraç edilmesi gerekiyor. Ülkenin kendi iç pazarına yapılacak satışlara ancak bir kaç istisna durumda izin veriliyor.

Evet, üretimin dünya pazarına yöneltilmesi bütün bölgeler için bir yükümlülük niteliğini taşıyor. Serbest üretim bölgelerinin fonksiyonu o bakımdan sadece bir kural biçiminde kalmaktan öteye geçemiyor. Başlangıçta yatırımın hacmi ve üretimin yapısına ilişkin özgül yükümlülükler pek az durum-

larda söz konusu oluyor. (13)

Serbest üretim bölgelerinde sermayeye ilişkin hareket özgürlükleri arasında yabancı girişimlere tanınan sınırsız yerleşme hakkını ve sermayenin sınırsız transferini saymak gerekir. Yabancı sermaye sınırlamasına hemen hemen hiç bir bölgede raslanmıyor. Bölgede yerleşen girişimlerin mülkiyeti yüzde 100 yabancılara ait olabiliyor ki bu durum, yabancı yatırımlara büyük kısıtlamaların getirildiği ülkelerdeki bölgeler için geçerlidir.

Öte yanda, hemen hemen bütün serbest üretim bölgeleri sermayenin sınırsız ölçüde transferine olanak tanıyor ve bunu garanti ediyor. Bu garanti, girişimin faaliyete geçtiği birinci yıldan başlayarak kazanç transferini, üçüncü yılın sonundan başlıyarak yatırım sermayesinin geriye-dönüşünü kapsıyor.

Serbest üretim bölgelerinin yapısını oluşturan faktörse şudur: Yatırım mallarının, yedek parçaların, ham madde, yarı-ürün ve imalâtı geliştirilecek ürünlerin ülkeye sınırlama olmaksızın, gümrüksüz, harçsız ve kontenjansız ithali... Bir çok durumlarda gümrük bağışıklığına hiç bir zaman sınırlaması da getirilmemektedir. Ancak bu olanak sadece bazı bölgeler için söz konusudur. İthalattaki sınırlamasızlık ise genellikle, ham maddeleri, yarı ürünleri ve geliştirilecek ürünleri kısmen, hatta tamamiyle yurt-içi üretimden sağlayan ülkelerin serbest bölgeleri için söz konusudur.

Yatırım politikasına bağlı özendirmelere gelince, bunlar istisnasız bütün serbest bölgelerde vardır. Malî özendirme önlemleri arasında, vergi indirimleri, yatırım yardımları, tarife düşürümleri yer alıyor. Serbest bölgelerdeki girişimlere tanınan vergi indirimleri şunları kapsıyor: Gelir ve kazanç vergileri, kurumlar vergisi ve benzeri vergiler, satış vergisi, belediye vergisi. Verilen bu ödünler genellikle vergi oranlarının düşürülmesi, vade ertelemesi, hatta tam bağışıklık biçimlerinde beliriyor. (14)

Serbest üretim bölgelerinin tümünde yatırımlara sağla-

(13) Örneğin Güney Kore'deki ihracat fabrikaları bölgesinde başlangıç yatırımı olarak en az 50.000 US dolarlık bir yatırım hacmi öngörülmüştür.

(14) Bak: (1) kazanç vergisi için, **Trade Development Council, Industrial Investment in Hongkong**, 1974-75 edition, S. 27, (2) Vergi bağışıklığı için, **A basic guidebook for potential investors, Malaysia**, June, 1973, S. 93 ve (3) **How to invest in Egypt**, Cairo, 1975.

nan desteklerden, özellikle tercihli kredi tahsisi ve düşük faizli yatırım kredileri biçiminde yararlanılmaktadır. Ayrıca pek çok bölgede enerji ve su kullanımı için indirimli tarifeler, ulaşım hizmetleri ve fabrika binalarının kiralarında v.b. indirimler tanınmakla yatırıma özendirme önlemleri alınmış bulunmaktadır.

Bazı durumlarda işgüçlerini eğitme amacıyla ayrılan tahsislerde (15), hatta işçi ücretlerine devletin belli miktarlarda katkıda bulunması (16), suretiyle aşırı malî destekler bile sağlandığı görülmektedir.

Yatırımı özendirici politik önlemlerden bir üçüncüsü de, bölgede çalışan işgüçlerinin politik ve sosyal haklarına getirilen kısıtlamalar biçimindedir. Bunlar arasında örneğin ülkedeki ulusal iş yasalarının bölgedeki geçirsizliği, asgarî ücret yükümlülüğünün kaldırılması, sendikal etkinliklere ilişkin sosyal ödentilerden bağışıklık ve bu yoldaki hakların sınırlaması. (17)

Serbest bölgeler dışındaki dünya pazarı fabrikaları da buna benzer özel durumlardan ve özendirici politik önlemlerden istisnasız yararlanıyor. Hemen hemen hepsi için gümrük bağışıklığı statüsü geçerli. Bu konudaki yasal önlemler arasında *Drawback* (Geri Ödeme) *Sistemi* ve *Manufacturing-in-Bond-System* (Kefaletli İmalât Sistemi) yer alıyor. «Geri Ödemeli Sistem» ihraç edilen malların ithal edilmiş bölümü için ödenen gümrük vergi ve resimlerinin geri ödenmesi anlamına geliyor. «Kefaletli İmalat Sistemi» ise gümrüksüz ve resimsiz olarak ithal edilen malların tekrar ihraç edilmek üzere imalâtı demek oluyor. (18)

Yatırıma özendirici başka ekonomi-politik önlemler de eksik olmuyor: Vergi bağışıklığı, döviz politikasında parite özgürlüğü...

Aşağıda benzeri yasal düzenlemelere örnek olsun diye

(15) **Investor's Guide**, Singopore Internoticnol Chomber of Commerce. 1975. Temmuz sayısı, S. 17.

(16) Şili, **Decreto Ley no. 1055**. haziran 1975 kararnamesi.

(17) İş haftasının 60 saate çıkarılması ve işçilerle çıkocak onlaşmazlıklarda hükümetin yabancı yatırımcılara güvence vermesi, bak **Economic Planning Board, Guide to Investment in Korea**, 1975, S. 48-50.

(18) Bak **UNCTAD**, TD/B/C. 2/ 125, Haziran 18, 1973, S. 6: **The Use of free zones as a means of expanding and diversifying exports of manufactures from the developing countries.**

Nikaragua yatırım yasalarından özetler çıkardık. Serbest üretim bölgesi dışında faaliyet gösteren dünya pazarı fabrikaları açısından önemli olan bazı koşulları burada görmek mümkün.

«Orta-Amerika toprakları dışına ihracatı amaçlıyacak üretim yapan sanayi girişimlerine tanınan ayrıcalıkları aşağıda sıralıyoruz:

* İlgili sanayi girişimlerini kurmak ve işletmek için gereken ithalat üzerinde gümrük vergi ve harçlarından kısmî veya tam bağışıklık.

Servet ve gelir vergilerinden bağışıklık.

* Tüm üretim ve satış vergilerinden bağışıklık.

Ayrıca yabancı yatırımlara ilişkin yasa (1) yabancı sermayeye tam bir hareket özgürlüğü garanti etmektedir. (2) Kâr gözetme hakkını tanımaktadır, (3) kârların yurt-dışına her an transferini garanti etmektedir.

Yabancı girişimlerle yerli ulusal girişimler aynı haklara sahip olup ulusal girişimlerden farklı tutulamazlar» (19)

Yeni üretim merkezlerine yerleşen dünya pazarına yönelik girişimlerin hemen her yerde aynı koşullar ve özendirme önlemleri açısından, bu yeni merkezlerde yatırım hesaplarındaki politika düzeyinde nasıl önemli olduklarını bir örnekle gösterelim

Business International Corporation Filipinler'de sıkıyönetim ilânından iki yıl sonra şunları yazıyor:

«Başkan Marcos'un 1972 eylülünde sıkıyönetim ilân ve Yeni Toplum Düzenini beyan ettiğinden bu yana, Filipinlerdeki yatırım havası günden güne iyileşti. Bu yeni dönem öylesine önem taşıyor ki, Filipinlere yatırım veya satış yapmak isteyen bütün firmalar oradaki durumla yeniden ilgilenmek zorunda kaldılar ister istemez. Yabancı yatırımlara yapılacak yasal işlemler ve tanınacak ayrıcalıklar ilân edildi, çoğu durumlarda daha liberal bir politikaya geçildi. Artık yepyeni bir politik, ekonomik ve sosyal hava esmektedir Filipinlerde. Girişimcilerin güvenle yatırım yapacakları bir iklim yaratılmıştır. Filipin halkının yeni ulusal bilincine güven duyarak çalışabilirler Bir yanda ham maddelerin bolluğu bir yanda istihdam dışı kalmış işgüçleri yatırımcılar için apayrı

(19) Banco Central de Nicaragua'nın Bildirisi.

bir özendiricilik arz etmektedir.» (20)

«Alman Kalkınma ve İşbirliği Şirketi»nin Güney Kore üstüne yayınladığı bir raporda şöyle deniliyor:

«Gelişmekte olan ülkelerin büyük çoğunluğuna oranla Güney Kore bugün ve hiç değilse uzun bir süre için politik bakımdan stabil (istikrarlı) bir ülke görünümü veriyor. Politik açıdan bakarsak, özel yatırımlar için kaygı uyandırıcı bir hava yok. Askerî alanda iyi donatılmış Kuzey ve Güney Kore gibi iki komşu ülke arasındaki anlaşmazlıklar, Amerikan kıtalarının Doğu Asyadan çekilmesi üstüne yapılan tartışmalar ülkenin dış politik güvenliği yönünde bir takım kuşkulara yol açmıştı. Amerikan askerinin ülkesine geri döneceğine ilişkin bir belirti yok, tam tersine ABD kongresi Güney Kore'deki sorumluluklarının bilincinde olduklarını yinelemiş bulunmaktadır. Dünya Bankası, *ABD, IFC, PICA ve Amerikan Ticaret Bankaları* gibi kuruluşlar Güney Kore'deki yatırım iklimini olumlu karşılıyorlar ve ülkenin kalkınmasında diretiyorlar. Ülkedeki doğrudan yabancı yatırımların mevcudu yine 1975 Kore kaynaklarına göre 2.22 milyar marka yükselmiş bulunuyor.»

Elektroteknik alanındaki ABD kökenli dünya pazarı fabrikalarına ilişkin bir araştırmada R. Moxon, üretim yerinin seçimi açısından karakteristik sayılan bazı kriterleri ilgili yatırımların yöneticilerine yönelttiğinde *tipik yanıtlar* aldığını vurgulamaktadır (21).

«Biz Kızıl Çinle aramızda ABD donanması bulunsun istiyorduk, o kadar... Mallarımızı, insanlarımızı ve paramızı içerden dışarıya kolayca çıkarabilecek olanakları arıyorduk.

Bazı ülkelerde bunun için, istediğimizi yapmak için hükümet çevrelerinde 30 kadar adamımız olsun yeter.

Biz, bir ülkede hükümet sendikaların çizgisine uyduğu zaman o ülkeye gitmeyiz.»

(20) Business International, Asia/Pacific, 27. kasım. 1974.

(21) B. W. Moxon, Offshore production in the Less Developed Countries, New York University, The Bulletin 98/99. 1974, S. 46

SERBEST ÜRETİM BÖLGELERİNDE VE DÜNYA PAZARI FABRİKALARINDA ÜRETİMİN YAPISI

2.1. SERBEST ÜRETİM BÖLGELERİNDE VE DÜNYA FABRİKALARINDA ÜRETİM YAPISININ ANA DETERMİNANTI OLARAK UCUZ İŞGÜCÜ KULLANIMI

Serbest üretim bölgelerini buraya kadar hep, geri kalmış ülke işgücünün dünya pazarına yönelik üretim uğrunda sanayide kullanıldığı merkezler anlamında belirledik. Yaptığımız bu tanım bölgelerin fonksiyonlarını göstermek ve uzay —zaman içindeki gelişmelerinin dökümünü yapmak açısından yeteri kadar somut bir tanımdır.

«Geri kalmış ülke işgücünün sanayide kullanılması» kavramı ne var ki, (serbest bölgelerde üretim yapısının ana determinantını kapitalist üretimin uluslar üstü örgütlenmesi bağlamında aradığımız sürece), bu ülkelerde *işgücünün ucuzluğuyla* açıklık kazanmaktadır.

Ucuz işgücü terimi aslında ekonomi basınının kullandığı dilden yapılmış bir alıntıdır ve geri-kalmış ülkelerde işgücü piyasasının bir kısmındaki koşulları yanlış anlamaya fırsat vermiyecek bir kesinlikle gözler önüne serer. Geri kalmış bir ülkedeki işgücü, yüzyıllar süren eşitsiz kapitalist gelişme sonucunda, kendini, geleneksel sanayi ülkelerindeki işgücünden çok daha düşük fiata satmak ya da aç kalmak zorunda kaldığı için ucuzdur.

İşgücünü yeniden-üretmenin maliyeti geri kalmış ülkelerde çok daha düşüktür diye varsaysak bile (ki bu varsayım çok tartışma götürür) ücretler bu yeniden-üretimi sağlamaya yine de yetmemektedir çoğu kez.

Pratikte kendini sınırsız denecek bir bollukla piyasaya sunan ucuz işgücünün kullanılması serbest üretim bölgelerinde dünya pazarı için yapılan üretimin ana nedeni ve başlıca zorlayıcısıdır.

Daha somut bir deyişle, bu kullanım; üretimin, sanayi ülkelerinin pazarları uğrunda sanayi ülkelerindeki üretim merkezlerinden serbest bölgelere kaydırılmasının, yani geri kalmış ülkelerde bu pazarlar için üretmek amacıyla yeni üretim merkezlerine taşınmasının ana nedenidir.

Üretimin böylesine kaydırılmasındaki amaçlar ve zorlayıcı nedenlerin karakterleri aşağıda sıralayacağımız gibi ne kadar açık ve seçikse, bu karakterlerin ampirik yollarla belgelenmesi de öylesine zordur. Amaçlar ve zorlayıcı nedenlerin karakterleri şunlardır:

Dünya pazarının koşullarından dolayı sistemli biçimde yönlendirilmişlerdir,

* Bölgelerdeki özgül koşullarda öngörülebilir ve saptanabilirler,

* Bölgedeki her yatırımcı için çıplak bir gerçek ve bölgede çalışan her kişi için yaşanmakta olan bir süreçtir.

* Uluslararası ekonomiyi izleyen her gözlemci tarafından izlenmektedirler.

Burada seçtiğimiz yöntem şudur:

Uluslararası uzman basının raporlarından, dağınık durumdaki araştırmalardan, Birleşmiş Milletlerin komisyonlarından, uluslararası girişimlerin danışma örgütlerinden ve geri kalmış ülkelerdeki yatırım makamlarından elde edilen ampirik bilgileri sistemli olarak düzenleyip savımızın ikinci bir kanıtı olarak değerlendirmek.

Toplanan malzemeyi formülleştirmek ya da dolaylı olarak yansıtmak bunların belge karakterini yitirmesine yol açacağından, belgelerin bazan uzun da olsa kelimesi kelimesine yansıtılmasından yana olduk. Belge malzemesi bazen birbirleriyle çakışsa bile yine de ülkelere göre düzenlenmiştir.

HONGKONG

Business International Corporation

Pasifik Asya Operasyonları örgütü, 1972, S. 32:

«Fairchild yarı-iletkenleri (semiconductor) Asya'nın kaynaklarından yararlanıyor.»

Fairchild Asya dışındaki pazarları doyurmak için en başta Asya'da üretimini sürdürüyor. Gerçekten de toplam üretimin yüzde doksanı uzak doğudan gelirken, uzak doğudaki üretimin yüzde seksen beşi ABD'ye geri dönüyor. Geri kalan yüzde onbeş Asya pazarında satılıyor.

Fairchild Hongkong'a geleli 15 yıl oldu ve elbette daha ucuz işgücü bulmak için geldi. Yarı-iletken üreten fabrikaların kuruluşu bundan sonra genişledi: Kore (1966), Singapur (1968), Okinawa (1969).

MALAYSİYA

Business Week, 30. mart. 1974

«Malaysiya : Yabancı girişimlerin akın ettiği yer»

Kapitalistlerin hülyası gerçekleşti: Yeterli petrol, ucuz işgücü, ucuz arazi bol... Öyle bir ülke ki ekonomisi gelişmekle kalmıyor hükümet de istikrarlı. Sözünü ettiğimiz yer Malaysiya. Sanki dünyada başka üretim yeri kalmamış gibi yabancı girişimciler buraya akın akın koşuyorlar. Özellikle elektronik sanayii için burada tükenmez işgücü kaynakları var. Bütünleşik devrelerin bağlantılarını günde 2 US dolarından daha ucuz bir ücretle ve beceriyle yapanlar öylesine bol ki... Malaysiyada bir süreden beri elektronik yapı elemanlarının montajını yapan ABD firması National Semiconductor Corp. daha başka ucuz işgüçlerini keşfetmek için ülke ülke aranan firmalardan sadece bir tanesidir, çünkü daha bir sürü rakip var: Teledin (ABD), Siemens (Federal Alman), Toşiba (Japon), Plessey (İngiliz) firmaları daha bu yıl yeni fabrikalar kurmaya hazırlanıyorlar.

FİLİPİNLER

Uzak Doğu Ekonomi Dergisi, 20. ağustos. 1976

«Bataan Serbest Üretim Bölgesi yepyeni bir kişiliği bürünüyor»

Bataan Serbest Üretim bölgesi fabrikalarının çoğu emekyoğun üretim yapıyor, örneğin giyim eşyası, kundura ve elektronik yapı elemanları üretiyorlar (Fabrikaların en büyüğü oto karoserilerini presleyen Ford Holding tesisleri, 39 milyon dolarlık bir yatırımla kurulmuş olup 300 işçi çalıştırıyor). *Yabancı yatırımcılar için en avantajlı özellik işçi ücretlerinin düşüklüğü. Örneğin bir ABD elektronik firmasının müdürü diyor ki: «Amerikada bir işçiyi 2 Dolar saat ücretiyle çalıştırabilirsin, ama burada Bataan'da 9 Pezos gündelik ve 2 Pezos enflasyon zammıyla çalışmaya hazır binlerce insan var»* (1 US Dolar = 7.5 Filipin Pezosu)

SİNGAPUR

Newsweek, 19. şubat. 1973

«Singapur : Asyanın yeni ekonomi merkezi»

Politik istikrar, bölgenin merkezî durumu, ucuz ve çalışkan işgücü.. Bunlar hep Singapur'u Singapur yapan üstünlükler, 1965 yılından beri Singapur'da 500 yabancı firma yerleşmiş durumda. Bunlar arasında hep çok-uluslu devler yer alıyor: General Electric, Philips, Beecham, Ingersoll-Rand, Dainippon. Toplam yatırım olarak ABD şirketleri 400 milyar dolarla başta geliyor.» «Biz buraya daha ucuz, daha çabuk üretmek için geldik» *diyor McGraw Hill yayın şirketi müdürü..* «ABD'de bir ansiklopediyi yayınlamak için beş yıl gerekirken burada bu işi bir yılda bitiriyorlar»

GÜNEY KORE

The Times, 26. eylül. 1975

«Elektronik : İşgücünün ucuzluğu tüm yabancı yatırımları buraya çekiyor.»

Elektronik sanayindeki gelişme Güney Kore'nin sanayileşme programındaki en büyük başarılardan biridir. 1958'de radyo cihazlarının montajına dışardan yapı elemanlarını ithal ederek başlayan bu sanayi dalı bugün yaklaşık 400 fabrikada 100.000 kadın-erkek işçi çalıştırıyor. Ama yabancı firmalar bol miktarda mevcut ucuz ve çalışkan işgücünü ancak 1966 yılından bu yana bulabiliyorlar. Emek - yoğun sanayide artan maliyetler sorununu o zaman çözüme bağlıyabildiler. Kore'ye ilk gelen yabancı firmalar üç ABD holdingiydi: Motorola, Signetics, Fairchild. Bunu Japon firmalarının akını izledi. Bugün elektronik dalında 168 Japon firması çalışıyor ki bunlardan 139 tanesi Japon sermayesi katılımlıdır. 29 tanesi sadece Japon sermayeli işletmeler.

TAİWAN

Uzak Doğu Ekonomi Dergisi, 13 aralık 1974

«Kaohsiung'dan Mektup»

KEPZ (Kaohsiung Eksport Fabrikaları Bölgesi) ülkenin tüm ihracatının yüzde onyedisini yüklenmiş bir bölge olarak Taiwan ekonomisinin bir büyük parçasını oluşturuyor. Japonlar, Amerikalılar, Çinliler burada en büyük yatırımcılar. İthalatın yarıdan fazlası Japonya'dan ham malzeme ve yatırım malı olarak geliyor. İhracatın yüzde ellisi ABD'ye gidiyor. Çinli bir gümrük yetkilisi şöyle konuşuyor: Sanki bütün ihracatçı fabrika bölgeleri Japonlar için kurulmuş... İhraç

mallarını Amerikan piyasasına satmak için bizim işçileri bedava kullanıyorlar.»

MAURİTİUS

The Financial Times, 18. haziran. 1976

Burada belli bir ölçüde hızlı bir ekonomik dönüşüm var. Hükümetin emek-yoğun, ihracatçı üretim biçimini geliştirme politikası oldukça başarılı oluyor. İşçi ücretlerinin düşüklüğü, üretimcileri, işi az yatırımla çabuk döndürecek ürünler üretmeye, böylece bölgede çok sayıda fabrikaları kısa zamanda kurmaya yöneltti... Örneğin 2000 işçi çalıştıran ve 30 milyon Rupi tutarında kazak ihraç eden bir trikotaj holdingi, iki haftalık bir imalat süresi içinde Paris'teki Lafayette Galerisinin bir yılda satabileceği kadar kazak üretiyor. Mauritius böylece Fransa'nın ikinci büyük kazak imalatçısı olup çıktı.

TUNUS

Alman Dış Ticaret Gazetesi, 6. ağustos. 1976

«DEG yeniden iş gezileri düzenliyor Tunus'a.»

DEG'den açıklandığına göre, Tunus bugün Avrupa'nın duyarlı mekanik ve elektroteknik cihazlar sanayii için çok çekici bir üretim merkezi durumuna gelmiştir.

Öğrenme yeteneği yüksek becerikli işgüçlerinin bolluğu, sosyal giderler dahil saat ücretlerinin 1.5 Mark düzeyindeki düşüklüğü, döviz transferlerinin sınırlanmayışı, ithalat ve ihracatta gümrük bağışıklığı gibi kolaylıklar var... Alman sanayii bugün Tunus'ta 40 kadar işletmeyle başarılı bir üretim yapıyor, giyim ve kundura sanayii başta geliyor.

Alman Ticaret Gazetesi, 18 mayıs 1974

«Tunus bize yedeklerini sunuyor: Ücretlerin düşük düzeyi ve işgücünün disiplinli çalışması tüm dış yatırımlar için çok çekici nedenler..»

Üretimin buraya kaydırılmasında başlıca faktör hiç kuşkusuz ücretlerin düzeyi ve işgücünün bir Orta-Avrupalıyı bile şaşırtacak ölçüdeki beceri ve disiplinidir.

BREZİLYA

Business International Corporation

Latin Amerikada Milliyetçilik, Newyork 1970, S. 63.

«Burroughs Brezilya'da»

Brezilya'yı ihracata dönük üretim için kârlı bir merkez olarak gören Burroughs firması, «Made in Brazil» marka ü-

rünlerini hem ABD pazarına hem de dünyanın öbür pazarlarına satıyor. ABD'ye sevk edilen elektronik yapı elemanları orada Burroughs bilgi-sayarlarının bellek bölümlerinde kullanılıyor. Brezilya'da işgücünün gerek niteliği gerekse ucuzluğu, işgücünün eğitim giderlerini olduğu kadar malların ulaşım harcamalarını da bol bol karşılıyor. Kargo uçakları gidiş geliş dolu kalkıyor. Daha bir dizi faktörler var ki Burroughs firmasını, başarıyla çalışan bir büro makineleri fabrikası yanında elektronik elemanların yapımını da Brezilya'da gerçekleştirmeye zorlamıştır. Sao Paulo kenti dolaylarında ucuz arazi edinmek her zaman mümkün... İşgücüne gelince, dünya standartlarına göre en elverişli yerlerden biridir burası. Burroughs firması Brezilyalı kadınların el becerisi gerektiren işlere özellikle yatkın olduklarını saptamakla Amerikan sermayesine yeni üretim yolları açmış bulunmaktadır.

DOMİNİK CUMHURİYETİ

Business Latin America, 8 mayıs 1974

«Firmalar Dominik serbest üretim bölgesini nasıl değerlendiriyor?»

La Romana serbest üretim bölgesi Dominik Cumhuriyetiyle yapılan 30 yıllık bir anlaşmaya dayanarak Gulf-Western America şirketi tarafından yönetiliyor. Bölgenin 1971 yılında işletmeye açılmasından bu yana, başta ABD firmaları olmak üzere 14 firma yerleşti bölgeye.

Bölgenin başlıca özelliği La Romana halkının işgücündeki ucuzluk, ayrıca vergi bağışıklıkları da var. Bütün yan giderler dahil saat ücreti 0.77 dolar, düz işçiler için 0.51 dolar. O bakımdan komşu Karayib ülkelerindeki işçilikten daha ucuz.

EL SALVADOR

Instituto Salvadoreno de Comercio Exterior, 29.7.1975

... Ayrıca gerek usta gerek düz işçi olarak bolluk derecesinde işgücü var burada. Bunlar hangi dalda olursa olsun çalışmaya hazırlar. El Salvador günümüzde hızlı bir kalkınma yaşıyor. Elektronikte olsun öbür karmaşık üretimlerde olsun üretkenlik, bu fabrikaları kurmuş olan yabancı girişimcilerin beklentilerinden de ötede... Buna karşılık ücretler oldukça hesaplı, hele üretkenlikle kıyasladığımızda neredeyse bedava... Yabancı uzmanlara ancak çok istisnaî durumlarda, o da eğitim için ihtiyaç duyuluyor.

GUATEMALA

Centro Nacional de Promcion de Las Exportaciones.

«Santo Tomas de Castilla'daki özgür sınaî kalkınma bölgesi ve Draw-Back Sistemi:»

Draw-Back sistemiyle üretim yapan sanayi işletmelerinin karakteristiği, ekonomik açıdan ucuz, üstelik çok da bol olan işgücünü kullanmaktır. Uluslararası firmaların gereksindiği emek-yoğun üretimler için bu bolluk, bu ucuzluk çok büyük üstünlüktür.

HAİTİ

UNİDO, Training Workshop in Industrial Free Zones as Incentives to promote Export-oriented Industries, 24. mart. 1972. B. Fatton/Haiti:

1967 yılından başlayarak son on yıl içinde Haiti'nin ekonomik panoraması açısından yeni bir sanayi tipi ortaya çıktı. Burada ithal edilen malları kullanarak ihraç ürünlerine dönüştüren emek-yoğun bir sanayiinin doğuşu söz konusudur. Haiti'de geriye-ihracat endüstrisinin gelişmesinde çeşitli nedenler var

a) Ucuz işgücünün büyük bir deposu (sekiz saatlik işgünü için yasal asgarî ücret 1 US dolar)

b) Haiti'nin ABD piyasasına yakınlığı ve Haiti ile ABD arasındaki ulaşım kolaylığı,

c) Emek-yoğun endüstriye, geri kalmış ülkelerdeki uluslararası rekabet karşısında yer değiştirtme zorunluğu.

MEKSİKA

Inter-American Economic Affairs Dergisi, 1975.

(Brunswick Corporation Müdürü)

«Meksika Kuzey Sınır Bölgesi: Emek-Yoğun çalışan Amerikan fabrikaları için çekici bir bölge»

Meksika sınır bölgesinde 1965 yılında sanayileşme programının başlatılmasından beri çok sayıda ABD firması buraya yerleşmiş bulunuyor. Çok düşük ücretleri fırsat bilen firmalar genellikle ABD sınırı yakınında bir sürü montaj fabrikaları kurdular. Bugünlerde 470'den fazla sınır bölge fabrikası var ki bunların toplam yatırımı 1 milyar doları buluyor. Ayrıca Meksika'nın içlerinde yeni kurulmuş 60 gümrük fabrikası yer alıyor. Tüm üretimin yüzde kırkı elektroteknik ve elektronik ürünleri, yüzde yirmisi tekstil, geri kalan üretim içinde ağaç eşya, besin maddeleri, spor malzemesi, oyuncak

üretimi ve montaj işleri ağır basıyor. Bütün bu üretim yerleşmelerinin nedeni ABD ile kıyaslanamayacak kadar düşük ücretler karşısında üretkenliğin de yüksekliği.

*
**

Yukarıda yaptığımız özet alıntılar açıkça kanıtlıyor ki dünya pazarına yönelik üretimin serbest üretim bölgelerinde başlıca 4 moment ağır basıyor:

1. *Pratik olarak sınırsız ölçüde işgücü bolluğu,*
2. *Becerikli işgücünün kullanılması,*
3. *En ucuz işgücünün kullanılması,*
4. *İşgücünün istekli oluşu.*

Özetlersek, temel moment, açlık tehdidi karşısında kendini her iş için her fiata satmaya hazır işgücünü sömürmektir.

Nitel yapısı bakımından, sınaî imalât süreçinin kendisinden beklediği gerekleri yerine getirebildiği kadarıyla en ucuz işgücü bile sanayide kullanılabilen bir işgücüdür. Serbest üretim bölgelerindeki merkezlerde çalışmaksızın bekleyen işgücü her şeyden önce ya düz işçidir ya da çırak. O bakımdan serbest üretim bölgelerinde oluşan ve oluşmakta olan üretimin yapısı öyle bir yapıdır ki bu, sadece düz ve çırak işçilere gerek duyan ürünlere göre ve böyle bir üretim sürecine özgü teknoloji üzerine oturmaktadır.

Bu açıdan baktığımızda görürüz ki, bu üretim yapısının sık sık ileri sürüldüğünün tersine, emek-yoğun yapılı bir üretim olması gerekmez. Sermaye-yoğun bir imalât da düz çırak işgüçleriyle pek âlâ yapılabilir. Tekstil endüstrisi bunun en güzel en göze batan örneğidir. Üstelik söz konusu üretim yapısı hiç bir zaman sadece montaj ya da sadece kısmî imalât da değildir. Modern imalât teknolojisi sadece düz (çırak işgücüne gerek duyan faaliyetleri üretimin her basamağında ayrı bir tip işgücü olarak ayırmaya olanak veriyor. Bu teknoloji, sermaye - yoğun, otomatikleştirilmiş işgücünün veya emek - yoğun elişi gücünün, evet bu iki alternatifin yerine düz işgücünü kullanabilen bir imalât teknolojisidir, çünkü otomasyon olsun düz işgücünün kullanılması olsun, her ikisi de çalışma süreçini öğelerine aynı biçimde parçalamaktadır. (22)

(22) Geri-kalmış ülkelerdeki ucuz işgücünü kullanmak, rekabet konusu öbür güçlerini tamamiyle sermayeleştirmekten başka bir şey değildir. Bu açıdan bakarsak geri kalmış bir ülkede, üretim maliyetini asgariye düşüren bir fabrika kurmak en etkin imalât teknolojisini seçmek anlamına geliyor... N. H. Left, International Soucing Strotegy, Colombio Journal of World Business, 3 (1974), S. 72.

2.2. SANAYİDEKİ TEK-TİP (MONO) YAPILAR

International Standard Industrial Classification tarafından yapılan sınıflamaya göre, imalât sanayiindeki 29 ana ürün gurubu içinde serbest bölgelerin üretim yapısında (içki ve tütün gibi) iki ana gurup dışında her ürüne raslıyoruz. Ama bu Genel Bakış, tek tek serbest bölgeler düzeyinde gözükmeyen bir spektrum getiriyor gözlerimizin önüne. Ana ürün guruplarının çoğunda, herhangi bir üretim bölgesine sadece, üzerinde yalnız özgür imalât yapılan bir kaç ürün grubu düşmektedir. Aynı Genel Bakış içinde şunu da görüyoruz: Geri kalmış ülkeler işgücünün hemen hemen tüm endüstri dallarında kullanıldığına ilişkin verileri.

Serbest üretim bölgelerinde üretimin büyük bölümü, gerek tek tek fabrikalar gerekse bölgenin tüm fabrikaları açısından, hiç de karmaşık sayılmaz.

Üretimin karmaşıklığına veya imalât süreçlerinin bütünleşmişliğindeki karmaşıklığa ilişkin belirtiler tekstil ve giyim endüstrisinde ve tek tük de başka dallarda, o da ancak bazı bölgelerde görülmektedir. (23)

Serbest bölgelerde kısmî imalâtı yapılan veya imalatı geliştirilen ya da monte edilen en önemli ürün grupları ve ürünler arasında tekstil ve giyim eşyaları, metal eşyalar, elektronik ürünler, duyarlı mekanik ve optik âletler, oyuncaklar ve spor aletleri yer alıyor.

Öte yanda, tüketim malları endüstrisi üretimin büyük bir bölümünü kapsıyor.

Serbest bölgelerde toplam üretimde büyük payı tekstil, giyim ve elektroteknik ürünleri alıyor.

Hongkong, Taiwan, Tunus, El Salvador ve Meksika gibi, çalışanlar sayısının sanayi dallarına göre dağılımını bildiğimiz beş ülkede serbest üretim bölgelerinde şu durum var (1975) :

* 59.000 işçi tekstil ve giyim dalında,
* 108.000 işçi elektroteknik dalında çalışıyor.

Sözkonusu ülkelerde serbest bölgelerde toplam 226.500 kişi çalışırken demek ki sadece bu iki dalda 167.000 işçi çalışmaktadır. Başka bir deyişle, tekstil ve giyim dalında yüzde 26, elektroteknik dalında yüzde 48 olmak üzere, yüzde 74

(23) Singapur'da saat üretimi, Malaysiya'daki Röntgen cihazları üretimi gibi.

oranında işgücü bu iki dalda faaliyet göstermektedir.

Dikkate değer olan şu ki, çalışanların sanayi dallarına dağılımı Hongkong ve Kuzey Meksika'daki yabancı işletmelerde de benzer oranlardadır. Hatta Meksika'da tüm serbest bölge işletmelerinde çalışanların yüzde sekseni tekstil-giyim ve elektroteknik dalında yer almaktadırlar.

Ayrıca Hongkong ve Meksika, dünya pazarına yönelik sanayileşmenin nisbeten erken başlayıp oldukça gelişme gösterdiği geri-kalmış ülkeler grubu içinde bulunuyor.

Eğer öbür geri kalmış ülkelerin serbest bölgelerindekinden farklı bir üretim yapısına raslanmıyorsa bu demektir ki, dünya pazarına yönelik sanayileşme süreçi, karmaşık üretim koşullarının ilk belirtilerini gördüğümüz merkezlerde bile bu karmaşık üretim biçimini oluşturup yaratmaya yönelmiyor.

Firmaların yaptığı özgül hesaplar stratejik bakımdan çok elverişli sayılmayan bu merkezlerin karmaşık üretimin merkezleri olduğu izlenimini uyandırsa bile böyle oluyor.

A.B.D. firmalarının gelişmekte olan ülkelerde yaptırdığı fason üretime ilişkin olarak, ABD tarife komisyonu tarafından yayınlanan sistemli araştırmalardan birinde, aşağıda yazılı imalât biçimleri, gerek serbest bölgelerdeki gerekse dünya pazarı fabrikalarındaki üretim açısından karakteristik biçimler olarak ifade edilmektedir.

Radyo cihazları ve parçalarının, televizyon cihazları ve parçalarının kısmî ve bitmiş montajları, sesalma cihazlarının montajı, oyuncakların, bilimsel âletlerin montajı, eldiven ve spor toplarının montaj dikişi, biçilmiş malzemenin montaj dikişi, bavulların metal kafeslerinin montajı.

2.3. ELEKTROTEKNİK YAPI ELEMANLARI SANAYİİNDE ÜRETİM YERLERİNİN KAYDIRILMASI

Yukarda sözünü ettiğimiz beş ülkenin serbest üretim bölgelerinde elektroteknik sanayii dalındaki işletmelerde çalışanların sayısından çıkan sonuç tek başına şunu söylüyor ki, bu üretim dalında üretimin geri kalmış ülkelere kaydırılması büyük boyutlara ulaşmıştır.

Elektroteknik endüstrisinin 1975'lerde 29 ülkede dünya pazarı fabrikaları vardı ve bu arada 14 ülkede serbest üretim bölgesinde çalışıyordu. Bu 29 ülkedeki dünya pazarı fab-

rikalarında çalışanların toplam sayısı 1974 yılında 691.180 kişiydi. Yukarda sözü edilen beş ülkedekine benzer, yani yüzde 48 gibi bir dağılımı kabul edersek, demek ki elektroteknik dalında geri kalmış ülkelerde toplam çalışanlar sayısı 330.000 kişiyi bulacaktı (1975 yılı dünya pazarı fabrikaları).

332.000 kişilik bir istihdam Belçika ve Hollanda bir yana AET ülkelerinde A.B.D. ve Japonya'da elektronik dalındaki toplam çalışanlar sayısının (1972 yılında 5,5 milyon) yüzde altısını bulmaktadır. Bu arada şuna da dikkat edelim ki, geri kalmış ülkelerdeki ilk dünya pazarı fabrikası elektroteknik dalında ilkin 1966 yılında kuruldu.

Elektroteknik sanayii serbest bölgelerde veya bunun dışında olsun, dünya pazarı fabrikalarında üretim yapısına ilişkin ilk araştırmaların yapıldığı bir sanayi dalıdır. Bu konuda *Chang* ve *Moxon*'un araştırmaları yanında UNCTAD sekreterliğinin bir çalışmasına ilk planda başvurulabilir.

UNCTAD'ın çalışmasında ABD, Batı Avrupa ve Japonya'nın geri kalmış ülkelerdeki *(Offshore Operations)* dünya pazarı fabrikalarında elektroteknik dalındaki büyük firmalarının çalıştırdığı yabancı işçilerin bir dökümü yer alıyor.

Özellikle elektronik yapı elemanları imalatıyla ilgili olan bu sayı 1971 ile 1974 yılları arasında 22.000'den 80.000 kişiye çıkmış. İşte bu gelişme bile, bir yanda teknik gelişme ile sermayenin değerlenme süreçi arasındaki ilişki açısından, bir yanda da bu ilişkinin dünyanın ekonomik ve sosyal gelişimi üzerindeki etkileri açısından klasik bir örnektir.

Elektronikte yarı - iletken yapı elemanlarının üretimini ve üretim teknolojisini yönlendiren iki moment, belirli bazı imalat basamaklarının geri kalmış ülkelere geniş ölçüde kaydırılması bakımından köklü birer rol oynuyor:

1. Elektronikteki yarı iletken yapı elemanlarının ardarda üç kuşağının kısa bir sürede sağladığı gelişme Bağımsız yarı-iletkenlerden, bütünleşik devrelere (bağımsız yarı iletkenlerin kombinasyonu) ve bütünleşik büyük devrelere (yüzlerce bütünleşik devrenin kombinasyonu) doğru gelişme.

2. İmalatı bir yanda mekanikleşme ve otomatikleşmeyi gerektiren, bir yanda da mekanikleştirilmesi zor, çeşitli evrelere parçalanabilen ürünlerin ortaya çıkması.

Bağımsız yarı iletkenlerin imalatında başlıca üç ayrı süreç söz konusudur:

* *Maske imalatı,*

* *Silisyum pullarının difüzyonu,*
* *Kontaktların yuvalarına takılması.*

Bunlardan ilk iki süreç ya da evre zorunlu olarak büyük ölçüde mekanik/otomatik biçimde gerçekleştiriliyor, ama üçüncü evrenin mekanikleştirilmesi çok zor.

Kontaktları yuvalarına takmak imalat süreçinin geri kalmış ülkelere kaydırılmasına yol açan en önemli bölümü.

Devrenin Walfer denen silisyum difüzyonu en önemli parça olduğundan ABD'de imal ediliyor, öbür yapı elemanlarıyla birlikte uçakla, örneğin Singapur'a getiriliyor. Burada montaj işçiliği Amerika'dakinin onda biri ve altın-telleri mikroskop altında lehimledikten sonra bitmiş ürünler ABD'ye geri gönderiliyor (24)

Böyle mekanikleşmiş evrelerin imalat süreçi içindeki payı, yarı-iletken elemanların ikinci ve üçüncü kuşakları boyunca da azalmış değildir. Mekanik/otomatik ya da elle imalat gibi iki ayrı seçenekle gerçekleştirilebilen imalat evrelerinde, yarı-iletkenler tekniğindeki çok hızlı değişiklikler ve mekanik/otomatik imalatta bu değişikliklerden doğan teknolojik eskime rizikosu açısından, söz konusu imalatın önemli bir bölümü elle yapılıyor, çırak işçilerin yapabildiği ölçüde yapılıyor.

«... *otomasyon, maliyet yönünden en uygun seçenek olsa bile uygulanmıyor, çünkü fabrika yöneticileri, yüksek yatırım maliyetlerinin aynı ürünün aynı imalât tekniğiyle üretimi uzun bir dönem boyunca sürse dahi kendini amorti edeceğinden emin değiller. Yarı-iletken üretimini 1950'li yıllarda amorti edebilen firmalardan biri Philco idi. Firma o zamanlar teknik yönden daha ilerdeydi, ama teknoloji çabucak eskidi, üretim tesislerinin kullanım ya da fayda değeri azaldı. O bakımdan otomasyon ancak standart olarak çok büyük miktarlarda üretilen bazı ürün türleri için ekonomik oluyor. Bir soruşturmayı yanıtlayan firmalardan biri, önceleri ABD dışındaki dünya pazarı fabrikalarında imal ettiği ürünlerini şimdi ABD'deki otomatik imalât tesislerinde üretebileceğini ifade etmektedir.*» *(25)*

Yarı iletkenler imalatında elle üretim yönteminin uygulanması, mallarını hızlı değişikliklere uğrayan pazarlara sevk

(24) UNCTAD, International Subcontracting Arrangements in Electronics, S. 7.
(25) **R. W. Moxon**, a.g.e. S. 48-49.

eden, yani yeni teknolojilerin, üretimde yenileşmelerin, ürünlerin vaktinden önce çağdışı kalmasının söz konusu olduğu piyasalarda çalışan firmalar için önemlidir.

Bu tür firmalardan öğreniyoruz ki, pazardaki hızlı değişmeler imalatın otomasyon haline dönüştürülmesini ekonomik yönden olanaksız kılmaktadır. Üretimde otomasyon :

(1) Ürünlerin yenileştirilmesini (innovasyon) gerekli görülen yatırımlar karşısında engellemektedir.

(2) Özellikle ithalatın yol açtığı rekabete karşı durabilmek yönünden önem taşıyan teknolojik ilerlemeye set çekmektedir. (26)

Yarı iletken yapı elemanlarının imalatında el emeği payının yüksekliği hem teknik hem de sermayenin değerlenmesine ilişkin (ilk yatırım sermayesinin moral yönünden hızlı aşınma tehlikesi gibi) zorlayıcı nedenlerden ileri geliyor.

Öte yanda, üretimin geri kalmış ülkelere kaydırılma hızındaki yükselme sermayenin, ucuz işgücünü kullanarak değerlenme veya değerini koruma zorunluğundan ileri geliyor.

Belirli bir ülkenin seçilmesinde en önemli neden besbelli ki işgücü maliyetinin ucuzluğudur. Ücretlerden en fazla tasarruf Güney Kore'de sağlanabiliyor, onu Taiwan, Singapur, Hongkong ve Meksika izliyor. Akar-imalat şeridinde çalışan işçilerin üretkenliği ABD'deki imalat şeritlerinde çalışanların üretkenliğine erişiyor, hatta kısa bir alışma dönemi sonunda bunu aşıyor bile. (27)

Yarı iletkenlerin imalatında gümrük bağışıklıklarından yararlanan ABD-firmalarına göre imalatı yurt dışında yaptırmanın başlıca nedeni ucuz işgücünü kullanmaktır. Yarı-iletkenleri yurt-dışında üretenler arasında giderek artan rekabet ABD firmalarını aynı ücret düşüklüğünden yararlanarak üretmeye zorlamaktadır. (28)

Üretim merkezinin özgül olarak seçiminde hangi seçme kıstaslarının önem taşıdığı konusuna aşağıda Moxon ve UNCTAD tarafından yapılan araştırmalardan verdiğimiz özet alıntılar kesin bir açıklık getiriyor:

Firma yöneticileri sürekli olarak özgül bir işgücünün peşinde olduklarını belirtiyorlar. Örneğin bilgisayar için bellek

(26) ABD Tarife Komisyonu, Ekonomik Faktörler, S. 128.

(27) T. S. Chong, Transfer of Technology, S. 26.

(28) ABD Tarife Komisyonu, Ekonomik Faktörler, S. 127.

üreten firmaların yöneticileri şu robot gibi çalışmayı gerektiren montaj işlerini yapacak yeteri kadar işçiyi ABD'de bulamadıklarını söylüyorlar hep... Bu yapımcı firmaların, üstün bir parmak becerisine, dikkatli gözlere ve ruhsal yeteneklere sahip çok sayıda işçiye ihtiyaçları var. Yine bu yapımcılara göre, üretimi kaydırma hareketindeki hızlanma, ABD.nin hem kendi işçilerinin üretkenliğindeki hem de ürünün kalite standartlarındaki düşüklükten ileri gelmektedir. Elektronik müzik aletlerinin yapımcıları da aynı paralelde konuşuyor. Görüştüğümüz bütün yöneticiler dünya pazarı fabrikalarında çalışan işçilerin bu alanda gereken üretim faaliyetine daha elverişli, daha üretken çok daha az hata yapan kişiler olduklarını vurgulamaktan geri kalmıyorlar. (29)

Elektronik dalında dünya pazarı fabrikalarının kurulmasının başlıca nedeni ilgili üretim yerinde işgücünü kolayca bulma olanağıdır. Bu kolaylık sadece işgücü sayısı yönünden değil, çünkü işçinin ilk okul eğitimi olmalı, kolayca öğrenebilmeli, bir bölgede toplu olarak yaşamakta olmalı... Örneğin, Hongkong'da Singapur'da tüm işçiler üretim merkezi yakınındaki toplu işçi kentlerinde oturuyorlar. Üstelik elektronik endüstrisinde daha çok kadın işçilere ihtiyaç oluyor ki bunun da iki nedeni var:

* Birincisi, kadın işçiler aynı eğitimi görmüş aynı işi yapan erkeklerden çok daha düşük ücretlere razıdır.
* İkincisi, kadın işçilerin becerisi, özellikle yarı-iletkenlerin montajı alanında, erkeklerin becerisinden daha fazla. (30)

Moxon yaptığı araştırmada, yarı-iletkenler sanayiindeki büyük bir ABD firmasının yaptığı imalat bölümlemesini örnek olarak veriyor. Bütün devrelerin maskeleri ve waferleri (silisyum difüzyonları) sadece ABD'deki üretim yerlerinde imal edilirken, bunların bütünleşik devreler için kontaktlanması ve yuvalarına montajları sadece Güney Doğu Asya'da yapılıyor, ama büyük bütünleşik devrelere ilişkin üretim basamakları yine sadece ABD'de gerçekleştiriliyor. Basit devrelere, bütünleşik devrelere özgü test işlemlerinin çok az bir bölümü yurtdışı fabrikalarda yapılırken, büyük bütünleşik devrelerin test işlemleri yine yalnız ABD'deki fabrikalarda yapılmaktadır (1973).

(29) R. W. Moxon, a.g.e. S. 29
(30) UNCTAD, International Subcontracting Arrangements, S. 20-21.

Elektronik yapı-elemanlarının geri kalmış ülkelerde imalatı demek ki çoğu kez aslında, aralarında yine iç içe öğesel imalat süreçlerine parçalanmış bir takım çalışma süreçleri biçiminde gerçekleşiyor ve aradaki bu ufak süreçlerde makinenin yerine, daha kârlı olduğu, yatırımın ve ürünün kalitesini düşürdüğü için işgücü alıyor.

Teknik bakımdan çok duyarlı bir ürünün geri kalmış ülkelerde imalatı anlamında istatistiklerde rasladığımız şeyler herhangi bir işgücünün, üstelik ucuz bir işgücünün makineleşmiş bir kaç el hareketiyle yaptığı şeylerdir (ama bu hareketler gerek fiziksel gerekse ruhsal açıdan hiç kuşkusuz ki çok yorucudur).

Öte yanda elektronik yapı elemanları üretiminde karmaşık ve bütünleşmiş üretim süreçlerinin geri kalmış ülkelerde gerçekleştirildiğine tanık olmuyoruz. Örneğin Singapur'un yarı iletkenler dalında bütünleşmiş üretim süreçlerine geçmek için yaptığı çabalar başarısız kalmış ve (test işlemleri, ambalajlama, sevkiyat gibi) sınırlı bir bütünleşme aşamasında tıkanıp kalmıştır. Karmaşık veya duyarlı maskelerin ve waferlerin imalatı Singapur'da hâlâ yapılmıyor veya yaptırılmıyor. (31)

Yarı-iletkenler tekniğindeki ilerleme — büyük bütünleşik-devreler ve minyatürleştirme — geri kalmış ülkelere, demek ki sadece dünya pazarı fabrikalarındaki üretimi, yine aynı üretim yapısı çerçevesinden dışarı çıkmamak şartıyle çoğaltma biçiminde yansıyor.

Pek çok sanayi dalında görüldüğü gibi, elektrotekniğin yerini elektroniğin alması, bir yanda elektronik yapı elemanlarının giderek artan ölçüde imalatına ve kullanılmasına yol açarken, öte yanda da, geleneksel sanayi merkezlerinde üretimin rasyonelleştirilmesi yol açmadığı sürece, bu geleneksel merkezlerin (şimdiye kadar nitelikli işçi gerektirdiği kadarıyla elektromekanik dalının) geri kalmış ülkelerdeki yeni merkezlerde dünya pazarı fabrikalarına kaydırılmasına (ilerde elektronik yapı elemanlarının montajı için) yol açıyor.

(31) But the policy of encouraging backward integration into wafer manufacture has not been successfull because of economic and technological consideration, bk. Financial Times, 8.10.1976: «Singapore»

İŞGÜCÜ PİYASASI VE ÇALIŞMA KOŞULLARI

3.1. GERİ-KALMIŞ ÜLKELERDE İŞBULMA-İŞVERME YETERSİZLİĞİ VE İŞSİZLİK

Serbest üretim bölgelerindeki ve dünya pazarı fabrikalarındaki çalışma koşullarını ancak geri kalmış ülkelere, kapitalist dünyanın bütünleşmiş işgücü piyasasının bölümleri olarak yansıyan işgücü piyasasının koşulları çerçevesinde kavramak olanağı vardır. O bakımdan dünya işgücü piyasasının bu bölümleri, özellikle işsizliğin ve işbulma yetersizliğinin kapsamı üzerine bir imge yaratmamız gereklidir. Cenevre'deki Uluslararası İşbulma Kurumu, *İşverme, Gelir Dağılımı, Sosyal İlerleme ve Uluslararası İşbölümü Üzerine Dünya Konferansı* ile ilgili olarak hazırladığı bir raporda, gelişmekte olan ülkelerdeki işsizliğin ve işverme yetersizliğinin boyutları üzerine ilk olarak bir takım tahmini sayılar yayınladı. Bu rapora göre, gelişmekte olan ülkeler halkının ekonomide çalışabilir, yani potansiyel olarak aktif (1975) nüfusunun —ki 700 milyon insan— yaklaşık yüzde beşi işsiz olup yüzde otuz altısı işbulma yetersizliği karşısındadır, kısacası gizli işsizdir.

Mutlak sayılar cinsinden, Asya, Afrika ve Latin Amerika'nın geri kalmış ülkelerinde yaklaşık 33 milyon insan işsiz, 250 milyon insansa gizli işsizdir. Açık ve gizli işsizlerin toplam sayısı, yani 283 milyon kişi batının sanayi ülkelerinde ve gelişmekte olan ülkelerde 1971 yılında imalat endüstrisinde çalışan yaklaşık 141 milyonun iki katını buluyor. Ya da batılı sanayi ülkelerinde 1970 yılında imalat sektöründe çalışan 77 milyonun üç buçuk katına ulaşmakta..

Tek tek her ülkede gerek tahmin gerekse sayım sonucu olarak açık ve gizli işsizlerin sayılarından öğreniyoruz ki bu yuvarlak rakamlar ilgili geri kalmış ülkelerdeki gerçek sayıların ancak alt sınırı düzeyinde kalmaktadır.

Örneğin Hindistan'da 1971 işsizler sayısı hükumet tarafından 18.7 milyon olarak kestirildi. Endonezya'da 1974 yılı rakamı 4 milyon, gizli işsizler 28 milyon. 45 Milyonluk çalışabilir nüfusun içinde işbulanların oranı yüzde 27.

Dominik Cumhuriyeti'nde açık ve gizli işsizlerin 1975 yılındaki oranı yüzde 40. El Salvador'daki açık işsizlik 1971 yılında yüzde 20, Kolumbiya'da 1975 yılında yüzde 10-15, Porto Riko'da 1974 yılında yüzde 13.9 ayrıca yüzde 19.5 oranında gizli işsiz var. Mauritius adasında ve Tunus'ta 1975 yılındaki işsizlik yüzde 15.

Boşta gezen işgücünün — kapitalist üretim ilişkilerinin sürdürülmesi pahasına — üretim araçlarından yoksun bırakılmışlığı ve bunun sonucu olan aşırı sefalet, geri kalmış ülkenin bu işgüçlerini ne kadar düşük olursa olsun her ücretle çalışmak zorunda bırakıyor. Bu güçler dünya çapında bütünleşmiş kapitalist ekonomi içinde her an için seferber edilmeye hazır bir yedek sanayi ordusu oluşturuyor. Yeniden vurgulayalım ki, bu ordu, batının sanayi ülkelerinde bugün çalışmakta olan işgüçlerinin sayısını bir kaç kez katlıyor.

İşgücü denen ve serbest üretim bölgelerinde olsun dünya pazarı fabrikalarında olsun sanayide kullanım yerini bulan bu *meta*, bir çok geri kalmış ülke hükümetleri tarafından dünya pazarındaki herhangi bir meta gibi modern reklam yöntemleri ve kampanyalarıyla pazarlanmaktadır... Bu ülkeler kendi işgüçlerini satmak için birbirleriyle yarış ederken şu sloganları kullanıyorlar: *Üretkenlik, Dürüstlük, Niteliklilik ve (Sınıfsal—) Yer değiştirebilirlik.* Ve bu reklamları, işgüçlerini kullandırmak için, bunların sayısı ve istedikleri ücretlerin düşüklüğü rekabet açısından yeterli olmayabilir diye yapıyorlar.

Malaysiya Federal Sınaî Kalkınma Dairesi yayınladığı bir broşürde *Avrupalı Yatırımcılar için Olanaklar* başlığı altında geleceğin yatırımcılarını ülkeye şu sözlerle çekmeyi düşünüyor :

Malaysiya komşu ülkeler arasında ücretlerin en düşük olduğu ülkedir. Kadın işçiler günde ortalama 1.5 dolara çalıştırılabilirler. İşçiler genellikle ingilizce konuşuyor, okuma-yazma oranı ortalamanın üstündedir. Packard, Motorola, National Semiconductor gibi çok-uluslu ABD holdingleri emek-yoğun üretim faaliyetlerini Malaysiyaya kaydırmış olup işçi-

lerimizin çabuk öğrenen cinsten ve üretken olduklarını biliyorlar. Üretimlerini bu yüzden bir yıla kalmadan buraya taşıdıkları gibi, nitelikli malların üretimi için yeni fabrikalar kurdular.

Filipinler hükümetinin Times gazetesine tam sayfa verdiği bir ilânda şu başlık var :

Çıkarlarımızın Filipinlerde olduğunu gösteren yedi olağanüstü neden var:

Bizim işçilerimiz kendi dillerini konuşur, ama elektronik sanayii olsun, giyim sanayii veya otomobil sanayii olsun her dalda çalışabilirler. 1973 yılında okuma - yazma oranı yüzde 83.4 idi, yabancı dillerden ingilizceyi öğrendiler. Bütün Asya ülkeleri arasında Japonya'dan sonra en yüksek okur-yazarlık oranı bizdedir. Filipinler işçisinin yüksek eğitim düzeyi ona her şeye kolaylıkla uyma, her şeyi kolayca öğrenme olanağını sağlamıştır. Hatta hükümetin sizler için özel olarak yetiştirdiği işçilere bile sahip olabilirsiniz. (32)

Tayland Yatırımlar Dairesi yayınladığı bir broşürde şöyle diyor

Tayland'da yatırım yapmayı niçin mi tercih ediyorlar? İşte size onbeş tane neden: Yatırımcıların bölgedeki ülkeler arasında Tayland'ı tercih etmelerinin başlıca nedenlerinden biri, ucuz işgücünün bolluğudur. Bangkok ve yöresindeki altı sanayi bölgesindeki düz işçilerin asgarî ücreti 1974 sonunda günde 29 Baht (1 dolar) *olarak saptanmıştır. Bu çok düşük bir ücret bile 1973 sonuna oranla yüzde 20 fazladır. Bu da gösteriyor ki gerek kamu gerekse özel sektör Tayland işçisinin artan geçim giderlerinin bilincindedir. Asgarî ücret Bangkok'un dışındaki kuzey kentlerinde günde 16 Baht, güneyde ise 18 Baht tutuyor.*

Tayland işçilerinin el becerisi yüksektir, yani bir üretim tekniğini çabucak öğrenirler, yoğun dikkat, uyum yeteneği ve kişisel karar gerektiren her işi becerirler.

Tayland'lı kadınlar ise her yönüyle erkekleri kadar hünerlidir, çok dayanıklı ve sabırlı olmaları yüzünden tercih edilirler. Kadınlar ve erkekler çoğu işyerinde aynı işi yaparlar, o bakımdan bazı ülkelerin yaptığı gibi aralarında ayırım gözetilmesine hacet yoktur. Aynı iş için genellikle aynı

(32) Bak The Times, 12.6.1975.

ücreti alırlar.

Yabancı yatırımcılar şunu da bilmelidirler ki, Tayland'ın tarihi ve Budacılık işçi ile işveren arasındaki ilişkileri olumlu yönde etkilemektedir. Bu ilişki, uşakla işveren arasındaki bir ilişkiden çok yetim ile velisi arasındaki ilişki gibidir. Başka bir deyişle işçilerimize dostça ve nezaketle davranıldığı sürece onların bağlılığından güven duyabilirsiniz. (33)

Güney Kore Ekonomik Planlama Dairesi hazırladığı yatırım rehberinde kendi işgüçlerini şu satırlarla pazarlıyor:

«Korenin işgüçleri ülkenin en önde gelen kaynaklarından biridir. Geniş çapta bir eğitim sistemi nüfusun yüzde doksanının okur-yazar olmasını sağlamıştır. Genel bir karakteristikten söz etmek gerekirse, diyebiliriz ki Kore insanı çalışkan, bireyci ve yükselme çabası içindedir. Gizli işsizlik Kore'nin başlıca sorunudur. İşgüçlerinin büyük bir bölümü sadece mevsimlik işler ya da günün belli bir süresini kaplayan işler bulabilmektedir. Bu da batılı ölçülere vurursak ortalama gelir düzeyinin düşüklüğüne yol açmaktadır. Teknik ve meslek eğitim kurumlarının hızla yaygınlaştırılması sonucu her meslekten usta işçiler bulmak olanağı artmıştır.» (34)

Aşağıda verdiğimiz metin *Mauritius* Sanayi ve Ticaret Bakanlığının Financial Times gazetesine verdiği ilânın bir özetidir:

«Mauritius'daki ihracat fabrikaları bölgeleri hafif endüstrinin emek-yoğun üretimi açısından ideal üretim merkezleridir. Mauritius yeni ve modern üretim süreçlerini kısa zamanda öğrenebilen büyük bir yedek işgüçleri ordusuna sahiptir. Ücret tarifesi gelişmiş ülkelerdeki ücretlere oranla düşüktür.»

Dominik Cumhuriyeti, Santiago serbest sanayi bölgesi yönetimi şu sözlerle yapıyor kendi propagandasını:

Santiago serbest sanayi bölge olmak açısından özellikle işgüçlerinin bolluğu yönünden ideal bir merkezdir. Kadınları ve erkekleriyle bu bölgenin insanları zeki, disiplinli, birlikte çalışmayı seven ve kolayca öğrenebilen insanlar... Santiago'-

(33) The Office of the Board of Investment, 15 powerfull reasons, S. 13.
(34) Economic Planning Board, Guide to Investment in Korea, 1975, S. 45.

nun yüzyıllık sanayi geleneğini de bu insanlar oluşturuyor.

Kolombiya/Kartagena serbest üretim bölgesinin yönetimi ise ücretler konusunda bir kıyaslama yaparak propagandasına başlıyor:

Ucuz işgücü: Ticaret ve Sanayi özgür bölgesinin sizlere sunabileceği en büyük çıkar hiç kuşkusuz ki budur. Burada sosyal sigorta dahil günde ödeyeceğiniz 2.1 US Dolarlık ücret Uzak Doğunun tüm serbest üretim bölgelerine kıyasla elbette daha düşüktür. İşgüçlerimizin öğrenme yeteneği yüksektir, istediğiniz gibi eğitebileceğimiz eğitimciler var emrimizde. İşsizlik oranının yüksekliği, hızlı nüfus artışı ve köyden kentlere göç nedeniyle erkek olsun kadın olsun elinizin altında her an için yığınlarla işgücü bulunmaktadır. (35)

Nikaragua Merkez Bankasının verdiği bir ilânın metni ise şöyle :

Ucuz işgücü Nikaragua'da her türlü rakamın üstündedir. Bunun nedeni kısmen, kentli nüfusa yeteri kadar işyeri sağlanamamasından ileri gelmektedir. Ücretler göreceli olarak düşüktür. En düşük ücret ABD'deki saat ücretlerinin en düşüğünden de ucuzdur.

Porto Riko Ekonomik Kalkınma Dairesi almanca olarak yayınladığı bir propaganda yazısında şunları bildirmektedir:

Porto Riko'da 921.000 işçi var, bunların yarısından çoğu 35 yaşının altındadır. Adamızın en büyük sanayi kaynaklarından biri işgücümüzdeki bu bolluktur. Bugünlerde örneğin 100.000 kişi hemen çalıştırılmaya hazır bekliyor. Porto Riko'daki işverenler her açık işyeri için en azından beş adayın baş vurduğunu söylüyorlar. Ada halkının büyük bir devingenliği vardır, işyerini gösterin hemen oraya gidiversinler. (36)

Bu türden propaganda metinlerini daha pek çok ülke için sıralamak mümkün. Yaptığımız alıntılardan çıkarılan sonuç şudur

1) Geri kalmış ülkelerin işgüçleri dünya işgücü piyasasına nasıl sunuluyor?

2) Geri kalmış ülkeler işgücü sanayiinin yedek orduları olarak dünya çapında örgütleniyor.

(35) bak Zona Franco Industrial y Comercial de Cartagena, Columbia. S. 1
(36) Commanwealth af Puerta Rica Economic Development Administration.

3) İşgüçleri dünya işgücü piyasasında rekabete girişiyor.
4) İşgücü piyasası dünya çapında bütünleşiyor.

3.2. SERBEST ÜRETİM BÖLGELERİNDE VE DÜNYA PAZARI FABRİKALARINDA İSTİHDAM

Serbest üretim bölgelerinde ve dünya pazarı fabrikalarında işçilerin görevlendirilme yapısını aşağıda belli başlı karakteristikleriyle çözümlemek istiyoruz. Serbest bölgelerde ve söz konusu fabrikalarda işgücünün ve işyerinin başlıca yapı elemanlarını sistemli bir biçimde çözümlemek ampirik malzemenin yetersizliği yüzünden olanaksızdır aslında.

Ama biz söz konusu bölgelerde ve fabrikalarda istihdam yapısının en önemli karakteristiklerini bir kaç cümlede özetlemek isteriz:

1. Çalışanların büyük bölümü kadındır.
2. Çalışanların büyük bölümü 16-25 yaş gurubu içindedir.
3. Çalışanların büyük bölümü doğrudan doğruya üretimin içindedir.
4. İşyeri başına yapılan yatırım ortalaması çok düşüktür.
6. İşin veriliş yapısında, serbest bölgelerin çalışmaya başlamasından bu yana önemli hiç bir değişiklik olmamıştır.

Toplam çalışanların içinde kadınlar serbest bölgelerin çoğunda yüzde 70 oranına ulaşmaktadır. Çeşitli ülkeler için elimizde ayrı ayrı rakamlar da var. Malaysiya/Lepas'daki serbest bölgede çalışan 13874 kişiden 11533 kişi, yani yüzde 83 kadındır (1974), erkekler ise 2341 kişi.

Masan ihracat bölgesinde (Güney Kore) nisan 1975 bakımından 20.212 kişi çalışıyor ki bunun 14.434'ü kadın (yüzde 71). Taiwan'daki ihracat fabrikaları bölgelerinde 1975 bakımından 62.143 işçi çalışıyor, bunun 49.080'i kadın (yüzde 79).

Öte yanda bölgelerde çalışan kadınların oranı genel istihdam sayısından bağımsız olmakla birlikte hemen hemen aynı oran düzeyinde bulunuyor. Örneğin Taiwan'da Kaohsiung'da yüzde 80 (yani 41017 işçiden 32.892 işçi kadın), Nançe'de yüzde 78 (13.160 işçiden 10.328 kadın işçi), Tayçung'da yüzde 74 (7966 işçiden 5860 kadın işçi).

Marituis'a gelince, buradaki ihracat fabrikası bölgelerinde çalışan kadınların toplam çalışanlara oranı yüzde 80'den

fazla. Meksikanın kuzey sınır kesimindeki dünya pazarı fabrikalarında ise kadın çalışanların oranı yine yüzde 80 dolayında. O bakımdan bütün geri kalmış ülkelerde gerek serbest üretim bölgelerinde gerekse dünya pazarı fabrikalarında toplam çalışanlar içinde kadınların payı hep bu oranlarda dolaşıyor. Bu sonuça varmamızın nedeni, firma raporlarından, sanayi dallarına ilişkin analizlerden, istihdam raporlarından aldığımız bilgilerdir. Başka bir nedeni de, söz konusu bölgelerde olsun dünya pazarı fabrikalarında olsun üretim ve imalât yapısının hemen hemen aynı oluşudur.

Taiwan'daki serbest üretim bölgelerinde çalışanların yaş durumuna ilişkin bir istatistiği aşağıda veriyoruz. Buradan anlaşılacağı üzere, kadın çalışanların olduğu gibi, genel olarak çalışanların büyük bir bölümü 14 ile 24 yaş arasındaki gruba girmektedir. Taiwanda 1975 eylülünde üç ayrı bölgede çalışan 46.145 kadın işçiden 20.160 kadarı 14-15 yaş grubunda, 20.836 kadarı 16.19 yaş grubunda, 17.285 kadarı 20-24 yaş grubundadır. Demek ki kadın çalışanların yüzde seksen yedisi 14-24 yaş arasındadır. Hatta Kaohsiung'daki gölgede bu oran yüzde doksan bire ulaşmaktadır.

Öte yanda yine aynı bölgede aynı dönemde çalışan erkeklerin 14-24 yaş arasında olanları yüzde 61 düzeyini aşmıyor.

Buna karşılık 14-29 yaş arası erkeklerin oranı yüzde 81'i buluyor. Ve Güney Kore/Masan'da çalışanlarla, Malaysiya serbest bölgelerinde çalışanlarda da yaş guruplarında aynı yapısallık görülmektedir. Örneğin Malasan'da çalışanların yüzde sekseni 18 ile 30 yaş arasında bulunuyor.

Malaysiya, Lepas'daki serbest bölgede çalışan kadın işçilerden yüzde seksen beşi 1974 yılına göre 18-24 yaş grubu içinde yer alıyor. Bu yaş gurubu içinde doğrudan doğruya üretimde çalışanlar ise yüzde yüz oranındadır. (37)

Taiwan ve Malaysiya'da serbest üretim bölgelerinde toplam çalışanlar içinde üretime doğrudan katılanların payı gösteriyor ki, bu bölgelerde ve de dünya pazarı fabrikalarında üretime doğrudan katılanlar ortalamanın çok üstünde sayılara ulaşmaktadır.

Taiwan'daki üç üretim bölgesinde 1975 eylülünde toplam 62.143 çalışandan 55.199 kadın veya erkek doğrudan doğruya

(37) Penang Development Corporation'ın istatistiklerinden.

üretimde çalışıyordu ki bu yüzde 89 gibi bir orandır. Hatta Kaohsiung bölgesinde bu oran yüzde doksana ulaşmaktaydı.

Öte yanda Malaysiya'da Lepas, Prai ve Prai Warw gibi üç serbest bölgede çalışanlar içinde 1973 yılı bakımından toplam 14.028 kişi çalışıyor ve bunlardan 11.885 işçi, yani yüzde seksen dördü doğrudan doğruya üretimde faaliyet gösteriyordu.

Gerek serbest bölgelerde gerekse dünya pazarı fabrikalarında işyeri başına yapılan yatırımlar ise ortalamanın çok altındaydı. Taiwan'daki ihracat fabrikaları bölgelerinde 260 girişim toplam 118.8 milyon dolarlık bir yatırım yapmıştı ki bu işyeri başına ortalama 1912 dolarlık bir yatırım demektir.

Bu yatırımların sanayi dallarına ayrılışı ise şöyledir: Elektroteknik dalında işyeri başına 2875 dolar, elektronik dalında 1822 dolar, giyim dalında 763 dolar, metal eşyalar dalında 4314 dolar, duyarlı aletler dalında 4552 dolar, sentetik maddeler dalında 1727 dolar, makine yapımı dalında 5233 dolar.

Hongkong'daki imalat endüstrisinde çalışan 256 yabancı firma 70.421 işçi çalıştırıyordu. Toplam olarak 295 milyon dolar yatırmışlardı ki bu, işyeri başına 4189 dolarlık bir yatırımdı. Sanayi dallarına göre dağılım da şöyleydi:

Elektronik dalında 1961 dolar, elektroteknik dalında 5653 dolar, tekstil ve giyim dalında 5279 dolar, metal eşyalar dalında 5602 dolar, sentetik maddeler ve oyuncaklar dalında 2470 dolar.

Meksika'nın kuzeyindeki dünya pazarı fabrikalarına gelince, 1974 yılında burada işyeri başına yatırım ortalaması 840 dolardı, elektronik ve elektroteknik dalında bu ortalama 690 dolar olup giyim ve kundura dalında 890 dolar, mobilya dalında 110 doları buluyordu.

Serbest üretim bölgelerinde ve dünya pazarı fabrikalarındaki istihdam yapısı, cinsiyet dağılımı, yaş grupları ve nitelik yapısı açısından çok dengesizdir. Boşta-gezer işgüçlerince sunulan geniş bir işgücü deposu içinden gerek serbest bölgeler gerekse fabrika yöneticileri belli bir tipte işgücünü ayıklayıp seçiyorlar: Çok genç yaştaki kadın işçileri... Ve bunların seçiminde saptanan kriter pek basit:

1) En düşük ücrete razı olanlar seçiliyor.

2) Emeğinde üstün bir yoğunluk gösteren başarılı işgücü isteniyor.
3) Genellikle acemi veya çırak işçi isteniyor.

Geri kalmış ülkelerde, özellikle buralarda kadın işgücü denen metanın fiatı erkek işgücü denen metadan çok daha ucuz. Böyle olunca kadınların imalat sanayiindeki ücretlendirilmesi erkeklerinkinin hemen hemen yarısı kadar tutuyor. Kadın işgücünün kendini erkeğinkinden daha ucuza satması genelde geri kalmış ülkelerde şundan ileri geliyor: Bu ülkelerde kadınların yaşam koşullarını değiştirme olanağını pek bulamaması, açıkça söyliyelim, yaşam kavgasından sağ çıkma olanaklarının erkeklerinkinden çok daha zayıf olması. Kadınların çoğunlukla istihdam edilmesinin başlıca nedenlerinden biri olan bu düşük ücretleme ekonomi basınında apaçık biçimde sergilenmektedir:

Bilgisayar belleğinin elemanları arasındaki tel bağlantıları için, radyo ve televizyon devreleri için özellikle kadın işgücüne ihtiyaç var. Bu özgül işlemlerde kadınların özel becerisi ve dikkatliliği bulunmaz bir definedir. Ücretlerin en düşük tutulduğu koşullarda bu defineyi bulduğumuz yer Asya'nın herhangi bir ülkesi, bu ülkenin genç kadınlarıdır. (38)

«İmalatçıların çoğu kadın işçileri tercih ediyor, çünkü akar-imalât şeridi üzerinde uzun süre sabırla dikkat kesiliyorlar, üstelik düşük ücretlere de razılar. Elektronik sanayii için önemli olan da bu.. (39)

Bölgedeki endüstri dallarının çoğunda, özellikle tekstil ve giyim endüstrisinde kadınlar çalıştırılıyor. Çalışanların yüzde seksen beşi kadın, ama bu oranı biraz düşürmek de gerekmiyor değil.

Kadın işçiler yüzdesinin fazlalığı Mauritius'da onların daha düşük ücretlere razı olmalarından çok imalât süreçine çok daha kolaylıkla uyum sağlamalarından ileri geliyor. (40)

Düşük ücretlerle çalıştırırken *üstün uyum yeteneği, çalışma istekliliği* elbette övülüyor, erkeklerden hem daha dikkatli hem daha ucuza çalıştıkları için övülüyor.

İşyeri başına yapılan sayımla ilgili olarak daha yukar-

(38) Masami Tamaoki, The Role of Industrial Free Zones, UNIDO, 112/30, 7. Haziran. 1972, S. 12.

(39) Far East Economic Review, 2. Temmuz. 1976 Mauritius.

(40) The Financial Times, 18.6.1976.

larda verdiğimiz rakamları işin veriliş yapısı çerçevesinde şöyle yorumlamak mümkündür: Serbest üretim bölgelerinde ve dünya pazarı fabrikalarında düz veya çırak işçiler, elemanlarına parçalanmış bir imalât süreçinin parça-süreçlerinde çalıştırılmaktadır ve bu parça-süreçleri gerçekleştirmek için bazı istisnalar bir yana her işyeri başına çok az bir sermaye donanımı (makineler) gerekmektedir.

Mekanik atelyelerini, onarım ve enerji-getirim tesislerini, oturulan veya çalışılan masa ve sandalyeleri bir yana bırakırsak yarı-iletken imalatında bir işyeri başına düşen donanımlar mikroskop ile kaynak aleti ve birkaç ufak tefek aletten başka bir şey değildir.

Radyo ve televizyon cihazları montajına gelince burada da çoğu işyerindeki donanım birkaç aletle test cihazlarından başka bir şey değildir. İmalat genelde hep elle yapılmaktadır *(elektrik fişleri kullanan teknoloji)*.

Giyim endüstrisinde ise bir işyerinin mekanik donanımı sadece dikiş makinesinden meydana geliyor. Serbest üretim bölgelerinde sadece birkaç sanayi dalında göreceli yüksek bir sermaye donanımına ihtiyaç duyuluyor ki bunlar da tekstil sanayii ve bütünleşmiş imalatın bir örneği olarak gemi, makine ve duyarlı optik-mekanik aletler yapım sanayii dallarıdır.

Ayrıca tekstil endüstrisinde hemen hemen sadece düz/çırak işçi çalıştırılırken, gemi yapımı, makine yapımı ve optik/mekanik duyarlı aletler yapımı gibi karmaşık imalat sanayilerinde bir miktar uzman veya usta işçiye ihtiyaç duyulmaktadır.

O bakımdan diyebiliriz ki, serbest üretim bölgelerinde istihdam açısından önemli değişmeler meydana gelmis değildir. Dünya pazarı fabrikalarında üretimin sayıca artması veya genişlemesi imalat süreçlerinin artan ölçüde parçalanmasıyla imalat teknolojisinde meydana gelen değişmenin veya böyle bir uygulamanın sonucu ya da fonksiyonu değildir. Düz işçiliğin kâr getiricek biçimde kullanılması bu yönde değildir. Söz konusu bölgelerde üretimin genişlemesi her şeyden önce düz veya çırak işçilerin daha çok miktarda istihdamı biçiminde olmaktadır. Dünya piyasasına yönelik sanayileşmenin oldukça ilerlemiş olduğu ülkelerde dünya pazarı fabrikalarındaki toplam istihdam içinde düz veya çırak işgücünün payı örneğin, Hongkong, Singapur, Taiwan gibi üretim

bölgelerinde tıpkı öbür serbest üretim bölgelerinde olduğu gibidir. Özgül işgücüne, genç yaştaki kadınlara olan talep bu ülkelerde eskiden olduğu gibi yine işgücü piyasasının belirleyici faktörü olmak durumundadır. (40a)

Dünya pazarı fabrikalarının yoğunlaşıp genç yaştaki işsiz kadınların artık işgücü piyasasında bulunamadığı bölgelerde veya ülkelerde bile istihdam yapısında herhangi bir değişikliğin meydana geldiği görülmüyor. Firmaların hemen hemen hepsi sadece bu özgül işgücünün çalıştırılabileceği yeni merkezlere doğru üretim kaydırımı yapmakta devam ediyorlar, istihdam yapısını değiştirmeye yeltenmiyorlar.

3.3. İŞGÜCÜNÜN AŞIRI SÖMÜRÜLÜŞÜ

Serbest üretim bölgelerinde ve dünya pazarı fabrikalarındaki ücretlerin ortalaması bu ülkelerde resmen kabul edilmiş ücretler düzeyindedir. (41)

Sayısal verilerden anlaşılıyor ki, geri kalmış ülkelerdeki yeni üretim merkezlerinde ödenen ücretler akıl almaz derecede düşüktür. 48 saatlik bir haftada günde 8 veya 10 saate varan işgünü için 1975 yılında düz veya çırak işçilere 1-2 US dolarlık gündelik ya da 50 US dolarlık aylık ödenmektedir. Düz veya çırak işgüçlerine 1974-75 döneminde ödenen saat ücretleri, bir sürü ülkede bu arada Hindistan, Endonezya, Güney Kore, Malaysiya, Filipinler, Taiwan, Tayland, Mauritius, Brezilya, Guatemala, Haiti, Honduras ve Kolombiyada 0.25 US dolardan azdır.

Aşağıda verdiğimiz örnekler serbest üretim bölgelerinde ve dünya pazarı fabrikalarında hangi ücretlerin ödendiğini tek tek göstermektedir.

Hongkong giyim sanayiinde ödenen (1974) gündelikler 3,15 dolar, elektronik sanayiinde kadın işçiler için 2,36 dolar,

(40a) Far Eastern Economic Review, 5. mart. 1976. Hongkong. 76.

(41) Sık sık ileri sürülen, ama hiç bir zaman kanıtlanmamış bir sav var: Geri kalmış ülkelerdeki yabancı firmaların ödedikleri ücret, güya oralarda ödenen ücretlerin üstünde imiş... Yabancı firmaların üretimi, işgücünü bütün işgünü boyunca kullanacak biçimde örgütlediği hesaba katılacak olursa, üstelik bu firmalarda işgücünün korkunç bir yoğunlukla işe koşulduğunu dikkate alırsak, nominal bakımdan yüksek gibi görünen bir ücretin gerçekte çok düşük olduğu meydana çıkar. Yani bu ücret çok daha yoğun biçimde harcanan işgücünün kendini yeniden üretmesine yetmez.

sentetik maddeler sanayiinde 2,56 dolar, oyuncak sanayiinde 3,34 dolardır.

Bombay serbest üretim bölgesinde düz işçilere ödenen (1976) brüt aylık (yan ödemeler dahil) ortalama 25 dolar, çırak işçilere ortalama 35 dolar, usta işçilere ise 50 dolar.

Malaysiya serbest üretim bölgelerinde çırak işçilere (1974) elektronik sanayiinde 1,45 - 1,75 dolar, tekstil sanayiinde 1,30 - 1,54 dolar. Filipinler'de Bataan İhracat Fabrikaları bölgesinde 1975 yılı aylıkları ortalama 36 dolardır. Düz işçilere günde 1,20 dolar, çıraklara 1,48 - 1,77 dolar, usta işçilere 1,77 - 2,22 dolar ödeniyordu.

Güney Koreye gelince, elektronik endüstrisinde gündelikler 1976 yılında düz/çırak işçiler için 1.50 dolar, ustabaşıları ve takım tezgâh ustaları için yaklaşık 5,20 dolardı.

Tayland'da ise 1974 yılında dünya pazarı fabrikalarında düz işçiler 1 dolar gündelik alıyordu.

Nikaragua'da 1975 yılında elektroteknik sanayiinin dünya pazarı fabrikalarında düz/çırak işçilere ödenen saat ücretleri ise 0.27 dolardı, usta işçiler 0,90 dolar alıyordu.

Kosta Rika ihracat endüstrisinde düz/çırak işçiler 3,14 - 3,35 dolar gündelik alıyordu, usta işçiler ortalama 4,32 dolar.

Dominik Cumhuriyetindeki serbest üretim bölgelerinde düz/çırak işçiler 1974 yılında 0,25-0,40 dolar saat ücreti almaktaydı.

En düşük ücretlerse Mauritius adasındaki serbest üretim bölgesinde ödeniyordu. 1975 yılında kadın işçiler 0,70 dolar günlük alırken çırak işçiler 0.88 dolar almaktaydı.

Sayısal veriler, kadınlara ve erkeklere ödenen ücretler arasındaki farklılığı açıkça ortaya seriyor. Örneğin Güney Kore'nin dünya pazarı fabrikalarında kadın işçiler 1974 yılında ortalama 0,21 dolar saat ücreti alırken erkekler (0,43 dolar) onların iki katını alıyorlardı. Yine Mauritius adasında düz ve çırak kadın işçilerin 1975 yılında aldıkları ücretler erkeklerin aldıklarının yarısından azdı. Taiwan ve Güney Afrika'ya baktığımızda kadın ve erkeklerin ücretleri arasında dörtte birden dörtte üçe kadar varan bir farklılık görüyoruz. Özellikle Singapur'da kadınların ortalama ücreti (1975) ortalama erkek ücretinin yüzde elli sekizi kadardı.

«Kadın işçiler Singapur'da erkek işçi arkadaşlarından daha az kazanıyorlar, aradaki ücret farkı çok büyük. Ücretlerin yapısına ilişkin son günlerin kapsamlı bir araştırması

ortaya koymaktadır ki 1975 yılında erkeklerin ortalama saat ücreti 1,78 Singapur doları iken, kadınlar bundan yüzde 42 daha az kazanıyorlar *[1 US dolar: 2,25 Singapur doları]*. (42)

Anlaşılıyor ki geri kalmış ülkelerin serbest üretim bölgelerindeki ve bunun dışındaki dünya pazarı fabrikalarında işgüçlerine ücret olarak ödenen para, işgücünün kendini yeniden üretmesine yetmiyor. (43)

Peki, neden yetmiyor? Bu, kanıtlanmaya hacet kalmayacak kadar açık bir gerçek. Çünkü geri kalmış ülkelerde, ana besin maddelerinin alımı için gereken giderlerle karşılaştıracak olursak, 30 ile 100 US dolarlık aylık ücret bile işçinin kendini fiziksel olarak yeniden üretmesi için yetmez. Üstelik işgücünün kendini ruhsal olarak yeniden üretmesi gerektiğinden de söz etmiyoruz... Bu koşullarda eğer işçi kendini yeniden üretmek için başka yollara baş vurmuyor, örneğin kendi ailesinden, kırsal kesimden beslenme yardımı almıyorsa çabucak tükeniyor, yerini taze yıpranmamış işgüçlerine bırakmak zorunda kalıyor. Böylece firma ya aynı yerdeki başka işçileri işe alıyor ya da orada artık taze işgücü kalmayınca tutup başka bir bölgeye taşınıyor.

Biz geri kalmış ülkelerin imalât sanayiindeki ortalama çalışma süreleri üzerine ise şunları saptadık. Serbest üretim bölgeleriyle dünya pazarı fabrikalarının faaliyette bulunduğu ülkelerin çoğunda düzenli iş haftası 48 saat tutuyor. Sanayi ülkelerinde düzenli (veya normal) ortalama iş haftası ile geri kalmış ülkelerdeki ortalama iş haftası arasındaki fark aslında geri kalmış ülkelerdeki işgünü süresinin uzunluğunu ancak yüzeysel olarak yansıtıyor.

Çünkü bir yıldaki iş haftalarının, fazla mesaî saatlerinin çokluğu ve tatil günlerinin azlığı, serbest bölgelerde ve dünya pazarı fabrikalarında işgücünün yıllık çalışma süresini, geleneksel sanayi ülkelerindeki çalışma süresinden yarı yarıya uzatmaktadır.

Örneğin Hongkong'daki imalât sanayiinde çalışma süresi haftada 60 saatten fazladır. Güney Kore'deki dünya paza-

(42) Asia Research Bulletin 1 (23.2.1977), S. 293.

(43) Fiilî veya gerçek ücretler çoğu kez resmi makamlarca veya sözleşmelerde öngörülen asgarî ücretin bile altında kalıyor. Hele ulaştırma, işçi elbisesi, eğitim payı v.b. adı altında yasa dışı ve sözleşme dışı kesintiler yapılıyor ve hiç bir resmî makam bunları denetleyip engellemiyor.

rı fabrikalarında doğrudan üretici işçilerin haftalık çalışması 60 saatir. (44) Federal Almanya'da yıllık üretim saatleri 1860 iken Güney Kore'de 2800 sattir.

Günde 12 saatlik çalışmayla toplam 84 saatlik ve yedi günlük iş haftası Güney Kore endüstri işçilerinden beklenen bir zorunluktur. (45)

Tayland imalât sanayii tesislerinde ayda bir gün tatil yapmak üzere günlük iş saati 9 saattir.

Bu verdiğimiz süreler birer istisna bile olsa genel olan şudur ki, geri kalmış ülkelerin serbest üretim bölgelerinde ve dünya pazarı fabrikalarında çalışma süreleri düzenli olarak:

a) haftada en az 48 saat
b) yılda en az 50 hafta
c) çok az tatil günü
d) fazla mesaî saatlerinin çokluğu

biçiminde gerçekleşmektedir.

Geri-kalmış ülkelerin çoğunda yıllık çalışma süresi geleneksel sanayi ülkelerindeki merkezlerden en az yüzde 20-30 uzundur. Alman DEG bildirilerine göre bir işgücünün yıllık çalışma süresi Malaysiyada 2288 saat, Tunusta 2226, Ekvatorda 2152 saattir.

Ayrı ayrı firmaların raporlarından ve her sanayi dalı düzeyindeki analizlerden anlaşıldığı üzere, gerek serbest üretim bölgelerinde gerekse bunun dışındaki dünya pazarı fabrikalarında çalışma üretkenliği — işgücü başına düşen nicel üretim anlamında — geleneksel sanayi merkezlerindekine oranla bir zaman birimi için pek az düşük olmakla birlikte, yıllık çalışma süresi içinde çok daha yüksektir.

DEG'nin yayınladığı çeşitli yatırım broşürlerinde örneğin, geri - kalmış ülkelerin dünya pazarı fabrikalarında işgücünün üretkenliğinin Batı Avrupa'nın aynı alandaki üretkenliğine çok yaklaştığı anlaşılıyor, ama yıllık çalışma sürelerinin uzunluğuna bakarsak oralarda işgücünün yıllık üretkenliği Batı Avrupa'daki yıllık üretkenliği bir hayli aşıyor.

ABD firmalarının dünya pazarı fabrikalarında işgücü üretkenliği ABD tarife komisyonunun araştırmalarına göre, ABD'de aynı istihdam grubunda çalışanların üretkenliğine aşağı yukarı eşittir.

---

(44) Alman Ekonomik İşbirliği Cemiyeti, Kore raporu, S. 8.

(45) Herald Tribune, 13.2.1976 ve Alman Ticaret Gazetesi, 22.6.1976.

Örneğin, giyim sanayiinde saptanan odur ki, Meksikalı ve Karayibli işçiler bir iş saatinde tıpkı ABD'li işçilerin üretikleri kadar elbise parçası üretiyorlar.

Elektroteknik sanayiine gelince, dünya pazarı fabrikalarındaki yabancı işgüçleri radyo, pikap, televizyon gibi cihazların montaj ve kısmî montajında ABD'li işçilerden yüzde 8 kadar daha fazla iş saati harcıyorlar.

Ancak bavul, spor topu, oyuncak, kundura, eldiven, foto aletleri ve bilimsel aletlerin imalâtında geri kalmış ülkenin dünya pazarı fabrikalarının işçileri üretkenlik açısından sadece yüzde 3 kadar gerideler.

Yine belirtildiğine göre (46) Meksikadaki ABD dünya pazarı fabrikalarında işgücü başına üretkenlik aynı alandaki ABD fabrikalarında olduğundan bazı yönlerde çok daha yüksek, hatta metal eşyalar alanında ABD'deki üretkenliği yüzde 40 aşan bir üretime ulaşıyor.

Elektroteknik sanayiine gelince, üretkenlik aynı alandaki ABD fabrikalarında olduğundan yüzde 10-25 fazla.

Konfeksiyon dalında kadın dikiş-makinecilerin üretkenliği yine ABD'deki kadınlardan yüzde 30 yüksek.

ABD'nin zaman zaman Güney Kore'ye gelen, ama aslında Meksikadaki dünya pazarı fabrikalarında çalışan yöneticileri, Güney Koreli işçilerin üretkenlik açısından yüzde 20 ile 40 kadar ilerde olduklarını belirtmektedirler.

Malaysiyadaki gerek ABD'li gerekse Federal Alman tekstil-giyim ve elektroteknik dalındaki dünya pazarı fabrikalarında işgücünün üretkenliği, aynı alandaki ABD ve Alman üretimleriyle, bir kaç aylık bir alışma süresi sonunda aynı düzeye gelmektedir.

Malaysiyada bir Japon tekstil kombinasında 1974 yılında 1900 işçi (yüzde seksen kadın) çalışıyordu. Yöneticilerin belirttiğine göre, iki haftalık bir alışma süresinden sonra işgücünün üretkenliği Japonların üretkenliğine erişmişti.

Elektronik sanayii dalında ise —Moxon'un yazdıklarına göre— geri kalmış ülkelerin dünya pazarı fabrikalarında ABD'de aynı daldaki üretime oranla daha yüksek bir üretkenlik saptanmaktadır.

İşgücünün üretkenliği (bir işgücünün ürettiği ürün sayısı anlamında) olarak saptadığımız ve geleneksel sanayi merkez-

(46) D. B. Boerresen, Meksika Sorununda Sanayileşme Programı, S. 33.

lerindeki fabrika işçisinin üretkenliğine eşit veya daha yüksek olduğunu gördüğümüz nicelik — üretimin genelde farklı bir teknikle örgütlenmesi yüzünden — aslında işgücünün emeğindeki çok daha yüksek olan yoğunluğun bir ifadesidir, geri kalmış ülke işçisinin kanıtlamaya zorlandığı bir yoğunluğun (cisimleşmiş) ölçüsüdür.

Belirttiğimiz gibi, geri kalmış ülkelerde üretim kısmen mekanikleştirilmiş veya otomatikleştirilmiş imalâtın yerine elle imalâtın getirilmesi biçiminde örgütlenmiştr. İşte üretim süreçlerinin teknik açıdan bu farklı örgütlenmişliğine rağmen işgücünün yine de eşit düzeyde bir üretkenlik yaratması demek, böyle el emeğiyle örgütlenmiş üretim süreçlerinde emek yoğunluğunun eşitsiz ölçüde, yani aşırı biçimde çoğalmış olması demektir.

Serbest üretim bölgelerinde ve dünya pazarı fabrikalarındandaki öbür çalışma koşullarına gelince. bunlarda üç karakteristik göze çarpıyor: *Sosyal Güvencesizlik, Gece Vardiyacılığı ve İş güvenliğinin eksikliği.*

Çoğu ülkelerde sosyal güvenlik açısından bir takım hukuksal düzenlemeler getirildi, ama serbest bölgelerde ve dünya pazarı fabrikalarında sosyal güvenliğin fiilen sağlanması söz konusu değildir. Buralarda çalışan işçiler güvenlikten çok güvensizlik ile başbaşa bırakılmışlardır. Hastalık durumuna özgü sosyal güvenlik çoğu kez ücretin ondört günden en çok otuz güne kadar ödenmesinden öteye geçmemektedir. Hastalık nedeniyle iş yerinde bulunmama süresi bu süreyi aştığı zaman işçi işyerini kesinlikle yitirmektedir.

Öte yanda, yine bu gibi bölgelerde ve dünya pazarı fabrikalarında çalışarak yaşlanan işçinin hemen hemen hiç bir güvencesi yoktur, yerlerine genç ve taze işgüçleri alınmaktadır, hiç bir sigortaları yoktur.

Serbest üretim bölgelerinin çoğunda firmalar işçilere sosyal güvence niteliğinde ödentilerde bulunmakla birlikte, işgüçlerinin bir yanda erken yıpranması bir yanda da bu ödentilerin çok düşük oluşu hemen hemen hiç bir sosyal güvence sağlamamaktadır. Bu bölgelerdeki firmalar üstelik bu türden sosyal güvencelerin asgarisini ödemekten bile bağışık tutulmuşlardır. (47)

---

(47) Örneğin, Mouritius Sonayi ve Ticaret Bakanlığının çizelgelerinde **sosyal güvence ödentisi** satırında açıkca **yoktur** yazılıdır (1975).

Serbest üretim bölgelerindeki ve dünya pazarı fabrikalarındaki işçiler için hiç bir yerde işsizlik sigortası söz konusu değildir. İşsiz kalan işçiler olsa olsa bir aylık ücret tutarında bir tazminat ödenerek salıverilmektedir ki bu da her işçiye ödenmez.

Serbest üretim bölgelerinin verdiği ilânlarda ve yatırım çizelgelerinde, işçilere yeterli miktarda sosyal güvence ödenmesine ilişkin yükümlülüklerden söz edilmemektedir.

Sosyal sigorta kesenekleri, ücretli tatil ve bayram günü ödentileri, işçi elbisesi, yemek ve ulaşım ödenekleri gibi yan ödentiler serbest üretim bölgelerinin çoğunda aylık ücretin yüzde 20 veya 30'unu aşmıyor. Örneğin G. Kore'de yüzde 15, Senegalde 25, Tunusta 38, Dominik Cumhuriyetinde 28, Haitide 8-14, Nikaragua'da 25 düzeyindedir. Sadece Kolombiyadaki serbest bölgelerde ücretin yüzde 83'ünü buluyor bu yan ödentiler ki sanayi ülkelerindeki oran da aşağı yukarı bu kadardır. Ancak Kolombiyada serbest üretim bölgelerinde ortalama gündeliğin 0.24 - 0 40 ABD doları olduğunu dikkate alırsak yan ödentilerin hiç bir güvence getirmediği kendiliğinden meydana çıkar.

Pazar ve tatil günleri dahil haftanın her günü 24 saatlik işletmelerde çalışılan vardiya sistemi, serbest üretim bölgelerinin ve dünya pazarı fabrikalarının dikkate değer bir karakteristiğidir. Kadınların geceleri çalışmasının yasal olarak yasak olduğu ülkelerde bile kadınların gece vardiyasına sokulması olağandır. (48)

Öte yandan serbest üretim bölgelerine ve dünya pazarı fabrikalarına ilişkin bir sürü raporda işyeri salonlarında ve tesislerindeki eksikliklerden söz edilmektedir. Havalandırma yetersizliği, sağlığı tehlikeye sokan koşulların çeşitlisi, örneğin 35-38°C derecesinde kurşun imalâtı, cilt ve başkaca ağır hastalıklar, tıka basa dolu çalışma salonları, asbest imalatındaki yetersiz koruyucu önlemler v.b. Bunlar Güney Kore ihracat fabrikaları bölgelerinde sık sık raslanan koşullardır. Bu ve buna benzer koşullardan kısa zamanda olumsuz yönde etkilenen işgüçleri giderek işyerlerinden oluyorlar ve yerlerini yıpranmamiş yeni işgüçlerine bırakmak zorunda kalıyorlar.

Yukarda özetlediğimiz çalışma koşulları, yani ücretlerin

(48) Moloysiyo «İstihdam Korornomesi». 1973, S. 7.

düşüklüğü, iş saatlerinin çokluğu, emeğin aşırı yoğunluğu, sosyal güvencesizlik ve üstelik gece vardiyacılığı, iş kazalarından koruyucu önlemlerin noksanlığı v.b. nedenler dikkate alındığında, özetle diyebiliriz ki, geri kalmış ülkelerdeki işgücünün serbest üretim bölgelerinde ve dünya pazarı fabrikalarındaki sanayide kullanılış biçimi *aşırı bir sömürüden başka bir şey değildir*.

İşgücünün kendini yeniden üretmesi, yani çalışma süreçi sırasında harcanan işgücünün fiziksel ve ruhsal olarak harcadıklarını yerine koyma olayı, ücretlerin düşüklüğü, iş saatlerinin çokluğu, emeğin böylesine yoğunluğu açısından gerçekleşmesi olanaksız bir olaydır. Çoğu durumlarda ücretler asgarî geçimi bile sağlayamıyor, geçim düzeyinin tabanına bile erişemiyor. Ama çalışma süresinin uzunluğu ve harcanan emeğin korkunç yoğunluğu ve yoruculuğu, sağlığı bozan yan koşullar bir yana, işgücünün vaktinden önce yıpranmasına yol açıyor.

İşçilere dinlenmek için hemen hemen hiç bir süre (paydos, tatil, izin, v.b.) tanınmamaktadır. Üstelik vaktinden önce yıpratılıp işinden çıkarılan işgücünün kendini yeniden üretmesi için ne ücretlerde ne de yan ödemelerde bir eklenti yapılmıyor.

İşgücünün serbest üretim bölgelerinde ve dünya pazarı fabrikalarında kullanılış biçiminin aşırı bir sömürü olduğu, geri kalmış ülkelerde şu yeni üretim merkezlerindeki iş ve iş koşullarını geleneksel sanayi merkezlerindeki iş ve iş koşullarıyla karşılaştırıldığında açıkça sırıtıyor.

Geleneksel sanayi merkezlerinde üretilen ürünler veya kısmî ürünlerle dünya pazarında rekabet edebilecek ürün veya kısmî ürünleri yaratan, üstelik geleneksel merkezlerdeki imalat sanayiindeki işçilikten farksız, ama daha zor daha pis daha monoton ve tehlikeli işler için ve de yine geleneksel merkezlerdeki üretkenliği ve verimliliği çoğu kez geride bırakan bir üretkenlik, verimlilik için bu bölgelerin ve dünya pazarı fabrikalarının işçileri öyle bir ücret alıyorlar ki bu ücret, geleneksel sanayi merkezlerinde ödenen ücretlerin ortalama olarak beşte biri, hatta onda biri bile değil.

Yirminci yüzyılın son otuz yılında Manchester kapitalizminin ve kapitalist örgütlenme biçimin, bir sentezini temsil eden çalışma koşulları yüzündendir ki geri kalmış ülkelerin serbest bölgelerinde ve dünya pazarı fabrikalarındaki işgüç-

leri bir yandan, dünya çapında ileri bir üretkenlik ve emek yoğunluğu göstermeye zorlanıyor, bir yandan da tıpkı Manchester kapitalizmi döneminde olduğundan daha düşük ücretlere razı olmaya itiliyor.

3.4. SERBEST ÜRETİM BÖLGELERİNDE VE DÜNYA PAZARI FABRİKALARINDA ÖZEL ÇALIŞMA KOŞULLARININ ZORLA UYGULANMASI

Serbest üretim bölgelerinde ve dünya pazarı fabrikalarındaki işgüçlerini yukarda belirtildiği biçimde, bir yandan olağanüstü üretkenliğe zorlayan, öte yandan da onların kendilerini yeniden-üretmesine olanak vermeyen, çalışma koşullarının sürdürülmesi *genellikle* şöyle cereyan ediyor veya sağlanıyor:

1) *İşgüçleri arasındaki rekabet, yani kalabalık sanayi yedekleri ordusunun varlığı ile,*
2) *Sendikaları ve grevleri yasaklayan yasal düzenlemeler ve baskılarla,*
3) *Bu düzenleme ve mekanizmalar yetersiz kaldığı zaman askerî güçlerle.*

Geri kalmış ülkelerde büyük sanayi yedekleri ordusunun varlığı, kendini her koşulda her fiata satmaya hazır işgüçlerinin çok fazla olduğu anlamına geliyor.

Serbest üretim bölgelerinde ve bunun dışında kalan yerlerdeki dünya pazarı fabrikalarında istihdam sayısındaki dalgalanmalar, işgüçlerinin sürekli olarak değiştirilmesi veya durmadan taze işgüçlerinin işe alınmasını yansıtan tipik bir göstergedir. Ayda yüzde 5-10 düzeyinde bir dalgalanma, yani tüm işçilerin 1-2 yıllık bir zaman içinde yenilenmesi olayı sık sık rastlanan yaygın bir olaydır. (49)

Firmalar bulundukları yerlerde yeteri kadar taze işçiyi mevcut koşullarda işe koşamayacak, yenilerini almayacak olsalar oralarda işçi de bulamazlar, yedek sanyi ordusu diye bir şey kalmaz. (50)

---

(49) Singapurdaki tekstil-giyim sanayii ile elektratcknik sanayii dalından örnek vermek gerekirse, yedek sanayi ordusu fazla kalabalık olmayan bu bölgede bile işgüçlerinin sürekli olarak çıkarılıp tazeleriyle değiştirildiği açık bir olgudur.
Mr. John Lu, Singapur tekstil sanayileri genel müdürü olarak diyor ki: «Her zaman yeni işçilere ihtiyacımız var.»

(50) Far Eastern Economic Review, 23.8.974, Singapur Başarısının Kurbanları.

Yeni sanayi merkezlerinde fiilen sınırsız ölçüde mevcut sanayi yedekleri ordusunun varlığı, ücretlerin düşüklüğüne, çalışma sürelerinin uzunluğuna ve emeğin aşırı yoğunluğuna rağmen daima taze işgüçlerinin iş bekler durumda olmasına yol açıyor. O bakımdan bu durum, fabrikada işçilerin birleşerek örgütlenmelerini ve çalışma koşullarını birlikte değiştirtirmeyi amaçlayan çalışmalarını engelliyecek bir durum değildir. Sendikaların ve başka işçi örgütlerinin faaliyetlerinin engellenmesi, bastırılması, grevlerin yasaklanması, işçi çıkarlarını kısıtlayıcı bir yasa düzeni bu yeni sanayi merkezlerinde ortaya çıkabilecek sosyal değişmeleri engelleyici en önemli mekanizmalardır.

O bakımdan, serbest üretim bölgeleri ve dünya pazarı fabrikalarının çalıştığı veya kurulmakta olduğu ülkeler, bize sendikaların ya yasaklandığı ya da baskı altında tutulduğu ülkeleri göstermiş olmaktadır. Örgütlü işçi mücadelesinin engellendiği bu ülkelerde sendikal faaliyetler ya Bahreyn ve Tayland'da olduğu gibi yasaklanıyor, ya da Hongkong, Hindistan, Malaysiya, Filipinler ve Güney Kore'de olduğu gibi politik fraksiyonlara parçalatılıp engelleniyor ya da Endonezya, Singapur ve Mısır'da olduğu üzere *sarılaştırılıyor.*

Serbest üretim bölgeleri ve dünya pazarı fabrikalarının çalıştığı ülkelerin hemen hemen hepsinde grevler yasaktır ve bastırılır. Örnek : Hindistan, Endonezya, Malaysiya, Filipinler, Singapur, Güney Kore, Mısır, Tunus, Brezilya, Haiti...

Güney Kore'de, Malaysiya ve Tayland'da resmî makamların yayınladığı belgelerden, basındaki ekonomi yazılarından ve sendikaların açıklamalarından aşağıya aldığımız özet alıntılar, geri kalmış ülkelerin yeni üretim merkezlerinde sanayi işçilerinin çıkarlarını örgütlü biçimde koruma çabalarının nasıl engellendiğini açıkça kanıtlamaktadır.

Güney Kore'de işçi hareketinin tarihi kısadır, pek az grev olmuştur burada. Ama ekonomi gelişmeye ve yaşam düzeyi yükselmeye başlayınca daha yüksek ücretlere duyulan özlemlerin de güçlenmesi beklenebilir. Ama Kore'de grevler, sabotajlar, direniş ve engelleme gibi işçi mücadeleleri yine de seyrek raslanan olaylardır, çünkü iş anlaşmazlığı çıkar çıkmaz, taraflardan birinin veya her ikisinin isteği üzerine işbulma kurumu gibi veya merkezî ve yerel iş komiteleri gibi kuruluşlar aracı olarak araya giriyor ve anlaşmazlıkları, bu anlaşmazlıklara ilişkin yasaların öngördüğü biçim-

de yatıştırıyorlar. Bu yasalar anlaşmazlık çerçevesindeki zorlu ve yıkıcı eylemleri yasaklıyor.

Bu bağlamda şunu da belirtelim ki, hükümet, buna benzer anlaşmazlıkların yabancı firma tesislerinde çıkması durumunda hızlı ve dürüst bir çözüme ulaşmayı özel yöntemlerle sağlamaktadır. Örneğin, hükümet son zamanlarda özel bir yasa çıkardı. Bu yasa, sendika hareketlerini kurallar içinde tutmayı amaçlıyor. Yabancı firmalarda çıkan anlaşmazlıkları derhal çözümleyebiliyor. Yine bu yasaya göre, yabancı firmadaki bir sendika örgütlenmek için iş bulma kurumuna danışmak zorundadır. Anlaşmazlık durumunda kurum, anlaşmazlığı hızla ve uygun biçimde çözecek önlemleri almaktadır. Hükümet böylece sendikaların yabancı firmalardaki eylem ve mücadelelerini doğrudan doğruya denetleme işini üzerine almış oluyor, bu sorumluluğu yükleniyor. O bakımdan sendikalardan gelecek sorunların giderek azalacağı, hatta belki de hiç bir sorun kalmayacağı beklenebilir. (51)

«Güney Kore'nin 11 milyonluk işgücü, ülkenin kalkınmasında bir anahtar rolünü oynamakta ise de bir yandan da çeşitli huzursuzlukların kaynağı olmaktadır. Ücretler dünyadaki ücretlerin en düşüğü, grevlere gelince yasak, sendikalar batıdakilerin silik bir gölgesi gibi... Bugün ülkede onyedi sanayi sendikası var, ama üye sayısı sadece 550.000 kişi. Baskı yasaları hükümete sendikaların faaliyetlerine her an son verme yetkisini tanıyor. Hükümet kamu düzenine aykırı düştüğü gerekçesiyle sendikaları rahatça kapatabiliyor...

27. Aralık 1971'de hükümet bir dizi olağanüstü durum yasası çıkarıp grevleri yasa dışı hareket olarak ilân etti, o zamandan beri grevin cezası en az yedi yıl hapis.» (52)

İşçilerin serbest üretim bölgelerinde ve dünya pazarı fabrikalarında hiç bir biçimde hak sahibi olamayışları Malaysiya yasalarından aldığımız şu kısa alıntılarla bir kez daha doğrulanmaktadır:

Hükumetin sanayiyle ilişkileri açısından politikası yatırımlar, sınaî kalkınma ve istihdam hacminin büyümesini sağlamak amacıyla ve bu büyüme için uygun bir iklim yaratmak üzere gereken sanayi barışı ve uyumunu gerçekleştirmektir.

(51) Guide to Electronics Industry Investment in Korea. S. 26-27.

(52) The Times, 26.9.1975

Bu amaca yönelik olan 1967 Sanayi İlişkileri yasasının başlıca karakteristikleri şunlardır:

a) İşçi ve işverenlerin yasal haklarını korumak.

b) Ücret arttırma talepleri ve sözleşmeler için belirli bildirme kuralları vardır.

c) Anlaşmazlıkların görüşmelerle çözümlenememesi durumunda hakemlik kurumuyla hızlı ve adîl bir çözüm getirmeye yönelik önlemler alınır.

d) Çalışma Bakanlığının anlaşmazlıklara müdahale yetkisi vardır ve yasa gereğince bu anlaşmazlıklar ilgili mahkemelere aktarılır. Bu mahkemenin kararları yasal olarak bağlayıcıdır.

e) Sendiknın görüşme konusu yaptığı durumlara ilişkin grev ve engellemeler ya da işletme yönetimiyle ilgili işçi hareketleri yasaktır.

f) İşçilerin terfii, yerlerinin değiştirilmesi, işten çıkarılmalarına ilişkin olarak işyeri yönetiminin aldığı önlemler hiç bir zaman görüşme konusu yapılamaz.

g) Öncü endüstri kuruluşlarının ilk beş yıl içinde sendikaların gerekçesiz ve haksız istemlerine karşı korunma hakları vardır. (53)

Gerçi Malaysiya'da sendikalara yasal olarak izin verilmiş bulunuyor, ama işçilerin çıkarlarını koruma yolundaki tam çabaları, serbest üretim bölgelerinde her türlü sendikal çalışmanın yasaklanması nedeniyle hiç bir sonuç vermiyor.

Sungei serbest üretim bölgesinde çalışırken işçileri örgütlemeye başladığımızda hükümetin sendikalar dairesi başkanı karşımıza çıkıp içeri girerken her zaman kendisinden izin almamızı istedi. Biz bunu yapmadık, bunun gereksiz bir müdahale olduğunu söyledik. İşverenin bizim düşüncelerimizi önceden öğrendiği zaman bize güçlük çıkarmak için böyle yaptığını bildirdik.

Bir süre sonra Penang'daki işçileri toplantıya çağırdığımızda aynı yetkili bizim toplantı yapmaya hakkımız olmadığını bildirdi, ama biz aldırmadık. 1500 işçi katıldı toplantıya. Hükümetin resmî kararından korkmadığımız gibi işçilerin coşkusu sindirilecek gibi değildi, ama sonunda hükümet bir kararname yayınlayarak sendikamızın bizim işkolundaki işçileri temsil hakkı olmadığını ilân ediverdi.

(53) Federal Industrial Development Autaritiy (Malaysia). Ücretler. S 13-14.

Bizim ülkede hükümet sendikalar aleyhine bir efsane yayıp duruyor, dışardaki yabancılar için bu çok çekici bir yöntem elbette. Burada sendikaların örgütlenme hakkı yoktur diye ilân ediyorlar çünkü, hatta olsa olsa her işkolunda sadece bir tek sendikanın yetkili olduğunu söylüyorlar, ama bizim bunlara aldırdığımız yok. (54).

Business International Corporation 23.7.1976 tarihli bir raporuna şu başlığı atmış *Tayland'daki sürekli iş huzursuzlukları yatırım havasını zehirliyor*

Tayland'da enflasyon oranı yılda yüzde beşe düştü ve işçilerin başlıca huzursuzluk kaynaklarından biri böyle ortadan kalktı, ama Bangkok ve çevresindeki işyerlerinde grevler bir türlü bitmek bilmiyor. Bu böyle giderse zaten azalmakta olan yatırım iyimserliği iyice ortadan kalkacak. Üstelik işçilerin sürekli zam istemleri eski maliyet avantajlarını silip süpürüyor, Tayland'daki ihracata yönelik üretim giderek çekiciliğini yitiriyor bu gidişle.

Son yılların en trajik ve en zararlı grevi NS Electronic fabrikalarında oldu, yüzde yüz ABD mülkiyetinde olan bu işletmeler yalnız ihraç edilmekte olan elektrik yapı elemanları imal etmektedir. 1973 yılında kurulmuş olup 3700 işçi çalıştırıyor ki 1976 sonunda genişletildi ve yeniden 2000 işçi çalıştırılmaya başlanmıştı.

NSE fabrikaları aslında Tayland'daki öbür yabancı fabrikalardan çok farklı, çünkü işçilerine bir takım avantajlar sağlıyor. Çoğu fabrikalarda işçiler sağlıksız koşullarda günde 25 Bahti'den daha düşük asgarî ücretlerle çalışırken NSE işçilerini temiz, sağlıklı binalarda çalıştırıyor ve kadın işçilerinin çoğuna 28-30 Bahti gündelik ödüyor. Buna rağmen NSE'de greve gidildi. Ayda 500 Bahti geçim zammı isteniyor, ayrıca iki aylık ücret tutarında prim ve yüzde beş yaşlılık primi... Görüşmeler sonunda çıkmaza girince fabrika da kapılarını kapamak zorunda kaldı. Durum hakem kuruluna yansıtıldı. Kurul ayda 120 Bahti kadar bir geçim zammına ve bir aylık bir prim ödenmesine karar verdi, ama NSE yönetiminin hevesi kırıldı, fabrikaları genişletme planından vazgeçti.

Grev hedeflerinden birisi de Lucky Tekstil şirketi. Bura-

(54) Malaysiya, Elektrik Sanayi İşçileri Sendikasının 1 ncl Asya Seminerine sunulan rapor. 1974 mayıs, S. 7-9.

da yaklaşık 5000 kişi çalışmakta. Bu yıl şubat ayındaki grev daha yeni bitmişti ki yöneticiler yeni işçi istemleriyle yüz yüze geldiler. Şimdi işçiler 28 Bahtilik ücretlerine 10 Bahti zam istiyorlar. Aslında yasalar bir ücret sözleşmesinden sonra bir yıl içinde ikinci bir grevi yasaklıyor, yöneticiler de bu yüzden direniyorlardı. Ama işçiler firmanın bu sert tutumu karşısında grevlerini sürdürdüler, çok gergin bir hava oluşmuştu, hükümet 500 işçiyi polise teslim etmekte gecikmedi. Durumun yatışması bir ay kadar sürdü, fabrika polis ve asker kontrolu altında yeniden açıldı. Grevciler 1000 kadar işçinin işbaşı yapmasını engellediler. Sonunda fabrika yöneticileri günde 3 Bahtilik bir zammı kabul etmeye yanaştılar. (55)

Tayland'da saptanan duruma göre, gündelik 1, 37-1,47 US dolarlık asgarî ücretlerde, grevler yoluyla ayda 40 ile 49 dolar arası bir artışın sağlanabildiği durumlar olmuştur. Günde 15 US Sentlik artışların sağlanabildiğine de tanık olunmaktadır. Business International Corporation ihracata dönük üretimin böylece Tayland'da artık eskisi kadar çekici olmaktan çıktığını vurgulamaktadır.

Alman Ticaret Gazetesi 7. aralık. 1975 tarihli nüshasında şunları yazmaktadır :

Tanan başkanlığındaki yeni Tayland hükümetinin bir dizi reformları şimdiden, bu reformların ülkenin ekonomik istikrarını güçlendirmeyi amaçladığını gösterdi. Yatırım iklimini düzeltmek için hükümet askerî darbeden hemen sonra grevleri yasak etti ki bu grevler yüzünden tüm tekstil ve elektronik endüstrisi son yıllarda dumura uğramış bulunuyordu.

Askerî darbeden sonra alınan ilk sonuçlar üstüne *Far Eastern Economic Review* dergisi şu haberi veriyor (4. şubat. 1977) :

Darbeden sonra ilkin ücret sözleşmelerine ilişkin görüşmelerin gerek özel gerekse kamu sektöründe kesildiğine ilişkin haberler geliyor. Firmaların yöneticileri böylece ilk ağızda; fazla mesaî, ücretli izin, hastalık parası, analık ödentisi v.b. gibi istemlerden kurtulmuş bulunuyorlar. Fabrikalarda bir yandan işçiler çıkarılırken geri kalanları da ücretsiz fazla mesaî yapmaya zorlanıyorlar bir yandan. Pek çoğu işyerlerinde ise işçiler hiç bir gerekçe belirtilmeden çıkarılıyor iş-

(55) Business Asia dergisi, 23.7.1976. S. 233.

lerinden. Darbeden sonra işverenlerin tutumlarına örnek olarak Tayland Ticaret odası başkanının yaptığı bir açıklamayı belirtmekte yarar var. Şöyle diyor başkan: Çalışanların asgarî yaşı için konan yasal onbeş yaş sınırı çok yüksek... Bu beyanlara rağmen sendikalar hiç bir tepki gösteremiyecek kadar zayıf. Yıl başından bu yana yapılan iş sözleşmelerinde sendikaların hiç bir rolü yok, zamanla onların varlığından da kuşku duymak gerekecek. Grevler yasaklanmış, sendikalar konfederasyonu dağıtılmış durumda. Onsekiz sendika sekreteri ekim darbesinden beri kamu düzenini bozucu davranışlarından ötürü tutuklanmışlardır. *Aralarında sendika genel başkanları bulunan bu kişilerin akıbetleri hala bilinmemektedir.*

Mevcut çalışma koşullarını sürdürmek amacıyla askerî gücün uygulanması — başvurulan son çare olmakla birlikte — gerek işçi sınıfının mücadelelerinde gerekse köklü sosyal değişmelerin engellenmesinde ve arifesinde sık sık gündeme gelen bir olaydır. Kârlı yatırım koşullarını yeni oluşturmak üzere Ekim 1976'da Tayland'da yönetime el koyan askeri güçlerin bu iktidarı yoldaki tarihsel gelişmelerin uzun zinciri içinde sadece son ara halkalardan biridir.

DÜNYA PAZARINA YÖNELİK SANAYİLEŞMENİN GERİ KALMIŞ ÜLKELERİN SOSYO-EKONOMİK GELİŞMESİNDEKİ ETKİLERİ

4.1. DÜNYA PAZARINA YÖNELİK SANAYİLEŞMENİN AÇIKLANAN HEDEFLERİ VE GERÇEK SONUÇLARI

Bölüm 1'de belirtmeye çalıştığımız gibi, serbest üretim bölgelerinin fonksiyonu şudur: Geri kalmış ülkeler işgücünün sanayide dünya pazarına yönelik üretim için kullanılması amacıyla, *teknik, örgütsel ve yasal koşulları yerine getirmek*..

Geri kalmış ülkelerde ucuz işgücünün sanayi merkezlerinde sunduğu hizmet, sanayi altyapıları, ayrıca mal ve sermayenin hiç bir engellemeye uğramadan dolaşımına ilişkin ticaret, döviz ve vergi politikası koşullarının sağlanması; ucuz işgüçlerinin dünya pazarına yönelik imalat sanayiini geri kalmış ülkelerde kârlı kılacak biçimde sömürülüşüne yol açan özgül koşullardır diyebiliriz.

Serbest üretim bölgelerinin kurulması ve işletilmesi, o bakımdan sermayenin değerlenmesi amacına yönelik ekonomik fonksiyonların gerek ulusal devlet kuruluşları gerekse uluslararası kuruluşlar tarafından gerçekleştirilmekte oluşundan başka bir anlama gelmez.

Özgün metinlerden yaptığımız çok sayıda alıntılarda da kanıtlandığı üzere, söz konusu fonksiyonlar hep ilgili ulusal ve uluslararası kuruluşlar tarafından en başta sermayenin değerlendirilmesi amacıyla yürütülmektedir. Öte yanda bu fonksiyonların geri-kalmışlığın aşılmasını amaçlıyan bir rol yüklendikleri de ileri sürülmektedir. Bu açıdan bakarsak, serbest üretim bölgeleriyle dünya pazarı fabrikalarının aracı bir fonksiyon yüklendikleri, yani kalkınma politikasının üst düzeydeki hedeflerine ulaşma görevini yerine getirdikleri söylenmektedir. Serbest üretim bölgelerinin ya da dünya pazarı fabrikalarının kurulmuş veya kurulmakta olduğu geri

kalmış tüm ülkelerin resmî yetkililerinin açıklamalarında ve de bu alanlarda faaliyet gösteren en önemli uluslararası kuruluşların, bu arada özellikle UNİDO'nun ilgili açıklamalarında genelde kalkınma politikasına ilişkin üç temel hedeften söz edilmektedir. Bunlar aracı fonksiyonların yerine getirilmesiyle ulaşılması beklenen hedeflerdir:

Evet, serbest üretim bölgelerinde ve bunun dışındaki yerlerde bulunan dünya pazarı fabrikalarında dünya pazarına yönelik imalat sanayii kuruluşları şu amaçlara yönelik fonksiyonları yerine getirmektedir:

a) İşyeri açmak, böylece işsizliği önlemek

b) Sanayide usta işçiliğin yaratılması ve modern teknolojiye alıştırma,

c) Ülkeye ek döviz kazandırmak ve dış ticaret politikası alanında güçlenmesini sağlamak.

Serbest üretim bölgelerinden ulaşması istenen kalkınma hedefleri UNİDO tarafından şu biçimlerde belirtiliyor:

Serbest üretim bölgelerinin kuruluşu nedeni bir takım temel nedenlerin kombinasyonu olarak düşünülmelidir, şöyle ki:

a) Ülkenin veya onun bir bölgesinin sınaî kalkınma proggramının bir bölümünü gerçekleştirmek,

b) İstihdam sorununu yeni işyerleri açarak çözümleyici bir önlem,

c) İhracat hacmini ve döviz girdilerini artırmak için ihracata yönelik sanayilerin doğmasını sağlamak,

d) Yurtiçi sanayiin düzeyini yükseltmek için modern sanayi tekniklerine alıştırmak,

e) Gerek yurtiçi gerekse yurtdışı yeni sanayi yatırımlarına önayak olmak,

f) Serbest bölgenin bir sanayi kutbu rolünü oynayabileceği biçimde altyapının yoğun ve rasyonel gelişmesine aracılık etmek. (56)

İhracatın sanayileştirilmesine yönelik kalkınma politikası hedeflerinde, serbest üretim bölgeleri ve dünya pazarı fabrikalarının kurulmuş veya kurulmakta olduğu ülkelerin hükümetlerince beyan edildiği kadarıyla, genelde karakteristik bir özdeşlik söz konusudur. Filipinler Yatırım Dairesi Başka-

(56) UNIDO, **Industrial Free Zones as Incentives to Promote Export Oriented Industries**, S. 7.

nının ve Güney Kore Sınaî Mülkiyet Dairesinin yaptığı açıklamalardan aldığımız özetler bu özdeşliği açıkça kanıtlıyor:

İhracat sektörünün teşviki ve geliştirilmesine yönelik hedefler hemen hemen her yerde aynıdır:

1) İşyerleri açmak ve ülkedeki açık ve gizli işsizliği azaltmak,

2) Ödemeler dengesini düzeltmek, özellikle kalkınma planının gereklerini yerine getirmek amacıyla döviz girdilerini arttırmak,

3) Filipinlerin ihracatında yurtiçi üretim katkısını, şimdiye kadar hep ihraç edilegelen ham maddeleri yurtiçinde işleyerek geliştirme yoluyla yükseltmek,

4) Filipinlerin ihracat pazarlarını genişletmek. (57)

UNİDO'nun bölge uzmanlarının 23. eylül. 1974 toplantısında Masan/Kore bölgesine ilişkin olarak sunulan bir inceleme raporunda şöyle deniliyor:

Serbest üretim bölgeleri kurmanın amacı, ihracatı artıracak, işyerleri açacak, teknolojimizi geliştirecek yabancı yatırımları teşvik etmektir. Bütün bu teşvikler ulusal ekonomimizi kalkındırmaya yöneliktir.

Serbest üretim bölgelerinde ve dünya pazarı fabrikalarında görüldüğü biçim ve özüyle ihracata yönelik sanayileşme yoluyla acaba yukarki hedeflere ulaşılıyor mu, yani işsizlik gideriliyor, usta işçilik yaratılıyor, modern teknolojiye alışkanlık sağlanıyor, döviz girdileri artıyor mu? Aşağıda işte bu soruları yanıtlamaya çalışacağız. Bugünlere kadar saptanan gelişmeler ve edinilen deneyimler bütün bu üç hedefin karşısına koskoca bir «Hayır» yanıtı getirmektedir.

Yanıt, işsizliğin giderilmesi açısından kesinlikle olumsuzdur. Bu sorunun çözüldüğüne ilişkin nedenler sayıp dökülüyorsa da gerçek hiç de öyle değildir. Dünya pazarına yönelik sanayilerde işyeri açılması ve bu işyerlerinin doldurulması bir kaç istisna dışında işsizliğin giderildiği görünümünü vermemektedir. Yukarlarda gösterdiğimiz üzere, serbest üretim bölgelerinde ve dünya pazarı fabrikalarında istihdam yapısı olağanüstü düzeyde tek yanlıdır, yani genellikle 16-30 yaş arası kadınlar çalıştırılmaktadır, o bakımdan erkeklerin ve daha yaşlıca erkek ve kadınların kesinlikle işbulamama

(57) OECD Kalkınma Merkezine (Paris), Filipinler Yatırım Dairesi Başkanı tarafından sunulan rapor, 25. mart. 1974.

durumu vardır.

Aranan ve iş bulan özgül işgüçleri ordusu tükenmeye başlayınca üretim hemen başka yerlere kaydırılmaktadır, yani aranılan özgül işgücünün hâlâ taptaze bulunduğu bölgelere.. Ancak, üretim oralarda da istihdam yapısında hiç bir değişiklik yapılmadan sürdürülmektedir.

Ama istihdam yapısının olumsuz etkileri açısından bu dünya pazarına yönelik üretim biçimi içinde daha önemli olan konu *üretimin imâlât adaları* içinde yapılmasıdır. Bu üretim biçimi dünya pazarı içine doğru düşey olarak bütünleşirken ülkenin ulusal ekonomisinden yatay olarak çözülmekte, kopmaktadır ki bu durum kalkınmayı önleyen başlıca kusurlardan biridir.

Ülkenin göbeğindeki *imalât adaları* denen bu dünya pazarı fabrikaları yurtiçinde işgüçlerinin bir yerden bir yere göç etmesine yol açmaktadır, genç işçi kitleleri dünya pazarına yönelik üretim merkezlerine doğru göç ettikçe bu yeni merkezlerdeki işsizlik azalmadığı gibi, terk edilen veya işgüçleri boşalmış kırsal kesimlerde yoksullaşma hızı artmaktadır. Dünya pazarına yönelik üretimin ulusal ekonominin başkaca alanlarında yeni işyerleri açmasını sağlıyacak *multiplikatör etkisi çok zayıf kalıyor*. Dünya pazarına yönelik üretimin yatay düzlemde çözülmesi veya bütünleşememesi yüzünden ulusal ekonomi içinde başkaca üretim alanları doğuracak birikimler olamamaktadır. Altyapı ve benzeri önyatırımı ve hizmetler ancak istisnaî durumlarda söz konusudur. Dünya pazarına yönelik üretimin yarattığı istihdamın etkileri o bakımdan ulusal ekonomi çerçevesinde oldukça olumsuzdur. Hele ekonominin başka sektörlerindeki teknik uzman işgüçlerinin bu yerleri bırakıp serbest üretim bölgelerinin güncel ihtiyaç alanlarına yönelmeleri bir yandan da yabancı uzmanların istihdamı söz konusu istihdam çelişkisinin en belirgin örneklerinden biridir.

Ayrıca özgül işgüçlerini istihdam ederek işsizliğin kısmen giderilmesi hiç de kısa vadeli bir iş değildir, bu istihdam biçimi sürekli olarak uygulansa bile değildir.

Dünya pazarına yönelik üretim bütünleşmesi, ulusal ekonomi açısından düşünülürse, yabancı yatırımcıların yine dünya pazarındaki çevre koşulları değişikliğine bağlı olan stratejilerine bağımlılık, söz konusu üretim biçimiyle çalışan sanayi merkezlerinde istihdamın büyük ölçüde sallantılar için-

de yüzmesine yol açmaktadır. (58)

Özetle şunu diyebiliriz: Serbest üretim bölgelerinde ve dünya pazarı fabrikalarında işbulan insanların sayısı yüksek bir düzeye ulaşmış olsa bile, bunların sayısı ilerde artsa da, yeni açılan yerlerde yeni çalışma olanakları yaratılsa da dünya pazarına yönelik sanayileşme yarattığı istihdam biçimi açısından istihdam sorununa hiç bir çözüm getirmemektedir ya da başka bir deyişle, geri kalmış ülkelerin işsizlik sorununu çözememektedir. Dünya pazarına yönelik sanayileşme fenomeninde — bu fenomenin yarattığı yapısal farklılaşmalar yüzünden — geri kalmış ülkelerin açık işsizlik ve gizlilik işsizlik sorunlarına getirilecek bir çözüm için gerekli hiç bir ***ulusal ekonomik gelişmeden söz etme olanağı yoktur.*** Evet, bu sorunun boyutlarını göz önüne alacak olursak hiç yoktur. Serbest üretim bölgelerinin ve dünya pazarı fabrikalarının istihdam biçiminden doğan etkiler tek yönlüdür, çünkü yurtiçinde göçlere yol açıyor ve böylece gelişmeyi önlüyor ve olay ulusal ekonomiyi altüst eden mültiplikatör etkisi yaratıyor, tek tek üretim merkezlerinde kısa vadede bile istikrarlı olmuyor, tam tersine dünya pazarının kenar koşullarına büyük ölçüde bağımlı kalıyor.

Serbest üretim bölgelerinde ve dünya pazarı fabrikalarında yapılan dünya pazarına yönelik üretim yoluyla ne modern teknoloji transferi ne de uzman sanayi işçilerinin yetiştirilmesi doğru dürüst gerçekleşiyor.

Çok karmaşık üretim biçimlerini elemanter parçalarına kadar parçalamaya olanak veren modern imalât teknolojisi uygulaması ve bu uygulamayı düz işçilerle gerçekleştirmek, söz konusu bölgelerde ve dünya pazarı fabrikalarında düz işçilerin çoğu kez ya da tamamıyle elemanter işlerle uğraşması sonucuna varıyor; işçilik kalitesinde hiç bir gelişme doğmuyor.

---

(58) Hongkong'daki yabancı firmalarca kontrol edilen dünya pazarı fabrikalarında 1975 şubat ve aralık ayları arasında toplam istihdam sayısı yüzde 15 azaltılmıştır. Yine Meksika'daki dünya pazarı fabrikalarında **Business Week** dergisine göre, 1974 ile 75 yılları arasında 17.000 işçi işten çıkarıldı. 1976 yılı başlarında da büyük çapta işten çıkarmalar oldu. Büyüdüğü söylenen sanayi dallarında istihdam saltantılarına ilişkin Singapur kökenli bir raporda sadece 1975 yılı sonlarında elektronik sanayiinde çalışan toplam 20.000 işçiden üçte ikisinin çıkarıldığı bildirilmektedir. Genelde 1974 yılında 50.000 olan istihdam sayısı, 1976'da 32.000'e düşmüştür. Bak **Financial Times**, 8. ekim, 1976.

Kalite yapısına ilişkin sayıların gösterdiği gibi, üretimin yıllardır sürdürüldüğü bölgelerde bile işgüçlerinin büyük çoğunluğu hala düz işçi olarak kalmış veya sadece çok kısıtlı çalışma eylemlerini öğrenebilmişlerdir. Öğrendikleri çalışma eylemleri sadece belirli bir kaç çalışma fonksiyonuna ilişkin şeylerdir.

İşgüçlerinin niteliklerine ve nitelikleştirilmesine ve tek tek fabrikalardaki öğrenim yöntemleri ve edindikleri bilgilere ilişkin olarak aşağıda vermekte olduğumuz bilgilerden, geri kalmış ülkelerin serbest üretim bölgelerinde ve dünya pazarı fabrikalarındaki eğitilme sonuçlarının neler olduğu anlaşılmaktadır.

Business International Corporation tarafından yapılan bir araştırmadan bir takım örnekler aldık ki bunlar hep gerçeklere uygun raporlardır. Business International tarafından istenen gizliliğe uyularak firma ve yer isimleriyle başka bir takım ayrıntılar yansıtılmamıştır. Araştırılan sanayi dalları tekstil, giyim, elektroteknik. metal işleme sanayi ve gemi yapım sanayiidir. Bunlar Güney Doğu Asyanın serbest üretim bölgelerinde yer almaktadır. Verilen bilgiler 1975 yılına ilişkindir:

A fabrikası tekstil iplikleri, trikotaj, giyim eşyaları, özellikle bluz ve gömlek üretmektedir. Bunlar poliester ve naylon gibi sentetik elyaftan imâl edilmektedir. Üretilen ipliklerin yüzde ellisi Ortadoğu'ya, Afrika ile Orta ve Güney Amerika'ya ihraç ediliyor. Ama bluz ve gömleklerin hepsi Avustralya, Kanada, Avrupa, Japonya ve ABD'ye ihraç edilmektedir.

Fabrikada toplam 761 kişi çalışmaktadır, bunlardan dördü yönetici, 26 tanesi büro elemanı, dokuzu teknisyen, 671 tanesi üretim işçisi olup 51 kişi de ulaştırma ve onarım işlerinde çalışmaktadır. İşe alınan yeni bir işçi iş yerinde normal olarak bir iki haftalık bir eğitim veya alıştırma görmektedir ki bu da yeterli sayılmaktadır. Firma son zamanlarda 6-7 ustabaşı yetiştirmek için 3 ile 6 aylık kurslar açmıştır ki bunlar da yeni açılan basma bölümünde çalışacaklardır.

B fabrikası bir iplik büküm fabrikası olup toplam 1200 kişi çalıştırmaktadır. Haftanın yedi günü her biri sekiz saatlik üç vardiya halinde çalışılmaktadır. Oysa işçiler iş yasasına göre haftada 48 saat çalışacaklar diye tutulmuşlardır. Çalışanların yüzde sekseni kadındır. Firma ustabaşıların ve mü-

hendislerin çoğunu yabancı bir ülkeye eğitilmek üzere göndermiştir, hatta muhasebe elemanları bile dışarda eğitilmiştir, ama düz işçiler doğrudan doğruya işlerinde öğrenmektedirler. En başta onsekiz kişilik bir grup fabrikayı çalıştırmaya başlamak için getirilmiştir ve bu işler dört ay sürmüştür. Şimdilerde eğitimi tamamıyla yerli personel yapmaktadır. İşletme işçilerinin hizmetinden memnundur. Her biri önce beceri testine tabi tutulmuşlardır. En düşük düzeydeki testlerde başvuranların yüzde doksanı elenmiştir. İşe alınanlar işin gereğine göre okuma yazma bilenlerdir. İşi öğrenmiş çırak işçilerin üretkenliği ise çok yüksektir, hatta Hongkong ve Singapur'dakilerin üretkenliğini aşmaktadır. İşlerini iki hafta içinde öğrendikten sonra hemen üretime alınmaktadırlar, tam kapasiteyle çalışıncaya kadar ancak altı ay geçmektedir.

C Fabrikası transistörler ve bütünleşik devreler üretmektedir. Çalışanların sayısı 5000'i aşmaktadır. Fabrikada sadece üç yabancı yönetici var: Genel müdür, kalite kontrol müdürü ve işletme müdürü. Yeni bir imalât süreçine geçildiği zaman yönetici personel yabancı bir ülkeye eğitime gönderiliyor. Ama firmanın bu yeni üretim teknolojisini uygulamaya yönelik seminerleri yapmak için mühendisler dışardan getiriliyor. İşe yeni alınacak personel 8 hafta eğitiliyor ve bu sürenin sonunda resmî yasalara uygun olarak çırak işçi niteliğini kazanıyor.

D fabrikasında elektronik yapı elemanları üretilmektedir. Firma çok sayıda çırak yanında imalât bandı işçileri de çalıştırmaktadır. Bu bantta çalışanlar genellikle 17-18 yaşlarındaki kadın işçiler olup sık sık işyeri değiştirmekte, bir yerde uzun süre çalışma niyetleri yok. İşgüçleri çok genç yaşlarda olup emeklilik konusuyla hiç ilgilenmiyorlar. Firma kaliteli sekreter, muhasebeci, yerli şef veya ustabaşılar bulmakta güçlük çekmektedir. Fabrika 1970 yılında açıldığında yalnız bir yabancı uzman vardı. Bugün altı yabancı çalıştırmakta ve bunların hepsi de yönetici durumundadır: İşletme müdürü, finansman müdürü gibi... Yabancı personelin giderlerinden kurtulmak için firma yerli eleman çalıştırmayı tercih ediyor. Ancak şimdiye kadar bu mümkün olmadı. Makineciler ve usta işçiler hep fabrikada eğitilmektedir ve firma bu yüzden devlet yardımı almaktadır.

E fabrikası elektronik yapı elemanları imâl etmektedir.

İçerde 5 yabancı çalışıyor: Genel müdür, işletme müdürü, imalât tekniği müdürü, ve kalite kontrol müdürleri.

Fabrikanın politikası, giderleri düşürmek için en kısa zamanda yerli elemanlardan yararlanmaktır. 1250 işçinin çalıştığı fabrikada sekiz saatlik üç vardiya yapılmaktadır.

Fabrikanın ilk işçileri önce başka sanayi merkezlerinde eğitildi. Sonra bu öğrenmiş işçiler fabrikanın kendi yapısına alındı. Yerli personel çabuk öğrendiği için eğitim sorunu diye bir şey yok.

İşçilerin bir bölümü Güney Doğu Asya'daki başka firmaların işçilerinden daha yüksek bir üretkenlik göstermektedir. Düz işçilerin okur-yazarlığı olup bir uygunluk testine tabi tutulmaktadırlar. İngilizce olarak verilen talimatları ve basit aritmetik işlemlerini yerine getirmekte hiç bir güçlük çekmiyorlar. Firma mühendis ve teknisyenlerin seçiminde şimdi daha titiz davranıyor ve kendi çalışanlarından çok memnundur. Kendilerine verilen özgül işleri çok çabuk öğrenmekteler.

F fabrikası elektronik minyatürler ve duyarlı elemanlar üretiyor, bunlar uçak endüstrisinde, bilgisayar üretiminde ve tıp cihazlarında kullanılıyorlar. Tüm çalışanlar 300 kişi ki bunlardan ellisi idarî işlerde, geri kalanı üretim işçisi, kalite denetçisi, onarım personeli olarak çalışıyor. Şimdilerde 180 üretim işçisi var ki bunların çoğu imalat bandında ya da makinelerde çalışan işçiler.

Yabancı uzmanların sayısı 14, bunlar arasında genel müdür, finansman ve planlama müdürleri, pazarlama müdürü ve 11 teknisyen var.

Meslek okullarından veya orta öğretim okullarından gelen yerli işgüçleri işyerinde altı aylık bir eğitim görüyorlar. Firma hükümetten eğitim için ne bir yardım istedi ne de fiilen almış bulunmaktadır. Uzmanlık bilgisi gerektiren çalışma eylemleri için sürekli eğitim veya geliştirici eğitim gerekiyor. İdarî personel altı aylık bir eğitim için firmanın ana merkezine gönderilmektedir. Pratik eğitim içinde makine onarımı da var.

G fabrikası metal eşyalar üretmektedir. Genel müdür, kalite denetçisi, işletme müdürü ve üç teknisyen olarak altı yabancı çalışıyor. Aslında üretime 30 yabancı uzmanla başlandı, ki bunlar genellikle teknik personeldi ve bir yıl sonra ayrıldılar. Toplam çalışan sayısı 800, bunun üçte biri erkek,

geri kalanı kadın. Makine ve parçalarını üreten büyük atelyede erkek işçiler çalıştırılıyor.

İşçiler işi fabrikada öğreniyorlar, bu eğitim 3 ay kadar sürüyor. İlk hafta genel bilgiler veriliyor, sonra işçiler doğrudan doğruya işin başında öğrenmeye başlıyorlar işlerini.

H fabrikası., teknik denizci donanımları imâl etmektedir, fabrikada 850 kişi çalışmakta olup yüzde yetmişbeşi doğrudan üretimde çalışıyor, geri kalanı ise idarî ve yardımcı işlerde. İşçilerin yüzde altmışı uzman ya da çırak işçidir.

1973 yılında başta 16 yabancı uzman varken bugün sadece 9 yabancı çalışıyor.

Fabrika kurulduğunda kaynakçılar için bir eğitim kursu açılmıştı, sonradan buna da gerek kalmadı, doğrudan işyerinde öğrenmek yeterli oluyor.

Serbest üretim bölgelerinde ve bunun dışında bulunan dünya pazarı fabrikalarının büyük çoğunluğundaki eğitim veya işçi yetiştirme faaliyetleri aşağıda belirttiğimiz alanlara sınırlı kalmaktadır:

1) İşgüçlerinin büyük bir bölümü yalnız ve yalnız çok sınırlı eylem alanlarında uygulanabilen özgül işleri öğrenmektedirler. Örneğin yapı elemanlarının montajı, dokuma otomatlarının kontrolu, delme makinelerinin kullanılması gibi. Buna benzer özgül işlerin yapıldığı yerlerdeki öğretim kaynakçılık öğretiminden ileri gitmiyor ki o da çok dar bir ölçüde uygulanıyor.

2) Üretim sektöründeki uzman işçiler çoğunlukla hep alet yapımı ve onarım atelyelerinde çalıştırılıyor. Yetişmiş yerel işgüçlerinin bulunmadığı veya sağlanamadığı yerlerde bazı çırak işçilere eğitim yapılmaktadır ki tüm eğitim çalışmaları da bundan öteye gitmemektedir. Üstelik bu tür bir eğitim yalnızca erkek işçilere özgüdür.

3) Teknik ve ticarî personelin eğitilmesi ancak çok kısıtlı ölçülerde yapılmaktadır. Teknik personel çoğunlukla üretim gözetimi, iş bölümlerinde görevlendirme, işletme-içi ulaştırma, bakım işlerinde çalıştırılırken, ticarî personel ise çoğu kez muhasebe, saat ücretleri hesabı ve benzeri işlerde çalışıyor, ama herhangi bir kısmî imalât süreçinde veya imalat süreçinin herhangi bir parçasında yaptırılan eğitim sadece orada kalıyor. Üretim tekniğine veya ticarî örgütlemeye ilişkin eylemlerde firma veya holding düzeyine ulaşabilecek eylemlerin bütününü içeren bir teknik veya ticarî eğitim

kesinlikle söz konusu olmuyor.

4) Dünya pazarı fabrikalarında araştırma ve geliştirme çalışmaları kesinlikle yapılmıyor. Buna paralel olarak modern üretim teknolojisi yaratma konusunda hiç bir öğretim çabası yok.

Bunun dışında bazı istisnalara raslanabiliyor ki onlar da makine ve gemi yapımı alanında görülmektedir. Aslında bu alanlarda daha çok sayıda uzman işçilere ihtiyaç duyulması nedeniyle böyle bir eğitim zorunlu oluyor. Bununla birlikte yine de diyebiliriz ki, dünya pazarı fabrikalarının çoğunda, süreçlere parçalıyarak yapılan tipik üretimin yapısından farklı bir üretim yapısı çok, ama çok zayıf eğitim çabaları paralelinde gerçekleştirilmektedir.

Serbest üretim bölgelerinde ve dünya pazarı fabrikalarında üretimde sağlanan eğitimin etki ve sonuçları ne ise teknoloji transferi düzeyinde de aynı etkilerle karşılaşıyoruz.

Geri kalmış ülkelerin modern teknolojiye alıştırılması diye beyan edilen hedef şu serbest üretim bölgelerinde ve dünya pazarı fabrikalarındaki dünya pazarına yönelik imalât sanayii kanalıyla hiç de amaçlanmışa benzemiyor. Amaçlanan alıştırma veya modern teknolojiye açma eylemi, tıpkı eğitim çalışmaları alanında olduğu gibi, dünya pazarı fabrikalarında sadece kısmî operasyonların imalât adı altında yapılması yüzünden daha baştan ölü doğmuşa benziyor. (59)

Dünya pazarı fabrikalarında karmaşık modern teknoloji kullanılsa bile bu hiç bir zaman ilgili ülkenin bu yeni teknolojiye alıştırılması veya açılması anlamına gelmiyor. Böyle bir teknolojinin yerinde geliştirilmediğini gösteren başlıca kanıtlardan biridir bu.

Böyle bir teknolojiyi kontrol edemedikten sonra ona alışmak elbette söz konusu olamaz. Karmaşık teknoloji uygulayan yerlerde yabancı personelin çokluğuna dikkat edersek

(59) **T. W. Allen'in Güneydoğu Asya'daki US yatırımlarının teknoloji transferi alanındaki etkileri konusunda yaptığı bir araştırmada özetle şöyle deniliyor İmalât süreçi teknolojisine baktığımızda gördüğümüz şey sadece montaj ya da genel mekanik işlemleri gerektiren çalışmalar. Karmaşık veya gelişmiş teknikler gerektiren imalat süreçlerine 100 fabrikadan sadece 32 tanesinde rasladık. Özellikle elektronik sanayiinde o duyarlı elektronik parçalar bile aslında birer montaj olarak üretiliyor... İmalat süreçlerinin çoğuyla ilgili makine ve teknikleri herhangi bir başka kaynaktan elde etmek pek âlâ mümkün, firmanın kendine özgü hiç bir teknolojik üstünlüğü yok.**

geri kalmış ülkenin yeni teknolojiyi nasıl benimseyebileceği sorunu apaçık ortada kalıyor.

Aşağıdaki rapordan Güney-Kore sanayiinin Japonya'ya teknik bağımlılığını kolayca görebileceğimiz bir yana, dünya pazarına yönelik sanayinin önemli boyutlara vardığı bir ülkede bile teknik bağımlılığın azalmasından vazgeçtik tam tersine arttığı görülmektedir.

Asian Economics, sayı 13 (1975), S. 22-23'te şunları okuyoruz : *Ekonomik Planlama Kurulu sözcüsü, Seul'de yapılan bir basın toplantısında Kore sanayiinin Japonya'ya teknik yönden bağımlılığı son yıllarda iyice arttı, diye konuşuyordu. 1962/75 döneminde Japonya'ya ödenen lisans bedelleri toplamı 36.72 milyon doları bulmuştu ki bu rakam Kore'nin yabancı ülkelere ödediği bu türden paraların yüzde 55.4'ünü oluşturuyordu. Bu oran 1970'de yüzde 50.9'a yükselirken 1973 yılında yüzde 45.4'e düştü, sonra 1974 yılında yüzde 59 oldu ve 1975 yılında yüzde 63.6'ya fırladı.*

Teknik bağımlılığın böylesine artışından Seul'deki yetkililer hiç de memnun değiller, çünkü yine planlama kurulu sözcüsünün belirttiğine göre, Japonya'nın Kore'ye sattığı teknolojiler eskimiş sınaî yöntemlerdir. Bundan da Kore endüstrisi zarar görmektedir elbette.

Serbest üretim bölgeleriyle dünya pazarı fabrikalarının uzun süredir faaliyette bulunduğu ülkelerde ticaret ve ödeme dengelerindeki gelişmelerden görüleceği üzere, bu bölgelerde ve fabrikalarda dünya pazarına yönelik özgül üretimin söz konusu dengeler üzerinde yarattığı olumlu bir etkiye raslanmıyor. Geri kalmış ülkeler döviz girdilerini, ürünleri iç pazarda satılamayan dünya pazarına yönelik imalat sanayiinden bekliyor (yüzde yüz ihracatçı üretim). Ürünlerin iç pazarda satılmama zorunluğu firmaların, yerel ham maddelerin alımı düzeyinde, altyapı tesislerinin kullanılması düzeyinde, ödenen harçlar ve vergiler düzeyinde harcanan paralar kadar döviz harcamakta oluşlarındandır. (Çünkü yabancı döviz yerel parayla mübadele edilmiş gibi düşünülmek gerekir).

Ücretlere, vergi ve harçlara, ham maddelere ilişkin döviz girdilerinin karşısında serbest üretim bölgelerinin kuruluş ve işletilmesine ilişkin döviz çıktıları yer almaktadır. Artı bakiye yerine bu yüzden çoğu kez eksi bakiye vermektedir ödemeler dengesi.

Yukarda belirttiğimiz üç kaynağın tümünden gelen döviz girdileri çok düşüktür. Ücretlerin düşüklüğü nedeniyledir ki ücretlerin toplam tutarının karşılığı olan dövizler istihdam sayısı çok yüksek bile olsa fazla bir şey tutmaz.

Öte yanda sınaî önhizmetler ve altyapıların kullanımına ilişkin vergi, harç ve kiraların, yatırıma özendirme açısından düşük tutulması yüzünden, fazla bir döviz girdisi sağlamadığı da meydandadır.

Serbest üretim bölgelerinde ve dünya pazarı fabrikalarında kuruluş ve işletmeye harcanan zorunlu döviz çıktıları işte bu yüzden döviz girdilerini aşmaktadır.

Yurtiçi ham maddelerin dünya pazarı fabrikalarına satışından da önemli hiç bir döviz girdisi elde edilemiyor. Söz konusu bölgeler ve fabrikalar için gereken malzeme parçalarının hemen hemen hiç bir vergi ve harç ödenmeden ithal edilmesi olanağı ve üretimin uluslar-aşırı örgütlenmesi yurtiçi ham maddelerin kullanılma payının yüksekliğiyle faban tabana karşıtlaşıyor. (60)

Döviz harcamaları sadece serbest üretim bölgelerinin kurulması ve işletilmesi için —sanayi bölgesinin arazisinin hazırlanması, altyapı işleri v.b.— yapılmıyor, bu bölgeleri ve fabrikaları sınaî önhizmetlerde (özellikle enerji ve su temini), deniz ve hava limanlarına bağlantılar, konteyner hizmetleri gibi hizmetlerle beslemek ve donatmak için de döviz harcanıyor. (61) Ücretlere karşılık giren döviz girdilerinin büyüklüğü ve üretim merkezlerinin açılması ve bakımına karşılık çıkan döviz çıktılarının büyüklüğü aşağıdaki dökümden yaklaşık olarak belli oluyor.

---

(60) Yurtiçi ham maddelerin kullanım miktarı üzerinde sanayi ülkelerinin gümrük politikası da etkin rol oynuyor. Bir çok ülke ithal malı ürünlerde yeniden ithal edilen yarı-işlenmiş ürün payı üzerinden gümrük vergisi almadıkları için, geri kalmış ülkelerde dünya pazarına yönelik üretim yapan firmalar çalıştıkları ülkenin yurtiçi ham malzemelerini kullanmıyorlar.

(61) Nükleer İhracat Dergisi, Nisan 1976 sayısında şunlar yazılıdır: **Filipinler hükümeti, geçen hafta devlet enerji şirketiyle Westinghouse Electric Corp. arasında Manila yakınlarında inşa edilecek iki nükleer enerji istasyonu için bir anlaşma imzaladığını açıkladı. Toplam olarak 1240 megawatt enerji üretecek olan bu reaktörler Bataan serbest üretim bölgesinde kurulacaklar. Bu reaktörler Filipinlerin petrole bağımlılığını her ne kadar azaltacakso da bu enerjinin büyük bir bölümü, serbest üretim bölgesinde çalışan Ford ve Exon gibi çok-uluslu yabancı şirketlerin ihtiyaçlarına harcanacaktır.**

Güney Koredeki Masan serbest ihracat bölgesinde çalışan dünya pazarı fabrikaları, yılda ortalam 21.000 işgücü (21.000/ eylül 1975) çalışmakta olup günde adam başına ortalama 2 US dolarlık ücret ödemesi yapmakla yılda toplam 14.7 milyon US dolar ücret ödemektedir.

Gerek sanayi bölgesi arazisinin açılması gerekse altyapı tesisleri için Masan Sınaî Mülkiyet Dairesi 1973 yılı sonuna kadar 16.3 milyon US dolarlık yatırımlarda bulunmuştur. Döviz çıktılarının payını oldukça düşük, örneğin üçte bir düzeyinde tutarsak, bu çıktılar yaklaşık 5 milyon US dolar tutmaktadır.

Filipinlerde Bataan ihracat fabrikaları bölgesine gelince, burada bölge arazisinin açılması ve tesislendirilmesi için yapılan devlet yatırımları Mart 1973 tarihine kadar yaklaşık 700 milyon Pezos (100 milyon US dolar) tutmaktadır. Bölgenin donatılması için yapılan devlet yatırımlarının tümü 140 milyon US dolarına varmaktadır. Bölgede yılda 10.000 işgücü çalışmakta (8177/mart 1976), günde ortalama 2 US dolar ücret ödenmektedir. Bölgedeki tüm dünya pazarı fabrikalarının yılda ödedikleri toplam ücretlerin tutarı 7 milyon US dolarıdır. Devlet yatırımlarındaki döviz payı büyük bir olasılıkla yıllık ücretler toplamının birkaç katını buluyor.

Yukarki rakamlar söylediğimiz gibi sadece bölgede arazinin açılması ve tesislendirilmesine ilişkin yatırım harcamalarıdır. Oysa altyapı ve hizmet tesislerinin işletilmesi ve bakımı için harcanan sürekli giderlere ilişkin dövizlerin payı hiç de az değildir.

Masan/Güney Kore Serbest Üretim Bölgesinde 1973 sonu toplam yatırımları tablosu :

	Milyon US—dolar
Arazi açımı-düzeltimi	7.064
Sanayi Suyu	0.488
Liman Yapımı	2.103
Sondajlar	1.161
Kamu yatırımları	1.007
Standart Fab. Binaları	3.095
Sosyal Konutlar	0.787
Başkaca Tesisler	0.557
	16.262

Kaynak : Masan Bölgesi üzerine inceleme, S. 9. Sınai Mülkiyet Dairesi/Kore.

Dünya pazarı fabrikalarının yapım ve tesislendirilmesine harcanan ilk yatırımların finansmanının da dışardan sermaye girişi ile ilgisi genellikle yoktur, çünkü yatırım araçları çoğu kez yurtiçi sermaye piyasasından karşılanıyor, hatta bazen devletten alınan malî yardımlarla destek görüyor (yatırımı özendirme sistemi ve politikası)

Öte yanda serbest üretim bölgelerinde ve dünya pazarı fabrikalarında yapılan üretimden devletin elde ettiği döviz gelirleri tutarı üzerinde şu olgu da önemli rol oynuyor: Bölgelerden ve fabrikalardan yapılan ihracat artsa bile devlet kasasına giren döviz girdilerinin aynı ölçüde artmaması.

Bölgelerden yapılan ihracatla bölgeye yapılan ithalat arasındaki oranın nasıl geliştiği, bölgedeki fabrikalarla onların sahipleri olan firmalar veya holdingler arasındaki iç-hesaplaşmalara bağlı kalmaktadır. Bu oran veya ilişkiyi belirleyen moment, firmalar arası faaliyetlerin hesaplaşılma biçimi, firmalar arası ya da holding stratejisinin kendisidir. Başka bir deyişle, ithal edilen işlenmemiş malzemeler, ara-ürünler v.b. için ödenen giriş fiatlarının ve de işlenmesi-geliştirilmiş ürünlerin çıkış fiatlarının saptanması bu ilişkileri belirlemektedir.

Firmalar topluluğunun genel stratejisi çerçevesinde düşük giriş fiatları ve yüksek çıkış fiatlarıyla hesap görmek kârlı olsa bile, bu hesaplaşma devletin bu alandaki net döviz gelirlerine ilişkin bir gösterge ortaya koymaz, çünkü belgelerdeki üretimden elde edilen kazançların hiç engellenmeden transferi için firmalara çeşitli kolaylıklar tanınmış bulunuyor.

Serbest üretim bölgelerinin ve dünya pazarı fabrikalarının tümüyle dışarı transferi durumunda, sermaye dolaşımı ticaret bilançosunda buna paralel bir artı-bakiye, kazançların tümüyle dışarı transferi durumunda, sermaye dolaşımı bilançosunda ancak eksi-bakiye yaratmaktadır.

Öte yanda kazançlara hiç bir vergilendirme getirilmediğini düşünürsek, kazançlardan döviz üretmenin olanaksızlığı büsbütün ortaya çıkıyor.

O bakımdan diyebiliriz ki, serbest üretim bölgelerinin ve dünya pazarı fabrikalarının çalıştığı geri-kalmış, ülkelere bu dünya pazarına yönelik üretim yoluyla döviz girdileri sağlıyabilmek için üç olanak kalıyor:

* *İşçilerini satmak, hizmet satmak ve ham maddelerini satmak.*

Ucuz işgücünün ve devletten destek gören hizmetlerin satışından gelen döviz girdilerini, gerekli döviz çıktılarını dengeliyecek düzeye getirmek mümkün, ama bu hiç bir zaman ödemeler dengesinde genel bir iyileşmeye varacak ölçüde olamaz. Sadece yurtiçi ham maddelerin giderek artak ölçüde kullanılmasıdır ki ek döviz girdileri sağlayıcı olabilir, ama bu yolda bir gelişme ilgili üretim bölgesine ilişkin özgül çevre koşullarına bağlı kalacaktır.

4.3. TOPRAK VE ARAZİ MÜLKİYETİ SERMAYE VE İŞGÜCÜ KULLANIMI

Aşağıdaki satırlarda soracağımız soru şu olacaktır: Serbest üretim bölgelerinin ve dünya pazarı fabrikalarının yaptığı dünya pazarına yönelik üretimin işgücü piyasası üzerindeki, geri kalmış ülkelerin teknik gelişimi ve ödemeler bilançosu üzerindeki doğrudan etki ve sonuçları nelerdir?

Analizimizin açıkça gösterdiği üzere, istihdam sorununun çözümlerinden biri *işsizliğin azaltılmasıdır*. Teknoloji sorununun çözümlerinden biri ise *modern teknolojiye alışma ve ona egemen olmaktır*, ödemeler bilançosu sorununun çözümlerinden biri ise *uluslararası ödemeler trafiğindeki net gelirleri dünya pazarına yönelik sanayileşme yoluyla yükseltmektir*, ama bunların hiç biri söz konusu sanayileşme süreci daha hızlansa bile bir çözüm değildir.

Aynı zamanda şunu da sormak gerekir: Serbest üretim bölgeleri ve dünya pazarı fabrikalarının yol açtığı dünya pazarına yönelik sanayileşmenin geri kalmış ülkelerin sosyo-ekonomik gelişmesi üzerindeki etki ve sonuçları nelerdir?

Dünya pazarına yönelik sanayileşme geri kalmış ülkeler açısından en başta şu anlama geliyor: Toprak, (arazi) ve sermaye ile işgücünün bu sanayileşmenin emrine verilmesi.

Kolayca tahmin de edilir ki serbest üretim bölgelerinin inşası toprakların, arazilerin sanayi arazisi olarak sahiplerinden alınıp ya da sahiplerinin mülksüzleştirilip inşaata hazır duruma getirilmesidir. Sanayinin kurulma merkezinin seçimi ise her şeyden önce işgüçlerinin bulundukları merkezlere bağlıdır, örneğin kentleşme veya yerleşme merkezlerine yakınlık, ayrıca büyük pazarların coğrafî konumuna bağ-

lılık, uluslararası ulaştırma noktalarına, deniz veya hava limanlarına bağlılık bu seçimde önemli rol oynamaktadır. Merkezlerin seçimi çoğu kez mevcut ekonomik yapılara ve çevresel sonuç veya etkilerine bakılmadan yapılmaktadır. Bu seçim tarımsal alanda yararlanılan arazi veya topraklardan köylülerin zorla çıkarılıp sürülmesiyle sonuçlanmaktadır.

Aşağıda verdiğimiz alıntılar Emmanuel O. Fernandez'in, Güney Filipinlerde Misamis Oriental eyaletindeki Fividek sanayi bölgesinde arazilerin açılmasına ve bu hazırlık işlemlerinin orada yaşayan tarım nüfusu üzerindeki sonuçlarına ilişkin bir raporda yer almaktadır. Fividek bölgesinin sınaî mülkiyeti açısından burada hafif ve ağır sanayinin yerleşeceği bir serbest üretim bölgesi söz konusudur. Japon holdingi Kavazaki burada maden ergitme tesisleri kurmakta olup 138 hektarlık bir araziye ihtiyacı vardır. Fividek Sınaî Mülkiyet Dairesinin bir broşüründe üretim bölgesinin amaçları olarak şunlar yazılıdır: *Sanayi bölgesinin amaçları buraya ihracata yönelik sanayiler kurmak ve yerli işgüçleriyle ham malzemelerden yararlanmaktır.*

«Misamis Oriental eyaletinde Kuzey Mindanao'nun kıyı şeridi boyunca dev kazı makineleri çalışıyor, bir zamanlar Nabacaan adıyla anılan bu topraklarda 143 aile oturuyordu. Makinelerin ezip geçtiği bu topraklarda bir kaç kent daha yerlebir edilinceye kadar sürecek bu işler. Fividek Sınaî Mülkiyet alanı denen bir planlama girişimiyle 3000 hektarlık arazilerin insanları haklarını, mutluluklarını ve onurlarını yitirip gidecekler.

Misamis Oriental bölgesi Müslüman Gerillaların bulundukları yerlerden epeyce uzaklarda, üstelik Maria Kristina çağlayanlarının oradaki hidrolik enerji merkezine çok yakın. Yıkılacak kentlerden Tagaloan ideal bir sanayi arazisi imiş, burada 29000 insan yaşıyordu.

Sonunda bu insanlara taşınacak bir yer gösterdiler, burası Kalingagan bölgesiydi. Yıkılan kentteki insanların çoğunun buraya yerleşmek istedikleri dedikodusunu yaydılar. Oysa Kalingagan ana yoldan yedi kilometre uzakta ve deniz düzeyinden 500 metre yüksekte, kayalık verimsiz topraklar. Tuzlu ve kireçli, tarım yapılacak gibi değil. Kalingagan ahalisinin başına bunlar geldiğine göre, varın siz yıkılan öteki yedi kentin ahalisi ne durumda, onu düşünün...

Anayoldan Kalingagan'a giden yol çok dik ve uzun. Sanayi Bölgeleri Planlama Dairesi buralara geldiğinde, daha bu yollardan hiç binek arabası geçmemişti. Ahaliye: «Japon tesisleri biter bitmez iş bulacaksınız» diye söz verdiler, şimdilerde çoğu fabrikaların inşaatında çalışıyor. Konutlar hazır olunca bizleri taşımak için iki otobüs verdiler, ama halkın bir sürü keyfî işlemlere karşı birikimi çok güçlü. Yaptıkları son toplantıda şöyle sesleniyorlardı... *Burası bizim toprağımız, biz kendi topraklarımızda çalışmaya alıştık, parayla tutulup çalışmaya alışık değiliz, yarın aç kalmaktansa bugünden ölürüz daha iyi —Bizim sorunumuz toprak sızlık sorunu— topraklarında çalıştığımız kişiler de topraklarını satıyor, ne yapacağımızı bilemiyoruz. Ama güçlü olmamız gerek, haklarımızı savunmak, birleşmek zorundayız. Hükümetin ve Japonların üstümüze yıktığı bu yükün altından kalkmak için mücadele etmek zorundayız»* (62)

Sermaye arzına gelince bu, sanayi bölgesine toprak veya arazi açılması, bölgenin altyapılarla donatılması, enerji ve başkaca altyapı tesislerinin yapımı; bu arada, su, yol, liman, hava alanı, hizmet tesisleri yönünde oluyor. Sermaye arzı şu biçimlerde gerçekleşiyor:

a) Özellikle tarım sektöründen ve madencilikten elde edilen ulusal ekonomik değer-artıklarının dağılımını sanayi alanına kaydırmak,

b) Özellikle Dünya Bankası ve bölgesel kalkınma bankalarından kredi alımı.

Görüldüğü gibi sermaye arzı ekonomik gelişme için devlet tarafından dağıtımı kaydırılan ekonomik değer-artıklarının çeşitli ülkelerdeki birikiminden sağlanarak yapılıyor.

İşgücünün arzına gelince; bu, talep edilen işgücünün iş bekleyen sanayi yedekleri ordusu içinden devletin örgütleyerek iş vermesi biçiminde olmaktadır çoğu zaman. Sanayi yedekleri ordusunun dünya pazarına yönelik sanayi için devlet tarafından seferber edilmesi, ilgisi merkezdeki işgüçlerinin dünya işgücü piyasası karşısında fiatlandırılmasıyla başlıyor. Devletin işbulma büroları bundan sonra artık aracılık görevini yükleniyor. Bunu işgücünün okul tipi veya sanayi tipi eğitim çerçevesinde eğitilmesi izliyor. Sonunda işçiler işçi

(62) Emmanuel O. Fernandez, **Markos Stili Göç**, Japan-Asia Quarterly Review 1(1976), S. 54.

konutlarına veya yurtlarına yerleştiriliyor, hatta istihdam seferberliği zaman zaman zorla gerçekleştiriliyor. İşgücü arzı böylece çoğu kez güdümlü bir biçimde yürüyor.

4.3. ULUSAL EKONOMİNİN YURTİÇİ ASGARİ GELİRLERİ VE YABANCI İŞLETMELERİN AZAMİ KAZANÇLARI

Dünya pazarına yönelik sanayileşmenin geri kalmış ülkelerdeki sosyo-ekonomik gelişmeler üzerindeki etkilerinin toplu bir analizini yaparken burada ulusal ekonomik etkilerle işletme-ekonomisi yönündeki etkiler arasında bir ayırım gözetmek zorundayız. İlgili bölgede ulusal ekonomik gelirleri veya getirdikleri genellikle düşük iken, hatta zaman zaman açık verirken, işletme ekonomisi açısından olağanüstü kazançlar sağlanmaktadır. Dünya pazarına yönelik sanayinin bölgede *bir sanayi adası* gibi soyut ve bölgeden kopuk biçimde çalışması, işletme ekonomisi yönünde elde edilen sonuçların ulusal ekonomik gelirler haline dönüşmesini dolaylı yoldan bile olsa engellemektedir, örneğin kazançlar yeni yatırımlara bile dönüşmemektedir. Ayrıca sanayinin bu *izole ve kopuk çalışma biçimi* olumsuz ulusal ekonomik sonuçların işletmeler düzeyinde hiç yansımamasına yol açmaktadır.

Geri kalmış ülkelerin serbest üretim bölgelerinde ve dünya pazarı fabrikalarındaki dünya pazarına yönelik üretimden elde ettikleri ulusal ekonomik gelir veya «getiri»ler arasında, yukarda belirtildiği üzere, işyerleri açılması da söz konusudur, gerçi bu ekonomik açıdan aktif bir yaş grubundaki nüfusun özgül gruplarının istihdamı biçiminde olmaktadır, ama bir «getiri» saymak mümkündür bunu. istihdamın kendisi ise adam başına gelirlerin çok düşük olmasıyla sonuçlanmaktadır. Ulusal ekonomik düzeydeki getiriler arasında, eğitim ve teknoloji alanındaki çok zayıf bilgi ve teknik transferini de saymak gerekir. Genelde yurtiçinden finanse edilse bile sanayi altyapılarının geliştirilmesi de bu çerçeve içinde yer alır.

Kısacası, dünya pazarına yönelik üretimlerin, ulusal ekonominin başka sektörlerinde gelir ve istihdam yönündeki etkileri veya sonuçları olarak ortaya çıkabilecek mültiplikatör tipi etkiler hemen hemen hiç yoktur. Bu durum gerek yurtiçi ekonomi gerekse — terminoloji açısından bir paradoks gibi görünse bile — yurtdışı ekonomi açısından doğru

ve gerçek bir durumdur.

Dünya pazarına yönelik üretimin yurtiçi ekonomiyle bütünleşmesi genelde işgücünün ve altyapıların kullanımıyla sınırlıdır. Ama bunun tersine bir bütünleşme, yani yurtiçi ekonominin dünya pazarına yönelik üretimle bütünleşmesi çok zayıftır, ki bu, birkaç endüstri dalı dışında, ham veya işlenmemiş malzemelerin kısmî sevkiyatıyla sınırlı kalmaktadır. Başka bir deyişle, serbest üretim bölgelerindeki veya dünya pazarı fabrikalarında yapılan üretimden çıkan ürünlerin yurtiçinde geliştirilerek imalâtı hangi üretim fonksiyonu açısından olursa olsun — aslında üretimin dünya pazarına yönelik oluşu nedeniyle — mümkün değildir. Hatta aynı ülkedeki veya bölgedeki dünya pazarı fabrikaları arasında bile iki ters yönde karşılıklı bütünleşme çok zayıf bir düzeyde kalmaktadır.

Serbest üretim bölgelerinde ve dünya pazarı fabrikalarında dünya pazarına yönelik üretim, üretimin bir sanayi adası biçiminde ülke bütününden kopuk ve soyut olarak çalışması yüzündendir ki —terminoloji açısından paradoks olarak gözükse bile— geri kalmış ülkenin ulusal ekonomisinin dışındaki yurtdışı ekonomik bir alanda meydana gelmektedir fiilen. Terminoloji ve istatistik yönünden ihracat denen şey, buralarda ilgili geri kalmış ülkenin gerek ulusal gerekse dış-ekonomisinden kopuk bir ekonomik faaliyettir. Söz konusu bölgelerden ve dünya pazarı fabrikalarından yapılan ihracat, ilgili ulusal ekonomilerin yaptıkları birer ihracat değil, çok-uluslu bir şirketin kendi içindeki bir trafiktir sadece.

Serbest üretim bölgelerinden ve dünya pazarı fabrikalarından ihraç edilen ürünlerin ilgili ülkenin yurtiçi ulusal ekonomisinin çıktıları anlamında ham malzemeler, önhizmetler ve ürünleri içermesi ölçüsünde ve de işgücünün bu bölgeler ve fabrikalardaki firmalar tarafından satın alınması ölçüsünde söyleyebiliriz ülkenin ihracat yapabildiğini. Burada meta ve hizmet ihracatı söz konusudur elbette ve özellikle özel bir metanın, işgücünün ihracatı... Ve bu meta ve hizmetlerin satışı karşılığında ülkeye döviz girdileri sağlandığı ve döviz artıkları yaratıldığı ölçüde dış ekonomik etkilerin olumlu olduğunu söyliyebiliriz ancak.

Ulusal ekonomi ve dış ekonomik getirilerin düşüklüğü

karşısında işletme ekonomisi alanındaki kazançların aşırı yüksekliği yer almaktadır.

Yatırım Sermayesinin ortalama getirisi (net ve yüzde olarak)	39.2	5*
Amortizasyon Süresi (tahmini yıl)	3.9	12*
Yabancı sermaye payının geri-dönüş süresi (tahmini yıl)	3.8	10*
Geri kalmış ülkedeki sermaye finansmanı (yüzde)	31	
Sermayenin kredilerden finansmanı (yüzde)	66	
Getirilerin Kullanımı		
Yeniden yatırım (yüzde)	34	
Temettü (yüzde)	25	
Lisans Ödemeleri (yüzde)	1	
Başka amaçlar için (yüzde)	40	

(*) İşaretli sayılar firmaların kendi bildirdikleridir.

Söz konusu kazançlar genellikle yurt içinde kalmamakta, yurt dışına transfer edilmektedir. Serbest üretim bölgelerinde ve dünya pazarı fabrikalarında dünya pazarına yönelik üretimdeki kârlılığa ilişkin analizlerin açıkladığına göre bu analizler kazançların istisnasız olarak ortalamanın çok üstünde olduğunu ifade etmektedirler.

İhracata dönük yatırımların kârlılığına ilişkin aşağıya aldığımız analiz geri kalmış ülkelerdeki uluslar - aşırı 80 yabancı işletmenin verilerine dayanmaktadır, ayrıca yine ihracata dönük 21 yerel işletmenin verilerini yansıtmaktadır. İhracata yönelik işletmelerden altısı Latin Amerika'da, onikisi Güneydoğu Asya'da, üçü de başka bölgelerde bulunuyor.

İhracata yönelik projeler genellikle çok kârlı olup öbür projelerden çok daha az yatırım sermayesi gerektiriyor. Ana sermayeyi vatanına geri transfer etmek çok daha hızlı gerçekleşiyor ve kârların asıl önemli bölümü imalatın yapıldığı geri kalmış ülkede elde ediliyor. Yabancıların girişimlerde bulundukları her iki yatırım alanında (gerek yurtiçine gerekse ihracata yönelik alanda) ihracata yönelik yatırımlar sömürgen olarak adlandırılıyor. (63)

Alman Ekonomik işbirliği Cemiyeti ve Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı Sekreterliği elektronik yapı elemanları ve kundura imalatı alanında aşağıdaki maliyet karşılaştırmalarını yapmışlardır.

(63) Harold Crookell, Investing In Development, Columbia Journal (1975), S. 82.

Aşağıda verdiğimiz hesap örneği günde 1000 çift (yılda 220.000 çift) gibi belli bir kundura üretim sayısından yola çıkmaktadır. Böyle bir imalat düzeyinde Almanyada 100, Tunusta — üretkenliğin düşük olmasına rağmen — sadece 93 işçiye gerek vardır, çünkü aynı iş için bir yılda harcanan iş saatlerinin sayısı orada daha çoktur. Malzemenin tamamı ithal ediliyor ve şu imalat maliyetleri elde ediliyor:

Yıllık toplam maliyeti	Almanya'da		Tunus'ta	
	DM	%	DM	%
Memur aylığı	249.600	9.3	241.254	26.5
Ücretler	2.125.200	79.2	329.670	36.3
Amortisman	116.250	4.3	135.000	14.8
İşletme harcamaları	101.084	3.8	118.864	13.0
Finansman maliyeti	91.000	3.4	84.500	9.4

Belirtilen maliyet çeşitlerinin bir çift kunduraya yüklediği maliyet Almanya'da DM 12.20 tutarken Tunus'ta sadece 4.13 Alman markını bulmaktadır. Bunun dışında Tunus'ta ulaştırma harcamaları var. Örneğin 13 tonluk ham malzemenin Tunus'a taşınması ve kartonlanmış ambalajlı kunduralardan 13.000 çiftinin Almanyaya sevkiyatı bir çift başına DM 1.10 kadar bir yük getirmektedir.

Elektronikteki örneğe gelince: Avrupa piyasası için yılda 3 milyonluk bir üretim için maliyet karşılaştırması yaparsak şu tabloyu elde ederiz:

Maliyetin türü	Batı Avrupa'daki yerli üretim	Güneydoğu Asya'daki üretim (malzeme Batı Avrupa'dan)	Güneydoğu Asya'daki üretim (Malzeme üçüncü bir ülkeden)
1. Malzeme	378	378	363
2. Navlun/sigorta	7	37	30
3. Gümrük	—	—	—
4. Üretim maliyeti	670	188	188
5. İşletme harcaması	22	22	22
6 Araştırma geliştirme harcamaları	86	86	86
7. Toplam	1.163	711	689

Bu maliyet karşılaştırmalarından doğrudan doğruya ihracat kârlarına ilişkin ya da tasarruf edilen maliyetlerin tutarına ilişkin hiç bir sonuç çıkarılamasa bile elde edilmesi

olanaklı ihracat kârlarının boyutları üzerine oldukça bilgi vermektedir. (64)

Serbest üretim bölgelerinde ve dünya pazarı fabrikalarında dünya pazarına yönelik üretimin *kopuk* veya *ada* karakterinde olması nedeniyle ulusal ekonomik kârlılık ile işletme-ekonomik kârlılığı arasındaki fark. bu tür üretime kucak açan geri kalmış ülkeler için, ulusal ekonominin başka alanlarından artan değerlerle finanse edilen aşırı harcamalar anlamına geldiği gibi *ulusal ekonomik getirilerin düşüklüğü, hatta minimalliğini* de kanıtlıyor, çünkü ülkeden kopuk bir ada içinde üretim yapılan koşullarda düşük maliyetlere karşılık *maksimal getiriler* sağlıyor yabancı yatırımcılara. Hatta işletme ekonomisi alanındaki bu getiriler kazançların transferine hiç bir sınır konmadığı için doğrudan doğruya elde edilen getirilerdir.

4.4. BAĞIMLI VE EŞİTSİZ GELİŞME

Geri kalmış ülkelerde serbest üretim bölgeleri ve dünya pazarı fabrikalarıyla örneklendiği biçimiyle dünya pazarına yönelik sanayileşme, yeniden üretimi sermayenin yeniden üretilmesine bağlı olan bir sanayi yapısının gelişimidir. Sermayenin yeniden üretilmesi ise sanayi ülkeleri ekonomilerinin kendilerini yeniden üretmesine bağlıdır. Bu bakımdan dünya pazarına yönelik sanayileşme; Afrika, Asya, Latin Amerikanın geri kalmış ülkelerinde görülen bağımlı gelişmenin tarihsel sürecini şiddetlendiren bir gelişme halini almaktadır.

---

(64) Brezilya ve Filipinlerdeki kazanç oranları üzerine Frunkfurter Allgemeine Zeitung gazetesinde şunları okuyoruz :

Yatırımların 3 yıl gibi bir amortizasyon süresi işin sırrını bilenlerce gizli tutulan çok kısa bir süre olduğu dikkate alır ve kazançların yüzde 15'i aştığı ve büyümenin durmayacağını da hesaba katarsak, yabancı bir ülkede yatırımların rizikasunun büyük olduğunu söylemek çok saçma olur. 28. haziran. 1975. Gazete şunları da ekliyor:

Orta düzeydeki sanayicilerin Brezilya'ya bir informasyon gezintisi yapmaları iyi olur, becerikli kişiler için tam bir altın ülkesi...

Öte yanda gazete 28. mart. 1977 tarihli nüshasında Filipinler için şunları yazıyor:

Manila'daki yatırım koşulları Alman firmaları için gerçekten de çok elverişli. Özellikle az bir sermaye ile çalıştırılan emek-yoğun üretimli işletmelerde ödenen temettüler yüzde kırktan aşağı düşmüyor ve sermaya çok kısa zamanda dönüyor. Yabancı kredilerin faizleri ve amortismanları kazançların transferiyle birlikte hemen kredici ülkeye geri ödeniyor.

Dünya pazarına yönelik sanayinin yapısal bağımlılığı sınaî yeniden üretme sürecinin tüm alanlarına kadar girmektedir: Üretimin yapısı, yatırım mallarının, ham maddelerin, yedek parçaların sağlanması, ürün ve üretim teknolojisi, yönetim, pazarlama... Bunun ötesinde, dünya pazarına yönelik sanayileşme bir çeşit bağımlı sınaî gelişme olarak tüm ulusal ekonomik yeniden üretimin yapısal bağımlılığını da artırıyor ve bu artış doğrusal bir artıştan da fazla.

Üretimin yapısının karakteristiği, çeşitli yerlerdeki çeşitli fabrikalara dağılmış uluslar-aşırı biçimde örgütlenmiş imalât çerçevesinde parça parça imalatlar yapmak, aynı ürünün parçalarını böyle bir dağılım içinde gerçekleştirmek. İlgili ülkenin ulusal ekonomisi içine üretim önhizmetlerinin ve işgücünün kullanılması yoluyla bütünleşiyor, ama aynı zamanda bütünleşmekten de alıkonuyor, yani uluslar-aşırı firmalar örgütü çerçevesinde dünya pazarına düşey olarak bütünleşiyor.

Dünya pazarına yönelik üretim sektöründe üretilen şeyleri ne ilgili ülkenin ulusal ihtiyaçlarının yapısı ne de ulusal kapasitelerinin yapısı belirliyor. Neyin ve nasıl üretileceğini yine dünya çapındaki dış firmaların hesapları ve değerlendirme stratejileri öngörüyor ki bu hesapları ve stratejileri belirleyen momentler de dünya piyasasının çevre koşullarındaki gelişmelerin ta kendisidir.

Dünya pazarına yönelik sanayinin yeniden üretilişi, ilgili ülkenin yurtiçi ham maddelerini ve yarı ürünlerini sağlayışına sade ve çok dar ölçülerde bağlı kalıyor. bu yeniden üretiliş daha çok dışardan gelen mallara bağlı. Üretimin düşeylemesine yapılaşmış bir parçalar-imalatı olarak örgütlenmiş olması sanayi içinde birbiri içine örülmüş yapılaşmaya olanak tanımıyor ve üretimin yapısı böylece hep dıştan gelen temel girdilere bağlı bir yapı olarak gelişiyor.

Dünya pazarına yönelik sanayi geri kalmış bir ülkenin modern ürün ve üretim teknolojilerine, büyük sınaî üretime özgü örgütlenme ve yönetimlere ve aynı zamanda ihracat pazarlarına girme ve alışma olanaklarını hiç mi hiç yaratamıyor.

Gerek ürünlerin geliştirilmesi alanında gerekse üretim teknolojisi alanında araştırma ve geliştirme çalışmaları geri kalmış ülkelerin dünya pazarına yönelik sanayilerinde özellikle yapılmıyor. Üretim sürecinin örgütlenmesi birbirinin ar-

dışına düşeylemesine bütünleşmiş fabrikaların holding merkezleri tarafından dışardan güdümlü ve oralardan kontrol ediliyor. Evet, geri kalmış bir ülkenin ihracat pazarlarına açılışı tüm görüntülerine rağmen temelinden yanlış ve aldatıcı bir olgudur.

Geri kalmış ülkelerin dünya pazarına yönelik sanayilerinin ihracat piyasasında bıraktığı izler bu sanayinin yapısal bağımlığının ta kendisidir. Sanayi ülkelerindeki sürüm pazarlarına yapısal bağımlılık (gerek üretim gerekse tüketim alanında) şu üç noktada kristalleşiyor:

1) Çoğunlukla sanayi ülkelerindeki pazarlarda sürüm bulan ürünlere, kısmî ürünlere ve imalâtlara özgü bir yapılaşma.

2) Kısmî ürün ya da tam ürün pazarlarının sadece sanayi ülkelerindeki holding merkezleri, ticaret ve pazarlama örgütleri tarafından kontrol edilmesi.

3) Satış veya sürümün sanayi ülkelerindeki pazarların gelişimine bağlı oluşu.

Geri kalmış ülkelerdeki dünya pazarına yönelik sanayi sektörlerinin yeniden üretilişinin sanayi ülkelerindeki sürüm piyasalarının gelişme durumuna nasıl da bağımlı olduğunu bu piyasalardaki 1974/75 bunalımı açıkça ortaya sermiştir.

Bununla ilgili sonuçlar dünya pazarına yönelik sanayileşmenin en ileri biçimde geliştirildiği ülkelerde en yoğun biçimde hissedilmiştir, örneğin:

HONGKONG (Frankfurter Allgemeine Zeitung, 17. mart. 1975)

Dünya çapındaki gerileme. mallarının yüzde 80-85'ini ihraç etmekte olan Hongkong'u adamakıllı hırpaladı. Tüm ihracatının yarısını tutan ve tüm sanayi işçilerinin yarısını çalıştırıldığı tekstil —giyim sektörü bu ekonomik çöküntüyü en derinden hissediyor.

SİNGAPUR (Alman Ticaret Gazetesi, 11. aralık. 1974)

Singapur dünya ekonomisine doğru yaptığı akıllıca açılışta ağır bir bunalıma saplandı, uluslararası ekonomideki gerileme karşısında bu tropikal ülkenin dondurucu bir soğuk dalgası içine düştüğü ve bundan kurtulmakta zorluk çektiği anlaşılıyor.

GÜNEY KORE (Far Eastern Economic Review, 4. ekim. 1974)

Çalışma Bakanlığının raporlarına göre, yabancıların kontrol ettiği ve çoğu US ve Japon sermayeli 15 dev şirket son birkaç hafta içinde 4000 kişiyi işten çıkardılar. En korkunç yavaşlama elektronik ve tekstil sanayiinde görülüyor. Devletin ücret artışlarını ve sendikal faaliyetleri kısıp ülkenin en önemli ihracat sanayilerini rekabet edebilir durumda tutma ve yabancı sermayeyi çekebilme yolundaki otoriter kararnameleri işçilerde olumlu yankı bulmadı. Masan İhracat Fabrikaları bölgesinde işçiler ücret artışları talep ettiğinde bazı Japon işverenleri fabrikalarını hemen kapadılar.

TAİWAN (Alman Ticaret Gazetesi, 14. temmuz. 1976)

15.8 milyon nüfusla Hollanda büyüklüğünde bir ülke olan Taiwan dünya çapındaki ekonomik gerileme sonunda tüm dış ekonomik hedeflerini frenlemek zorunda kaldı. Beş yıllık planda saptanmış tüm amaçlar hayal olmaya mahkum ki bu durum özellikle Japonya ve ABD ile ticaretinde patlak veriyor. İhracat gerilemesi 1974 yılına oranla yüzde yirmiyi buluyor.

Dünya pazarına yönelik sanayileşmenin doğurduğu bağımlılık malların sürüldüğü pazarlardan çok üretim alanında etkilerini gösteriyor. Çünkü dünya pazarından bağımsız bir alternatif üretim yapısına potansiyel olarak bile sahip olmayan bir sanayileşmedir bu, üstelik geri kalmış ülkelerde yeniden-üretiliş açısından özerk öbür sanayi kesimlerini de zorluyor.

Ayrıca dünya pazarına yönelik sanayileşme, özgür üretim bölgeleri ve dünya pazarı fabrikalarında oluştuğu biçimiyle, siyasal hukuk açısından da bağımlı bir gelişmeyi içermektedir, çünkü böyle bir sanayileşme bu bölgeler ve fabrikalar ülkenin bütününden soyutlanmış sanayi adaları olarak ülkenin bu adalar üzerindeki egemenliğinden kısmen vazgeçmesi anlamına gelmektedir.

Yapısal olarak bağımlı bir sanayi yapısı olarak dünya pazarına yönelik sanayileşme aynı zamanda yapısal olarak eşitsiz bir gelişmeyi simgelemektedir. Yapısal olarak eşitsiz bir gelişme ise hem bölgesel olarak, hem sektörel olarak hem de sosyal olarak eşitsiz bir gelişmedir.

Bölgesel anlamda eşitsiz gelişme geri kalmış ülkelerle sanayi ülkeleri arasında dünyada yaygın biçimde ortaya çıkan eşitsiz bir gelişmedir, aynı zamanda kent ile tarımsal

kesim arasında ve de sanayi adalarıyla ülkenin sanayileşmemiş öbür bölgeleri arasında meydana gelmektedir.

Sektörel eşitsiz gelişme ise bir yanda sanayi ile tarım kesimi arasında ortaya çıktığı gibi bir yanda da sanayi sektörünün kendi içinde belirmektedir.

Sosyal eşitsiz gelişmeye ise sadece işgücünün üretimde aşırı sömürülmesi düzeyinde ve değer artıklarının dışarda birikimi biçiminde raslamıyoruz. Bu eşitsiz gelişme aynı zamanda yaşamın başka kesimlerini de içermektedir, bu kesimlerin dünya pazarına yönelik bir birikim modeli içine sokulmasının bir sonucudur. Örneğin tarım nüfusunun kendini özerk olarak yeniden üreten başka üretim bölgelerinden sürülüp atılmasıyla başlamaktadır ve yeni üretim biçimi içinde yıpranan işgüçlerinin yoksullaşması ve bütünlüğünü yitirmesiyle sonuçlanmaktadır.

Serbest üretim bölgelerinde ve dünya pazarı fabrikalarında dünya pazarına yönelik sanayileşme sanayi alanındaki gelişmeleri birbirinden yatay olarak koparılmış ve olağanüstü dengesiz bir kısmî imlatlar düzeyine indirgemektedir Halk kitlelerinin ihtiyaçlarını gidermeye yarayacak veya sağlayacak hiç bir üretim tabanı oluşmamaktadır. Ucuz işgücü kullanma uğruna yapılan dünya pazarına yönelik sınaî üretim tarım kesimindeki değer-artıklarının sanayi sektörü yararına tarımdan çekilip alınmasıyla sıkı sıkıya ilişkilidir ve bu ilişki iki türlüdür. Tarım sektöründen çekilip alınan değer artıkları;

a) sınaî altyapıların inşasını finanse etmektedir ve

b) sanayi sektöründe kendini yeniden üretme maliyetinin altında çalıştırılan işgüçlerinin yeniden üreme maliyetlerinin bir bölümünü de sürekli finanse etmektedir.

Sanayi sektöründen elde edilen değer-artıkları ise bu sektörde yatırıma harcanıyor da değildir.

Tam tersine bu artıklar yurtdışına ve de kolayca transfer edilmektedir. Değer artıklarının tarım kesiminden sürekli olarak koparılıp tüketilmesi ise ekonomide durgunluğa ve geri kalmışlığa itilmekten başka bir şey değildir. Söz konusu değer artıklarının sanayi sektörü yararına altyapı tesislerinin yapımı için harcanması altyapılardaki gelişmede tek yönlü ve dengesiz bir durum yaratmaktadır. Tarım sektöründe altyapılar oluşturulmadığı halde, dünya pazarına yönelik sanayileşme öyle bir altyapısal gelişmeye yol açmaktadır ki

bu gelişme geri kalmış bir ülkenin finansman kaynaklarını, tarımsal kesimden gelen değer-artıkları sonuna kadar sömürülse bile kat kat aşmaktadır. Örneğin enerji ve su temini, yol yapımı, deniz ve hava limanları yapımı hep bu tarımdan aktarılan değerlerle yapılmaktadır. Söz konusu kaynakların yetersizliği yüzünden Dünya Bankası ve benzeri para kurumlarından yapılan borçlanmalar giderek artmaktadır.

Özetlersek, dünya pazarına yönelik sanayileşme aslında Afrika, Asya ve Latin Amerika ülkelerindeki bağımlı ve eşitsiz tarihsel gelişme süreçinin son bulması değil, tam tersine sürdürülmesinden başka bir şey değildir. Sanayi sektörünün kendini yeniden üretimi ileri ülkeler ekonomisinin yeniden üretilme süreçine bağımlı kılınmaktadır böylece. Bu eşitsiz gelişme yaşamın tüm öbür kesimlerinin, dünya pazarına yönelik birikim modeli içine ve böyle bir bağımlılığa kaçınılmaz bir biçimde mahkûm edilerek sokuşturulmasının toplu sonucudur.

4.5. ÇOK-ULUSLU ŞİRKETLERİN HAREKETLİLİĞİ VE ÜLKELER-ARASI REKABET

1975 yılında Asya, Afrika ve Latin Amerika'nın 25 ülkesinde toplam olarak 79 serbest üretim bölgesi vardı, bunlar dünya pazarına yönelik imalat sanayii merkezleri olarak çalışmaktaydı. Ayrıca bu ülkelerin onunda ve bu ülkelerden başka onbir ülkede 39 serbest üretim bölgesi de kuruluş halindeydi. Bunların dışında kalan 16 ülkede de serbest üretim bölgeleri için potansiyel merkezler vardı ve bölgelerin kuruluşu henüz planlanma dönemindeydi. Geri kalmış ülkelerde dünya pazarına yönelik imalat sanayii için yeni üretim merkezlerinin hangi çapta oluştuklarını veya oluşmakta olduklarını sayılar ortaya koymaktadır. (bak 1.1).

Böyle üretim merkezlerinin her biri yalnızca dünya pazarının genişlemesine katkıda bulunmuyor, aynı zamanda geri kalmış ülkelerin işgücü piyasasının da büyümesine yol açıyor. İşte bu iki genişleme eğilimi çok-uluslu şirketlerin hesaplarında yer alan gizli ve aktüel faktörlerdir.

İmalat endüstrisindeki firmalar elverişli üretim merkezleri arama yolunda artık çoktandır sanayi ülkelerindeki geleneksel merkezlerden geri kalmış ülkelere göç etmiyorlar, tam tersine bu geri kalmış ülkelerde artık *geleneksel* duruma

gelmiş merkezlerden başka geri kalmış ülkelerdeki yeni merkezlere doğru kayıyorlar. Bu kadarla da kalmıyor, geri kalmış ülkelerdeki yeni üretim merkezlerinden kalkıp sanayi ülkelerindeki ve geri kalmış ülkelerdeki geleneksel merkezlere geri dönüyorlar. Bunu ne zaman yapıyorlar? Gerek yeni gerekse geleneksel merkezlerdeki değişen koşullar ve üretimsel koşullardaki değişiklikler bu kayma ve göçü kârlı kılıyorsa bu yola başvuruyorlar.

Business International Corporation tarafından sunulan ve yorumu yapılan üretim kaydırımı olaylarından iki tanesi firmaların hareketliliğini sergilemek açısından önemlidir:

A) Binney-Smith firmasının bir kardeş şirketi olup La Romana (Dominik Cumhuriyeti) serbest bölgesinde üretime başlayan ilk firma olan Delta Brush şirketi verdiği karardan memnun gözüküyor. Kardeş şirkette resim fırçaları ve benzeri tüm gereçler üretilmektedir (ki bunların ham malzemesi hep ithal edilir). Delta yaptığı bütün üretimi ABD'ye ihraç etmektedir... Firmada yaklaşık 350 işçi çalışıyor... 1971 yılında kapasiteyi iki katına çıkartacak biçimde bir genişletme yapıldı. Şirket vergi bağışıklığından yararlanma olanağını hiç kullanmıyordu. La Romana'da üretim merkezi kurulması ve Dominik Cumhuriyetinde üretimin genişletilmesi kararı serbest bölgedeki düşük üretim maliyetlerinden yararlanmak için verilmişti. İki yıl öncesine kadar Delta şirketi Porto Riko'da da çalışıyordu. Dominik Cumhuriyeti'ndeki üretimi genişletmek ve Karayibler'deki üretimi rasyonelleştirme kararıyla birlikte Porto Riko'daki üretime son verildi. Talep artışları sonunda Delta şirketi bu iki işletmeden hangisinde üretim genişletmesi yapacağı konusunda karar vermek zorunda kalmıştı. Porto Riko'da işgücü arzı yeterli değildi ve ücretleri arttırma eğilimleri başgösteriyordu, üstelik burada imâl edilen bütün malları ABD'ye yine ABD gemileriyle ulaştırmak gerekliydi, bunun üzerine şirket üretimi toptan Dominik Cumhuriyetine kaydırmayı daha ekonomik buldu. Şimdilerde şirket La Romana'daki faaliyetinden memnundur, işgücü sorunları da yoktur, sadece bazen elektrik kesilmelerinden yakınmaktadır.

B) Genel bir Asya stratejisi uygulayan ABD firması National Semiconductor bazı özel durumlar nedeniyle de olsa şöyle düşünmektedir: Gerek büyümeyi gerekse rizikoları bölge bölge dağıtmak. Tayland'da üretime başlamakla firma bu

bölgede ilk girişimini yapmış bulunuyor, böylece Hongkong, Malaysiya ve Singapur'dan sonra bu dördüncü Asya ülkesinde de bir dünya pazarı fabrikası kurmuş oluyor. Gerçi firma Filipinlerde, Endonezya ve Taiwan'da da üretim yapmayı planlamıştı, ama Tayland'ın çekiciliğine dayanamadı.

Üretim yapılmakta olan bir merkezden vazgeçip yeni bir merkeze taşınmak için şirket üç neden ileri sürüyordu. Singapur ve Hongkong'daki fabrikalarda ücret artışları yüzünden zor duruma düşmüştü. Ayrıca daha yüksek ücretler ödese bile işgücü bulma zorluğu başgösteriyordu, özellikle gece vardiyası yapacak işçiler azalmıştı. Üstelik Singapur hükümeti teknik yönden karmaşık sanayiler kurmak, bütünleşik devrelerin kontaklanması gibi emek-yoğun imalatı özendirmekten vazgeçmek gibi niyetler taşıyordu. Şirket o zaman başka olanaklar aramaya koyuldu. Firma ayrıca az sayıda büyük fabrikalar kurmanın daha kârlı olacağı sonucuna vardı.

Görüyoruz ki en başta dünya piyasasının değişen koşulları, bu arada özellikle modern iletişim ve imalât teknolojilerine sahip oluşlarıdır ki firmaların hareketlilik ve esnekliğini olağanüstü arttırmış bulunuyor.

İkincisi, imalat endüstrisinde çalışan firmalara, dünyadaki üretim merkezi koşullarında çevre (ülkelere özgü) değişikliklere karşı esnek bir reaksiyon gösterme olanağını veren üretimsel özgül nedenler var.

Örneğin ham madde üretimi alanında olduğundan farklı olarak imalat endüstrisinin dünya pazarına yönelik üretimi doğadaki engellerden bağımsızdır, çünkü ham madde yatakları genel olarak eşitsiz bir dağılım gösterirler.

Yine ham madde endüstrisinde olduğundan farklı olarak, dünya çapında yayılmış ve karmaşık bir üretim yapan dünya pazarına yönelik firmalar üretim araçları bakımından çok düşük harcamalarla yetinebilmektedir.

Üretim yerine özgü gelişmeler, firmaların hareketlilik ve esnekliklerini daha da arttırmalarına yardımcı olmaktadır ki bu, fabrika binalarının standart bir biçimde inşa ve donatımıyla başlıyor, firmalar bir gün birdenbire kalkıp başka bir merkeze taşınma rahatlığına sahipler. Binlerce kilometre uzaktaki başka bir merkeze üretim kaydırımı yapmak veya tersine eski yerine dönmek sorun olmuyor. Bu esneklik, kaydırma harcamalarının devletçe desteklendiğini düşünürsek

yeni merkezlerde finansman politikası açısından korkunç kolaylıklar sağlanmış olmasından ileri geliyor.

Firmaların hareketlilik ve esnekliği karşısında yer alan bir rekabet var Ülkelerin dünya üretim merkezleri piyasasındaki üretim açısından aralarındaki rekabet. Dünya pazarına yönelik üretimleri şimdiki merkezlere çekme çabası içinde bu rekabet ve rekabetin esneklik ve hareketliliğe sahip firmalar tarafından sömürülmesi ilgili üretim merkezlerinin giderek daha özendirici niteliklerle ve niceliklerle donatılmasına yol açıyor. Üretimin böylece mevcut merkezlere daha çabuk getirilmesi ve başka bölgelere kayması engellenmek isteniyor. Bu alandaki araçlar arasında şunları sayabiliriz:

* *Para politikasına ilişkin özendirmelerin güçlendirilmesi*
* *Ücretler düzeyinin kontrol altında tutulması*
* *Yeni merkezlerin inşa edilmesi veya hazır tutulması.*

Örneğin Singapur hükümeti yabancı firmaların Singapur'dan çıkıp gitmesini önlemek için vergi kolaylıklarını, yatırım kredilerini, özellikle ücret artışına ilişkin kısıtlayıcı düzenlemeleri arttırıyor.

Öte yanda Meksika hükümeti de, sosyal ödenekleri indirme, yönetim sorunlarında kolaylaştırma, yeni serbest bölgelerin kuruluşunda ek destekler gibi özendirici nedenler getirerek Meksika'yı dünya pazarına yönelik üretim çerçevesinde rekabet edebilen bir ülke durumuna getirmektedir (65)

Hatta ücretlerde parasal destekte bulunmak, yani dünya pazarı fabrikalarında çalışan işçilerin ücretlerine belli bir ölçüde katılmak gibi özendirimler ayrı ayrı bir çok hükümetin dünyadaki bu tür üretimler piyasasını kızıştırıcı niteliktei önlemleridir.

İlgili merkezlerdeki *yatırım iklimini iyileştirmeye yönelik* devletçe alınan önlemler dünya pazarına dönük üretimin sürdürüleceği ya da genişletileceğini hiç bir zaman garanti edememekle birlikte — çünkü firmaların dünya ölçüsündeki hesapları çerçevesinde başka merkezlerdeki değişmeler nedeniyle belki özendiriciliklerini yitirmiş olabileceğinden — firmanın gerek hükümetlere gerekse çalışan işgüçlerine karşı üretimi durdurma ya da başka yere kaydırma tehdidinde bulunması ve bundan kazançlarını arttırıcı sonuçlar elde et-

(65) **Business Week, 23. şubat. 1976.**

mesi doğaldır. Üretimi daha ucuz başka merkezlere kaydırma tehdidi dışında, geleneksel sanayi ülkesindeki yerine geri dönme veya oradaki üretimi rasyonelleştirmesi bir tehdit rolünü oynamaktadır.

Özetlersek, dünya çapındaki bu sürece firmaların hareketliliği ve ülkeler arasındaki şu rekabet de dinamik bir katkıda bulunmaktadır. Sanayi açısından yararlı ucuz işgüçlerinden meydana gelen yeni yedek orduları ararken firmalar geri kalmış ülkelerdeki yeni merkezlerde durmadan dünya pazarına yönelik fabrikalar kurmayı sürdürüyorlar. Dünya çapındaki üretim merkezleri piyasasında ülkeler arasındaki rekabet geri kalmış ülkelerde dünya pazarına yönelik üretim için durmadan yeni merkezler şunuyor piyasaya. Sermayenin dünya çapında değerlenmesine özgü rasyonellik bölgedeki ülkelerin gelişmesinde aynı zamanda anarşi de yaratıyor elbette. Dünya çapındaki bu süreç içinde uluslararası yeni bir işbölümü oluşurken ve üretimin toplumsal karakteri şimdiye kadar hiç görülmemiş biçimde uluslar-aşırı bir örgütlenme biçimine bürünürken ilgili üretim merkezlerinin bulunduğu coğrafi bölgedeki gelişmeler eskiden hiç görülmediği biçimde ve ölçüde anarşik bir nitelik kazanıyor, saldırgan ve gerici bir gelişme başgösterirken bir yandan da özerk yeniden-üretim yeteneğinin giderek zayıfladığı açıkça göze çarpıyor.

YÖNETİCİLERİN, ÇALIŞANLARIN VE SENDİKA SEKRETERLERİNİN RAPORLARI

Aşağıya aldığımız raporlar, serbest üretim bölgelerinde ve dünya pazarı fabrikalarında sermaye (firma) açısından ve işgücü (çalışanlar) açısından üretimin ne anlama geldiğini her çeşit bilimsel analizden çok daha somut bir biçimde ortaya sermektedir. Dünya pazarı fabrikalarındaki etkinliğin nasıl değerlendirildiği üretimde çalışanların tutumlarından açıkça belli olmaktadır.

Aşağıya aldığımız raporların konu edildiği dünya pazarı fabrikaları tamamıyla Malaysiya'daki serbest üretim bölgelerinde çalışıyor. Firma yöneticilerinin raporları *Malaysiya Sınaî Kalkınma Dairesinin* yabancı yatırımlar konusunda yaptığı bir konferansın tutanaklarından alınmıştır. Çalışanların ve sendikacıların bu raporlarda dolaylı olarak verilen konuşmaları yazarlar tarafından ilgililerle görüşme sırasında bizzat saptanmıştır. Çalışanların raporları ise bu yöneticilerin raporlarında sözü edilen işletmelerin dışındaki işletmeleri ilgilendirmektedir.

Robert Bosch/Malaysiya Ekonomi Genel Koordinatörü

Borch grubu Doğu Asya pazarlarında giderek artan bir hızla temsil ediliyor. Bu arada Japonya'da yüzde 100 katılmalı bir kardeş şirketimiz var. Ayrıca Singapur'da bir satış şirketimiz ve Malaysiyada bir şubemiz, öbür ülkelerde de temsilciliklerimiz bulunuyor. Üç japon firmasında azınlık hisselerle temsil olunuyoruz. Bosch gurubunun foto-sinema bölümü Taiwan'daki kardeş şirketimiz Bauer-Sun Optical Co Ltd. ile birlikte 1971 yılından beri üstün kaliteli *Zoom* merceklerı üretiyor. 8 mm'lik kameralara takılan bu merceklerin üretildiği kardeş şirketimizde 500 kişi çalışıyor. Film kameralarına ve elektronik cihazlara olan büyük ihtiyaç üretim kapasitemizi genişletmeye zorlarken Uzak-Doğu pazarının gi-

derek büyüme göstermesi bizi yine aynı bölgede başka bir fabrika kurmaya zorladı. Yaptığımız ön-araştırmalardan şu alternatifler ortaya çıktı: *Singapur, Malaysiya veya Hongkong.* Bir üretim merkezinin seçilmesinde başlıca kriterler olarak bilindiği üzere şu konular rol oynuyor:

1. Şimdiki ürünlerin pazarı
2. İmalat maliyetleri
3. İşgücü bulma sorunu
4. Ülkenin altyapıların kalitesi, özellikle etkin bir iletişim ve trafik sistemi.
5. Gerekli ham madde ve yarı-ürünleri bulma olanağı

Kesin kararımızı 1972 Ocak ayında verdiğimizde Malaysiya'yı seçmiş bulunuyorduk. Penang adasındaki Bayan Lepas serbest üretim bölgesinde karar kıldık; çünkü şu üstünlüklere sahipti:

1. İyi donatılmış bir serbest bölgeydi burası
2. Penang adasında bol miktarda işgücü vardı
3. Ekonomik durum istikrarlıydı
4. Hiç bir gümrük sorunu yoktu
5. İnşaat maliyetleri oldukça düşüktü
6. Yerel bankalardan elverişli koşullarla kredi alabiliyorduk.
7. Ve hepsinden de önemlisi Malaysiya hükümeti ve resmi dairelerinin projemizi destekleme kararlılığıydı.

Güvenilir ve anti-bürokratik bir devlet yönetimi sayesinde, resmî danışma makamlarının etkin desteğiyle ve deneyli mimarların yardımıyla fabrikamız beş ay içinde planlandı, inşa edildi ve gerekli makineleri donatıldı.

* 1972 şubatında Malaysiya Sınaî Kalkınma Dairesinden ilk yatırım kredisi istedik.
* Mart ayında dilekçemiz kabul olundu.
* Nisanda Bayan Lenas/Penang serbest üretim bölgesinde fabrikanın inşaatına giriştik.
* Haziran'da işçilerin eğitimine başladık.
* Temmuzda 4000 metre karelik bir alanda imalat şeritleriyle seri üretim yapan fabrikamızda üretime geçtik.

Malaysiya hükümeti ve resmi makamlarıyla olağanüstü olumlu işbirliğimiz sonunda, daha fabrikayı kurmaya karar vermemizden altı ay sonra yepyeni binalara geçmiştik bile. Başlangıçta film kameralarımız için iki tip telemetre imal etmeye başladık. 1972 kasım ayında imalatımızı genişlettik

ve süper 8—mm'lik kameralara başladık. Bugün Penang'da 8000 metre karelik bir alanda 700 işçiyle çalışıyor ve on ayrı tipten kamera üretiyoruz, ayrıca manyetik bujiler ve şalter de yapıyoruz.

Bizim bu orta-vadeli planlamamıza paralel olarak Robert Bosch (Malaysiya) tesislerinin üretim programı daha da genişletilecektir, ama eskisi kadar hızlı değil. 1976 sonu ile 1977 ortası arası, yüksek kaliteli film kameraları üretimine girmeyi düşünüyoruz, ki bugün aslında bu üretim Federal Almanya'da yapılıyor.

Başlangıçtaki normal hızlanmayı bir yana bırakırsak firmamızın Penang'da bugüne kadar ulaştığı sonuçlar «iyi» diye nitelendirilebilir. — Hatta hiç bir kısıtlamaya uğramadan hiç bir pürüze raslamadan ulaştık bu sonuçlara, Hintliler ve Çinlilerle birlikte.. Çırak işçilerimizin yaptığı atılımlar dikkate değer, imal ettikleri ürünlerin yüksek kalitesi Federal Almanya'da imal edilenlerle kolayca kıyaslanabilir. Tek başına bu olgu bile bura insanlarının öğrenme isteğinin, eğitim çalışmalarımızdaki başarının açık bir kanıtıdır. Penang insanlarının çok zor koşullar altında çalışma ve öğrenme azmi bizim için çok yararlı oldu, özellikle başlangıçta. Ama aslında her yabancı yatırımcı kendi işçilerini Malaysiya'da kendi yetiştirmek zorunda, onları uzman işçi, takım tezgahı işçisi, ustabaşı ve şef olmak üzere eğitmeye hazır olmalıdır. Gerçi işgücü bulmak bakımından hiç bir sıkıntımız yok, yüksek kaliteli ve deneyli personel fazlası beklemek de olanaksız. Üstelik kendi yetiştirdiğimiz elemanlarla iyi sonuçlara vardık, iyi deneyimlerimiz oldu. Burada Üniversitenin, Meslek okullarının teknik adam yetiştirme olanakları iyidir. Ancak deneyim kazanmaları için biraz zamana ihtiyaçları vardır, ne yapabildiklerini göstermek için onlara vakit bırakmak zorundayız.

Bizim geliştirme araştırma bölümümüzde örneğin, yeni sorunlara yeni çözümler getirme yolundaki çalışmalarımız beklemedik kadar kısa bir sürede sonuçlanmaktadır. Bu durum üniversitede ve meslek okullarında olsun pratik alanda olsun iyi bir eğitim görmüş olmalarının sonucudur.

Bizim takım tezgahları bölümümüzden başka bir örnek olarak söz etmek gerekirse, bu bölümde bir Alman eğitmen en azından 20 tane tezgah işçisi yetiştiriyor. Bu yüzden de bugün artık kendi takım aletlerimizi, kalıp ve cihazlarımızı

kendimiz imal ediyoruz.

Güney Doğu Asyada bir fırtına gibi gelişen sanayileşme sürecinin başka olumlu bir yönü de, malzeme ve yapı parçalarını yerli üreticilerden temin etme olanağıdır, böylece Avrupa'dan parça getirterek ödenecek ulaştırma harcamalarından kurtulmuş oluyoruz.

Öte yanda olumsuz görüntüleri de dikkate almalıyız, özellikle enflasyon eğilimini. Geçim harcamaları 1972 aralık ayından 1973 aralık ayına kadar yüzde 18 artarken, ertesi dönemde, yani 1973 ile 1974 aralık ayları arasında bu artış yüzde 12 oldu, bu artış genellikle hep besin maddeleri alanındaydı. Sonraları gerçi artış hızı azaldı, ama artış yine de durmuyor.

Bunun sonucu olarak *Robert Bosch (Malaysiya) fabrikaları 1974 yılında ücretleri yüzde 25, 1975 yılında yüzde 16 kadar arttırdı.* Ücretlerdeki bu korkunç artış rasyonelleştirme yollarıyla bile tam olarak dengelenemiyor. Ürünlerimizin fiatlarına yansıyan bu artışlara rağmen Malaysiya'da yaptığımız malların ilerde ve dünya pazarında rekabet gücünü halâ koruyacağına inanıyoruz.

Genel Müdür/İtalasia (Malaysiya).

Firmamızın Malacca Devlet Kalkınma Şirketiyle birlikte Kurduğu ortak bir kuruluşumuz var. Yabancı katılma payı yüzde altmış düzeyinde. Kuruluş Malacca serbest üretim bölgesinde çalışıyor, ihracata yönelik kundura üretimi yapıyor. İstihdam kapasitemiz 600 işçidir.

Biz Malaysiya'da bugüne kadar edindiğimiz deneyimleri olumlu buluyoruz. Ama bu, zorlukla karşılaşmadığımız anlamına gelmemelidir. Geçmiş yıllara bakıp edindiğimiz deneyimleri değerlendirmeye kalkarsak diyebiliriz ki olumlu yönlerin olumsuzlar karşısında ağır bastığı, meydandadır.

Burada kısa bir deneyimimiz var, ama firmayı iki yıl gibi kısa bir zamanda kurup çalıştırmayı başardık, hatta uluslararası piyasada rekabet gücü olan mallar üretebiliyoruz artık. En başta ABD ve Federal Almanya olmak üzere, İskandinav ülkelerine ve Avustralya'ya satıyoruz. Malaysiya Sınaî Kalkınma Dairesi bizim bu ülkedeki yatırım ikliminden nasıl yararlandığımızı açıkça anlatmamız, Malaysiya'da ihracata yönelik fabrikaların yapımına ilişkin sorulara dürüstçe tavır almamızı istedi. O bakımdan rahatça söyleyebiliriz ki, bu ülkede yatırım iklimi olağanüstü iyidir ve uzun bir gele-

cekte de iyi olmakta devam edecektir, hatta daha da gelişeceği kanısındayız. Malaysiya ileriye doğru gelişme yolunda büyük potansiyele sahip bir ülkedir, şimdiye dek hiç el değmemiş zengin kaynakları vardır. Üstelik yatırımlar açısından olağanüstü ilginç bir yöredir.

Ancak şunu uyarı olarak belirtmek gerekir ki, buraya yapılan yatırımların hızı ve son beş yılda meydana gelen sınaî değişmeler artık sorunlar yaratmaya, güçlükler oluşturmaya da başlamıştır. Altyapı tesislerinin hazırlanması ve devletin bununla ilgili sorunlarla başa çıkma kapasitesi aynı hızla gelişmemektedir.

Malaysiya aslında hızlı bir sanayileşmeye doğru itelenmesi bu yolda destekler bulunması açısından en elverişli ülkedir. Bugün gelişmekte olan ve ilerisi için de planlanan sınaî kalkınma yolunun bu ülkenin gelişimi için en doğru yol olduğu hiç kuşku götürmez. Bu gelişmenin sonuçlarına ulaşmak için, devletin gerek merkezî gerekse eyalet yönetimleriyle yabancı yatırımcılar arasında çok daha sıkı bir işbirliğine gerek vardır. Buraya yerleşen yabancı firmalar çeşitli engellerden yakınmaktadırlar, gerçi bunların hiç biri aşılamayacak engeller değil, ama bunların yine de hükümet tarafından temizlenmesi uygun olacaktır. Pek çok durumda bu engelleri hükümet makamları da vaktinde görememektedir, ortadan kaldırılmaları da bu yüzden vakit almaktadır ki yabancı firma bu nedenlerle hem zaman hem para kaybına uğramaktadır.

Malaysiya'ya yatırım yapması için adeta çağrılan yatırımcılar, ilerde fabrikalarını kuracakları sanayi bölgelerinin planlanmasında birlikte çalışmak ve bu planlara katkıda bulunmak fırsatına sahip olmalıdırlar. Ancak bu şekilde önlenebilir ilerde çıkacak zorluklar ve ülkenin gelişmesi çok daha sürtünmesiz ve çok daha düşük maliyetlerle ancak bu şekilde sağlanabilir. Bana kalırsa gerek merkezî gerekse yöresel düzeyde, ama çok daha geniş karar yetkileriyle donatılmış bir komitenin kurulmasından yanayım, ülkenin çeşitli bölgelerindeki sınaî kalkınma ancak bu merkezî komiteler veya bir komite tarafından tek elden kolayca yürütülebilir. Bu komite, ilgili bölgelerin sınaî kalkınma sorunlarını tartışmak üzere düzenli zaman aralıklarında bir araya gelmelidir, sorunlarını yetkili hükümet dairelerine zamanında aktarabilmelidir. Ayrıca bu komitelerde kendi önerilerini gerçekleştir-

meye doğru belli yetkiler de verilmelidir. Olumlu sonuçların o zaman çok daha kısa zamanda alındığını görebiliriz. Bu tür geciktirici sorunların artık geçmişte kaldığını o zaman açıkça göreceğiz.

Sonuç olarak diyebilirim ki, firmamız bu ülkede başkaca yatırımlar da planlıyor, yani bizim bu ülke hakkında başta edindiğimiz kanı hala değişmiş değildir, aslında kanımızı değiştirecek nedenler de olmadı. O bakımdan gelecek yıllar açısından Malaysiya'ya, yatırımcılara sunduğu temel avantajların çekiciliği ve önceliğini sürdürmesini öğütlüyoruz ki yıllar sonra ön planda bir sanayi ülkesi haline gelebilsin. Yukarda sözünü ettiğim işbirliği tasarısının Malaysiya'yı ilerde çok daha çekici bir ülke durumuna yükselteceğine eminim, dolayısıyla ülke ekonomisinin yabancıların katkısıyla ve yatırımlarıyla durmadan genişliyeceğine inanıyorum.

Kanematsu-Gocho Ltd. Şirketinin Müdürü,

Burada benim edindiğim deneyimlere ilişkin kısa bir özetleme yapmak istiyorum. Bu deneyimler Malaysiya Yün İşletme fabrikaları önplanlaması ve fabrikanın yapımıyla ilgilidir.

1972 yılının sonuydu, ben Güney Kore, Taiwan, Hongkong, Filipinler ve Taylandı, Endonezya'yı ve de sonunda Malaysiya'yı projemize en uygun yeri bulmak amacıyla dolaşıyordum. Aslında Japonya'da pek gelişmiş olan yün işleme endüstrisi işgücü bakımından çok darlık çekiyordu oradaki toprak ve su-yoğun bütün sanayilerde hep böyledir zaten. Toprak ve suyun maliyetinin yüksekliği bakımından gerek işletmelerin faaliyetlerini sürdürebilmek gerekse ihracat pazarlarımızı koruyabilmek açısından büyük zorluklarla karşılaşıyorduk. Çeşitli ülkelerdeki şubelerimiz bana bölgede kurulması olanaklı merkezler, yatırım iklimi üzerine sürekli bilgiler gönderiyordu. Projemizle ilgili değerleri bu bilgilerin yardımıyla hazırlıyorduk. Pek çoğu ülkede bir iki haftadan fazla kaldım, Endonezya'da bir aydan fazla kaldığım oldu, ama hiç bir ülkeden doyurucu bir sonuç elde edememiştim.

İstikrarlı siyasal durum ve yeterli işgücü sayısı gibi genel ve temel koşulların yanında yüzde yüz ihracata dönük bir sanayi hem çok yönlü bir altyapıya hem de etkili liman tesislerine ve gelişmiş bir ulaşım sistemine ihtiyaç göstermektedir. Bunlardan başka yasal ihracat kolaylıkları da sağlanmış olmalıdır.

İhracata yönelik sanayi ayrıca enerji ve su maliyetlerinin düşük olmasını, yedek işçi ordusunun kaliteli olmasını da gerektiriyor. Bazı ülkeler bize ucuz işçilik yanında istenen altyapı tesislerini de sunuyorlar. Bazılarında işgücü sayısı yeterli, bazılarında ise liman yok ya da su yok. Bir çok ülkelerde ise hepsi var, ama ihracatı özendiren resmi ve yasal kolaylıklar eksik, bürokrasi engelliyor... Nedir ki biz sonunda bunların hepsini Malaysiya'da olumlu ve mutlu bir biçimde birarada bulduk... Bu benim ilk gün edindiğim izlenimdir ki bugün de halâ değişmiş değil. Benden başka bir çok insan da Malaysiyanın bu avantajlarını yakından görüp tanıdı, bunlar şu avantajlardır: Politik istikrar, parlamenter demokrasiyle ve yansız diplomasiyle istikrar, ekonomide ve döviz kurlarında istikrar. Toprakların zenginliği, yeraltı cevherlerinin bolluğu, iyi planlanmış altyapı tesisleri, çok bol miktarda bulunabilen işgücü ve bunların kolay öğrenme yeteneği, zor koşullara katlanma nitelikleri, ayrıca resmi makamların gösterdiği yatırım kolaylıkları... Sanayi sektörüne yeni yatırımcıları çeken en olumlu faktörler hep bunlar oldu Malaysiya'da.

İhracata yönelik sanayinin özgül doğası gereği, bizim açımızdan özellikle şu yönlere ağırlık tanımak istiyorum:

1) İşgücünün üretkenliği,

Bizim sanayimiz dünya pazarına yönelik ihracat sanayiidir, Avrupa, Hongkong, Japonya buna dahildir. Başka bir deyişle, bizim ürünlerimiz bu ülkelerde rekabet gücüne sahip olmalıdır. İmalat maliyetleri iş güçlerinin üretkenliğine geniş ölçüde bağlıdır. Göreceli olarak düşük işçi ücretleriyle çalışsak bile rekabet gücümüzü yitiririz, onun içindir ki çalışanları teknoloji ve idarecilik alanında belli bir süre içinde istenilen standartlara ulaştırmak zorundayız. Gerek resmî sektörün etkiliği gerekse özel sektörün hizmet veren tesisleri tatmin edici düzeyde olsa bile bizim ihracat faaliyetlerimiz uluslararası gerekleri hiç bir zaman tamtamına yerine getirecek durumda olmayacak.

2. İhracat Sanayiine Tanınan Kolaylık ve Ayrıcalıklar.

Yasal olarak tanınmış ihracat kolaylıklarından, ihracat primlerinden başka amortisman süresinin kısalığı, deniz-aşırı faaliyetlere ilişkin vergi indirimleri gibi kolaylıklar, ham malzemesinin yüzde yüzünü ithal edip ürünlerinin yüzde yü-

zünü ihraç eden serbest üretim bölgeleri için iyi bir merkez olma rolünü oynuyor. Bizim durumumuzda daha çekici bir nitelik gümrük vergilerinden bağışık tutulmuş fabrikaların durumudur. Çünkü biz üretim merkezlerimizi kırsal alanda kurmuş bulunuyoruz, böylece yeraltı sularından yararlanıyoruz, ayrıca kırsal yörelerdeki genç işgüçlerini çalıştırıyoruz. Öğrendiğime göre, gümrük bağışıklığı olan fabrikalar Malaysiya'da sadece bu kırsal alanlarda kuruluyor. İhracat endüstrisi için tek avantaj da zaten budur. İnanıyorum ki bu, bu ülkede ihracata dönük sanayinin korunması gibi özel bir geleneğin ifadesi sayılmalıdır.

3. İşçilerin Yüksek Üretkenliği

Önceden de belirttiğim gibi, ülkelerin bir kısmı işgücünü sunarken, bir kısmı da hem işgücünü hem de altyapı tesislerini sunuyor, ama bunlar da yeterli olmuyor. Biz daha çok şeyler bekliyoruz, gerek zihniyet gerekse kültürel açıdan-ki uluslararası düzeyde her firma için durum böyledir. Bir projeyi gerçekleştirmek ve bir fabrikayı işler durumda tutabilmek için, pek çok insanın katkısına ve toplumun yardımına da ihtiyacımız var, ileri ülkelerde de böyledir. Hele ihracat sanayii bu ileri ülkelerin pazarlarına yönelik olunca bu durum daha da ivedilik kazanır. Bizim istediğimiz şeyler başlıca şunlar :

** Çok etkili ve dürüst hükümet, öğrenmeye aç işgüçleri, zor koşullarda çalışmaya istekli işçiler, iyi örgütlenmiş pazarlama örgütü, uzman teknisyenlerden geniş bir kadro... Bunların hepsini burada bulduk.*

İnşaat ve işletmecilik bize kıvanç veren çalışmalardır. Bütün bu yaptıklarımızı bu ülkenin çok ileri eğitim sistemine, eski geleneklerinin köklülüğüne, sosyal sorumluluk bilincine ve iyi çalışan hükümet organlarına borçluyuz. Malaysiya'nın bize sunabildiği kaynaklar arasında bu konular en önemli faktörlerdir.

** Malaysiya, Penang adasındaki Bayan Lepas serbest üretim bölgesindeki elektronik fabrikalarında çalışanları örgütlemekle görevli (1974) bir sendika sekreterinin raporunu izliyelim:*

Bayan Lepas serbest üretim bölgesi eskiden bağımsız çalışan köylülerin mülkü olan araziler üzerinde kurulmuştur. Köylüler gerek kendi gerekse Georgetown pazarı için üretiyorlar ve hiç de kötü koşullar altında yaşamıyorlardı. Hükü-

met sonra toprakları köylülerin elinden alıp onları çok kenarda kalmış kesimlerde yerleşmeye zorladı. Oysa o yeni bölgelerde toprak hiç de yeteri kadar verimli değildi. Köylüler bu mülksüzleştirilme olayına karşı çıktılar, ama topraklara kamu yararına elkoyma yetkisi veren yasalar karşısında gerilemek zorundaydılar. Hükümet aile başına 2000 Malaysiya doları kadar bir tazminat ödemekle yetindi. (1 US doları : 2.40 Malaysiya doları).

Göçe zorlanan ailelerin bir bölümü geçimlerini tarımın dışında kazanmaya itildiler. Genç yaştaki kadınlar serbest üretim bölgelerinin ilk işçileri oldular. Bayan Lepas'taki ücretler üretime başlandığı 1972 yılında Malaysiya'daki tüm öbür üretim merkezlerinden daha düşüktü. Günde ortalama 1.80 Malaysiya doları ödeniyordu. 1974 yılına doğru ücretler biraz artırıldı. Ama Lepas'taki çalışma koşulları eskiden olduğu gibi hala kötü olmakta devam ediyor. Örneğin:

1. Ücretler genel olarak düşük
2. Çalışma salonları aşırı kalabalık
3. İşçilerin işe gidip gelme süreleri çok uzun ve kamu araçları çok pahalı
4. Kantinde satılan yemekler pahalı (bir öğün yemek 1 Malaysiya doları)
5. Yasal olarak öngörülen çalışma sürelerinin aşılması

Sekiz-saatlik işgününe riayet edilmekle birlikte, yasal izin süresi kullandırılmıyor (Yıllık bir hafta izin yerine iki günlük izin veriliyor). Bayram günleri için yasal olarak ödenmesi gereken ücretler kesiliyor.

6. İşletmelerde tıbbî yardım yetersiz
7. Hastalık durumunda işçilere kötü işlem yapılıyor. Tıbbî bir rapor ancak lütuf olarak veriliyor. İşçi kızlar kendilerine karşı yapılan suçlamalara direnecek durumda olamıyorlar. Hastalanma günlerinde ücret kesiliyor.

Fabrikalarda çoğunlukla 18 ile 24 yaş arası kadınlar çalışıyor. Bunun başlıca nedenlerinden biri, bu yaş grubundaki kadınların kendilerini aile baskısından kurtarma ihtiyacı olup her türlü işe boyun eğişleridir. Başka bir neden de, politik açıdan deneyimsiz olmaları ve sendikal örgütlenme içine girmemiş olmaları. Elektronik sanayii işçileri sendikası, Bayan Lepas'taki işgüçlerini sendikal olarak örgütlemeye çalıştı, fabrikatörlerin gözü önünde bildiriler dağıttı, tartışmalar düzenledi, mitingler yaptı. Bir seferinde binlerce kadın

sendikanın bir toplantısına geleceklerini bildirmişken Malaysiya Federal hükümeti bu kez bir karşı hareket düzenleyiverdi. Malaysiya'nın ileri gelen kişileri hemen Lepas'a gönderildi, kadınları korkuttular. «Sendikalara girerseniz şöyle yaparız, böyle yaparız» diye tehdit ettiler. Bütün bu tehditlere karşın yine de üç binden fazla kadın işçi geldi. Hükümet komiseri sendika üyelerini saymaya başladığında bu toplantıya elektroteknik sanayii işçilerinin de katıldığını, bu nedenle toplantıya izin verilemiyeceğini ileri sürdü. Hükümet böylece elektronik dalında bir örgütlenmeye hemen şimdiden engel olmayı amaçlıyordu. Yasaya göre bir iş kolunda en az üç yıl çalışanlar girebilirdi sendikaya ve elektronik kolunda henüz bu süre dolmamıştı. Böylelikle iki sanayi kolundaki işçilerin bütünleşmesi önlenmiş olacaktı. Malaysiya'da bugün üç yüz kadar parça parça sendika var. O bakımdan sendika hareketi iyice engellenmiş durumdadır.

1974 yılında Bayan Lepas serbest üretim bölgesinde işten çıkartmalar oldu, bazı firmalar sadece mevsim işçisi çalıştırmaya başlamıştı. Sendika 4 ile 7 yıllık bağışıklık dönemi sonunda firmaların Lepas'taki üretimlerine son verip başka merkezlere taşınacaklarından kuşkulanıyordu. Hükümet firmaların buradan kaçmasını önlemek için onların yararına yeni özendirmeler ve destekler, ödünler getirse bile, firmaların artık aynı yerde çalışmayı sürdürecekleri tahmin edilemezdi. Şimdiye kadarki yerlerinde ilk beş yıl içinde ücretlerin aşırı düşüklüğüne dayanarak öylesine yüksek kârlar elde etmişlerdi ki, yeni veya ek ödünler ve bağışıklıklar bile giderek yükselen ücretleri, dolayısıyla azalan kârları karşılamaya yetmiyordu.

Kitlelerin sefaleti derinlemesine ve çok büyüktü. İnsanların çoğu yaşamından bıkmış, geçim sorunu her sabah yeniden tekrarlanan bir trajediye dönüşmüştü.

Cep Hesap makineleri montajı yapan bir fabrikada çalışan şef kadın işçinin anlattıkları

Fabrikada 1900 işçi çalışıyor (1974). Üretim elektronik cep hesap makinelerinin parça montajından ve toplu montajından meydana gelmektedir. Ama parça ya da bileşenlerin montajına daha 1974 başlarında son verildi. Yöneticiler bunun nedenini söylemediler, ama bu montaj bölümünün Mauritius adasına taşındığı söylentileri yayılmıştı. Bu taşınma yüzünden işten çıkarılan olmadı, tam tersine toplu montaj

bölümü daha genişletildi. Üretimde sadece kadınlar çalıştırılıyordu. Tüm işçilerin yüzde doksanı kadındı.

Ücretler genellikle çok düşük. Çalışanlar firmanın çok korkunç kâr ettiği kanısındalar, ama ücret artışı taleplerini gerçekleştirecek olanakları yok, çünkü kim artış istese işten hemen atılıyor.

İşten çıkarılma korkusu içinde yaşıyor işçiler. Üretimdeki kadın işçilerin gündelikleri işe girişte 3.10 Malaysiya doları. Altı hafta sonra 3.30 dolara çıkıyor. Ancak 1-2 yıl çalıştıktan sonra 6 dolar alabiliyorlar. İşçi şeflerinin gündelikleri ortalama 4.9 dolar. Tüm kadın işçilerden daima yüksek emek yoğunluğu bekleniyor. Kendisine verilen sayıdaki parçayı monte edemeyen işçiye hemen uyarılar yağıyor, işçi bu sayıyı yine de tutturamazsa iki güne kalmadan işten atılıyor.

Üretim genellikle elle yapılıyor, fabrikada hemen hemen hiç makine yok. Her işçi şefi en az 30 kadın işçiyi denetlemek, onları teşvik etmek zorunda. İşçi şeflerinin başında gözetimciler var, onların da üstünde imalât müdürünün yardımcıları.

Fabrikada hiç bir sendika faaliyetine izin verilmiyor. İşçi sorunları komitesi denen bir kurul var ki bunu da zaten müdürlük denetliyor. Güya işçilerin istek ve yakınmalarını dinleyip müdürlüğe aktarıyorlar. Müdürlük komiteyle her ay toplantı yapıyor, böylece işçiler arasında neler konuşulup danışıldığını öğreniyorlar. İşçilerin istekleri arasında yerine getirilenler şu türden şeyler, örneğin yerel halk müziği mi çalınsın hoparlör müziği dedikleri popmüzik mi? Ama otobüs seferlerini işçi konutlarına kadar uzatma isteğine müdürlüğün hiç aldırdığı bile yok.

Yarı-İletkenler üreten bir fabrikanın eski kadın işçilerinden biri şöyle konuşuyor:

Fabrikada (1974) operatör (üretim işçisi) olarak 11 ay çalıştım. Çalışma koşulları dayanılamıyacak kadar kötüydü. Bize *pislik* derlerdi, en aşağılık yaratık yerine korlardı. Müdürlük emeğin yoğunluğunu durmadan arttırmak peşindeydi. Her kadın işçiden günde 700 elektronik bileşeni mikroskop altında monte etmesi isteniyordu. Çalışma sırasında hiç aralık verilemezdi, iş yerinden asla uzaklaşamazdınız. Yanındaki arkadaşınla konuşmak yasaktı. Kadın işçiler sürekli baskı altındaydı, sürekli ihtar alırlardı. Yaptığımız işin niteliği ve niceliğine daima bir kusur veya eksiklik bulunurdu. Uya-

rı ve ihtarlar bu yüzden hiç eksik olmaz, durmadan işçi çıkarılır, yerine yenileri alınırdı. Çalışma koşullarından, çalışma temposundan, ücretlerin azlığından kim yakınmaya kalksa kendini hemen kapıda bulurdu. İstenen emek yoğunluğunu veremeyenler hemen işten çıkarılırdı.

Ücretlere zam her üç ayda bir 0.30 Malaysiya doları kadardı. Zam günü gelince yarım saatlik bir «nutuk» atılır ve müdürlük bu zammı yapıyorsa işçilerin üretimi arttırarak bunun bedelini ödemeleri gerektiği vurgulanırdı... Günün birinde işçilerin *burasına gelir*, birdenbire grev patlak verirdi. İşçi isteklerinin bazısı bu grevler sayesinde kazanılmıştır. Mikroskop başında çalışmak çok yorucudur, sekiz saat çalıştıktan sonra gözlerde sancı başlar, insan tamamıyle bitkin düşer. Gece vardiyasında yorgunluktan mikroskop başında gözünüz dalmaya görsün hemen ihtar alırsınız, ikinci seferinde de işten atılırsınız.

İşi öğrenme süresine gelince bu 14 gün sürer, daha fazla öğrenilecek bir şey de yoktur zaten. Üretimde çalışan bir kadın işçinin aylığı 100 Malaysiya doları kadardır. Müdürlüğün çeşitli yazılı uyarılarına rağmen kadın işçilerden bir çoğu sendikaya gizlice üye oldular. Firma burada ücretleri düşük tutmaktan başka bir şey düşünmüyor ve bize *pislik* gözüyle bakıyorlar.

Makine üreten bir fabrikada uzman işçi olarak yetiştirilen bir işiçinin anlattıkları da şöyle :

Biz memnunuz. Müdüre çıkıp derdinizi anlatabiliyorsunuz. Fabrikada bir meslek öğreniyorsunuz. Benim klasik bir eğitimim yok, ama burada iki yıl eğitim gördüm, ustabaşı oldum, şimdi kalite denetiminde çalışacağım. Biz buradan çok memnunuz, iyi bir yer burası.

Malaysiya-Elektroteknik Sanayii İşçileri Sendikasının bir raporunda şöyle deniliyor:

Bizim örgütleme kurulumuzun açtığı kampanyada örgütlenmemiş işçilere bildiriler ve kitaplar dağıtıyoruz, onları işçi olarak kendi hakları üzerinde düşünmeye yöneltiyor ve sendika üyesi olmaları gerektiğine inandırmaya çabalıyoruz. Çoğu durumlarda işveren, örgütleme kurulumuzun işçilere dağıttığı bilgi araçlarını ellerinden almak için kendi güvenlik personelini eyleme sokuyor. Bu sendika düşmanı davranış karşısında biz de stratejimizi değiştirdik. Komite bilgi araçlarını ve bildirileri işçilere evlerine giderlerken dağıtmaya başladı.

Sendika üyesi olmanın yararları ve gerekirliğini anlatmak istediğimiz bir toplantıya da çağrıda bulunmuştuk. İşveren yeni stratejimizi bir yerlerden öğrenmiş olacak ki çalışanları hemen ürkütme yolunu seçti, toplantıya katılacakları işten çıkarmakla tehdit ediyordu. Sonra serbest üretim bölgelerinde çalışanların hiç bir sendikaya üye olamıyacakları yollu şayialar yaymaya girişti. Bunun üzerine küçük küçük bazı işçi gurupları arasında, sendika üyeliğini firmanın hiç hoş görmediği, eğer üye olmaya kalkarlarsa firmanın da ülkeyi bırakıp hemen komşu bir ülkeye taşınacağı dedikodusunu yaydı. Oysa elektronik sanayiindeki işçilerin çoğu daha yeni okuldan çıkmış gençlerdi, hemen hemen hepsi tarımsal kesimden geliyorlardı. Çalışma yaşamında deneyimleri yoktu, sendika hareketi nedir bilmiyorlardı.

Sonuçta çekindiler, yöneticiler onların akıllarını çelmesini becermişti. Sendika sekreterimizle bile konuşturulmadılar. Hatta öyle korkutulmuşlardı ki, biz gûya işyerlerine huzursuzluk getiriyormuş, başlarına belâ olmuşuz sanıyorlardı.

Elektronik sanayii işçilerinin ülkemizde en düşük ücreti alan ve en fazla sömürülen işçiler olduklarını bilmeyen kalmadı. Bizim sendika işçilerin yabancı yatırım tanrısı uğruna kurban edilmeye mahkûm olduklarını ve bu durumu olduğu gibi kabul edebilir mi? İşte elektronik işçileri adına verdiğimiz uğraşın asıl nedeni bu.

Bugün Malaysiya'nın serbest üretim bölgelerinde bir cennetle karşılaşan elektronik firmaları tüm Asya ülkelerine el attılar. Önce Japonyada başladılar üretime, sonra kendi çıkarları gereği Taiwan'a sıçradılar, derken Hongkong, Singapur ve sonunda Malaysiya'dalar işte.

Bu sanayi dalındaki durumun geleceği umutsuz görünüyor. Bunun başlıca nedeni, işçilerin sermaye tarafından köle yerine konulması. Firmaların asıl amacı, en az yatırımla olabildiğince kısa zamanda kârdan en çoğunu götürüp sermaye biriktirmek... Bunu kendileri de söylüyorlar: İş koşulları konusunda anlaşmazlık çıkarırsak ücret artışları istersek, üretime bir aya kalmaz son veririz, diyorlar. «Asya'da başka yer mi yok kalkar yine işçileri bedavadan çalışan bir ülkeye taşınırız...» açıkça söylüyorlar bunu.

SON SÖZ

Geri kalmış ülkelerin serbest üretim bölgeleri ve dünya pazarı fabrikaları biçiminde dünya pazarına yönelik sanayileşmelerine ilişkin analizimiz göstermiştir ki, sermayenin dünyada yaygın biçimde değerlendirilmesiyle belirlenen bu sanayileşme süreci, söz konusu ülkelerin eşitsizlik ve bağımlılık yokuşunu tırmanışını hızlandırıyor.

Dünya pazarına yönelik bu sanayileşme süreçi ne kadar hızla gelişiyorsa —*bu tırmanışın yakın gelecekte sona ereceğine ilişkin şimdilik hiç bir belirti yoktur*— geri kalmış ülkelerin daha da gerilerde kalmaları o derece hızlanmaktadır.

Uluslararası klasik işbölümü sisteminde Afrika, Asya ve Latin Amerika'daki ülkelerin geride kalma veya yavaş-gelişme süreçini, bu ülke ekonomilerinin plantasyon ve ham madde ekonomileri olarak gelişmekte oluşları belirlemiştir. Oysa şimdi bunun ardından gelen ve giderek dünya pazarına yönelik sanayileşme biçiminde ağır basan süreç, bir yanda yeni uluslararası bir işbölümünü getirirken öte yanda geri kalma veya yavaş gelişmenin tarihsel sürecine hiç bir çözüm getirmemekte, tam tersine bu süreçi daha da derinleştirip dünya çapındaki çelişkileri arttırmaktadır.

Geri kalmış ülkelerin sosyo-ekonomik gelişmesi o bakımdan artık yalnızca plantasyon ekonomisine ve madenciliğe bağımlı eşitsiz bir gelişme değil, aynı zamanda hem plantasyon ekonomisi ve madenciliğe hem de sanayiye bağlı bir eşitsiz gelişme biçimindedir.

Bu gelişmenin her ülkede ayrı ayrı sektörlere nicel olarak nasıl dağıldığını bilmek öncelik taşımıyor. Önemli olan şey bu gelişmenin toplu olarak aynı sonuçları yarattığı gerçeğidir.

Bu sonuçlardan çıkan anlam, sermayenin dünyanın geri kalmış ülkelerinde yaygın biçimde değerlendirilişinin eskisi gibi yine sanayi ülkelerinde olduğundan farklı bir sonuç meydana getirmekte olmasıdır.

Üretimin uluslar —aşırı örgütlenmiş hiyerarşisi içinde

tepede sanayi ülkelerinin küçük bir azınlığı yer alıyor. Bu hiyerarşi geri kalmış ülkelerde ve sanayi ülkelerinde halkın maddesel yaşam koşullarının eskisi gibi olağanüstü farklılıklarla gelişmekte olduğu anlamına geliyor.

Geri kalmış ülkelerde dünya pazarına yönelik sanayileşme, işgüçlerinin giderek daha büyük kitleler halinde katılıp bütünleştiği bir süreç olarak kavransa bile ve bu süreç kısmî sanayilerin ve kısmî üretimlerin sanayi ülkelerinden kalkıp geri kalmış ülkelere hızla kaydırılması biçiminde belirse bile, hatta dünya sanayi üretiminin giderek artan bir bölümünün geri kalmış ülkelerdeki yeni merkezlerde buluşması açık bir gerçek haline gelse bile, şunu gözden uzak tutmamak gerekiyor: *Bu sürecin, geri kalmış ülkeler halklarının maddi yaşam koşullarında herhangi bir iyileşmeyi de birlikte getireceği hiç, ama hiç inandırıcı değil. Gelişmeler bir iyileşmeden çok kötüleşmeye gidildiğini kanıtlıyor.*

Sanayinin önemli bir bölümü geleneksel sanayi ülkelerinden kalkıp geri kalmış ülkelerdeki yeni merkezlere kaydırılmış olsa da, bu sürece sonunda geri kalmış ülke insanlarının ancak azınlık bir bölümü katılmış olabilecektir. İşte, olsa olsa bu azınlıklarla bütünleşen ve bundan öteye gidemeyen bir sürecin söz konusu ülkelerde açık ve gizli işsizlik sorununu çözecek bir potansiyele sahip olamadığı daha baştan bellidir.

Ama bu süreçte şu potansiyel vardır: *Bugünün yüzmilyonlara varan işsiz kitlelerini düşüğün düşüğü ücretlerle çalıştırmak ve bu işsizlerin büyük çoğunluğunu da, yedek sanayi ordusu olarak el altında tutmak.*

Dünya pazarına yönelik sanayileşme sürecinin geri kalmış ülkelerde yarattığı etki ve sonuçlar, üretimin açık ve gizli işsizlerin yalnızca bir bölümüne iş yaratabildiği biçiminde algılanmamalıdır. (hele ki bu iş, işçiye kendini yeniden üretme maliyetini bile sağlayamayan bir iş olduktan sonra). Bu sonuçların görüntüsü şudur:

Dünya pazarına yönelik sanayileşme süreçi, bağımlılık ve eşitsiz gelişmeyi doğuran yapıların sürdürülmesinden, dolayısıyla geri kalmış ülke halklarının çoğunluğunu marjinalleştirme (kenarda köşede veya dışarda bırakma) *sürecinin sürdürülmesinden başka bir şey değildir, üstelik potansiyel olarak bile bir gelişme seçeneğinin oluşmasına olanak vermemeksizin sürdürmek...*

Başka seçeneklere göz açtırmaksızın yürüyen bu süreç geri kalmış ülkelerin gerilerde kalmışlık zincirini kıramamaları anlamına geldiğine göre ortaya şu soru çıkıyor:

Geri kalmış ülkeler, bunda geri kalmış ülkenin hükümetleri neden özellikle benimsiyor bu süreci? Bu soruya burada ancak kabaca bir yanıt verebiliriz:

Komisyon ve rüşvet gibi deyimler ardında gelişen sorunları bir yana bırakarak diyebiliriz ki: *Çoğu insanlar bu sürece umut bağlıyarak girmektedirler. Emeklerinin doğrudan doğruya sömürüldüğünü kabul etmişlerdir, ama işgücü yararına ilerde özerk bir gelişmeyi yaratacak potansiyelin bu sanayileşme yapısı içinde çıkacağına inanmışlardır. Neye dayanıyor bu umut ya da inanç?*

Bu sınaî gelişmenin, tarımsal ve ham maddesel üretim alanındaki bağımlılıktan farklı olarak kendi doğası içinden bağımsız bir atılıma yetenekli (çev. notu: böyle bağımsız bir gelişmeyi potansiyel olarak içerecek) sınaî bir yapı doğuracağı varsayımına dayanıyor. Yazarlar olarak, bu kitabın amaçlarından biri bizlerin de bir zamanlar bölüştüğümüz bu yanılsamayı parçalamaktır.

Kitabımızda araştırmasını yaptığımız gelişmeler, uluslar arası düzeydeki yeni işbölümünün oluşumu, gerek sanayi ülkelerinin gerekse geri kalmış ülkelerin bu oluşumda yer alış biçimleri, sanayi ülkelerindeki yapısal açık işsizlik, geri kalmış ülkelerde hızlanarak sürdürülen geri kalmışlık, sermayenin çevre ülkeler koşullarında değerlendirilişinde meydana gelen değişmelerin sonucu olan bu hızlı geri-bırakılmışlık, kapitalizm açısından elbette bir ahlakî sorun değildir. Şirketler, sermayenin dünyaya yayılarak değerlendirildiği bir süreçte söz konusu çevre ya da geri kalmış ülkelerde oluşan yeni koşullara uygun hareket etmek zorundadır. Nedir ki bu süreç, işsizlik ve geri bıraktırma kavramları ardında gizli gerçeklerle birlikte yürümektedir.

Geri-bıraktırma süreçinin bu sonuçlarını arzulamayan kimse (kim gelişmenin alternatiflerini arıyorsa) kapitalizmin şirketlerini bu istenmeyen gelişmelerden sorumlu tutmamalı, tam tersine, şirketlerin fiilî olarak nasıl hareket ediyorlarsa öylece hareket ettiklerini toplumsal oluşumların yapı ve akılcılığını araştırıp kavramalıdır.

Gelişme yolunda alternatifler bulmak sorunu toplumsal oluşumlarda alternatifler yaratma sorunudur. Bu bağlamda

uluslararası yeni işbölümünün yol açtığı en önemli sonuca değinmek yerinde olacaktır:

Geri-kalmış ülkelerdeki yeni üretim merkezlerinde disiplinli — sanayi işçiliği açısından disipline edilmiş — bir işçi sınıfı oluşmaktadır. Bu sınıfın imalât şeritleri başında örgütlenmişliği, kendi gelişiminin çıkarları çevresinde, kendisinin sosyal ve siyasal örgütlenme olanaklarını da birlikte getirmektedir.

Analizimiz, böyle bir içiçe örgütlenmenin karşısına dikilen dev engelleri de ortaya sermektedir. O bakımdan, bu engellerin devrilmesi, tek başına bu geri kalmış ülkelerdeki işçi hareketlerine bağlı değildir.

Geleneksel sanayi ülkelerinde bu yeni uluslararası işbölümünün yol açtığı sonuçlara gelince: Bu sonuçlar, geleneksel sanayi ülkelerindeki işçilerin dünya çapında bir işçi aristokrasisi rolünü oynamaktan vazgeçmelerine yardım edecektir. Bu sonuçlar, onlara alınyazılarının salt kendi ülkelerine değil, geri-kalmış ülkelerdeki kadın erkek tüm işçi kardeşleriyle birlikte işgücünün dünya pazarındaki kaderine bağlı olduğunu kanıtlıyacaktır.

Evet, yeni uluslararası işbölümü dediğimiz gelişme böylece işçilerin uluslar arası dayanışmasındaki bir gelişmenin potansiyelini yaratmaktadır. Toplumumuzu bilinçli olarak yeniden-kurmaya yarayacak bu potansiyelin fiiliyata dönüşüp dönüşmemesi, işçilerin kendilerini içlerinden vuran bölüm bölüm fraksiyonlara, hele hele gerçek veya yalan çıkarlar uğruna, parçalanmamalarına bağlıdır.

TABLOLAR

Tablo I—1 a) 1970 yılında dünyanın üç kesiminde nüfus, sınai üretim, sanayide çalışanlar ve ihracat S. 197

b) 1960-75 döneminde yıllık artış oranları S. 197

c) Dünya ticaretinin bölgesel dağılımı S. 198

Tablo I—2 Ülkelerde Dokuma ve Giyim Sanayiinde çalışanlar S. 199

Tablo I—3 F. Almanya'nın Dokuma ve Giyim Sanayii Dış Ticareti S. 201

Tablo I—4 F. Almanya ve Diğer ülkelerde Dokuma ücretlerinin gelişimi S. 202

Tablo II—1 87 Alman Girişiminde çalışanların Dağılımı S. 203

Tablo II—2 Akdeniz ülkelerindeki Alman İştirakleri S. 204

Tablo II—3 87 Alman girişiminin istihdam ettiği kişiler S. 205

Tablo III—1 Kıtalara göre serbest üretim bölgeleri S. 208

Tablo III—2 Dünya Pazarı Fabrikaları S. 208

Tablo III—3 Serbest Bölgelerde çalışanların sayısı S. 209

Tablo III—4 Asya, Afrika ve Latin Amerika'da Sanayide Saat ücretleri S. 210

Tablo I — 1

a) 1970 yılında dünyanın üç kesiminde nüfus, sınaî üretim, sanayide çalışanlar ve ihracat

Dünya = 100

	Nüfus	Üretim (ISIC)				Çalışanlar (ISIC)				İhracat (SITC)			
		2—4	3	321	322—324	2—4	3	321	322—324	0—9	5—8	65	84
Dünya	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
geleneksel sanayi ülkeleri	26	67	68	59	62	41	42	23	39	72	64	78	65
gelişmekte olan ülkeler	62	9	8	18	11	35	35	59	41	18	6	15	21
merkezi planlı													
Doğu Avrupa ülkeleri	12	24	24	22	25	24	23	17	22	11	10	7	12

b) 1960 - 1975 yılları arasında nüfus, sınaî üretim, sanayide çalışanlar ve ihracat sayılarının yıllık artış oranları

%

	Nüfus	Üretim (ISIC)				Çalışanlar (ISIC)				İhracat (SITC)			
		2—4	3	321	322—324	2—4	3	321	322—324	0—9	5—8	65	84
Dünya :	2,0	6,0	6,0	3,6	3,6	2,5	2,6	1,4	3,4	8,2			
geleneksel sanayi ülkeleri	1,0	4,5	4,6	2,7	1,6	1,1	1,3	—1,1	1,4	8,6	9,6		
gelişmekte olan ülkeler	2,6	6,8	6,6	3,8	6,3	4,4	4,5	2,9	6,4	7,1	10,6		
Doğu Avrupa ülkeleri	1,0	9,0	9,1	5,4	6,3	3,0	3,3	1,3	2,8				

c) Seçilen ülke grupları arasında dünya ticaretinin (SITC 0,9) bögesell dağılımı

İhracatcı ülke gurubu	Geleneksel sanayi ülkeleri			Gelişmekte olan ülkeler			Merkezi planlı ülkeler			Dünya İhracatındaki pay		
	1963	1970	1975	1963	1970	1975	1963	1970	1975	1963	1970	1975
Dünya	67	71	67	20	18	20	12	10	11	100	100	100
Geleneksel sanayi ülkeleri	74	77	70	22	18	23	4	4	6	67	72	66
Gelişmekte olan ülkeler	72	74	73	21	20	22	5	6	4	21	18	24
Merkezi planlı ülkeler	20	24	28	13	13	13	65	60	56	12	11	10

ISIC Uluslararası Sınai Standartlar Sınıflaması

ISIC 2—4 Sanayi

ISIC 3 İmalât Sanayii

ISIC 321 Dokuma Sanayii

ISIC 322—324 Giyim, Deri ve Ayakkabı Sancyii

SITC Uluslararası Ticarî Standartlar Sınıflaması

SITC 0—9 Tüm metalar

SITC 5—8 İmalât sanayi ürünleri

SiTC 65 Dokuma

SITC 84 Giyim sanayi ürünleri

Table I-2 SEÇİLMİŞ BAZI ÜLKELERDE 1963, 1968-1973 YILLARINDA DOKUMA VE GİYİM SANAYİİNDE ÇALIŞANLAR

Bin Kişi

	DOKUMA SANAYİİ (ISIC 321)							GİYİM SANAYİ (ISIC 322)						
	1963	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1963	1968	1969	1970	1971	1972	1973
Federal Almanya	573	489	508	501	481	458	434	388	367	382	379	372	372	360
Fransa	545	463	461	451	437	434	426	388	338	340	338	330	339	336
Belçika	153	131	130	130	125	122			89	92	94	96	99	
Hollanda			85	80	75	68	64			71	67	62	57	51
İtalya		410	422	424	398	386	382		162	184	197	199	219	222
İngiltere		640		625	586	553	563		350		357	363	356	357
İsveç	45	36	36	34	31	29	29	47	38	36	34	30	28	27
İsviçre	77	75	73	70	67	63	60	38	36	36	34	33	32	30
Avusturya	73	67	67	70	72	72	69	34	36	38	40	43	45	43
Portekiz	110	135	133	135	121	130	140	1	1	1	1	/ 17	22	27
Malta	0	3	3	3	3	3	4	1	1	1	2	2	3	3
İspanya	238	221	220	215	207	199	189	45	67	71	77	86	95	102
Yunanistan	58	58	59	60	/ 48	51		39	42	42	42	/ 12	14	
Yugoslavya		174	179	182	187	198	204		43	47	50	59	66	72
D. Alman Cumh.	302	262	257	249	249	257	248	127						...
Sov. Birliği		2 134	2 156	2 155	2 154	2 148	2 163		1 975	2 049	2 109	2 126	2 137	2 134
Polonya	372	422	436	443	450	465	478	136	157	193	195	201	215	220
Çekoslovakya	216	222	227	227	227	228	228	111	114	121	122	121	120	120
Macaristan	135	150	150	146	143	142	144	54	79	79	84	86	86	90
Romanya	168	200	211	223	249	275	299	74	104	111	119	131	144	159
Bulgaristan	84	101	108	111	120	122	124	28	40	41	39	42	42	44
ABD	1 018	1 142	1 163	1 113	1 094	1 145	1 178	1 139	1 185	1 198	1 164	1 142	1 187	1 213
Brezilya	342	308	299	343	310	320		86	109	108	165	121	138	

Tablo I—2 (Devam)

Bin Kişi

	GİYİM SANAYİ (ISIC 322)							GİYİM SANAYİ (ISIC 322)						
	1963	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1963	1968	1969	1970	1971	1972	1973
İran	96	210	218	216	218	240		88	115	124	132	142	145	
Hindistan		1 296	1 288	1 348					13	13	18			
Japonya	1 392	1 361	1 309	1 349	1 293	2 277		281	320	391	364	372	408	
Güney Kore	110	188	214	207	203	227	281		45	52	52	63	79	93
Hongkong	78	113	123	125	130	122	134	57	84	99	107	126	139	169

Kaynak BM, The Growth of World Industry, 1970 Edition, New York 1972; BM, The Growth of World Industry, 1973 Edition, New York 1975; BM, Yearbook of Industrial Statistics, 1974 Edition. New York 1976 (jeweils Vol. I: Generol Industrial Statistics, Part one National Tables)

Tablo I—3 Federal Almanya'nın Dokuma ve Giyim Sanayii alanında dış ticareti

Milyon DM

	Dokuma				Giyim S.			
	İhracat		İthalât		İhracat		İthalât	
	1975	1975	1974	1975	1974	1975	1974	1975
Dünya	8 841	7 946	10 280	10 896	2 152	2 379	5 882	6 611
AET	4 555	4 273	6 575	6 825	1 207	2 367	2 183	2 241
D. Alman Cum.	150	141	333	352	49	53	265	322
Narveç	78	80	7	10	18	13	9	7
İsveç	169	164	29	34	19	22	16	18
Finlandiya	67	59	5	10	3	2	16	12
İsviçre	487	428	240	286	258	245	32	46
Avusturya	571	559	228	245	190	224	101	109
Portekiz	42	24	28	33	5	2	24	28
İspanya	77	54	68	76	17	15	126	107
Malta	13	25	4	3	1	1	17	51
Yugoslavya	575	481	243	233	35	38	443	484
Yunanistan	135	167	324	370	173	212	316	440
Türkiye	16	11	91	96	2	2	170	144
Sovyetler Birliği	43	78	23	27	7	17	9	12
Polonya	236	147	42	45	14	15	137	159
Çekoslovakya	97	72	77	83	12	11	86	86
Macaristan	163	166	65	66	15	15	147	158
Romanya	63	68	74	67	2	2	77	90
Bulgaristan	47	43	18	15	6	6	62	47
Fas	14	10	53	64	1	0	15	14
Cezayir	78	18	10	8	0	0	0	0
Tunus	29	38	15	20	4	10	14	41
Mısır	3	6	37	26	0	0	0	0
Gün. Afrika	148	95	20	19	9	6	1	1
ABD	159	98	203	181	23	21	36	49
Kanada	82	58	6	5	8	11	15	16
Meksika	7	6	19	23	0	1	4	7
Kolombiya	9	1	24	31	0	0	2	2
Brezilya	37	14	106	123	0	0	61	98
Uruguay	1	1	9	14	0	0	20	40
Arjantin	1	2	8	10	0	0	32	29
Lübnan	52	32	4	2	6	3	9	9
İran	70	63	328	370	8	5	0	0
Afganistan	1	1	14	19	0	0	1	1
İsrail	37	22	36	37	6	4	33	38
Pakistan	9	2	86	98	1	1	5	5
Hindistan	2	2	82	85	0	0	51	63

Tablo I—3 (Devam) Milyon DM

	Dokuma				Giyim S.			
	İhracat		İthalât		İhracat		İthalât	
	1975	1975	1974	1975	1974	1975	1974	1975
Malaysia	7	5	7	19	0	0	14	17
Singapur	12	9	7	15	1	0	25	25
Çin	3	1	41	39	0	0	35	45
Gün. Kore	2	5	101	120	0	0	215	349
Japonya	88	57	114	107	23	13	48	45
Taiwan	7	6	140	145	0	0	149	178
Hongkong	23	23	205	303	4	2	790	896
Macau	0	—	6	7	—	—	55	57
Avustralya	64	44	26	24	8	4	1	2
Yeni Zelanda	17	8	45	38	1	1	0	1

Tablo I—4 Federal Almanya ve Diğer ülkelerde Dokuma ücretlerinin gelişimi

Ekim	Federal Almanya saat başına DM	Diğer ülkeler	
		Saat başına DM	Federal Almanya = 100
1955	1,87	1,97	105
1960	3,13	2,49	80
1965	4,79	3,61	75
1970	7,40	5,22	71
1971	8,13	5,74	71
1972	8,88	6,56	74
1973	10,17	7,04	69
1974	11,34	8,33	73
1975	12,30	9,64	78
1976	13,24	10,00	76

Tablo II—1

87 ALMAN GİRİŞİMİNDE ÇALIŞANLARIN DAĞILIMI

		Toplam çalıştırılan	Ülke dışında çalıştırılan işçiler	Almanya'da çalıştırılan yabancı işçiler	I	II	Toplam çalıştırılan	Ülke dışında çalıştırılan işçiler	Almanya'da çalıştırılan yabancı işçiler	I	II
		1961					1966				
Bütün girişimler	87	469 852	37 211	13 037	7,7%	10,7%	553927	63 766	40 783	11,5%	18,9%
5000'den fazla kişi istihdam eden işletmeler	16	406 293	33 903	10 825	8,3%	11,0%	481 069	57 210	36 780	11,9%	19,5%
1000, 5000 kişi istihdam eden işletmeler	33	52 865	2 817	1 780	5,3%	8,7%	59743	5 208	3 116	8,7%	13,9%
1000 kişi istihdam eden işletmeler	38	10 694	496	431	4,6%	8,6%	13 115	1 348	887	10,3%	17,0%
		1971					1974				
Bütün girişimler	87	770 150	150 111	88 420	19,0%	31,0%	855 941	225 016	112 404	26,3%	39,4%
5000'den fazla kişi istihdam eden işletmeler	16	678 855	135 306	79 553	19,9%	31,7%	756 970	203 065	99 614	26,8%	40,0%
1000, 5000 kişi istihdam eden işletmeler	33	74 913	12 290	7 371	16,4%	26,2%	81 417	18 353	11 133	22,5%	36,2%
1000 kişi istihdam eden işletmeler	38	16 382	2 515	1 496	15,5%	24,5%	17 554	3 598	1 657	20,5%	29,9%

I = Ülke dışında çalıştırılanların toplam çalışanlara oranı
II = Ülke dışında çalıştırılanların ve Almanya'daki yabancı işçilerin toplam çalışanlara oranı

Tablo II—2

Akdeniz ülkelerindeki Alman iştiraklerinin Dağılımı (1961—1976)

	Tarım ve armancılık	Enerji Madencilik	Kimya Sanayii	Cam, Seramik, Taşçılık	Metal, Demir-Çelik	Makine	Otomotiv	Elektro-teknik	Optik ve Presizyon	Diğer	Toplam
Malta						1		3	6	1	11
İspanya	3	1	62	7	20	35	5	19	19	15	186
Postekiz	2		11	2	2	3		8	3	2	33
Yunanistan	1	1	11		4	10	1	9	3	7	47
Yugoslavya			5	1		3	2	3	3	1	18
Türkiye	1		7		3	1	1	4	1		18
Lübnan			1								1
Suriye			1								1
İsrail				1		1					2
Tunus	2				1					4	7
Cezayir		1	1								2
Fas	1		4			2		1		2	10
Mısır		1	1							1	3
Toplam	10	4	104	11	30	56	9	47	35	33	339

Tablo II—3

1961-1974 yılları arasında 87 Alman girişiminin istihdam ettiği kişilerin sayısı

Girişimler	Almanya'da çalıştırılan işçiler					Almanya dışında çalıştırılan işçiler				
	1961	1966	1971	1973	1974	1961	1966	1971	1973	1974
Aesculap-Werke AG	1 422	1 245	1 395	1 389	1 510	—	72	83	141	213
Alchelin Industrieofenbau	284	331	440	431	423	95	130	186	194	282
ALMO	73	100	201	224	259	—	—	—	35	51
Anker-Werke AG	5 138	6 398	6 654	5 635	5 072	816	1 473	3 019	2 896	2 474
Artland Dörffler KG	431	560	1 576	1 566	1 548	—	—	872	815	767
Basalt AG	2 873	2 176	1 919	2 092	1 907	—	—	13	15	15
Benecke GmbH	2 127	2 323	2 814	2 693	2 531	187	492	748	809	735
Bertelsmann AG	5 552	8 013	7 867	7 949	8 339	137	1 054	4 776	4 815	5 534
Bessey & Sahn	210	215	338	411	405	—	2	2	21	26
Böllhoff & Co.	81	102	378	606	745	—	29	430	412	466
Collo GmbH	77	91	143	163	138	—	9	10	10	10
Concentra GmbH	378	395	446	455	479	124	124	129	164	164
Daimler-Benz AG	88 666	93 435	127 391	134 335	129 730	6 599	8 878	19 605	21 638	25 135
Deutsche Dictotor	2	3	5	7	9	—	—	—	4	4
Deutsche Holzveredelung	70	63	74	94	92	—	30	25	20	17
Ernst Dreefs OHG	414	606	640	793	771	—	—	76	222	173
Gebr. Eicher GmbH	1 980	1 850	1 700	1 000	850	280	480	720	720	730
EMA KG	340	332	362	401	381	—	28	52	47	61
August Engels GmbH	1 921	1 270	1 339	1 319	1 158	—	—	—	630	350
A. W. Faber-Castell	1 910	1 814	1 999	1 953	1 704	975	1 365	1 434	1 533	2 943
Gebrüder Foller GmbH	700	636	548	474	463	—	203	52	65	65
Gabar	339	504	1 166	1 170	938	132	359	682	1 246	1 472
Gedore Werkzeugfobrik	570	700	1 200	1 200	1 100	80	600	3 100	4 300	5 400
Goetzewerke	3 625	4 435	6 010	6 085	6 465	240	300	1 070	1 190	1 380
Hartmann & Braun	5 851	5 816	8 084	7 800	8 296	60	177	693	971	1 084
Hauni-Werke	1 786	2 353	2 733	2 777	2 923	42	141	173	207	211
Hegenscheidt	142	255	406	467	482	—	5	18	30	35
Heldenhain	348	514	823	727	750	4	8	22	31	34
Hergeth KG	252	402	493	585	6 35	—	—	8	31	47
Hirschmann	1 723	2 440	2 295	2 510	2 484	275	288	570	625	576

Tablo II—3 (Devam)

Girişimler	Almanya'da çalıştırılan işçiler					Almanya dışında çalıştırılan işçiler				
	1961	1966	1971	1973	1974	1961	1966	1971	1973	1974
Hoechst	51 820	66 950	81 900	88 470	90 660	9 880	13 870	43 000	49 290	69 610
Gebr. Isringhausen	198	208	308	321	344	31	143	171	242	281
Otto Junker GmbH	1 239	1 352	1 194	1 153	1 187	—	—	67	71	75
Karl Kässbohrer	3 195	3 300	3 935	4 197	4 239	—	20	238	315	335
Keramische Industrie-Bedarf	302	248	185	168	174	—	50	64	75	70
Klingele Papierwerke	1 060	1 099	1 194	1 189	1 093	404	553	744	731	727
Arthur Klink KmbH	195	235	242	206	197	—	10	50	84	148
Köhler & Bovenkamp	570	560	568	653	885	—	35	280	338	368
Kraftanlagen AG	1 100	1 440	2 647	3 142	3 318	—	—	40	50	30
Küster & Co. GmbH	428	601	701	841	731	—	—	46	52	60
Hans Landes & Co.	30	60	80	99	118	—	—	—	—	14
Ledermann & Co.	311	515	940	1 030	986	12	23	118	157	148
Lehnhoff Hartstahl KG	15	30	158	110	89	—	—	32	31	37
Ernst Leitz GmbH	6 466	6 622	5 938	5 450	4 868	180	215	233	236	330
Lemförder Metallwaren AG	571	1 274	2 627	3 054	2 962	—	—	171	303	453
Lemmerz-Werke GmbH	2 017	2 369	2 455	2 354	2 342	248	456	573	609	601
Loesche	70	100	120	135	150	6	9	10	10	12
Mahlo KG	133	165	149	170	171	—	—	34	35	40
Mannesmann AG	77 415	85 838	73 452	91 167	90 725	8 279	7 278	12 463	18 939	20 855
Werner Messmer KG	300	480	750	895	908	—	—	461	839	732
Metallgesellsch. (Teilkonzern)	3 724	4 098	5 450	5 517	5 659	189	267	816	1 176	1 237
Leonard Manheim GmbH	7 224	8 817	6 367	6 815	8 684	70	150	280	386	150
Müller	72	115	137	131	125	—	—	—	—	10
E. A. H. Naue KG	1 200	1 250	1 700	1 800	1 400	—	—	170	530	630
Johannes Oesterle	85	45	42	46	41	—	—	—	1	3
Plate Bonn GmbH	325	404	349	389	408	—	—	—	18	24
Prym-Werke KG	3 207	3 557	3 710	3 804	4 185	222	307	869	890	901
Puma	248	381	624	507	495	—	57	315	338	342
Relaz	889	1 006	1 386	1 490	1 434	—	—	217	270	281
G. L. Rexroth GmbH	1 068	1 820	3 013	4 715	4 870	—	23	988	1 072	1 146

Tablo II—3 (Devam)

Girişimler	Almanya'da çalıştırılan İşçiler					Almanya dışında çalıştırılan İşçiler				
	1961	1966	1971	1973	1974	1961	1966	1971	1973	1974
Rodl & Wienenberger AG	2 191	2 022	1 372	1 273	1 080	—	—	659	685	641
Romika Lemm & Co.	2 764	3 481	2 475	2 249	2 087	—	—	191	220	231
Ruf GmbH & Co. KG	678	988	1 322	2 001	1 639	—	—	135	324	327
Joh. Moritz Rump	711	566	459	409	412	—	—	18	18	22
M. Schmitt & Sohn	750	760	815	810	770	—	60	85	90	90
Gebr. Schneider GmbH	321	322	270	237	229	110	297	325	350	354
L. Schuler GmbH	2 114	2 452	2 610	2 418	2 418	—	—	460	525	922
Schulte-Schlagbaum AG	250	282	280	260	250	95	101	105	114	118
Schwelmer	2 093	2 100	1 751	1 468	1 130	53	304	312	316	259
Ernst Siegling	310	355	535	520	515	8	28	112	134	151
Softal Elektronik	6	14	45	60	60	—	—	—	2	5
L. & C. Steinmüller GmbH	3 537	2 841	3 042	2 747	2 872	—	—	154	419	736
Franz Steyerding	2	11	11	10	10	—	—	19	17	15
Andreas Stihl	778	1 217	2 001	2 523	3 151	—	—	—	70	188
F. Tacke KG	581	679	506	750	724	7	7	227	228	228
Hermann Traub	907	1 319	1 331	998	1 094	—	309	570	757	860
Triangeler	410	650	860	726	792	—	—	87	410	403
Volkswagenwerk AG	69 558	103 135	160 094	160 955	141 780	11 206	21 446	41 935	54 093	61 950
Vollmer Werke	474	423	442	512	472	—	—	18	31	32
Wacker-Chemie GmbH	5 551	8 330	7 530	8 363	8 812	—	74	110	140	280
Wickmann-Werke AG	1 007	1 239	1 147	1 382	1 297	10	15	49	31	22
Wilkhonn-Sitzmöbel	326	326	458	466	419	4	4	22	29	34
Fr. Winkler KG	480	690	771	696	644	7	43	195	177	133
Winkler & Dünnebier	1 420	1 455	1 612	1 500	1 466	—	—	132	142	151
Otto Wolpert-Werke GmbH	207	244	308	315	310	—	—	—	—	8
Zahnradfabrik Friedrichshf.	12 565	13 707	16 787	16 690	17 056	580	851	808	1 704	2 061
Carl-Zeiss-Stiftung	28 243	29 218	27 702	25 334	25 474	427	1 182	2 207	2 537	4 564

Tablo III—1
Kıtalara göre serbest üretim bölgeleri (1975)

Kıta	Çalışmakta olan serbest üretim bölgeleri		İnşa halindeki serb. ürt bölgeleri			
	Ülke Sayısı	Bölge Sayısı	Ülke Sayısı	İlk kez serbest bölge açılan ülke sayısa	Bolge Sayısı	İlk kez serbest bölge açılan ülke sayısı
Asya	11	48	11	4	20	5
Afrika	5	7	3	1	8	1
Latin-Amerika	9	24	7	6	11	9
Toplam	25	79	21	11	39	14

Tablo III—2
Dünya Pazarı Fabrikaları (serbest üretim bölgeleri dışında) bulunan ülkeler.

İşletme statüsü	Asya	Afrika	Latin Amerika
Çalışmakta olan dünya pazarı fabrikaları	Hindistan Endonezya İran Malaysia Filipinler Tayvan Tayland Türkiye	Fildişi kıyısı Fas Swasiland Tunus	Barbados Brezilya Kosta Rika Haiti Jamaika Meksika Nikaragua Hollanda Antilleri Puerto Riko St. Lucia Trinidad ve Tobago
İnşa halindeki dünya pazarı fabrikaları		Botswana Gana Lesotho Güney Afrika	Ekvator

Tablo III—3

Serbest üretim bölgelerinde ve dünya pazarı fabrikalarında çalışanların sayısı.

Ülke	Çalışonlar			Yıl
	Toplam	Serbest bölgelerde	Dünya Pazarı Fabrikalarında	
Asya				
Bahreyn	2 770	2 770	—	1975
Hongkong	59 607	59 607	—	1975
Hindistan	1 249	1 249	...	1975
Endonezyo	11 191	—	11 191	1975
İran	—	—		
Ürdün			—	
G. Kore	112 250	112 250	—	1975
Lübnan				
Moloysia	40 465	40 465		1975
Filipinler	9 827	8 177	1 650	1976
Singapur	105 000	105 000	—	1974
Suriye	231	231	—	1975
Tayvon	62 143	62 143		1975
Tayland	16 700	—	16 700	1974
Türkiye		—		
Afrika				
Mısır				
Fildişi	2 800	—	2 800	1974
Fas		—		
Mouritius	9 952	9 952	—	1975
Senegal	150	150	—	1976
Swosiland	2 500	—	2 500	1976
Togo			—	
Tunus	24 000			1974
Latin Amerika				
Borbodos	3 000	—	3 000	1975
Brezilyo	27 650	27 650		1973
Kosto Riko		—		
Daminik	6 500	6 500	—	1975
El Salvador	6 143	6 143	—	1975
Guotemola	...		—	
Hoiti	25 000		...	1973
Jamaika	6 100	—	6 100	1971
Kolambiyo	5 600	5 600	—	1975
Meksiko	84 308	74 676	9 632	1974
Nikarogua		—		
Hd. Antilleri		—		
Panama	1 300	1 300	—	1975
Puerto Rica	96 726	481	96 245	1975
St. Lucio	3 500	—	3 500	1976
Trinidod ve Tabago	...	—	...	
Asya	~420 000			
Afrika	~ 40 000			
Latin Amerika	~265 000			
Toplam	~725 000			

Tablo III—4
Asya Afrika ve Latin Amerika'da sanayi de saat ücretleri.

Ülke		Saat Ücreti: Vasıfsız (Dolar)	Vasıflı (Dolar)	Uzman (Dolar)	Ortalama ücret (Dolar)	Yıl
Asya						
Bahreyn						
Hongkong		0,43	0,61			1975
Hindistan		0,15	0,21			1975
Endonezya		0,23	0,34	0,56		1973
İran		0,34	0,41—0,47	0,93—1,49		1974
Ürdün		0,50		1,88		1975
G. Kore	K				0,21	1974
	E				0,43	1974
Lübnan						
Malaysia		0,16—0,18	0,18—0,23	0,36—0,42		1974
Filipinler		0,15	0,19—0,23	0,23—0,28		1975
Singapur		0,38	0,41	0,72		1974
Suriye						
Tayvan	K	0,23	0,25			1974
	E	0,25	0,34			1974
Tayland		0,15	0,31	0,61		1975
Türkiye					0,63	1974
Batı Samoa		0,39		0,61		1974
Afrika						
Mısır		...	...		0,32	1975
Botswana		0,37	0,51	0,69		1975
Fildişi kıyısı		0,41	0,44—0,53	0,57—0,77		1975
Gana			...		0,22*	1975
Lesotho		0,19	0,22—0,53	0,78—2,26		1974
Liberya		0,15—0,25	0,25—0,40	0,50—1,00		1975
Fas		0,34	0,56	0,94—1,31		1975
Mauritius	K	0,09	0,11	0,13		1975
	E	0,20	0,24	0,29—0,46		1975
Senegol		0,45—0,51	0,55—0,65	0,70—0,91		1975
G. Afrika	K	0,34	0,38	0,75		1974
	E	0,46	0,60	1,05		1974
Swasiland		0,26	0,34	0,46—1,07		1974
Togo				...		
Tunus		0,38	0,43	0,63—0,68		1975
Latin Amerika						
Barbados		0,51—0,58	...	0,73—0,97		1974
Brezilya		0,25—0,36	0,58—0,82	1,17—1,40		1975
Şili		0,39	0,78	1,14		1975
Kosta Rika		0,39	0,42	0,54		1975
Dominik				...	0,45	1974
Ekvator		0,39—0,49	...	0,76—0,98		1976

Tablo III—4 (Devam)

Ülke	Saat Ücreti				
	Vasıfsız (Dolar)	Vasıflı (Dolar)	Uzman (Dolar)	Ortalama ücret (Dolar)	Yıl
El Salvodor	0,26—0,50	0,26—0,75	0,50—1,50		1975
Guotemala	0,21—0,38	0,44—0,63	0,50—0,75		1975
Haiti	0,16	0,40—0,50	0,70—0,80		1975
Honduras	0,25	0,35—0,40	0,60—0,80		1975
Jamaika	0,80		2,29		1975
Kalombiya	0,16—0,24	0,24—0,40	0,40—0,60		1973
Meksika	0,56—0,85	...			1975
Nikoragua		0,27	0,90		1975
Hd. Antilleri	1,65	1,75	2,11		1975
Panoma	0,50		0,75		1975
Puerta Rika				1,32*	1975
				2,24	1974
St. Lucia	0,31	0,31	1,00		1976
Tlinidad ve Tobago				,071	1974
Uruguay				0,44*	1975
Venezuela			2,96	0,53*	1974
				1,51	1974

* Asgari ücret.

TÜRKİYE'de SERBEST BÖLGE KURMA GİRİŞİMLERİ

M. SÖNMEZ

GİRİŞ

Sayıları son on yılda üç kat artarak 1980'de 362'ye ulaşmış bulunan Serbest Bölgeler (SB) günümüzde önemini hergün biraz daha artıran bir olgu olarak görünmektedirler.

1970-1980 arasında SB'ler ABD'de 10'dan 60'a, Avrupa'da 50'den 90'a, Latin Amerikada 40'dan 70'e, Afrika'da 10'dan 50'ye, Orta-Doğuda 2'den 18'e, Uzak Doğu'da 15'den 35'e çıkmış durumda. (1)

1980'de 1,6 milyon doları bulan dünya ticaretinin yüzde 9'unun SB'ler üzerinden gerçekleştirilmiş olması, bu oranın 1985'de %20'yi bulabileceği öngörüsü, sözkonusu olgunun öneminin nereden geldiğini de ortaya koysa gerek.

SB olgusu Türkiye ekonomisini ve Türkiye'de yaşayanları da yakından ilgilendiriyor. Çünkü Türkiye'de de yakın gelecekte SB'ler kurulması sözkonusu. «24 Ocak İstikrar Tedbirleri» diye tanımlanan ekonomik kararlarla Türkiye'de yeni bir birikim modelinin uygulamasına başlandığı ve bu doğrultuda birçok yapısal dönüşümlere gitmek üzere ard arda yeni yasal düzenlemelere gidildiği bilinmektedir.

Kısacası, kuramı ve uygulamalarıyla ekonomide «ihracata yönelik sanayileşme stratejisi»ne uygun olarak değişiklikler gündeme getirilmektedir. Bugüne kadarki uygulamalarıyla, modelin iç tutarlılığını, ve önüne koyduğu hedefleri ne ölçüde gerçekleştirdiğini burada tartışmayacağız. Ancak, sözkonusu modelin ana ögelerinden birinin SB'ler olduğu tartışma götürmez bir gerçek. (2)

Uygulanmakta olan ekonomik modelin Türkiye toplumsal yapısında gerek ekonomik-politik, gerekse ideolojik düzeyde,

(1) Business Week : 17 Kasım 1980

(2) İhracata yönelik sanayileşme stratejisi için bkz: Berksoy (1982), TİB (1979), Sönmez (1980)

önemli alt-üst oluşlara yolaçtığı ortada. Model emekçi sınıfların ekonomik-demokratik, politik haklarında önemli kısıtlamalara yolaçtı. Öte yandan, gerek iktidar blokunu oluşturan egemen sınıflar arasında, gerekse egemen sınıflarla blok dışında kalan mülk sahibi sınıflar arasındaki dengelerde de önemli değişmeler sözkonusu. Modelin henüz uygulamaya konulmamış ögelerinin süreç içinde gündeme getirilmesiyle bu alt-üst oluşun hızlanacağı açık.

Yakın gelecekte gündeme getirilecek ögelerden birisi de SB'ler. Türkiye'de SB uygulaması gerek egemen sınıflar açısından gerekse emekçi sınıflar açısından ne anlama gelecek, ne gibi sonuçlar yaratabilecektir? Yazımızın ana hedefi bu soruyu yanıtlamaya çalışmak. Ancak, bundan önce, Türkiye'de SB kurma girişimlerini özetlemeyi uygun gördük. Üzerinde yeterince durulmamış, araştırılmamış olan SB olgusu, belirli ölçüler içinde, Türkiye'de 1920'lerden bu yana uygulanan iktisat politikalarına ışık tutabilecek, anahtar niteliğinde bir olgu olarak da görülebilir. Gerçekten de, yüzeysel bir araştırma bile Türkiye'de SB kurma girişimlerinin gündeme getirilmesi, gündemden çıkarılmasının, uygulanan iktisadi politikalarla doğrudan ilgisi olduğunu ortaya koyabilmektedir. Bu anlamda, Türkiye'de SB kurma konusundaki yaklaşımların analizi, hem çeşitli dönemlerde uygulanan iktisadi politikaların daha anlamlı tanımlamasına olanak sağlayabileceği gibi, iktisadi politikaların belirlenmesinde üstünlüğü olan egemen sınıf kesim(ler)ini ve bu kesimler arasındaki çelişkilerin bazı kaynaklarını da ortaya koyabilecektir.

Bu yazının, yukarıda sözü edilen analizi yapmış olmak ve belli sonuçlara ulaşmış olmak gibi bir iddiası olmadığını baştan belirtelim. Konu, gerçekten de titiz bir araştırmayı gerektiriyor. Bizim burada ortaya koymaya çalışacağımız, böyle bir araştırmaya katkıda bulunabileceğine inandığımız bazı ipuçlarını sergilemek ve bu konuda derleyebildiğimiz rapor, yasa, kararname gibi belgeleri ekte vermekle sınırlı olacaktır.

SB kurma girişimlerinin ülkede uygulanan genel iktisadi politikalarla doğrudan ilgisi olduğunu daha önce de belirtmiştik. Genel iktisadi politikaların ise dış dinamiklerden so-

yutlanmış bir bakış açısıyla ele alınamayacağı ortada. Daha açık bir anlatımla, Türkiye'de SB kurma girişimlerini anlama ve yorumlama, ancak Türkiye'nin sözkonusu dönem(ler)de uluslararası kapitalist işbölümündeki görevi ve buna bağlı olarak oluşan iktisadi politikaların analiziyle mümkün olabilir kanısındayız.

*
**

Türkiye'de SB tartışmalarının yoğunlaştığı ve yasa, kararname düzeyinde kurumlaşmaya yüztuttuğu üç ana dönem saptıyoruz. Bunlardan birincisi, Türkiye'nin uluslararası işbölümünde dünya ekonomisine ihracata yönelik tarımda uzmanlaşmış bir ülke olarak katıldığı 1920'li yıllar. İkincisi, 1945'lerden başlayarak uluslararası kapitalist sisteme yeniden eklemlenilen ve bunun kurumlarının oluşturulmaya başlandığı 1950'li yıllar. Üçüncüsü ise, 1953-1980 arasında uygulanan ithal ikameci sanayileşme stratejisinin tıkanmasıyla benimsenen ihracata yönelik sanayileşme stratejisinin uygulanmaya başlandığı 1980'li yıllar.

İleride de açacağımız gibi, her dönemin özgül koşulları SB'lere yüklenen işlevi ve beklentileri de farklı kılmaktadır. 1920'li yıllarda SB'lerde transit ticaret faaliyeti ağırlıklı olarak planlanırken, 1980'li yıllarda transit ticaretin yanısıra, ihracata yönelik sınai üretim önem kazanmaktadır. SB kurma girişiminde bulunulan her dönemin kendi koşullarında analizine geçebiliriz.

1920'Lİ YILLARDA SERBEST BÖLGE KURMA GİRİŞİMLERİ

Bilindiği gibi, 19. yüzyıl Osmanlı toplumsal formasyonunun yoğun biçimde dış dinamiklere açıldığı, her düzeyde kapitalist dünya sistemiyle bütünleştiği bir dönem olmuştur. Sözkonusu dönemde dış dinamikler, Osmanlı ekonomisi üzerindeki etkilerini dış ticaret ve yabancı sermaye girişi yoluyla gösterdiler. 1820'lerden başlayarak ve özellikle 1838 Ticaret Anlaşmasının imzalanmasından sonra Osmanlı-Batı Avru-

pa ticaret hacmi hızla genişledi. Bu süreç Batı'nın 1850'lerde başlayan borç ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları biçimindeki sermaye ihracıyla pekişti.

Gelişmiş kapitalist ülkelerin ihraç ettiği sermaye ve dış ticaret ilişkileri, Osmanlı topraklarında bir yandan hangi malların üretileceği, hangi üretim dallarının yıkılacağını belirlerken, bir yandan da Osmanlı toplumsal formasyonundaki üretim biçimlerinin evrimini de etkiledi. «19. yüzyıldaki süreçleri yorumlarken genişleyen dış ticaret ve yabancı sermaye girişinin geleneksel Osmanlı sanayiini ortadan kaldırdığını, tarımda ise ağırlığın yerel tüketime yönelik gıda maddeleri üretiminden ihracata yönelik mallara kaydığını görüyoruz.» (3)

Özetle, Osmanlı toplumu dünya kapitalist sistemine ihracata yönelik tarım ve maden ülkesi olarak katılmış, borç ve yabancı sermaye biçimindeki sermaye ihracı da bu işbölümüne uygun alanlarda yoğunlaşmıştır (bankacılık, demiryolları, limanlar yapımı, ticaret, madenler v.b.)

Yabancı firmaların tarım ve maden bölgelerini demiryollarıyla limanlara oradan da uluslararası pazarlara bağlama süreci bu dönemde başlamış, metropollerden kaynaklanan ithalat-ihracat kredileriyle ucuza alma, pahalıya satma, böylece de eşitsiz değişim yoluyla değer aktarma mekanizması bu dönemde kurulmuştur. Yabancı tüccarların bu işleyiş içinde Osmanlı topraklarındaki destek sınıfları ise azınlık tüccarlardı.

Kurtuluş Savaşıyla politik bağımsızlık kazanılmış olmasına karşın ekonomik düzeydeki ilişkiler Cumhuriyet öncesi dönemden farklılık göstermedi. Türkiye 1923-1929 arasında da, tıpkı 19. yüzyılda olduğu gibi, uluslararası işbölümünde ihracata yönelik tarım ve maden üretimi yapan, emperyalist ülkelerden mamul mal satın alan bir ülkeydi.

Bu yapının sürmesi yerli egemen sınıflardan en çok ticaret sermayesinin işine geliyor, Türkiye'de korumacı bir dış ticaret politikası yerine liberal bir politika izlenmesi konu-

(3) Pamuk (1979—1980; s. 161)

sunda dış güçlerle eşgüdüm içinde hareket ediyorlardı, çünkü çıkarları büyük ölçüde çakışıyordu. (4)

Cumhuriyetin ilk yıllarında müslüman-Türk ticaret sermayesi ikili bir hedefe sahipti: Birincisi, yabancı tüccarların Türkiye'deki işbirlikçisi olan azınlıkların yerini almak, ikincisi mevcut yapı saklı kalmak şartıyla, ticaret kârının büyük kısmına el koyan yabancı tüccardan kendisine kalan payı artırmak. Birinci hedefine daha Cumhuriyetin ilk yıllarında ulaşmaya koyulan müslüman-Türk tüccarlar, ikinci hedefleri konusunda Hükümetin güçlü desteğini aramış, ancak bu konuda sınırlı mevziler edinebilmişlerdi. Örneğin kıyı gemiciliği Türk tüccarına verilmiş, Türk Ticaret Odaları ve Borsaları yarı resmi bir organ olarak kabul edilip yabancı tüccarların da bu odalara girmeleri zorunlu görülmüştü. (5)

Türk tüccarının olanaklarını genişletecek bir önlem olarak da liman tesislerinin geliştirilmesi ve İstanbul limanı içinde bir SB kurulması düşünülüyordu. SB, İstanbul'un Birinci Dünya Savaşı sonrasında kaybettiği transit ticaret olanaklarını geri getirecek bir uygulama olarak düşünülüyordu. Birinci Dünya Savaşından önce, özellikle Avrupa'nın İran ve Rusya ile ticaretinde transit liman işlevi gören İstanbul Limanı, Savaş sonrasında gerek Sovyetler Birliğinin dış ticaret hacminin daralması, gerekse de limanın sağladığı hizmetlerin kalitesinin düşüklüğü nedeniyle transit ticaret merkezi olma niteliğini yitirmişti. 1910 - 1927 arasında İstanbul'a uğrayan gemi tonajı % 45 azalmıştı. (6) Ticaret sermayesine göre, limanda bir SB'nin kurulması trafiği eski durumuna getirebilir ve İstanbul yeniden Pire, Selanik hatta Port Said, Cenova ve Trieste'ye kaptırmış olduğu coğrafi konumuna layık öneme kavuşabilirdi.

Bu amaçla 1926 yılında dönemin Hükümeti, İstanbul'da SB yaratma olanağını araştıracak özel bir komisyon görevlendirdi. Ticaret Vekaletince kurulan komisyona ticaret sermayesinin örgütü de katılmak istedi. Yıl sonuna doğru, SB

(4) Bu konuya ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Kurmuş (1976)
(5) Keyder (1979—1980)
(6) Bkz. Ek II, 1 nolu dipnot.

kurulmasının Türk tüccarlarına sağlayacağı olanakları dile getiren bir rapor hazırlandı. SB, çevre pazarlarla ticaret yapan firmaları çekebilmek için limanda Türk gümrüklerinin ve mevzuatının geçerli olmadığı, modern tesis ve yeterli depoya sahip bir alan olacaktı. SSCB ve Romanya'yla yapılan Karadeniz ticaretinde İran ve diğer Orta Doğu ülkeleriyle yapılan Asya ticaretinde SB'nin mal depolanan bir yer ve merkezî bir toplanma noktası olarak kullanılacağı düşünülmekteydi. İstanbul'un üstleneceği bu rol, tütün ve halı gibi mallardaki borsa merkezi rolüyle bir arada görülüyor, komşu ülkelerin benzer ihraç mallarının İstanbul'da pazarlanacağı umuluyordu. (Bkz: Ek I, II ve V)

22/6/1927 tarihinde TBMM, SB kuruluşuyla ilgili yasayı onayladı. (Bkz. Ek III) Ne var ki, ne SB'nin kurulması, ne de beklenilen işlevleri yerine getirmesi pek mümkün olmadı. Bir kere, böyle bir projenin gerçekleştirilmesi için Türkiye devletinin ne sermaye ne de teknoloji birikimi elverişliydi. Daha 1923'de çıkarılan davetlere rağmen, böyle bir projeyi gerçekleştirecek yabancı firma da ortaya çıkmadı. (7)

Yasanın çıktığı 1927'den 2 yıl sonra 1929 Dünya Buhranı gelip çattığında ise Yasanın tek uygulaması Ford Motor Şirketine Türkiye'de satacağı otomobilleri monte etmek için SB haklarının verilmesi olmuştu. (Bkz. Ek IV) İstanbul Tophane'de kurulan bir «serbest yer» de Ford, bir otomobil montaj fabrikası kurmuş, ancak fabrika izleyen yıllarda kapanmıştır. Bu ilk deneyimin akibeti konusunda İstanbul Ticaret Odası Dergisinin Mart 1960 sayısında, yine SB'lerle ilgili bir raporda şöyle denilmektedir: «Mahiyeti anlaşılmış ve faydası takdir edilmiş olsaydı milli ekonomimize paha biçilmez hizmetler ifa etmesi mümkün olan bu tesis, çok sert ve bezdirici idari tasarruflarla işleyemez hale getirilmiş, nihayet kurucusuna memleketimizden ayrılıp rakip memleketlere gitmekten başka bir imkan bırakılmamıştı.» (8)

(7) Eylül 1923'de Amerikan ateşesi Ravndal Washington'a şu haberi iletiyordu: «Hükümetin İstanbul'da bir serbest liman için başvuracak iyi şöhretli bir yabancı firmanın müracaatını dikkate alacağına inanılmaktadır» (Amerikan Millî Arşivlerinden aktaran Keyder, a.g.m.)

(8) İstanbul Ticaret Odası Dergisi (Mart 1960 : 43)

Görüldüğü gibi, 1920'li yıllarda kurulması düşünülen SB, ve yükleneceği işlev, Türkiye'nin uluslararası işbölümündeki yerine uygun ve benimsenmiş iktisadi politikalarla uyarlı bir tarzda ele alınmıştır. Kurulması planlanan SB'nin ağırlıkla transit ticaret faaliyetine yer veren bir alan olması düşünülmüştür. 1929 Dünya Buhranının yarattığı sarsıntılar içte ve dışta böyle bir uygulamanın koşullarını ortadan kaldırdığı gibi, 1930'lardan sonra da gerek dış dinamiklerin Türkiye ekonomisi üzerindeki hegemonyasının —Buhrandan dolayı— görece zayıflaması ve bunun da ülke içinde iktidar bloku sınıf dengelerinde yarattığı değişiklikler sonucu, 1920'lerden farklı bir iktisadi politikanın benimsenmesine ve uygulanmasına geçilmiştir.

1930'lu yıllarda benimsenen korumacı dış ticaret politikası ve ithal ikameci sanayileşme stratejisi modeli içinde SB'lere yer verilmesi düşünülemezdi, nitekim öyle de oldu. 1930'lardan sonra himayeci bir iktisadi politika izlemeyi gerekli kılan bazı etkenler şunlardı: 1928 yılının sonuna gelindiğinde Türkiye ekonomisi özellikle yılın son aylarında yapılan spekülatif ithalat sonucu önemli bir dış ticaret açığıyla karşı karşıya kalmıştı. Ayrıca, 1928'de Milletler Cemiyeti aracılığıyla bir ödeme planına bağlanan Osmanlı borçlarının her yıl %13-18 gibi önemli bir kısmının ödenmeye başlanacağı konusu da önemli bir sorun olarak durmaktaydı. Öte yandan dış ticaret açığının yüzde 100'lük artışı TL'nin değerinde de önemli düşüşlere yolaçmıştı. Özetle, ödemeler dengesinde yaşanılan bunalım, 1929 Dünya Buhranının yansıtacağı olumsuzluklar, bir önceki dönemde izlenen liberal dış ticaret politikasının yerine korumacı önlemler almayı gerektiriyordu. (9)

İthalatın kısıtlanacağı, dış ticaret hacminin daralacağı, kambiyo, faiz oranları ve fiyat denetimlerinde devlet müdahalesinin yoğunlaşacağı bu dönemde sanayileşme politikası olarak da devlet sektörü öncülüğünde ithal ikameci bir çizgi

(9) Dönemin ekonomik koşulları ve politika arayışları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Tekeli-İlkin (1977)

izlenecekti. Hammaddesi yurtiçinden karşılanabilen sınai mamullerin ithalatının kısıtlanmasıyla bu sanayiler himaye edilerek belli ölçüler içinde, kurulup geliştirilecekti.

Dolayısıyla, böyle bir model içinde, ticaret sermayesinin ısrarlı taleplerine karşın, SB'lere yer yoktu. (10) (Bkz. Ek VI)

1950'Lİ YILLARDA SERBEST BÖLGE

SB kurma girişiminin gündeme getirildiği bir diğer dönem olarak da 1950'li yıllardan sözetmiştik. Türkiye 1945'lerden itibaren 2. Dünya Savaşı öncesinin dış politikasında görece tarafsız, ekonomik ilişkilerinde de sağladığı göreli özerklik olanağını kullanmayı bilen ülkesi olmaktan çıkıp emperyalist-kapitalist sistem içinde yerini alan, bu nedenle de bu sistemin «merkez»lerinin belirlediği uluslararası işbölümünün koşullarına uyan bir ülke durumuna gelmiştir. 1945'lerden başlayarak emperyalist sistemin ekonomik, politik kurumlarına girilmiş; bu yıllardan itibaren emperyalizmin borç ve yabancı sermaye biçimindeki sermaye ihracı da ağırlıkla üretken alanlara yönelerek Türkiye'de kapitalizmi yukarıdan-aşağıya geliştirmiştir.

*
**

1946 Sonbaharında Türkiye'nin dış ticaret politikasında «liberalleşme» doğrultusunda önemli değişiklikler olmuştur. Yüzde 116 oranında bir devalüasyon yapılmış, ithalat kısıtlamaları gevşetilmiş, özellikle serbest dövizle ithal edilecek malların listesi genişletilmiştir. Bu politika, ithalatın da hızla artmasını beraberinde getirmiştir. İhracatta artış olmamasına karşılık ithalattaki hızlı tırmanış (1938 yılı dışında) 1930'dan beri fazla veren dış ticaret dengesinin 1947'de 21 milyon dolar açık vermesiyle sonuçlanmıştır.

---

(10) 1929 Dünya Buhranı sonrasında her ülke korumacı önlemlerle içine kapanmış, otarşik büyüme modelleri yaygınlaşmış, dünya ticaret hacmi daralmış, ikili anlaşmalar ve kliring sistemiyle ticaret başatlık kazanmıştı. dolayısıyla SB'nin benimsenen ithal ikameci modele aykırılığı bir yana, bu tür uygulamaya sözkonusu dönemde girişilmek istenseydi bile bunun pek rağbet göremeyeceği açık bir gerçekti.

1950'de Demokrat Partinin iktidar oluşuyla birlikte iyice serbestleştirilen dış ticaret politikası ithalatı daha da artırmıştır. İthalatın hızlı tırmanışı buna karşılık ihracatın aynı hızla artmaması döviz rezervlerinin kısa zamanda tükenmesi sonucunu doğurmuştur. Nitekim, 1952 yılında dış ticaret açığı aynı yılın ihracat gelirlerinin % 50'sini aşmış, yoğun bir ödemeler dengesi bunalımına girilmiştir. Bu durumda, 1952 Sonbaharından itibaren 1947'den beri uygulanan liberal nitelikli dış ticaret politikası terkedilip korumacı nitelikli bir dış ticaret politikası benimsenmiştir. Bu politikayla ithalatı kısıtlanan mallar, o zamana kadar bu malları ithal eden tüccarların yabancı firmalarla bütünleşerek kurdukları montajcı nitelikteki fabrikalarda üretilmeye başlanmış, böylece bu dönemde ağırlıkla tüketi mmallarında yoğunlaşan ithal ikameci sanayileşmenin «kolay» aşaması büyük ölçüde tamamlanmıştır.

Uluslararası kapitalist sistemle köprülerin yeniden kurulduğu ve güçlendirildiği bu dönemde SB olgusunun yeniden gündeme geldiğini görüyoruz. 1953 yılında, 1927'de çıkarılan 1132 Sayılı Kanunun yerine 6209 Sayılı Serbest Bölge Kanunu yürürlüğe konulmuştur. (Bkz. Ek VII) 1927 yılında çıkarılan SB yasası Hükümete sadece İstanbul'da SB kurma yetkisi vermişken 6209 Sayılı Kanunun 1. maddesi Hükümete istenilen yörede ve saptanacak genişlikte SB kurma yetkisi tanımıştır. Aynı yasanın 6. maddesi ile Gümrük Hattı dışında ve bu bakımdan Pasaport Kanunu, Ecnebilerin Türkiye'de Seyahat ve Ticaret Etmeleri Hakkında Kanun, Gümrük Kanunu, —Gelir ve Kurumlar Vergileri hariç olmak koşuluyla— bütün vergi, resim ve mükellefiyetlere ait kanunların uygulanamayacağı bir yer olarak tanımlanan SB'lerde yapılacak işler ise şöyle sıralanmıştır:

«A—Dahilden veya hariçten eşya getirilmesi, getirilen eşyanın depo edilmesi,

B—Bu eşyanın tanzim ve tasnifi, karıştırılması, kabuk, çöp, çekirdek ve kıllarından ayrılması, ayıklanması, elenmesi, temizlenmesi, yıkanması ve havalandırılması, ambalajlarının değiştirilmesi, tamiri veya yeniden yapılması, reklam

ve satış için teşhiri ve benzeri diğer ameliyelerin yapılması,

C—Bölgeye getirilen eşya üzerinde tamir, montaj ve sökülme işleri yapılması ve her türlü sınai imalatta bulunulması,

D—Dahilden veya hariçten getirilen malzeme ile gemi ve sair demir taşıt ve araçlarının inşası, tamiri, montaj ve sökülmesi» (Ek VII)

6209 Sayılı Yasa, uygulamaya ilişkin birçok durumun saptamasını kararnamelere bırakmıştır. SB ile ilgili ilk ve tek kararname 1956'da çıkarılmış ve İskenderun'da bir SB kurulması için gerekli yasal tasarruflar yerine getirilmiştir. (Bkz. Ek VIII) Ne var ki, İskenderun SB'sinde, kararname yukarıda sıralanan faaliyetlerden sadece ilkine izin vermiştir. Buna göre, SB Türkiye'den veya dışarıdan getirilen eşyanın depo edildiği bir yer olmaktan öteye gidememiş SB'nin yönetimi de T.C. Devlet Demiryolları'na verilmiştir. Bu nedenle, gerçek anlamda bir SB uygulamasına gidilmediğini söyleyebiliriz.

Gerek SB yasasının çıkarılması, gerekse de yasal koşullarının hazırlanmasına karşın, SB uygulamasına gidilmemesinin nedenlerini araştırmak gerekir. Türkiye'de SB kurulması hemen her dönemde ticaret sermayesinin başta gelen taleplerinden biri olmuştur. Buna karşılık sanayi sermayesinin bu uygulamaya 1980'lere kadar pek ilgi göstermediği görülmektedir.

SB'ler 1920'lerden farklı olarak 1950'lerden sonra transit ticaret faaliyetine de yer vermekle birlikte özellikle bağımlı ülkelerde ihracata yönelik sınai üretimin ağır bastığı alanlar olmuştur. (11) Türkiye'deki sanayi sermayesinin üretimi ise ihracata değil iç pazara yönelik-ithal ikameci-tarzda oluşmuştur. Daha önce de sözünü ettiğimiz gibi, 1952 sonlarına doğru ödemeler dengesinde yaşanılan bunalım Türkiye'yi korumacı dış ticaret politikası izlemeye zorlamış ve başta tüketim malları olmak üzere bir çok malın ithali sınırlandırılmıştır. Bu durumda, ithali kısıtlanan tüketim malları yurt

(11) Takeo (1978 : 30), Berksoy (1982), TİB (1976)

içinde yabancı sermayeli firmalarla birlikte üretilmeye başlanmıştır.

Miktar kısıtlamaları, gümrük ve benzeri vergiler, kotalar, yasaklar biçiminde uygulanan korumacı dış ticaret politikası yurt içinde kurulmuş sanayilere önemli koruma avantajları sağlamıştır. Mamul mal ithalatına yüksek gümrükler konurken aynı malı üretmek için gerekli olan girdilerin daha düşük oranlarda vergilendirilmesi korumayı artırmıştır. «Etkin koruma» olarak tanımlanan ve koruma duvarının arkasındaki firmaların daha yüksek kârlar sağlamalarına olanak tanıyan bu durum, sanayi sermayesine, «korunmuş ve alıcısı hazır, tekelci fiyatla satış yapılabilen geniş bir iç pazar» olanağı sunmuştur. Öte yandan, izlenen sabit kur politikası sağlanan olanakları daha da artırmıştır.

Bu durumda iç pazarın sağladığı tatlı kârlarla üretimini genişleten sanayi sermayesi, genel anlamda ihracat, özel anlamda da SB uygulamasına gitme önerisine 1980'lere kadar pek rağbet etmemiştir diyebiliriz.

1980'Lİ YILLAR VE SERBEST BÖLGE KURMA GİRİŞİMLERİ

1980'lere gelindiğinde ise 1950'lerden beri izlenmekte olan ithal ikameci sanayileşme stratejisi tıkanmış, yeni bir birikim modeli ve bu modelin önemli bir aracı olarak SB olgusu sanayi sermayesi için de önem ve anlam taşımaya başlamıştır. Önce, ithal ikameci sanayileşme modelinin tıkanmasının kaynaklarına kısaca değinelim.

1950'lerde ödemeler dengesi bunalımı nedeniyle alınan korumacı dış ticaret önlemlerinin ardında oluşan ithal ikameci sanayileşme, 1960'larla birlikte hızlı büyümenin bir aracı olarak ele alınmıştır. Ağırlıkla, dayanıklı-dayanıksız tüketim malları üretiminde yoğunlaşan dışa bağımlı bu sanayileşme, 1970'li yılların ortalarına kadar önemli büyüme hızları sağlamıştır. Ancak, makina, teçhizat, hammadde, teknoloji yönünden dışa bağımlı biçimde oluşan bu sanayileşmenin ithal yoluyla sağlanmak durumunda olan ara ve sermaye

malları talebi hızla artmıştır. Buna karşılık ihracatın aynı hızla artmaması ithalat için gerekli dövizin bulunamaması sonucunu doğurarak, sıksık döviz darbozazına neden olmuştur. Önemli ekonomik ve politik tavizler pahasına dış borç sağlanabildiği sürece ekonomi kendini yeniden üretme olanağı bulmuş, yeterince borç sağlanamadığı sürece de yatırımlar durmuş, özellikle 1970'li yılların sonunda büyüme hızı büyük ölçüde düşmüş, varolan kapasitelerin bile ancak %30-40'ı işler tutulabilmiştir. Bir taraftan iç kaynak sorunu diğer taraftan bir çığ gibi büyümüş olan dış borçlar Türkiye kapitalizmini açmaza sokmuştur.

Böylece 1970'li yılların sonunda ithal ikameci sanayileşme stratejisi iyice tıkanmaya başlamış, hızlanan enflasyon stokçuluğu, karaborsayı çekici hale getirmiş, ekonomideki tasarruf-yatırım dengelerini de alt-üst edip iyice açmaza sokmuştur. Kısacası, korumacı dış ticaret politikası, sübvansiyonlar, sabit kur teşvikiyle desteklenen ithal ikameci sanayileşme stratejisi için 1970'lerin sonunda artık «deniz bitmiştir.»

Bu koşullar içinde hem iç hem dış egemen güçler dünya ekonomisinde yeni işbölümüne uygun bir düzenleme içinde, Türkiye için tıkanan bu modelin giderek yerini alacak alternatif bir strateji için hazırlıkları başlatmışlardır. Bu alternatif, «ihracata yönelik sanayileşme stratejisi»dir. Bu modelin ana özelliklerini, uluslararası işbölümündeki anlamını ve Türkiye'de 24 Ocak Kararlarıyla katettiği yolu bir başka çalışmamızda ele almış olduğumuz için burada yinelemeyeceğiz. (12)

Türkiye kapitalizminin yöneldiği bu yeni birikim modeli içinde SB'ler yeniden gündeme gelmiş, bu kez sadece ticaret sermayesi değil, sanayi sermayesi de SB'lerin gerekliliğinden sözederek SB kurulması için gerekli hazırlıkların yapılmasını talep etmişlerdir. Bunlardan birkaç örnek vermek gerekirse

> «Türk lirasının konvertibilitesinin orta vadeli bir programa bağlanmasıyla ihracatçılar için ithalat ve kambiyo

(12) Sönmez (1980)

kayıtlarından tam kurtulmalarını sağlamak üzere serbest ticaret ve sanayi bölgeleri veya limanları kurulması ciddi olarak düşünülmelidir.» (TÜSİAD, Eylül 1980 128)

«Üretim ve pazarlama açısından sağlayabileceği avantajlar yanında serbest bölgeler veya serbest limanlar, önemli altyapı katkıları sağlayabilecek girişimlerdir. Özellikle Güney'de kurulacak bir serbest liman Orta Doğu ülkelerine önemli altyapı kolaylıkları götürebilir.» (İstanbul Sanayi Odası, 1981 : 59)

«Serbest bölgeler, imalat, ticaret ve depolamada her türlü bürokrasiyi, vergileri ve diğer kısıtlamaları ortadan kaldırmaktadır. Ayrıca, Türk ve yabancı girişimciler serbest bölgeler sayesinde düşük işçi ücretleri ve ülkemizin stratejik konumunu değerlendirebilecek büyük yatırımlara cesaretle girebilirler.

Serbest ticaret bölgelerinin kurulması yalnız gelirlerini artırmakla kalmaz, yabancı sermaye ile teknik ve mali işbirliğini daha ileri bir aşamaya götürebilir. Ayrıca, serbest ticaret bölgelerinin Türkiye'nin kuzey ve güney bölgelerinde kurulması şu anda Irak, İran ve diğer Orta Doğu ülkeleriyle çok faal olan transit ticaretini teşvik eder.» (TÜSİAD : Ağustos 1981)

«İhracatın gelişmesi için serbest bölgelerin en kısa zamanda oluşturulmasını öneren İstanbul Ticaret Odası Başkanı Nuh Kuşçulu bazı limanların serbest liman haline dönüştürülmesinin yanısıra kara, deniz ve hava ulaşımının kolay olduğu yerlerde de serbest bölgeler oluşturulması gerektiğini savundu. Kuşçulu, Orta Doğu'ya yakınlığı nedeniyle serbest bölgelerin güney illerimizde kurulabileceğini ifade ettikten sonra ihracatın gelişmesinde en büyük engel olan para ve gümrük mevzuatlarından sanayiin ve ticaretin kurtarılmış olacağını da ifade etti.» (Rapor, 16 Aralık 1981)

«Kambiyo, dış ticaret ve diğer idari formalitelerin çok olduğu ülkelerde ihracat kamu yönetiminde yapılması gereken geniş kapsamlı idari reformlardan sonuç alınmasını beklemeyeceğinden, bir nev'i alternatif olarak serbest ihracat bölgelerinin kurulması çabuklaştırılmalıdır» (TÜSİAD: Ocak 1982)

Sermayenin bu istekleri resmi çevrelerce de paylaşılmaktadır. Nitekim Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarı Y. Aktürk, 2. Türkiye İktisat Kongresine sunduğu tebliğde şöyle demektedir: «Özellikle dışa dönük faaliyetleri ağır basan sanayilerin serbest bölgelerde kurulması, gelişmeyi kolaylaştıracaktır. Memleketimizin transit avantajından da böylece azami istifade sağlanmış olacaktır.» (13)

Türkiye'de SB kurulması için genel olarak yeterli bir yasal çerçeve bulunmakla beraber, SB'nin gümrük mevzuatının olduğu gibi, kontrollu kambiyo mevzuatının da dışında tutulması (14), yeni vergi bağışıklıkları sağlanması gibi teşviklerle yetkinleştirilmesi sermayece talep edilmektedir. Bu talepleri karşılamak üzere Bakanlar Kuruluna verilmiş bir tasarı bulunmaktadır. «Sözkonusu yasa tasarısında ilk aşamada İskenderun ve Kilis'in Serbest bölge kapsamına alınması öngörülmektedir. Bu iki bölgede sağlanacak başarıya göre Mersin'in de serbest bölge haline getirilmesi düşünülmektedir.» (Günaydın, 1 Ocak 1981)

SERBEST BÖLGE NE GETİRİR NE GÖTÜRÜR?

Anlaşılacağı gibi, SB'ler artık Türkiye'nin gündemindedir. Şimdi SB uygulamasının Türkiye'de çeşitli sınıflar açısından neler getirip neler götürebileceğini tartışabiliriz Bir kere, emekçi sınıf ve tabakalar açısından ihracata yönelik sanayileşme stratejisinin uygulanmaya başlandığı 24 Ocak Kararları ve sonrasının ne gibi sonuçlar yarattığı ortada: Tek cümleyle, gasbedilmiş ekonomik ve demokratik haklar... SB uygulamasının neler götüreceği için ise bu kitabın ilk bölümünde yeralan Fröbel, Hainrichs, Kreye'nin ortaya koydukları sayısız örneklere bir gözatmak yeterli.

Öte yandan, SB uygulaması genel anlamda iç ve dış sermaye sınıfına daha fazla sömürü olanağı sağlayabileceği gibi, sermaye sınıfının kendi arasında da önemli çatışmalara neden olabilecek potansiyelde bir olgu olarak görünmektedir.

(13) Aktürk (1981)
(14) Kuşçulu (1981)

1. *Önce SB'nin sermayeye sağlayacağı umulan genel yararlara değinelim: SB'lerin kurulmasıyla ithal girdilerinin maliyetinin düşeceği umulmaktadır. Mevcut koşullarda ithalat, yabancı firmalara sipariş verilerek yapılmakta ve ithal malına gereksinim duyan firmanın bu malı alabilmesi yaklaşık 3-6 aylık bir zamanı kapsamaktadır. Zaten kıt olan döviz kaynakları bir taraftan, ithal malı gelinceye kadar akreditif nedeniyle bağlanmakta, diğer yandan gereksinilen ithal malının teminindeki güvensizlik sonucu firmalar ithal malı stoklama yoluna gitmektedirler. Bu da sermayelerinin bir bölümünün stokla bağlanması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bu durum maliyetleri de yükseltmektedir.*

   SB'lerin kurulmasıyla gereksinilen ithal malları daha önceden SB'ye getirilip depolanacağı için sipariş verilmesiyle malın temini arasındaki uzun süre giderilmiş olacaktır. İthal edilecek malın SB'de sürekli bulunması halinde yurt içindeki firma sermayesini stokla bağlamak zorunda kalmayacak, dolayısıyla döner sermayesi mutlak anlamda artış gösterebilecek, kapitalist de maliyetlerini düşürerek kâr oranını artırabilecektir.
2. *Türkiye'nin herhangi bir bölgesinden SB'ye satılan mallar ihracattan sayılacağı için SB'de kurulacak yerli-yabancı firmalar Türkiye'den girdi satın aldıkları sürece Türkiye'deki firmaların ihracatı da artabilecektir. Örneğin Türkiye'den İskenderun SB'sine mal «ihraç» etme olanağına kavuşacak olanlar, ihracatın sağladığı teşviklerden de yararlanabileceklerdir. Türkiye'de bazı mamul malları veya girdisini üreten firmaların SB'de de faaliyet göstermeleri kendilerine ikili bir yarar sağlayacaktır. Örneğin, Adana'da pamuk ipliği üreten bir firma pamuk ipliğini Adana'dan SB'ye ihraç etmekle teşviklerden yararlanabileceği gibi, SB'deki ucuz ve disipline emek gücünü kullanarak, gümrüksüz ithal ettiği makina teçhizat ve diğer girdilerle mamul mal üretip ihraç ederek kârını katmerleştirebilecektir.*
3. *SB'nin transit ticaret olanaklarını geliştireceği de umulmaktadır. Günümüzde Orta Doğu ülkelerine yönelik dünya ticareti giderek artmakta ve Türkiye coğrafi konumu*

nedeniyle bu ticaretten nasiplenecek potansiyelde görülmektedir. Uluslararası ticarette Avrupa'yı Orta Doğu'ya bağlayan tek karayolunun Türkiye üzerinden geçmesi, AET, ABD ve COMECON ülkelerini Orta Doğu'ya bağlayan denizyollarının Türkiye'nin de kıyısı bulunduğu Karadeniz ve Doğu Akdeniz'den geçmesi gözönünde bulundurularak Türkiye'de kurulacak bir SB'de, Orta Doğu'ya ihracat yapan firmaların ambalajlama, monte, temizleme, parçalara ayırma, depolama gibi faaliyetlerde bulunabilecekleri düşünülmektedir. Dolayısıyla bu faaliyetlerden ötürü SB'ye belli oranlarda döviz bırakacakları umulmaktadır. Öte yandan, Türkiye'de reexport işlemleriyle uğraşan firmaların da SB'den yararlanarak bu faaliyetlerini geliştirebilecekleri ileri sürülmektedir. (15)

4. *SB genel anlamda, iç ve dış sermayeye bu olanakları sağlamakla birlikte sermaye içinde «tekelleşme-yolcolma» sürecini de hızlandırabilecektir. Örneğin, küçük ve orta boy firmaların ürettiği parçaları, yüksek maliyetli ve uluslararası standartlarda bulmayan bir otomobil fabrikasının tesisini SB'ye taşıması ve ithali serbest olduğundan aynı parçaları dışarıdan karşılaması, yurt içinde yaygın biçimde faaliyet gösteren bu tür irili-ufaklı kuruluşların hızla çökmesine neden olabilecektir. Bir diğer örnek: Alıcının daha iyi ambalajlamaya önem verdiği bir durumda yurtiçinde üretilen mallar SB'den sağlanan göreli ucuz ambalaj malzemelerinin kullanılmasıyla SB'de ambalajlanabilecek, bu durum da yurt içindeki ambalaj sanayiini olumsuz yönde etkileyebilecektir. Bu ve benzeri varyasyonlar ister istemez sermaye içindeki çelişkileri de yoğunlaştırabilecektir. (16)*
5. *SB'lerin kurulduğu illerin belli sanayi merkezleri olarak gelişmesi, yatırımların mekansal dağılımını da olumsuz yön-*

(15) Kuşçulu (1981)

(16) Henüz SB uygulamasına geçilmediği günümüz koşullarında bile, ithalatın serbestleştirilmesi yurt içindeki birçok sanayiyi olumsuz yönde etkilemiş ve sermaye arası çatışmaları artırmıştır. Bu durum SB'lerin kurulmasıyla daha da derinleşebilecektir.

de etkileyebilecek, SB'nin yarattığı dışsal ekonomilerden yararlanmak üzere sanayilerin bir çoğu SB'lere yakın yörelerde yoğunlaşacak, bu da bölgeler arası dengesizlikleri daha da artırabilecektir. Böyle bir gelişmenin ilk elde akla gelen olumsuz sonuçlarının ise işsizliğin artması, toplumsal refahın daha da azalması olacağı açıktır.

6. *SB'lerin altyapı yatırımlarını üstlenecek olan devlet, bütçe gelirlerinin önemli bir kısmını bu alana harcayacağından zaten azalmakta olan sağlık, eğitim, konut gibi sosyal harcamalar daha da azalabilecek, bu da emekçi sınıfların yaşam koşullarını daha çok zorlaştırabilecektir.*

KAYNAKLAR

BERKSOY Taner (1982) **Azgelişmiş Ülkeler ve «İhracata Yönelik Sanayileşme»**, Belge Yayınları, İstanbul

BUSINESS WEEK, November 17, 1980.

İSTANBUL SANAYİ ODASI (1981) **Türkiye'nin Dışa Açılma Stratejisi İçinde İhracat Sorunu ve Sınai Ürünlerin İhracatını Artırma İmkânları**, İstanbul.

İSTANBUL TİCARET ODASI (1960) «Transit Ticaretimizin Memleketimiz Bakımından Ehemmiyeti ve İstanbul'da Bir Transit Antreposu Kurulması», **İstanbul Ticaret Odası Mecmuası**, Mart.

KEYDER Çağlar (1979-1980) «Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Tüccarının 'Milli'leşmesi», **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Özel Sayı, 1981, Ankara.

KURMUŞ Orhan (1976) «Cumhuriyetin İlk Yıllarında Sanayiin Korunması Sorunu ve Ticaret Sermayesinin Tavrı». **Tarihsel Gelişimi İçinde Türkiye Sanayii**, TMMOB, Makina Mühendisleri Odası, 1976 Sanayi Kongresi, Ankara

KUŞÇULU Nuh (1981) «Serbest Bölge, Reexport ve Switch Muameleleri», **Dış Ekonomik İlişkiler Komisyonu Tebliğleri**, DPT, 2. Türkiye İktisat Kongresi, İzmir

PAMUK Şevket (1979-1980) «Kapitalist Dünya Ekonomisi ve Osmanlı Dış Ticaretinde Uzun Dönemli Dalgalanmalar; 1830-1913», **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Özel Sayı, 1981, Ankara.

SÖNMEZ M. (1980) **Türkiye Ekonomisinde Bunalım: 24 Ocak Kararları ve Sonrası..** Belge Yayınları, İstanbul.
TAKEO T. (1978) «Free Trade Zones in Southeast Asia», **Monthly Review**, February.
TEKELİ İlhan — İLKİN Selim (1977) **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin Politika Arayışları**, ODTÜ-İİF Yayınları, Ankara.
TÜM İKTİSATÇILAR BİRLİĞİ (1976) «Emperyalizme Yeni Üsler: Serbest Bölgeler» **TİB Aylık Bülten**, Sayı 29, Ankara.
——————— (1979) «İhracata Yönelik Ekonomi Tartışmaları Üzerine» **TİB Aylık Bülten**, Sayı 55, Ankara.
THOMAN S.R. (1956) **Free Ports and Foreign Trade Zones**, Cambridge.
TÜRK SANAYİCİ VE İŞADAMLARI DERNEĞİ (1980) **1980 Yılının Ortalarına Doğru Türk Ekonomisi**, İstanbul, Eylül.
——————— (1981) **1981 Ortalarında Türk Ekonomisi**, İstanbul, Ağustos.
——————— (1982) **1982'ye Girerken Türk Ekonomisi**, İstanbul, Ocak.

EKLER(*)

* Ek I. SERBEST BÖLGE İNCELEMELERİ İSTANBUL'DA SERBEST BÖLGE KURULUŞU İLE İLGİLİ İSTANBUL TİCARET VE SANAYİ ODASI (İTSO) NIN RAPORU (1926)
* Ek II. SERBEST BÖLGE İLE İLGİLİ İKİNCİ RAPOR, İTSO (1927)
* Ek III. SERBEST BÖLGE YASASI (1927)
* Ek IV. M. ALİ NAFSET'İN SERBEST BÖLGE RAPORU (1928)
* Ek V. FORD MOTOR ŞİRKETİYLE YAPILAN SÖZLEŞME (1929)
* Ek VI. ŞAKİR KESEBİR PLANINDA SERBEST BÖLGE (1930)
* Ek VII. SERBEST BÖLGE YASASI (1953)
* Ek VIII. İSKENDERUN'DA SERBEST BÖLGE KURULMASIYLA İLGİLİ KARARNAME (1956)
* Ek IX. KIBRIS TÜRK FEDERE DEVLETİ 1977 SERBEST LİMAN VE BÖLGE YASASI

(*) Ekler günümüz türkçesine **NÂBİ DİNCER** tarafından çevrilmiştir.

Bu bölümde yeralan belgelerin kaynakları ise şunlardır:
İTSO Birinci Rapor: H. Avni (der) İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, 1926-1928-1928 Seneleri Faaliyet ve Muamelatına Ait Umumi Rapor, İstanbul. 1935 s. 639-642.
İTSO İkinci Rapor: H. Avni (der) a.g.e., s. 643-651.
Ali Nafset Raporu: H. Avni (der) a.g.e., s. 652-664.
Ford Sözleşmesi : Kanun no 1391, 2 Şubat 1929, Düstur c. 10, s. 344-349.
Kesebir Planı : İktisat Vekili Şakir Kesebir, İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor, TBMM Matbaası, 1930, Ankara.
Kıbrıs Serbest Bölge Yasası: İstanbul Ticaret, 6 Mart 1981.

Bu bölümde, serbest bölgeler konusunda yasa, kararname ve raporlardan oluşan 9 ek yer almaktadır.

Bu eklerden I ve II no'lu ekler, sırasıyla 1926 ve 1927 yıllarında İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nca serbest bölgeler konusunda hazırlanmış raporlardır. Ek III'te 1927 yılında çıkarılan ve İstanbul'da serbest bölge kurulması konusunda hükümete yetki veren yasa metni yer almaktadır. Ek. V'de ise Ford Motor Şirketi'ne İstanbul Tophane'de bir «serbest yer» kurma hakkı tanıyan sözleşme metni yer almaktadır. Avrupa'daki serbest limon ve bölgeleri incelemek üzere. Ticaret Bakanlığı'nca görevlendirilen Oda Deniz Ticareti Şubesi Müdürü Mehmet Ali Nafset'in incelemelerini içeren 1928 tarihli rapor ise Ek IV'te yer almaktadır.

1929 Haziran ayından 1930 yılının ilk günlerine kadar uzanan altı aylık süre içinde ticaret sermayesinin örgütü Âli İktisat Meclisi ve İktisat Bakanlığının işbirliğiyle bir ekonomik program hazırlanmıştır. Daha sonra bürokratik çevrelerce, Şakir Kesebir Planı diye adlandırılan bu plan, 1929 Dünya Buhranı içindeki değişik politika arayışları yüzünden uygulamaya girmemiştir. Planda yer alan serbest bölgelerle ilgili bölüm Ek VI'da yer almaktadır.

Ek VIII'de ise, 1927'de çıkarılan serbest bölge yasasının yerine geçen 6209 Sayılı Serbest Bölge Konunu metni bulunmaktadır. Söz konusu kanun, hâlâ yürürlüktedir. Bu eki 1956'da İskenderun'da serbest bölge kurulmasını öngören Hükümet Kararnamesi izlemektedir. Son ek ise Kıbrıs Türk Federe Devleti Meclisi'nin 18 Şubat 1977'de kabul ettiği Serbest Bölge ve Limon Yasası'na ayrılmıştır.

I'den V'e kadar olan ekler, en azından genç kuşağın anlayabileceği kadar Türkçe değildi. Bu nedenle metinlerin özü zedelenmemeye çalışılarak, bugünkü dile çevrilmesi yararlı görülmüştür.

EK I

SERBEST BÖLGE İNCELEMELERİ

İstanbul'da Serbest Bölge Kuruluşu İle İlgili Rapor

11 Aralık 1926 tarihinde yazılmıştır

İstanbul kenti aslında önemli ticaret yollarının bir geçit noktasıdır. Yüzyıllardan beri bu görevi yapmıştır. Gerçekten de İstanbul, Port Said, Marsilya, Aden, Malta, Mavr gibi evrenin belli başlı ticaret yolları üzerinde değilse de, Rusya gibi henüz sanayii

el değmemiş ve çok büyük bir yüzey üzerinde yerleşmiş, sömürge mal ve eşyalarına sürekli gereksinmesi olan bir ülkenin ithalat ve ihracatının büyük bir bölümüne sahiptir, İstanbul'un, Romanya, Bulgaristan kıyılarına geçiş alanı sağlayan Karadeniz havzası ile en önemli ticaret mallarının ve sömürge eşyasının Cebelitarık Boğazı aracılığı ile Batı'dan ve Süveyş Kanalı yolu ile de Güney ve Güney Batı'dan büyük bir kolaylıkla dökülüp geldiği Akdeniz'in birleştiği yerde bulunduğundan merkezi ve dağıtım durumu ile, çok geniş ve doğal limanı ile kendine özgü bir önemi vardır.

İstanbul'un bugünkü iç hinterlandı Rumeli yakasında dar olmakla birlikte gerek genel iç ticaretimiz gerekse Anadolumuzun çok zengin bir geleceğe doğru yol alan ihracatı için özellikle endüstriyel bir serbest bölgenin önemli bir rol oynayabileceğinin hatırdan çıkarılmaması gereklidir.

Bu hinterland sorununda önemle göz önünde bulundurulacak bir nokta vardır. Serbest bölge ve liman işlerinde hinterland deyimi iç hinterlanddan başka bir anlam taşır. Serbest bölgeyi temelde ilgilendiren alan iç hinterland, yani serbest bölgenin yerleşmiş bulunduğu devlet sınırı içindeki birbiriyle komşu ve birbirine bitişik topraklar değildir. Serbest bölgenin gerçek hinterlandı olan iktisadi hinterlandın pek de siyasi sınırlara uymadığını açık örneklerle görürüz. Bazan gümrük birlikleri, bazan da şiddetli ekonomik gereksinmeler, iklim ve coğrafya gerekleri nedeniyle, yine malların özelliği, ticaretin iyi bir biçimde yürütülmesinde yetenek ve buna eşlik eden sermaye ve örgüt çoğu zaman siyasal sınırları aşarak bir liman hinterlandını çok uzak alanlara ve —deniz ulaşımı varsa— sınırdaş bulunmayan bölgelere kadar da genişletir. Bu türe örnek olarak, Almanya'nın savaştan önce Amerika'yı iktisadi ve ticari sürüm alanı, hinterlandı durumuna getirdiği ileri sürülebilir. Buna göre Rusya, İran ve Bulgaristan da bir bakıma bizim hinterlandımız durumuna gelebilirler. Bilgi, çalışma, yetenek, örgüt ve sermaye ile İstanbul serbest bölgesini bu ülkelerin iç ve dış satımları için önemli bir merkez durumuna getirmek olanağı vardır. Yine bu hinterland konusunda İstanbul'da son bulan şark Demiryolu bakımından Balkan Yarımadasından Kuzey Doğu ve Doğu bölümlerini ve İstanbul'dan geçerek Karadeniz'den Tuna'ya giden ve Orta Avrupa'ya doğru uzayan deniz yolu ve Tuna Nehri suyolu ile ilişkili olarak Tuna'nın Kuzeyinde bulunan çanağı gözönünde bulundurmamazlık edemeyiz. Herhangi bir liman için bir iktisadi hinterlan-

dın kurulması olasılığı bulunması, o limanda serbest bölgenin oluşturulması için en güçlü nedenlerden biridir.

İstanbul'da serbest bölge oluşturulmasının ulusal ticaret filomuz için de yeni ve geniş bir ulaşım kaynağı oluşturması bunun doğal bir sonucudur.

Sözün kısası, kabul edilebilecek bir özveride bulunmak koşulu ile, kurulacak bir serbest bölgenin gerek kent gerek ülke için zararla sonuçlanması, herhangi bir biçimde düşünülemez. Sağlayacağı yararlar ise —her türlü koşullar ve ihtimaller göz önünde bulundurularak— yukarıda sayılmıştır.

Serbest Bölge Nerede Kurulmalıdır?

Serbest bölgenin nerede kurulabileceği sorusu karşısında bulunulduğu zaman, ilk olarak anımsanacak esaslar: Gemilerin esenliğini güvence altına alacak bir liman, modern bindirme-indirme araçlarına sahip bir rıhtım, gelecek ticari malların konulmasına, saklanmasına ve işlenmesine ayrılabilecek depo, antrepo ve benzeridir.

İstanbul dolaylarında Yenikapı, Fener, Göztepe ve kıyıları gibi serbest bölge kurulmasına elverişli yerler varsa da, en büyük sakınca bunları kullanılabilir duruma getirebilmek için gerekli olan dalgakıranlarla rıhtımlara, depo ve antrepolara milyonlarca liranın harcanmasına ve uzun zaman beklemeye gerek göstermesidir. Buna göre bugünkü durum veri kabul edilerek, gerekli sürat ile birlikte mümkün olduğu kadar az fedakarlık gerektirecek bir yer aramak zorunlu oluyor. Bu durumda da hem limanın içinde bulunması, hem de rıhtım, hazır depo ve antrepo yapılarını içermesi dolayısı ile daha sonraları Deniz Yolları yönetimine verilen Tophane rıhtımı ile binaların anımsanması doğaldır. Fakat bu konuda açıkça görüş bildirebilmek için İstanbul limanında bulunan çeşitli depo ve antrepolar ve bunların; yüzeyleri, hacim bakımından kapasiteleri ile ilgili olarak aşağıdaki bilgilerin verilmesi uygun olur.

Gümrük Yönetiminin Ambar ve Antrepoları

Bu ambarlarla antrepolar, bugün Sarayburnu'nda yapılmakta bulunan saç ambarlardan başka İstanbul ithalat gümrüğüne Galata Başmüdürlüğü'ne ait olanlar, Kabataş antrepoları, Sarayburnu ve Yalı Köşkü ambarı, Fener antrepoları, Kuruçeşme ambarları, Ayvansaray ambarları adları altında sekiz gruptan oluşmakta ve bunlardan en büyükleri olan İstanbul ve Galata ambarları simetrik bir biçimde 9045 ve 8718 metrekare alana ve 36180 ve

35092 metreküb hacme sahiptirler. Sarayburnu'ndaki saç ambarın yapımı bittiği takdirde gümrük antrepo ve ambarlarının toplam alanları 41692 metrekare arazi üzerinde 165,592 metreküplük bir hacme ulaşacaktır.

Rıhtım Şirketi Ambar ve Antrepoları

Rıhtım şirketinin Galata'daki dört antreposu toplam olarak 6211 metrekare üzerinde 24641 metreküplük bir hacme ve İstanbul yakasındaki çeşitli depolar ile Kuruçeşme Deposu ve depo olarak kullandığı 3 numaralı gemi 16616 metrekare alan üzerinde 86989 metreküplük depolama hacmine sahiptir. Bunların toplamı da 22442 metrekare üzerinde 111610 metreküplük depolama hacmine ulaşır.

Bu iki sınıf ambar ve antrepoların depolama hacimleri önemli bir toplama ulaşmakla birlikte, yukarıda verilen bilgilerden anlaşılacağı üzere bunlar birbirlerinden çok uzak, ayrı ayrı yerlerde bulundukları gibi, büyük bir bölümlerinde gümrük işlemleri ile, her zaman yapılmakta olan liman çalışmalarının gereği gibi yürütülmesi için gerekli olduğundan serbest bölge konusunda göz önünde bulundurulacak bir etmen oluşturmayacakları açıktır.

Denizyolları Yönetiminin Tophane Rıhtımı ve Depoları

Tophane'de Denizyolları yönetimine verilen rıhtımın uzunluğu 180 metre ise de, saat kulesinin bulunduğu bölüme ait olan rıhtım da 107,5 metre uzunluğundadır.

Bundan başka Salıpazarı tarafında 135 metre uzunluğunda bir rıhtım kalmaktadır ki burası da Denizyolları yönetimi emrine verildiği takdirde —sürekli olmak koşulu ile— bugünkü rıhtımın uzunluğu 422,5 metreye ulaşır. Doğal olarak bu da küçümsenecek bir uzunluk değildir.

Denizyolları yönetimine bu alan üzerinde verilen yapılardan, öndeki 4071 metrekare alan üzerinde 5 metre yükseklik ile 20255 metreküp hacme, arkadaki yapılar ise 9111 metre kare alan üzerinde 14 metre yükseklik ile 127554 metreküp hacme sahip bulunmaktadır. Bu, 12182 metrekare alan ve 147609 metreküb hacimden oluşan bir toplam demektir. Bundan başka Balıkpazarı tarafında aşağı yukarı varolan alanın üçte birine eşit kullanılabilir ve yararlanılabilir bir alan da bulunmakta, burada biraz değişiklikle oluşturulabilecek antrepoların hacimleri de kesine yakın bir hesapla yüz elli bin metreküpten fazla bir miktara ulaşır. Bu da demektir ki, bölge üzerinde hacim bakımından 200,000

metre küp depolama hacminde kurulabilecek tüm antrepolar, bugün İstanbul'da kullanılan, gümrük ve rıhtım yönetimlerinin ayrı ayrı yerlerdeki toplam depolama hacimlerine göre daha fazladır. Öte yandan gerektiğinde bu antrepolarda yeraltı katları ve üst katlar da kurularak hacimlerin en azından şimdikinin bir yarısı kadar daha arttırılması olanak içine girecektir. Bu anlamda, arazisi ve yapıları bir yerde toplu, rıhtımı hazır, ilk elde istimlâk için büyük paralar sarf edilmesi zorunluğu, dalga kıran yapma yüküne gereksinmesi olmayan bu alan, serbest bölgenin ilk aşamaları için olsun uygun bir yer olarak kabul olunabilir. Bu yön üzerinde önemle durulup incelenmelidir. Zaten Denizyolları yönetimi bu kıyıyı aldığından beri bir hayli masrafa girerek rıhtım binalarında önemli düzeltmeler yapmaya başlamış ve Avrupa'dan son sistem doldurma ve boşaltma vinci de ısmarlamış bulunmaktadır. Bu yerin seçilmesi ilke olarak kararlaştırılacak olursa saat kulesi tarafında ve Salıpazarı yönündeki bugün sevkiyat yönetimine ait alan ve yapılar da zorlukla karşılaşılmaksızın şimdiki alana eklenir ve kullanılabilir. Bugünkü yapıların durumları ve aralarındaki düzenli aralıklar ile mal taşıyan demiryolu araçlarının gelip geçmesine uygun bir genişlik ve yön de bulunmaktadır. Tophane rıhtımının bu hizmete ayrılmasına karşı tek söylenebilecek söz varsa o da büyük lodos havalarına açık olmasıdır. Fakat bu rıhtımda gemilerin yükleme ve boşaltma etkinliklerine engel olabilecek nitelikte büyük lodos fırtınalarının toplam günleri bir kış mevsimi süresinde ençok on beş yirmi günü geçmiyeceğinden maddi bir öneme sahip olmayacaktır. Öte yandan, böyle günler için gemilerin yükleme ve boşaltma etkinlikleri, limanlık yerlerde serbest liman sanayi depolarında ya da lodostan etkilenmeyen kıyıda en fazla iki üç gemi için kurulacak yedek bölgede kolayca gerçekleştirilebilir. Bununla beraber önümüzdeki ilkbahardan başlamak üzere Tophane rıhtımına dikey ve kısmen yuvarlak ya da kırık bir biçimde bir ya da birkaç taş kolon (joe) lar yapımına girişildiği takdirde, bundan sonra söz konusu yer için lodos sorunu artık söz konusu olamaz.

İlk devre için yeterliği yüzde doksan olası bulunan bu biçim kabul edilirse ve gelecek için de büyük umutlar başgösterirse o zaman serbest bölgenin bir dalgakıran manivelasıyla donatılarak ideal bir yer haline getirilecek olan Yenikapı'ya taşınması olanak içine girecektir. Böylece Yenikapı'da oturan Türk işçilerinin istihdamı ve toplumsal gönenci de arttırılabilecektir.

EK II

SERBEST BÖLGE İLE İLGİLİ İKİNCİ RAPOR (1927)

Serbest bölgeyi kapsayacak kent ve limanların bir takım özel durum ve koşullara sahip olmaları gerekir. Bu özel durum ve koşulların en önemlilerinden biri kentin bir ticaret limanı olmasının yanı sıra, ticaret yolları üzerinde bulunacak kara ve deniz özellikle deniz yolculuklarının başladığı ya da bittiği veya buluştuğu yer olması ve kendisinin bir hinterlandı bulunmasıdır.

Bu koşullara göre İstanbul limanı zaten bir ticaret limanıdır. Uzun yüzyıllardan beri bu görevi yerine getirmiş ve getirmektedir. İskenderiye, Marsilya, Aden, Port Sait, Malta ve Havr gibi çok büyük ve evrensel ticaret yolları üzerinde olduğu ileri sürülemezse de Rusya gibi geniş bir ülkenin ihracatında önemli bir yere sahip olması nedeniyle ve Romanya, Bulgaristan kıyılarına geçiş alanı olan Karadeniz havzası ile, en önemli bir ticaret yolu olan Akdenizi birleştirdiğinden merkezi, bir dağıtım yeri olması çok geniş ve doğal bir limana sahip olması nedeniyle bir önemi vardır.

Bugün İstanbul'un iç hinterlandı Rumeli tarafında dar olmakla birlikte, genel iç ticaretimiz bakımından geniş Anadolu kıtasını da kapsadığından ihracatımız için de verimlidir. Fakat ilerde Mersin, Samsun, Trabzon limanlarının gelişmesiyle İstanbul'un daralması doğaldır.

Serbest bölgede hinterland deyimi iç hinterlanddan başka bir anlama alınmalıdır. Serbest bölgeyi aslında ilgilendiren iç hinterland, yani serbest bölgenin bulunduğu devlet sınırı içindeki hinterland değildir, ekonomik hinterlanddır. Dünya ticaretinin oluşumunda çok açık örneklerle görüldüğü gibi ekonomik hinterlandlar, siyasal sınırlara pek uymaz. Bazan gümrük birlikleri, bazan ekonomik gereksinmeler ve malların özelliği, ticaretin yürütülmesinde yetenekler, iç sınırları aşarak bir limanın hinterlandını çok geniş alanlara yayarlar. Bu alanlar sınırdaş olmayan ülkeleri bile içine alabilirler. Rusya, İran, Bulgaristan da bu bakımdan bizim ekonomik hinterlandımız niteliğine sahip olabilir. Bilgi, çalışma, yetenek ve ticarete yatkınlıkla bu ülkelerin ithalat

ve ihracatı için İstanbul serbest bölgesini önemli bir merkez durumuna dönüştürmek olanakları vardır.

Yine bu hinterland konusunda İstanbul'da son bulan Doğu Demiryolu bakımından Balkan yarımadasının kuzey doğu ve kuzey bölümlerini göz önünde bulundurulmak gerek, İstanbul'dan geçerek Tuna'ya giren ve Orta Avrupa'ya doğru uzayan nehir yolu bakımından da Kuzey Tuna havzası önemlidir.

Bir liman için bu ekonomik hinterlandın sağlanabilmesi ya da bugün varolması, o limanda serbest bölgenin kurulması için en güçlü nedenlerden birini oluşturur.

Serbest bölgeyi kapsayacak liman ve kentler için gerekli özellikler ve koşullardan ikincisi de ticaret eşyasının uzun süre depolanmasına, gerekenlerin işlenmesine ve tüccara ayrılarak kiraya verilmeye uygun depolar, antrepolar bulunmasıdır. Bunun yanı sıra vapurların bu depolara bitişik rıhtımlara yanaşmasına uygun ve hava koşullarının etkisinden yeterli bir biçimde korunan rıhtımlar, yükleme ve boşaltmayı en büyük hızla gerçekleştirmeye olanak sağlayan her türlü donatımı ile bu vagonların bu donatım altına gelmesine hizmet edecek döşenmiş rayların bulunması da önemlidir.

İstanbul limanındaki bugünkü gümrük depolarıyla, özel antrepoların ve rıhtım depolarının günümüz ticari etkinliklerini gerçekleştirmek için bile yetersiz olduğu hakkında öncelerden beri bir çok yakınmalar duyulmuştur. Bu yakınmaların ne derece doğru olduğu kesinlikle bilinmediğini, hatta varolan depo ve antrepoların depolama hacimlerinin büyük miktarda eşyayı ve ticaret mallarını depolamaya yeterli olduğunu kabul edelim. Bu durumda bile söz konusu yapıların ayrı ayrı yerlerde bulunması, ayrı ayrı dairelere, tüzel kişilere bağlı olması serbest bölgenin incelenmesinde göz önünde bulundurulmalarına engeldir. Serbest bölgeyi hiç olmazsa ilk gelişme aşamasında— yeterli olacak depo ve antrepo sağlanmasına elverişli bir yerde yapmak, ya da en uygun serbest bölge alanında bu yapıları süratle kurmak zorunluğu vardır.

Bu yapı ve rıhtımların ne derece geniş olabileceği ile ilgili kesin bir ölçü belirtmek olanaksızdır. Bununla birlikte Selanik'teki Yunan serbest bölgesinin boyutları, kapsama hacmi ile ilgili bazı sayıların verilmesi yararlı görülmüştür. Selanik'teki Yunan serbest bölgesinin tüm rıhtım uzunluğu 1200 metredir. Bunun dışında gümrük iç limanının uzunluğu, belirtilen rakamın yarısını bulur.

Yugoslav ve Yunan serbest limanının toplam yüzeyi 288008 metrekaredir.

Bunun 192280 metrekaresi, yani üçte ikisi Yunanistan'ındır. Yunanistan bölümü üzerinde 120.000 ton ticaret eşyasını alabilecek, 64715 metre kare üzerine kurulmuş depo ve antrepolar vardır. Söz konusu 64715 metre karelik binadan 33 308 metre karelik yapılar doğrudan doğruya Yunan hükümetinin olan depo ve antrepolardır.

31.407 metre kareli toprak üzerindeki depolar, bankalar, ticaret ortaklıklarının ve ticaretle uğraşan bir takım özel kişilerindir. İstanbul limanında Eminönü-Sirkeci rıhtımı 265 metredir. Bunun 280 metresi gümrük etkinliklerine ayrılmıştır. Galata Tophane rıhtımı 760 metredir.

Serbest liman ve bölgeleri içerecek kentlerin özelliklerinden biri de şudur: Bu kentlerin transit eşyayı çıktığı yerde sağlamaya ve önemli bir bölümünü gerektiğinde uzun bir süre depoda bekletmeye ve satışlarda süreler vermeye uygun ve yetenekli sermaye ve itibara sahip ve ticaretin bugünkü günde neden olabileceği ticari spekülasyonun sonuçlarına dayanabilen, geniş örgütlü bir tüccarlar topluluğuna sahip olması, bu serbest bölgeden yararlanmak isteyen bir kent için ideal denebilecek koşullardır. Bu koşulların bulunması durumunda yukarıda belirtilen ekonomik hinterlandlar için en güçlü etmen elde edilmiş demektir.

Bir limanın ve kentin bu koşullara sahip olması kentte önceden varolmayan, ya da varken birtakım özel nedenler yüzünden azalan transit ticaretini serbest bölgeye geri döndürebilir. Bu koşulun ne denli önemli olduğunu kanıtlamak için 1917'de serbest liman ve bölgelerle ilgili olarak Fransa'da düzenlenen rapordan tümüyle bu konuya değinen şu satırları tanık olarak kabul edebiliriz.

«Serbest limanların başarısı için gerekli koşullardan biri de önceden kurulmuş ve gelişmiş ulusal bir pazarın varlığıdır. Çünkü ancak böyleliklerdir ki serbest limandan beklenen uluslararası pazarın kurulması amacına kolaylıkla varılır. Fakat bu temel koşul bu sorun ile ilgilenenlerce çoğu zaman gözardı edilmektedir. Açıkça görülmektedir ki, birçok serbest liman geçen elli yıl süresi içinde dikkat çekici bir gönençlik ve gelişme dönemi yaşamışlardır. Fakat bu gelişmenin gerçek nedenlerini kesinlikle saptamak zor bir sorundur. Yakından incelendiği zaman şu gerçek görülür: İster Hamburg'da, ister Kopenhag'da, isterse

Cenova'da olsun uluslararası pazarın gelişmesi oralardaki ulusal pazarın gelişmesi sonucu gerçekleşmiştir.

Örneğin Hamburg, Elbe nehrinde gerçekleştirilen büyük ve şaşılacak iyileştirmeler ve uzun çalışmalar sonucunda Almanya'ya, hatta Avusturya'ya güçlü bir biçimde bağlanmıştır. Yoğun bir demiryolu ağı zengin bir hinterlandın ticaret ve endüstri ürünlerini dışarıya göndermek ve yabancı ülkeler mallarını da ülke içinde dağıtmak olanağını sağlamıştır. Ancak o zaman bugün tanık olduğumuz uluslararası ticaret deposu durumunu kazanmıştır.»

Bu görüşü aktarmakla birlikte şunu da ekleyebiliriz: Bir kent ve liman serbest bölgenin öteki koşullarını elinde bulundurursa, bu bölge giren çıkan mallarını oluşturacak ticari mallar yabancı tüccarlar tarafından bile gönderilse yine de ülke için büyük çıkarlar sağlar. Bundan başka bu ticaret etkinlikleri ülke tüccarı için bir inceleme, gözlem ve deneyim yolu, bir tür geniş bir etkinlikler okulu görevi yapar. Bir kaç yıl sonra ülke ticareti de gerek kişisel sermayeler gerekse gruplar ve ortaklıklar halinde serbest limanın oluşturduğu çeşitli itcaret ve endüstri dallarına geçebilirler.

İSTANBUL LİMANINDA SERBEST BÖLGE

Serbest liman ve serbest bölgeler, çeşitli ülkelerdeki durumları ve çeşitli açılardan ele alındıkları görüşler ile incelenip gözden geçirildiği için artık yeterli derecede belirginleşen bir düşünce ile İstanbul'da serbest bölge kurulması gibi önemli bir sorunu karşımıza alabiliriz.

Şimdi yapılacak iş, İstanbul limanının coğrafi ve ekonomik durumunu, gerçek niteliğine en yakın bir biçimde saptamak, geçici ve olağanüstü nedenleri sürekli nedenlerden ayırmaktır. Bundan sonra geçici nedenleri ancak kendilerine uyan bir önemle ele almak koşuluyla, kentin ve limanın genel durumunun serbest bölgeden yararlanıp yararlanamıyacağını incelemek gerekir.

Önce şu noktayı yineleyelim: Serbest bölge kurulmasıyla hedef alınan başlıca nokta ülkenin transit ticaretidir. Buna göre serbest bölgenin kurulmasını ve varolmasını gerektirecek etmenler şunlardır:

1 — Ülke ve liman transite uygun olmalıdır, ya da limanda zaten gelişecek bir transit ticareti varolmalıdır.

2 — Limanda eskiden transit ticareti yoksa serbest bölgenin varlığı bu ticareti toplayabilmeli ve doğurabilmelidir.

3 — Transit ticaretinin gelişmesini geciktiren sakıncaların bulunması durumunda, hiç olmazsa, yapılan tesisler ve verilen ayrıcalıkların özverisini koruyabilmek için serbest bölgede ülke gereksinmelerine ve ekonomisine uygun, ülkenin işçi yaşamında bolluk ve rahatlığa yol açacak nitelikte endüstri meydana gelebilmelidir. Çok geniş çizgileri içinde belirttiğimiz şu üç temel koşulu çözümlemek için önce İstanbul'un transit ticaretine bir göz gezdirelim.

Burada uzun uzadıya ayrıntılara girmekten kaçınarak kısaca söyleyelim ki aşağı yukarı 27 ya da 30 kalem kadar tahmin olunan genel ithalatımızın mal ve eşya miktarı 1926 Ocak, Şubat ve Mart aylarında 92870 tondur. Bundan 19447 tonu transit olarak geçmiştir. 220 kalemden oluşan ve içerdiği 290 ton halı ile birlikte değeri 4.924.512 liraya ulaşan bu transit eşyasının nitelik ve niceliğini gösteren ayrıntılı çizelgeler raporumuza eklenmiştir. Bu yılın ikinci üç ayı süresinde meydana gelen İstanbul transiti ise 14.168 ton olarak saptanmıştır. Bununla birlikte istatistik çok gerekli olduğu için bildirimler üzerinden ve gümrükle karşılaştırılmaksızın yapıldığından çekingenlikle ele alınmalıdır. Limanımıza en fazla transit işlem yapan İtalya'nın Triyeste, Venedik ve Katanya limanlarıyla Hamburg olduğu görülmüştür.

İstanbul serbest bölgesinin kurulmasına girişilmesi İstanbul'un bir eksiğini gidermek amacı ile ele alındığından bugünkü transitimizin biraz noksan görünmesinden hemen üzüntüye kapılmak doğru olmaz.

İstanbul transitinden söz edilirken İran-Avrupa halı ticaretinden önemle söz edildiği bilinmektedir.

Bu nedenle raporumuzda sorunla ilgili olmak üzere bir kaç söz söylemek gereksinmesini duyuyoruz.

İstanbul yalnız İran halıları için değil Romen halıları için de önemli bir ticaret merkezi olarak kabul olunabilir. Bununla birlikte bu ticaretin son yıllarda önemli ölçüde azaldığı da yadsınamaz. Elimizde bulunan, fakat gerektiği kadar açık ve kusursuz olmayan istatistiki sayıları incelerken 1923'de İstanbul'dan 34 bin balya halı gönderildiğine ilişkin bir kayda rastlanmaktadır. Bundan başka Trabzon'dan İstanbul'a uğramaksızın doğrudan doğruya Avrupa'ya halı gönderilmektedir. 1923'de Trabzon'dan doğrudan doğruya gönderilen halılar 1500 balyayı bulmuştu. Zaten Dünya savaşı da İstanbul'un halı ticareti üzerinde yıkıcı bir etki yapmıştır. Bu savaştan önce İran halılarının bir bölümü Ben-

der Buşir ve Süveyş Kanalı yoluyla Londra'ya gitmekte idi. Savaş nedeniyle İstanbul-Londra yolu kapanınca halılar İran'dan Newyork ve Londra'ya Bender Buşir yolu ile gönderilmeye başlandı. İngilizler halı ticaretini Londra'da odaklaştırmak için İran tüccarlarına son derece kolaylık göstermekte idiler. Birçok İranlı halı tüccarları doğrudan doğruya Londra'da birleşmişler ve önemli İngiliz halı tüccarlarından bazıları İran'da ticarethaneler açmışlardır. Bütün bu düzenlemeler İstanbulun halı ticaretine önemli bir darbe olmuştur. Aynı zamanda İran-Trabzon ticaret yolunun zorlukla geçilmesi bugünkü ticaret ilkelerine kesinlikle uymayacak kadar uzun bir zamanı gerektirmesi, hatta güvenlikten yoksun bulunduğunun ileri sürülmesi aşağıda belirtilen durumun ortaya çıkmasına yol açan etmenlerden biri olsa gerektir. Hatta bugün Bender Buşir'den Londra'ya deniz yolu ile halıların gönderilmesi için gereken harcamanın, İran'dan İstanbul'a gönderilmesi için harcanan paraya eşit olacak kertede azaltılmış olduğu da söylenmektedir.

İran halı transiti İstanbul için ayrıca iki bakımdan önemli ve değerli bulunmaktadır. Bu odaklaşma nedeniyle birçok Avrupa tüccarı İstanbul'a geliyor ve böylece Türkiye halılarını görerek tanıyor ve İran halıları arasında Türk halılarını da satın alıyorlar. Bundan başka İran tüccarları da halılarını İstanbul'da satınca ellerine geçen parayla buradan manifatura satın alarak İran'a götürüyorlar. Buna göre İran halı ticaretinin İstanbul'dan uzaklaşması ülke için bir çok bakımlardan zarara neden olacaktır.

İstanbul'da İran halılarının geçirdiği önemli bir işlemi de burada belirtmek yerinde olur. Bu da halıların yıkanması ve bazı onarımlar görmesidir. Bu halıların gördüğü bu işlemler onlara eskilik biçim ve rengi verebilmek içindir. Amerikalılar bir aralık halı yıkama yerleri kurmuş oldukları halde bu işlem o kadar geliştirilmemiştir. Bugün halıların yıkanma işlemi İstanbul Rıhtım Ortaklığı'nın özellikle kurmuş olduğu lavrilerde yapılmaktadır (1)

(1) İran ve Kafkasya'dan gelen halılara İstanbul'da yapılan işlem temelde transit niteliğinde olmakla birlikte tüccarar kilo başına verdikleri 27 kuruş resmi geri almamak üzere ödüyor, ve böylece gümrük işlemi zorluğundan kurtuluyorlardı. Bir aralık ithalat vergisi 12 katına daha sonra 9 katına yükselince tüccarların bu biçimde hareket etmesine olanak kalmadı. Bugün ya vergi reddedilir yada rıhtım anbarlarında işlem yapılabilir. Oysa ne olursa olsun tüccar bu 9 katı vergiyi sonradan almak üzere bile ödemek istemiyordu. Geçici kabul usulünün

Serbest bölgeye ait olan bu raporda İstanbul halı ticareti ile ilgili oldukça geniş bilgi verilmesinden amaç, bu konu üzerinde başlıca halı ticaretinin ileri sürülmesi ve gerçekten de bu konunun ülke ekonomisinde oldukça önemli bir sorun oluşturmasıdır. Ancak bütün istatistik verilerden bu ticaretin büyük bir darbeye uğradığı görülmektedir İran-Irak-Suriye-Akdeniz otomobil yolu da büyük adımlarla gelişmektedir. Bu noktalar ve bir İran iskelesinden çıkıp ayrı ayrı gümrük sınırları geçmeksizin tek vapur yolculuğu ile halıları serbest ticaret ülkesi olan İngiltere'ye götüren Bender Buşir ucuz deniz yolunun etkileri göz önünde bulundurulursa Trabzon-Erzurum-Kızıldere yolunun çok önemli ve ivedi çabalarla düzeltilmesi sağlanmadıkça yalnız İstanbul'da serbest bölge kurulmasının bu güçlüğümüzü çözmeye yetmeyeceğine inanmak gereği ortaya çıkar. İstanbul'un şeker, halı, kahve vb. temel transit eşyasının miktar ve durumunu böylece gözden geçirdikten sonra limanımızda serbest bölgeye ilişkin tekil ve bir bölümü olumlu nitelikte bulunan bazı yargıları burada belirtmek gerekir.

İstanbul, Dok ve Antrepo Türk Anonim Ortaklığı (Şirketi) müdürlüğünden limanımızın transit ticareti ile ilgili olarak yazı ile bilgi istemi üzerine verilen yanıtta şöyle denilmektedir:

«Dünya Savaşı'ndan önce yabancı ülkelerin diğer taraflarına limanımız aracıyla gönderilen transit eşyasının miktarı çok azdı. Bu transitin yapılmasının nedeni de yabancı ülkelerden limanımıza ihraç edilmeleri ve buradan başka gemiler aracılığıyla belirtilen limanlara gönderilmeleri idi.

Dünya Savaşından sonra deniz araçlarının gelişmesi sonucu

---

de bir takım zorlukları ve sakıncaları vardır. Halıların miktarı çok olunca memurlar bunları tartmak, kurşunlamak ve benzer işlemler için vakit bulamıyorlar. Tüccar da uzun gecikmeler ve formaliteler için hareket serbestliğine sahip değil. Rıhtımın transit anbarlarıyla «lavri» dairesine gelince, Dünya Savaşından önce yapımına başlanan bu yıkanma tesisleri savaştan sonra tamamlanmıştır. Burada 60-70 kişi çalışmaktadır. Kış mevsiminde 1000 metre kare halı kurutacak makinelerle donatılmıştır. Kentte birkoç yıkama yeri varsa da kusursuz olmaktan uzaktır. Bunun için halıların kente girmesine izin verilse bile tüccarın yine görece kusursuz olan Rıhtım Ortaklığı lavrisini yeğleyeceği kuşkusuzdur. Özellikle Rıhtım Ortaklığı şimdiki gibi çalışma saatlerini sınırlamayıp uzatır ve bazı düzenlemelere girişirse fazla iş görmek olanak içine girer. Bununla birlikte Rıhtım Ortaklığı bu konuda hiç bir ayrıcalığa ve tekel türünden bir şeye sahip değildir.

olarak eşyanın yüklendiği limanlarla boşalacağı limanlar arasındaki taşıma doğrudan doğruya sağlanmakta olduğu için limanımızın aracılığına gerek duyulmamaktadır. Hatta Karadeniz limanlarımıza bile yabancı limanlardan gönderilen eşya doğrudan doğruya ulaştırılıp ihraç edilmektedir. Gerçekten de limanımızda yıllardan beri kökleşmiş yalnız İran ve Kafkasya halı transiti vardır. Bu etkinlikleri de şirketimizin İstanbul'da bulunan antrepoları sağlamaktadır. Ortaklığımızca bu konuda oluşan kanı, kurulması tasarlanan serbest bölgeyle ilgili işlemlerin antrepolarımızda yapılmasının olanak içinde olacağı biçimindedir. Arzederiz.» Bununla birlikte İstanbul'da serbest bölge oluşturulmasının Istanbul rıhtım ortaklığı üzerinde olası etkilere göre Rıhtım Ortaklığı'nın bu konudaki görüşü bizce tümüyle yansız bir düşünce olarak kabul edilemez. İstanbul İktisat Komisyonunun (1924) tarihli geniş raporunda genel olarak şu görüş vardır.

«İstanbul'u büyük bir uluslararası transit merkezi yapmak gibi çok yüksek tasarımlar düzenlemezden önce elimiz altındaki ticareti koruyacak ve kentimiz tüccarlarının sızlanmalarını ortadan kaldıracak düzeltmeleri yapmak gerekir. İstanbul, (Londra, Hamburg, Holanda limanları, Anvers, Marsilya, Cenevre) gibi, hatta Portsait, İskenderiye gibi büyük ticaret yolları üzerinde bulunan bir kent değildir. Ne yolları üzerinde Japonya, Çin ve Hindistan, ne arkasında İsviçre ve Güney Batı Almanya gibi zengin ülkeler, ya da tüketimine yeterli eşya yetiştirecek milyonlarca nüfusu vardır.

Uzak Doğu'nun, Güney Amerika'nın ilkel maddeler ve besin maddeleri dağıtılma yeri olmak üzere zengin ülkelerin her türlü teknik araçlarla donatılmış limanlarını seçerler. O limanlara bağlı gemiler okyanusları dolaşarak malları en ucuz biçimde kendi ülkelerine getirirler. Bu ülkeler hem nüfusları, hem zenginlikleri bakımından bir tüketim yeridir, hem de bir transit limanı ve merkezidir.

İstanbul'u çevreleyen fakir ülkelerin ekonomik koşulları nedeniyle dünyanın her yerinde tüketilen temel mallar için uluslararası başat bir duruma sahip değildir.

Bugün taşıma araçları merkezlerinin yerlerinin değişmesine neden olan bir ekonomik durum oluşmuştur. İstanbul'un bugünkü örgütü ile karşılaştırılamayacak kadar büyük bir limanı, antrepoları, dokları da olsa bizim yargımızın sınırları içinde olan uzak

bir gelecekte böyle bir yere sahip olması olanak dışıdır. (1)

Bununla birlikte bu olumsuz yargılara karşı İstanbul'da serbest bölge kurulması ile ilgili olarak olumlu görüş veren çevreler de yok değildir. Böyle bir serbest bölge haberinin Karadeniz'de kıyısı olan, hükümetlerin ekonomi ve siyaset adamlarınca olumlu karşılandığını söylemek zorundayız. Romanya gazetelerinin İstanbul'da serbest bölge hakkında beğeni taşıyan yazılar yazmış oldukları bizim gazetelerde belirtilmişti.

İstanbul serbest bölgesinin Bulgaristan transiti ile ilgili olarak ne derece etkin olacağı hakkında bazı ilkel incelemeler yapılması için Burgaz Konsolosluğu tarafından yapılan bir istem üzerine Bulgar ticaret adamları ve ülkelerinin ekonomisi ile ilgilenen bazı kimseler aşağıdaki görüşü bildirmişlerdir.

«İstanbul'da serbest bölge kurulduğu zaman bugün Pire'yi transit merkezi yapan Lloyd Triestino vapurlarıyla öteki büyük vapur kumpanyaları derhal İstanbul'a yöneleceklerdir.

Hamburg, Marsilya, Amsterdam, Triyeste gibi başlıca transit merkezlerinde şubeleri bulunan Avrupa ticarethaneleri İstanbul'da birer şube açacaklardır.

Bugün İstanbul limanındaki Yükleme ve Boşaltma Şirketinin aldığı harçlar çok pahalı ve harç işlemleri çok karışıktır. Bunun daha basit bir biçime dönüştürülmesi gereklidir.

Ticaret yapmak amacıyla İstanbul'a gelecek tüccar ve yolculara polisçe kolaylık gösterilmesi ve vapurlara serbestçe girilip çıkılmasının sağlanması, yükleme ve boşaltma harçlarının azaltılması için Avrupa limanlarından alınan ücretlerin incelenmesi şimdilik daha gerekli ve çıkar sağlayıcıdır. Bu konuda kuramsal olmaktan çok uygulamaya yönelik incelemelerde bulunularak yurt dışından döviz çekilmesi ve Türk parasının satın alma değerinin yükseltilmesine çalışılması da bu arada incelenmesi gereken konulardandır. İhracatın arttırılması için kooperatifler kur-

(1) İstanbul limanına giren çıkan gemilerin operasyonlarının tarihçesini şöyle özetleyebiliriz.
İstanbul limanına giren gemilerin tonilatosu elli yıl süresinde sürekli bir atış göstermiştir.
1875—76'da 4.961.628 ton
1885—86'da 7.500.000 ton
1895—96'da 13.000.000 tonu geçkin.
Dünya savaşından öncekl 1912 ve 1913 yıllarında sırasıyla 15 ve 17,5 milyon tondur.
Mütarekeden sonra düşme başladı.
1920'de 5.5 milyon tondan fazla. 1923'de 8.310.000 ton.

makla birlikte kredi kurumlarının artırılması gereklidir...»

Bulgar tüccarlarının bu görüşlerine ek olarak yine İstanbul Ekonomi Komisyonunun raporundan bu görüşlere değinen şu satırları da aktaralım:

«Çoğu büyük Avrupa ticarethanelerinin bütün Doğu için merkezlerinin İstanbul'da bulunması, bazı stokların büyük miktarlarda İstanbul'a çekilip buradan satılması, şeker, kahve gibi sömürge eşyası için İstanbul'un depo görevi yapması, bu ülkeler yani (Romanya ve Bulgaristan) tüccarlarını İstanbul'dan tümüyle uzak tutamaz...

Serbest bölgenin kurulması durumunda bile ticareti çekmek için bir takım ögeler daha gereklidir. Örneğin transit ticaretinin hemen her bölümünün gerek gösterdiği büyücek sermayelerle çevre ülkelerin ticaret gereksinmelerini, genel işlemlerini bilen tüccarlar.

Bununla birlikte bu ikinci gereksinme ile ilgili olarak iyimser olmak olanağı vardır. Serbest bölgenin kurulması durumunda büyük bir olasılık ile bu bölgeyi canlılığa yöneltecek büyük miktarda malın yabancı sermayesi olacağını belirtsek bile bu çalışmalar ticari yeteneğinden kuşkumuz olmayan Türk tüccarı için bir örnek, bir deneyim oluşturacaktır. Bu durumda birkaç yıl sonra Türk tüccarlarının da gerek kişisel sermayeler, gerek ortaklıklar halinde gruplarla transit ticaretinin şubeleri haline gelebileceğini umut edebiliriz.

Serbest bölgenin ülke ya da kent endüstrisine yapacağı hizmete gelince bu konu da bir kaç açıdan incelenebilir. Önce malları elden geçirmek, biçimlerini değiştirmek ve değerlendirme çalışmaları ile ilgili olarak yukarda belli bir ayrıntıdan sözedilmiştir. Serbest bölgelerde bundan sonra gelen en önemli endüstri, deniz endüstrisidir. Örneğin gemi yapım, onarım ve donatım tezgahları gibi.

Bu bölgede böyle önemli bir gemi yapımı tezgahlarının kurulması şimdilik olanaksız görülse bile doğu sularının gereksinmelerine yetecek bir gemi onarım tezgahı ile bu tezgahın gerekli ve tamamlayıcı bölümleri oluşturulabilir ve bu tezgah teknik ve sermaye bakımından yine yabancılar tarafından yönetilse bile İstanbul işçisine iş sağlanmış olur.

Ne var ki bütün bu ikinci derecedeki çıkar düşünceleri büyük ölçüde ve büyük özveri ile kurulacak bir serbest bölgenin milyonlar harcanmasıyla kurulmasına girişilmesi için yeterli güdüleme olamaz.

EK III

SERBEST BÖLGEYE İLİŞKİN YASA

(Resmi Gazete ile yayınlanma ve ilanı: 19/VII/1927 Sayı 637) No. 1132

BİRİNCİ MADDE — Belediye sınırı içinde ya da dolayında bir serbest bölge kurulması için hükümete yetki verilmiştir.

İKİNCİ MADDE — Serbest bölge içinde aşağıda belirtilen ticari ve endüstriyel etkinlik ve işlemler yapılabilir:

1 — Ülke içinden ya da yabancı ülkelerden gelip, sonradan gereksinmeye göre dışarıya gönderilecek ya da ülkeye ithal edilecek her nevi maddenin depo edilmesi,

2 — Depo edilen maddelerin yeniden, ya da değiştirilerek ambalajlanmaları, düzenlenmesi, sınıflandırılmaları, temizlenmeleri, yıkanmaları, işlenmeleri, nitelik ya da biçimlerinin değiştirilmesi ve bunlara benzer işlemlerin uygulanması,

3 — Ülke içinden sağlanan ya da yabancı ülkelerden getirtilen her türlü ilkel maddelerin işlenerek mamul ya da yarı mamul bir duruma dönüştürülmesi,

4 — Parçaları ülke içinde ya da dışarıda yapılan her türlü araç ve makinalarla hareket eden gereçlerin kurulması,

5 — Ülke içinden sağlanan ya da yabancı ülkelerden getirtilen malzeme ile gemilerin ve öteki deniz taşıtlarının onarım ve yapımı,

ÜÇÜNCÜ MADDE — Serbest bölge içinde ikinci maddede yazılı etkinlik ve işlemlerin uygulanmasını sağlama ve kolaylaştırmaya yarayan ve bölgenin zorunlu gereksinmelerinden, gerekli nesnelerden ve tamamlayıcı nesnelerinden olan tüm inşaat, tesis ve donatımlar meydana getirilebilir.

DÖRDÜNCÜ MADDE — Serbest bölgenin yer ve sınırı bir defa ile sınırlı olmak üzere Bakanlar Kurulu kararıyla tanımlanır ve saptanır.

BEŞİNCİ MADDE — Serbest bölge sınırının içine giren Devlete ya da gerçek ya da hükmi tüzel kişilere ilişkin olan her türlü

toprak ve mülk hakkında genel çıkarlar için istimlak kararnamesi hükümleri uygulanır.

ALTINCI MADDE — Serbest bölge doğrudan doğruya Hükümet tarafından oluşturulup yönetileceği gibi, İstanbul Belediyesi ve Ticaret Odası ve öteki resmi kurumlar ya da ortaklık ve kişilere devredilerek ya da onlarla ortaklaşa kurulup yönetilebilir.

Ancak serbest bölgenin kurulması ve yönetilmesi doğrudan doğruya ya da ortaklaşa Hükümetçe yerine getirilmek istenildiği ya da başkalarına devri parasal yükümlülüğü gerektirdiği takdirde koşulları özel yasa ile tanımlanır.

YEDİNCİ MADDE — Serbest bölge toprakları Türkiye Cumhuriyetinin ayrılmaz bir parçasıdır. Bu bölge içinde gümrük ve sanayii özendirme yasalarıyla belediye harçları dahil her türlü harç ve vergilere ilişkin yasalar ve pasaport yasası hükümleri uygulanmaz. Bölgenin belediye görevleri ayrıca düzenlenir. Bölgede polis ve adalet görevleri ve birinci fıkrada belirtilenlerin dışında tüm yasalar ve düzenler tam anlamıyla yürürlüktedir.

SEKİZİNCİ MADDE — Gerek bölge içinde, gerek deniz ve kara yönlerindeki sınırlarda düzen, koruma ve denetimin sağlanması yerel gümrük yönetimine ilişkindir. Bu hususta gereken yönetmelikler İçişleri, Maliye, ve Ticaret Bakanlıkları tarafından ortaklaşa düzenlenir. Devletin güven ve düzeni ile ilgili olan tüm makamları ve memurları yerel gümrük yönetimine yardımla yükümlüdürler.

DOKUZUNCU MADDE — Serbest bölge içindeki topraklar devredilmesi olanak dışı bulunmak ve herhangi bir biçimde başkalarına geçmemek üzere devletindir. Bu topraklar belirli koşullar ve süreler ile kiralanabilirler.

ONUNCU MADDE — Bölge içinde ikinci maddede yazılı etkinlik ve işlemlerin dışında bulunan amaçlar için harcanacak ve tüketilecek maddelerden özel yasalarına ve bu alanda düzenlenecek bir tüzüğe uygun olarak vergi, resim ve ücretler alınır. Vergi, resim ve ücretleri ödenmeksizin harcanan ve tüketilen maddeler kaçak sayılır.

ON BİRİNCİ MADDE — Serbest bölge içinde tesisler kurmak, depo açmak ya da yer tutmak izin alınmasına bağlıdır. Bunun aksine hareket edenler bu tesis, depo ve yerlerden yararlanmak hakkına sahip olamayacakları gibi, herhangi zarar ve ziyan öne sürmeksizin bölgeyi hemen bırakmaya zorlanabilirler.

ON İKİNCİ MADDE — Serbest bölge içinde yapılacak ticaret türleri ile bölgeye ithal edilecek maddeler tüzüğünde saptanırlar.

Tüzük hükümlerine karşı hareketle yasaklanmış ticaret yapan, ya da yasaklanmış eşya ithal edenlerden beşyüz liradan onbin liraya kadar ağır para cezası alınır ve yasak eşya da zorla alınır.

ON ÜÇÜNCÜ MADDE — Serbest bölgede tüzüğe uymak zorunludur. Aksine hareket edenlerden beşyüz liraya kadar para cezası alınacağı gibi, tekrar edenler bölgede bir daha iş yapmamak üzere bölge sınırları dışına çıkarılır.

ON DÖRDÜNCÜ MADDE — Onbir, on iki ve on üçüncü maddelerde belirtilen cezalar bölge tüzüğü uyarınca yönetsel olarak uygulanır.

ON BEŞİNCİ MADDE — Bölgede çalıştırılacak işçilerin Türk olması zorunludur. Ancak ülke içinde bulunması olanağı bulunmayan uzman yabancı işçiler Ticaret Bakanlığının izni ile çalıştırılabilir.

ON ALTINCI MADDE — Bölgenin yönetim biçimi özel bir tüzükle saptanır.

ON YEDİNCİ MADDE — Bu yasa yayınlandığı tarihten başlayarak yürürlüğe girer.

ON SEKİZİNCİ MADDE — Bu yasanın hükümlerini uygulamakla İçişleri, Maliye ve Ticaret Bakanları görevlidirler.

GEÇİCİ MADDE — Serbest bölge yer ve sınırının saptanması için yapılacak incelemelerin gerektireceği tüm giderler yirmi beş bin lirayı geçmemek üzere 1927 Maliye Bütçesinin beklenilmeyen giderler tertibinden ödenir.

	22 Haziran 1927
Cumhurbaşkanlığına tebliğ tarihi	23.VI.1927 tarih ve 1/1504 No. lu yazı ile
Yayınlanması ve ilan edilmesi için yasanın Başbakanlığa tebliğ edildiğini gösterir Cumhurbaşkanlığından gelen yazının tarih ve numarası:	9-VII- ve 4/272
Tartışmaları içeren zabıt tutanaklarının cilt ve sayfası	Cilt 29, Sayfa 3 Cilt 33, Sayfa 205, 254, 256, 268, 278, 280, 289, 316, 323, 326

Bu yasanın ilgili olduğu yasaların numarası: 1011

EK IV

MEHMET ALİ NAFSET'İN RAPORU

Avrupa'daki serbest liman ve bölgeleri incelemek üzere Ticaret Bakanlığı'nca görevli olarak gönderilen Oda Deniz Ticareti Şubesi Müdürü Bay Mehmet Ali Nafset tarafından hazırlanarak Bakanlığa gönderilen rapor.

1 Ocak 1928 tarihinde yazılmıştır.

Avrupadaki serbest liman bölgelerini incelemeye Bakanlık tarafından görevlendirildim. Bunun üzerine 29 eylül 1927 tarihinde İstanbul'dan Trieste'ye hareket ettim ve Trieste, Fiyume, Hamburg ve Anvers limanlarını Ticaret Bakanlığı eski müsteşarlarından Zonguldak Milletvekili Hüsnü bey ile birlikte ziyaret ettim ve inceledim. Bunun yanı sıra Hüsnü beyin Anvers'ten İstanbul'a dönmesinden sonra da Anvers'de, Holanda'nın Roterdam ve Amsterdam limanlarında, Danimarka'nın Kopenhag, Rusya ile Polonya'nın ortaklaşa yönettikleri Danzig, Almanya'nın Stettin, Hamburg ve Fransa'nın Marsilya limanlarında birkaç kez incelemelerde bulundum.

Yabancı ülkelerde bulunduğum günlerin sayısı elli dokuzdur. Bunun on sekizi bir limandan ötekine seyahat ve aktarmalarla geçmiş toplam on iki gün tutan pazarlar ile cumaertesilerin çoğu kez yarıları doğal olarak inceleme süresi dışında kalmıştır. Bu bakımdan inceleme süresi net olarak yirmi dokuz gün ile sınırlı kalmıştır. Gezilen limanların sayısı on olduğuna göre her limanın incelenmesine düşen ortalama süre yuvarlak hesap üç gün olmuştur.

Bu kısa süre içinde hem yerel yönetim ve kent ileri gelenlerinin büyük bir bölümü ve ilgili daire yöneticileri ziyaret edilmiştir. Böylece hızlı inceleme olanakları sağlanmış, aynı zamanda ülkeye bu alanda yararlı olabilecek izlenim ve bilgilerin edinilmesine elden geldiğince çaba sarfedilmiştir. Bu kadar az bir süre içinde çok geniş ve karmaşık olan yabancı limanlarını her bakımdan incelemek ve her şeyden önce alışılmış ziyaret ve törenleri yerine getirmek şöyle dursun küçük ve çok basit İstanbul limanını bile gereğince incelememin ne denli güç olacağının anlaşılacağını umut ederim.

Bundan başka limanların incelenmesi —Stettin'den sunduğum ayrıntılı raporumda açıkladığım biçimde— hukuki, yönetsel, mali, bilimsel alanlar gibi çeşitli uzmanlık alanlarını da gerektirmiştir. Hüsnü beyin Anvers'ten İstanbul'a dönmesinden sonra da bütün bu alanların incelenmesi doğal olarak bana kalmıştır.

Ülkemin İstanbul'da serbest bölgeye ve çeşitli yerlerde modern limanlara olan gereksinmesinin önem derecesini tümüyle takdir ediyordum. Bunun için zaman ve olanakların, sağlığımın ve meslek bilgimin, bu alandaki deneyim ve uzmanlığımın izin verdiği oranda çok bilgi toplamak ve sağlamak için çaba sarfetmekten geri kalmadım.

Programda bulunan Havrès, Pire ve Selanik limanlarını ard arda yaptığım seyahatler ve sürekli incelemelerin doğurduğu yorgunluk ve son zamanlarda geçirdiğim önemli bir rahatsızlık nedeniyle gezip incelemek fırsatı bulamadım.

Ziyaret ettiğim ve incelediğim limanlarda çeşitli süreler ile topladığım gözlem ve izlenimlerimi düşünce ve kanılarımla karşılaştırarak bir araya getirdim. Böylelikle çok geniş bir rapor düzenlemek ve sunmak istiyorum. Fakat böyle bir raporun kaleme alınmasının kuşkusuz çok zaman, alacağı doğaldır. Aşağıda sunacağım raporun sonunda, ülkem için karşılaştırmalı bir sonuç önermek, kurulması zorunlu olan serbest bölge hakkında da pratik uygulamalı bilgi ve görüşleri eklemek pek doğaldır. Bununla birlikte limanlarımızda iç ve dış deniz ticaretinin kurulmasına ve geliştirilmesine bir an önce çaba sarfetmek ve bu alanda fiili önlemler almak açık bir zorunluluktur. Bugünkü durumun sürüp gitmesi rakip limanların son yıllarda yüksek ekonomik çıkarlarımız aleyhine gelişme ve mükemmelleşmelerinin özellikle ve sürekli bir biçimde devam etmesi nedeniyle, deniz ticaretimize, İstanbul serbest bölgesiyle başka yerlerde kurulacak limanlarımızla ilgili görüşlerimi hemen sunuyorum.

İstanbul'da kurulması kararlaştırılmış bulunan serbest bölge için Avrupa'daki incelemelerin sonuçlarına ve bu konuda meydana gelen kanı ve bilgilere uygun olarak, özellikle de İstanbul limanının coğrafi ve doğal durumuna, bugünkü ve ilerdeki ekonomik durumuna, parasal koşullarımıza göre en uygun bir yeri şimdiden dikkat ve süratle saptamak gerekmektedir. Bunu hükümetimizin onayına sunduktan sonra da ivedilikle haritasının düzenlenmesine girişilmesinin gerekeceği doğaldır. Bu harita üzerinde serbest bölgenin ön proje olarak rıhtımları, havuzları,

sokakları, demiryolları, hangar ve antrepoları, liman müdürlüğü binası, gümrük istasyonları ve benzeri tesisleri ölçeklerine göre gösterilmelidir. Buna ek olarak kaldırma araç ve gereçleri, iç ve dış tüm donanımları, çeşitli tesisleri şimdiden saptanmalıdır. Buna ek olarak da limanın ticaret ve endüstri alanındaki gelecekteki gelişmesini de göz önünde tutarak ilerde genişlemesine ve yapım çalışmalarına olanak sağlamak gerekir. Böyle olmazsa istenen yarar ve düzen hiç bir zaman sağlanamaz, üstelik önce yapılanların sonradan bırakılması ya da yıkılmasıyla yeniden yaptırılması gibi gereksiz zaman ve kaynak savurganlığına neden olacak durumların ortaya çıkmasına da yol açılmış olur. İstanbul'da zaten bir liman bulunduğu için burada kurulacak limanın, bir yandan ticaret gemilerinin her zaman güvenlik içinde ve kolaylıkla girip çıkabilmesi, yükleme, boşaltma işlemlerinin makine gücüyle hızla gerçekleştirilmesi gerekir. Öte yandan da yüklenecek ve boşaltılacak malların kolaylıkla taşınması, depolanması gibi çalışmaların basit bir biçimde gerçekleştirilmesi gerekir. İstanbul limanını iyice hazırlamak ve donatmakla birlikte İstanbul dolaylarını ve ilgili yerler arasında çeşitli deniz ve kara araçlarının trafiği ile sıkı ve düzenli bir ilişki kurmak ya da varolan ilişkileri böylelikle güçlendirmek zorunlu olacaktır.

Limanlarda ilk olarak gözönünde bulundurulacak nokta ve gereksinme gemilerin ticaret etkinliklerinin en kısa zamanda gerçekleştirilmesidir.

Gidiş gelişlerdeki gecikmeler gelirin düşmesine yol açtığı gibi gemilerin işletme giderlerini de arttırır. Şu hususu çekinmek sizin ileri sürebilirim ki yerinin ve ticaret durumunun önemine karşın dünyada geri kalmış ve kendi haline bırakılmış İstanbul limanı gibi başka bir liman yoktur. Yükleme boşaltmada yol gereksinmelerini sağlamada, girip çıkma ve yatmada karşılaşılan, yavaşlık, olanaksızlık bakımından eşine rastlanılması olası değildir.

Limanımızın ya da limanlarımızın bu ve buna benzer durumları, gelişmesine çaba sarfedilen dolaylardaki rakip limanların başarılarında başlıca etmen olmuştur. Bu nedenle İstanbul limanının —doğal olarak öteki limanlarımızın— ticaret gemilerinin zaman kaybetme tehlikesi olmadan ulaşımları ile birlikte hemen yanaşıp yüklenmelerini ya da yüklerini boşaltmalarını sağlamak amacıyla hazırlanmaları ve donatılmaları gerekir. Limanın suları —yani çeşitli akıntıları— kadar derinlikleri ve havuzlarının genişliğini önemle göz önünde bulundurmak gerekir. Bugünün tica-

ret gemileri çok büyüktürler, zamanla daha da büyüyecekleri doğaldır. Bilindiği üzere «gemiler liman için değil limanlar gemiler içindir.»

Donatıma gelince her türlü ticari malın hızla ve olanak içinde bulunan kolaylıkla yükleme ve boşaltmasına uygun nitelik ve nicelikte olmalıdır. Malların ivedilikle ambarlara —hangar ve antrepolara— yerleştirilmesini, bunların bir kattan ötekine ya da bir noktadan başka bir noktaya taşınmasını ve istif edilmesini sağlamak için gerekli mekanik araçlarla donatma dikkat nazarına alınması ve üzerinde önemle durulması gereken başlıca durumdur.

İstanbul limanında gemi yapım tezgahlarının bulunmaması bir yana daha önceleri kurulmuş olan onarım atelyeleri de azalmış ve önemlerini yitirmişlerdir. Havuz sorunu ve gereksinmesini karşılamaktaki güçlükler geçen yıllarda yüksek Bakanlığınızı bir hayli uğraştırmıştır. Bu nedenle kurulacak limanda— serbest bölgede— ya da bugün kurulu oldukları yerlerde çeşitli bandıralar taşıyan ticaret gemileri gerektiğinde hemen onarılabilmelidir. Limanımıza giriş ve çıkışların zorluğu, donatımlarının eksikliği, onarım araçlarının, havuzların yetersizliği deniz ticaretimize zarar vermektedir. Üstelik de hertürlü kolaylıklara sahip yabancı limanlar— özellikle Selanik, Pire— yararına olarak gemi ve ticaret mallarını bu limanlara yöneltmektedir. Bugün Beyrut limanı Mersin ve dolayları için adeta bir dağıtım merkezi durumuna gelmiştir. Mersin'de limansızlık yüzünden bu geniş, özellikle demiryollarının tamamlanması ve artması sonucu olarak hinterlandı daha da genişleyecek olan iskelemizin ekonomik çıkarları zarara sokulmaktadır. Mersin ve benzeri limanların hızla yapımları kuruluş giderlerinin biran önce amorti edilmesine yol açacağı için bu nokta önemle göz önünde bulundurulmalıdır. Ticaret gemileri gereksinmelerinin ivedilik ve kolaylıkla sağlanması da limanlar için göz önünde bulundurulacak en önemli sorunlardan biridir. Bugün belki su, kömür de yetmemekte ticaret gemileri giderek motorla donatılmaktadır.

Bu nedenle ticaret gemilerinde dizel motorlarının kullanılması yönünde görülen eğilim ve rağbet hesaba alınarak limanı benzin ve petrol depolamaya uygun düzenlerle donatmayı göz ardı etmemek gerekir. İstanbul'da bir iş gününde bunkerlerden (kömür dosu) ancak üçyüz ton kömür verilebilir. Oysa örneğin bir Molanda limanında bu süre içinde yine bunker kömürü olarak— dört bin ton kömür verilebilir. İstanbul'da beş bin tonluk

dökme yüklü bir geminin içindeki mal en az sekiz günde boşaltılabilmektedir. Oysa bu süre Kuzey Avrupa'nın modern limanları için beş, altı ya da sekiz saatlik bir iştir. Bir saatta beşyüz ya da bin ton bunker kömürü veremesek bile saatte ikiyüz ton verebilecek yüzer elevatörlere sahip olmalıyız. Liman ortaklığı bunları kesinlikle edinmelidir. Limanın yapımından önce tasarı üzerinde çok esaslı incelemeler yapılmalıdır. Etkinlikleri içeren projeler gelecekteki gereksinmeler göz önünde bulundurularak düzenlenmiş olan genel bir plana göre düzenlenmelidir. İlerde yeniden meydana gelecek gereksinmeleri karşılamaya uygun olmaları isteniyorsa, o zaman gerekecek değiştirme ya da eklemelerin gerçekleştirilebilmesi için şimdiden geniş ve tam bir program yapılmalı ve bu programda geniş iyileştirme ve genişletme işlemleri daima öngörülmelidir. Az harcama gerektiren yapım yöntemleri, yani teknolojinin gereksinmeleri karşılayan yeni biçimleri kabul edilmelidir.

Kaynaklarımızı büyük limanların, zararına olarak pek az yarar sağlayan, ya da hiç yarar sağlamayan küçük limanlar için kullanmamalıyız. Burada özellikle büyük bir gelecek vaadetmeyen ve ihmal edilmesi durumunda, deniz ulaşımımızın zarara girmesi ihtimali bulunmayan Amasra limanını kastediyorum. Karar verilen şeylerin başlangıcı ile sonu arasındaki zaman aralığı bizim gibi gereksinmeleri özellikle şiddetli, maliye usülleri uygun olmayan bir ülke için çok önemlidir. Çünkü sonuçlandığı zaman hedef alınan gereksinmeleri karşılamadığı ve yeni çalışmalara gerek görüldüğü, üzülerek ifade edelim ki, her zaman olan şeylerdendir. Buna göre proje ve plan üzerinde karar verilmesiyle birlikte uygulamaya geçilmesi arasındaki zaman aralığını olanakların elverdiği oranda kısaltmak bir görevdir.

Bir limanın iyi hazırlanmış ve donatılmış olması da yeterli değildir. Çeşitli ellerle ve birbirleriyle çelişkili yöntem ve biçimlerle yönetilen İstanbul limanının bugünkü yönetsel örgütü ile iyileştirme ve yeniden düzenlenmesi gereken konular hakkında İstanbul Ticaret Odası Deniz Ticareti Şubesi tarafından daha önceden bir rapor düzenlenmiş, ayrıca Deniz Ticareti Komisyonu'nun görüşü de alınmıştı. Bu raporun bir kopyası da Bakanlığa sunulmuş bulunduğu için burada tekrar sunulmasından kaçınılmıştır. Genellikle bir girişimin iyi bir biçimde sonuçlanması için sağlam bir yönetimin kurulması gerekir. Ticaret limanlarımızın yönetsel usullerinde ve örgütlerinde şimdiden gerekli iyileştirmelere girişilirse, (bu çalışmaların) gelişmeleri üzerinde iyi bir

etki yapacağı kuşkusuzdur. Yönetimi basitleştirmek ve merkezileştirmek yapılacak biricik iştir.

Mali sorunlara gelince, hiç olmazsa şimdilik İstanbul, Mersin, Samsun, Ereğli gibi limanlarımızın ulusal ekonomide kendilerinden beklenen rolü yerine getirebilmeleri için, bunların kurulma gereksinmelerini karşılayacak parasal özverilerde bulunmak gerekmektedir. Limanlarımızın gelişmesi yolunda yapılacak harcamalara yerel katılmayı sağlamak için doğal olarak bazı harçları ve vergi yükümlülerini artırmak zorunlu olacaktır. Fakat yükümlülere düzenli bir vergi yüklemek onları hızlı ve kolay yapılması gereken çeşitli ticari etkinliklerden yoksun bırakmaktan daha iyidir. Yükleme ve boşaltmanın yavaşlığı yüzünden limanlarımızda günlerce alıkonulan gemi donatımcılarının uğradıkları zarar karşısında eklenecek harçlar çok önemsiz kalır. Bunun en açık örneği Zonguldak limanıdır. Geçen kömür bunalımında ticaret gemileri kömür almak için burada bir aydan çok bir süre nöbet beklemişler ve bundan bir hayli zarara uğramışlardır. Bu nedenle kömür navlunları her zamanki düzeylerinin üç dört katını bulmuştur. Bununla birlikte Zonguldak limanını bu durumda bırakmak, yani genişletmeye girişmemek daha doğrudur. Çünkü yani başındaki Ereğli'de tam ve mükemmel aşağı yukarı kırk parça geminin ticari etkinliklerde bulunmasını sağlayabilecek bir liman kurmak daima olanak içindedir.

Ereğli o dolayların mükemmel bir limanı olmaya doğal bakımdan en uygun yerdir.

Bir limanın gelişmesi için iyi hazırlanması, donatılması ve yönetilmesi ve her büyüklükteki gemilerin güçlük çekmeksizin girmesine uygun olması da yetmez. Aynı zamanda malların kolaylıkla getirilip gönderilmesi olanakları da bulunmalıdır. Bunlar da doğal ve yapay kara ve deniz yollarıdır. Bir limana malların getirtilmesi ve oradan gönderilmesi ancak o limanın hinterlandı ile çeşitli ulaşım araçlarıyla birleşmiş olmasına bağlıdır. Limanların, ticaret eşyasının birer dağıtım ve transit merkezi oldukları ve bu bakımdan çok önemli rol oynamakta oldukları bilinmektedir. Deniz ulaşımı için çeşitli mallar üreten tüm merkezlerin o limana bağlanması üzerinde durulacak en önemli bir sorundur. Bu takdirde bir limanı milyonlar harcayarak mükemmel bir biçimde donatmak yarar sağlamaz. Buna göre İstanbul limanı için yukarda bir münasebetle belirtilen (doğal ve coğrafi durumuyla bugünkü ve gelecekteki ekonomik koşulları ve parasal durumumuz göz önünde bulundurularak limanı kurmak ge-

rekir) sözleri bu amaçla söylenilmiştir. İstanbul, Mersin, Samsun, Trabzon gibi limanlarımızın yapımı arzu ediliyorsa, bu limanları ülkenin iç kısımlarına ulaştıran taşıma araçlarını şimdiden iyileştirmek ve arttırmak, ya da yeniden meydana getirmek yolu ile mükemmel bir biçime dönüştürmeliyiz.

Mersin'in hinterlandı bakımından geleceği çok güvenlidir. Samsun'un bir demiryolu terminali olması ile ilgili olarak gösterilen çabalar beğeni ile karşılanmalıdır. Fakat bunu Trabzon'a yaygınlaştırmalı, belki yarısından çoğunu yitirdiğimiz Tiren transitini taşımaya ya da elde etmeye çalba göstermeliyiz. Limanı ve deniz donatımı bulunmayan bu terminale deve sırtında haftalarca ticaret eşyası sevkederek yabancı bir hinterlandın bu yüz yılda artık elde tutulması olanağı kalmamıştır. Bir bölümüyle Bakü ve Batum'dan yapılmakta olan İran transitinin birgün Basra Körfesine aktığını üzülerek göreceğiz. Bu durumun deniz kurumlarımızın çalışmasına ve deniz ticaretimizin gelişmesine zararlı bir etki yapacağı sizce de bilinmektedir.

Liman ve ulaştırma durumumuz hiç bir yabancı limanı ile karşılaştırılacak gibi değildir. Bu alanda —olanaklar ve gücümüz oranında— yüksek çabalar göstermemiz zorunludur. Avrupa limanlarının gelişmesini nehirler çok kolaylaştırmıştır. İstanbul için böyle bir durum söz konusu değilse de Mersin, Samsun, Ereğli, Bartın vb. için üzerinde dikkat ve ilgi ile durmaya değer. Ağır havaleli mallar ile demiryolu ile taşınmasında yüksek tarifeye uygun olmayan maddeler daha kolay ve ekonomik olan nehir yolu ile gönderilir. Avrupa'da bu amaçla yapay kanallar meydana getirmekle nehir yollarına büyük önem ve değer verilmiştir. Marsilya ve Liyon merkezi sanayiini demiryolu dışında su yolu ile birleştirmek için yer altında ve on-oniki kilometre uzunluğunda bir deniz altı tüneli yapılmış ve doğrundan doğruya Ren nerine birleştirilmeyerek onun akış yönüne hemen koşut bir biçimde ayrıca bir kanal yapılmıştır. Bugün su yolları ile demiryolları ayrı ayrı rolleri yerine getirmektedirler. Hollanda, Belçika, Almanya limanlarındaki su yolu ile üç dört bin tonluk ticari malları yüklemeye uygun motorlu araçlarla ulaşım yapılmaktadır. Bir katarın ençok elli vagondan ve her vagonun onbeş tondan oluştuğu düşünülecek olursa bu düz mavnaların her birinin altı katara eş değerde olduğu söylenebilir. Demir ve su yolları bu iki tür aracın taşıma, dolayısı ile sanayi ve ticarete gösterdiği kolaylık ekonomik gelişmede önemli bir rol oynamaktadır. Bu gelişme

ve etkinliklerden hem demir, hem deniz yolları faydalanmaktadır.

Limanlarımızın çalışmalarını kolaylaştırmak için göz ardı edilemeyecek bir başka araç da limanlarımız arasında sefer yapma hakkının ulusal ticaret filomuza ait olması (kabotaj) dır. Ülkede gidiş gelişleri sağlayan gemilerimizin güvenlik ve esenliğe yönelik ve gönderenlerin, turistlerin çıkar ve istirahatlerine uygun koşullara göre donatılmış olmaları gerekir. Üzülerek belirtmeliyim ki, çeşitli zamanlarda ve olağan üstü durumlarda sağlanmış bulunan ticaret filomuzun çoğunlukla köhne ve trafiğe yaramayan teknelerden oluştuğu bir gerçektir. İstanbul Ticaret Odasınca düzenlenen (ticaret gemilerini koruma yasası) tasarısının gerekçesinde bu nokta ayrıntılı bir biçimde belirtildiği ve açıklandığı için burada yinelemeye gerek görmüyorum. Geçen yıl Bakanlık makamına sunulan bu yasanın yürürlüğe konması kabotaj ve ülke deniz ticaretinin gelişmesinde çok etkili ve ihmal edilemeyecek bir etmen olacaktır. Umuyorum ki sözü edilen tasarı bir kez daha dikkatle incelemeden geçirilirse içeriğinin gereği ve yararı tümüyle ortaya çıkacak ve bir an önce yasalaşması için değerli koruma ve yardımlarınıza kavuşacaktır. İstanbul Ticaret Odası Deniz Ticareti Şubesince düzenlenen (Deniz Ticaretimizin İlkeleri) başlıklı çok ayrıntılı bir raporun Bakanlık makamına sunulduğunu düşünerek kabotaj, ticaret filomuz ve deniz ticaretimiz sorunlarını incelemeye ve tartışmaya girmek istemiyorum. Fakat bundan sonra arka arkaya sunacağım raporlarda bu noktayı ayrıntılı bir biçimde belirtmek için bu noktaya yeniden döneceğimi sanıyorum.

Limanlarımızdan, deniz ticaretimizden söz etmiş iken şurasını da ekliyeyim ki, limanlarımızın etkinliklerini-- dolayısı ile gelirlerini— arttırmak ve ulusal gemilerimizde kolaylıkla yük bulmak için komşu ülkelerin mallarını ve öte yandan uluslararası deniz ticaretinin büyük akımlarını limanlarımıza çekebilmeliyiz. Bugünkü limansızlık, tesis ve donatım yoksunluğu ile bunun sağlanması olanaksız olduğundan şimdiden bunu sağlamaya girişmek ve ticari malların yabancı komşu limanlara değil, şimdiki halde İstanbul limanına yönlendirilmesi çarelerine başvurulmalıdır. Oysa bu deniz kurumlarımızın donatım ile birlikte varolmasına ve malların iyi korunması, taşınmasındaki hız, kolaylık ve ucuzluk, dolayısı ile iyi yönetilen modern bir limana sahip olmaya bağlıdır. Uluslararası ticaret akımları için İstanbul'u doğal ve coğrafi durumuyla oranlı bir merkez durumuna getirmeye

çalışmak için öncelikle İstanbul limanında bir serbest bölge kurulmalıdır. Çünkü mal taşımadan meydana gelen ulaşım akımlarından yararlanan limanlar yalnız donatımlarının mükemelliği coğrafi durumunun uygunluğu ile kara ve deniz yollarının uğrak yerlerinde bulunan limanlar değildir. Bunlar serbest gümrük usullerinden yeterli ölçüde yararlanan ve gelen mallar için en az formalite uygulayan limanlardır. Serbest bölgelerin kurulması en çok malları gümrük muayene ve harcının dışında tutarak yeniden gönderilecek ve ihraç edilecek malları çekme amacına yöneliktir. Gerçekte antrepo usulü ne kadar serbest olursa olsun, serbest bölgenin yeniden ihraç ticareti için gereken yararı sağlayamaz. Bununla birlikte bu iki usül— serbest bölge ve antrepo rejimleri— farklı gereksinmeleri karşıladıkları için serbest bölgenin kurulmasıyla antrepodan vazgeçilmesi gerekmez. Esasen olağan bir limanla serbest liman arasında ya da bölge arasında tesisler, donatım ve yapılış bakımından önemli ve belirtilmeye değer bir ayrılık yoktur. Gereksinmeler, nitelikler ve koşullar her iki limanda da aynıdır. Zaten tüm donatımı ile birlikte antrepolar, mağazalar, hangarlar serbest bölgenin en canlı temel ögelerindendir. Serbest olmayan bazı modern limanlarda antrepolara konulan mallara çeşitli koşullar altında bazı işlemler uygulandığı da görülmüştür. Fakat malın hangi ülkeden çıktığını gösteren markanın hiç bir yerde bozulmasına meydan verildiği görülmemiştir. Oysa serbest bölgeye giren mallar hiç bir koşul altında bulundurulmaksızın müşteriye hoş gösterilmek üzere arzu edilen biçimde işlem görebilir. Kuşkusuz serbest bölge usulü antrepo usulünden çok daha serbest ve yeniden ihraca, dolayısı ile transit işlemlerine son derece uygundur.

Burada sözü edilen serbestlikle tüccarın bölge içinde muhtelif işlemler yapabilmesi olanaklarını açıklama yanında bölgeye alınan mallara gümrükçe gösterilen kolaylığa değinme amaçlanmaktadır. Antrepolara konulan ve bir muayene süresi içinde yeniden ihraç edilen mallar için ithal harcı verilmezse de bu harçdan bağışıklık sağlamak ve malların ithal ve ihracı için yapılan gümrük işlemleri çok uzun ve yorucudur. Özellikle uluslararası mallar böyle bir limana girmekten çekinir. Aksine hangi banrinden dolayı seferden alıkonmaz. Buna göre serbest bölgenin girer. Gece ya da gündüz hiç bir gereksiz formaliteye ve zahmete gerek kalmaksızın yükünü boşaltabilir ya da yük alabilir. Gümrük gözetimi bulunmadığı için gece işleri son derece kolaylaştırılır. Serbest bölgede gemiler için tartışma ve kavga, parça-

ların birer birer kaydedilmesi ve yazılmasından doğan zaman kaybı meydana gelmez. Bir gemi hiçbir zaman gümrük işlemlerinden dolayı seferden alıkonmaz. Buna göre serbest bölgenin genel ticaret üzerindeki etkisi tartışılmaz. Malları alacak olanlar ticari eşyaları istedikleri süre orada alıkoyabilirler.

(Hamburg limanında üç dört aydan fazla bırakmazlar. Çünkü deniz ile ilgili tesisler mal hareketlerine yeterli değildir. Bununla ilgili ayrıntılı açıklamalar özel bölümde sunulacaktır.) Mallarını ancak uygun bir fiyat bulduklarında satabilirler. Serbest bölge olmayan limanlarda ya da gümrük bölgelerinde kurulan antrepolarda durum aynen meydana gelmekte ise de, bu son zikredilenler rahatsız edici formalitelere, izin verilen işlemlerin sınırlı bir alanda kalmasına ve bir takım koşullara bağlıdırlr.

Serbest bölgeden gümrüklü bölgeye ya da kente —daha doğrusu parmaklık dışında— ticaret mallarının çıkarılması olanakların elverdiği oranda en az sayıda tarife uygulanması ile kolaylaştırılır. Kötü kullanım ve kaçakçılık ağır bir biçimde cezalandırılır hatta böyle bir işe yeltenenlerin bundan sonra serbest bölgede ticaret etkinliklerinde bulunması yasaklanır.

Ulusal endüstrisi ilerlemiş olan ülkeler için serbest bölge oluşturulması önemli tartışmalara yol açabilir.

Serbest bölgede kurulmuş olan endüstri — yalnız imal edilmiş eşya üzerine konulan vergiler, bu mamul eşyayı oluşturan maddelerden alınan vergiye eşit ya da ondan az farklı olmak üzere — ulusal tüketim pazarlarında çoğu zaman bir üstünlüğe sahip olamaz.

Buna karşılık —ilkel maddelerin hiç bir gümrük vergisine tabi olmaması nedeniyle— işlenmiş malların yabancı piyasalara ihraç edilmesinde yararlı olabilir. Serbest bölgede (öğütme, karıştırma, alaşım yapma) türünden ticari işlemlere uğrayan mallar doğal olarak asıllarını yitirmiş olurlar. Bu nedenle ithal edildiklerinde kendi tür ve sınıflarındaki nesnelere uygulanan vergilere tabi tutulur. Serbest bölgede kurulmuş olan yapımevlerinin gümrüklü bölgelerdekilere karşı ulusal tüketim alanında savaşıma girişmeleri ve bunda başarılı olmaları çok güçtür. Daha doğrusu serbest bölgedeki yapımevleri dış ticaret içindir. Serbest bölgede kurulmuş olan bazı endüstrilerin küolaylıklardan yararlandıkları olur. Bunlar ulusal ilkel maddeleri işleyip ihraç edenlere verilen primden yararlanan endüstrilerdir. Fakat gümrük yönetimi verilecek primin tutarını saptamak için bu tür yapım evlerine giren ve çıkanları denetlemek zorunda kalır. Belçika'nın

ileri bir endüstri ülkesi olması nedeniyle Anvers'i serbest bir liman durumuna dönüştürmesi ya da orada serbest bir bölge kurması ve böylece ulusal endüstrisini tehlikeye koymasına ihtimal verilemez. Özellikle tesislerinin ve donatımının mükemmelliği, limanın her zaman için genişleme ve gelişmesine, yeniden yapım ve ekleme çalışmalarına uygundur. Öte yandan da su yollarıyla hinterlandın birleşmesi iç ve dış hinterlandlarının önemi ve genişliği, örümcek ağına benzeyen demiryolu ağı, son derece basit ve kolay gümrük işlemleri, kısacası ülkenin çok yüksek endüstrisi ile Anvers'te bir serbest liman kurulmasının anlamlı bir girişim olmayacağı kanısındayım.

Buna göre serbest liman ya da bölge, endüstrisi gelişmiş ülkeler için üzerinde düşünülmesi gereken bir durumdur. Gerçekten de Hamburg açık limanındaki endüstrinin kentin endüstrisinin gelişmesinde önemli bir payı yoktur. Ancak çok sayıda işçiye iş sağlayan ve bugün liman sanayinin binde dördünü oluşturan deniz inşaat tezgahları ve bunları tamamlayan atelye, tesis ve yapım evleri, demirhaneler başlıca başarıyı sağlaybilmişlerdir. Bu başarı limanın serbest liman olmasından çok gemilerin yapım ve onarımında kullanılan maddelerin Almanya'ya ithalinin gümrük vergilerinden bağışık olmasından ileri gelmektedir.

Deniz inşaat tezgahlarının limanın içinde ve havuzların yakınında kurulması pek doğal olduğundan bu tür kurumlar serbest bölgesi bulunan limanlarda bu bölgeler içinde bulundurulur.

Hamburg limanı büyük gelişmesini Alman endüstrisinin ilerlemesine, coğrafi durumuna, hinterlandına bağlı bulunan çeşitli yol ağlarının üzerinde bulunmasına, son olarak da Hamburg limanından ihraç edilecek ticaret mallarına, demiryolları yönetiminin uyguladığı çok yararlı tarifelere borçludur. Hamburg serbest liman bölgesinde yabancı ülkelerin ham maddelerini yabancı ülkelere ihraç etmek için işleyen fabrikaların yapımı ve kurulması koşulsuz olarak serbesttir. Bu karar, sırf boş toprakların geliştirilmesi ile ülkedeki ekonominin endüstriyel niteliği gereğidir. Bununla beraber, Hamburg kenti ya da antrepo şirketinin bu amaçla arazi kiralaması bazı belirli ülkelere göre uygulanmaktadır. Kira sözleşmelerindeki en kısa süre otuz yıldır. Bundan başka sözleşmede kurulacak kurum ya da fabrikaların ne gibi maddeler imal edecekleri, bunlardan hangilerinin ve ne kadarının ülkeye girmesine izin verileceğini, ya da mamullerin tümüyle yabancı ülkelere ihraç edilmesi gereği saptanmaktadır. Kurulmasına izin verilen kurumlar arasında, biraz önce belirttiğim

üzere başlıca tersaneler bulunmaktadır. Bu tersaneler, yalnızca büyük gemiler yapmak zorunluğundadırlar. Motorbot ve benzeri tekneler, küçük deniz taşıtları yapımına yetkileri yoktur. Tersanelerden başka başlıca şu tesisleri kurmalarına izin verilmiştir: Kimya tesisleri, kahve, arpa, kavurma işleme evleri, kok, antrasit fabrikaları, kereste fabrikaları, değirmenler, şarap karıştırma evleri, pirinç ve tahıl temizleme atelyeleri, demir ve petrol tasfiye tesisleri vb.

Serbest bölgede ikinci derecede endüstri kuruluşlarına izin verilmektedir. Bununla birlikte şarap antrepoları, yani karıştırma atelyeleri yanı başında çuval, kutu fabrikaları gibi yapım evlerinin kurulmasına izin verilmektedir. Bununla beraber Dünya Savaşı'ndan sonraki durum yukarıda belirtilen esaslar içinde hareket yeteneğini her noktada tehdit etmiştir. Açık limanda savaştan önce kurulmuş olan fabrikaların savaştan doğan zararları olanakların elverdiği oranda hızlı bir biçimde ortadan kaldırmak için ürünlerinin bir bölümünün ülke içine ithaline kabul etmek için izin verilmiştir.

Endüstri ürünlerinin koşulsuz bir biçimde ithaline hiç bir zaman izin verilmemiştir. Gerçi ülke içinde üretilen ilkel maddeleri mamul madde durumuna getirerek gümrük vergisi ödemeden yine ülke içine ithal etmeye izin verilmiştir. Bu izin açık liman ilkeleri ile çelişmekle birlikte Dünya Savaşından sonraki durumun olağanüstülüğü bu gibi hususların uygulanmasını —geçici olarak— zorunlu kılmıştır. Yalnız bu kurumların ülkede sanayie zarar verici bir etki yapmamasına çaba sarfedilmektedir. Serbest bölgede ülkenin ilkel maddelerini imal etmek ve bundan sonra da ithal etmek kavramı savaştan sonra ortaya çıkan bir gelişmedir.

Kopenhag limanı ticaret gemilerinin girmesi ve çıkması, doklara yanaşması son derece kolay, suyu derin, rıhtımları geniş, araç ve gereçleri mükemmel olan ve Baltık Denizi'nin depo ve dağıtım merkezi durumunda bir limandır. Bu limanın gelişme biçimi üzerinde yapılan bir konuşmada serbest liman imtiyazlı şirket müdürü aynen şu sözleri söylemişti: Limana kolay girilip çıkılması, havuzların genişliği ve derinliği, mükemmel antrepoları, yükleme boşaltma araç ve gereçleri, özellikle ücretlerin ucuzluğu Kopenhag'a geniş bir ticaret sağlamıştır. Limanı bu duruma getirmeseydik bu ticaret etkinlikleri, Baltık ticaretindeki olağanüstü yerimizi rakip limanlar lehine yitirmiştik. Bütün bu durumlar ayni zamanda navlunların düşmesine neden olmuştur,

bu da tüccarlarımıza iş yapma fırsatını vermiştir, yoksa başka türlü iş yapma olanağı yoktu.

Müdür limandaki işlemlerin kolaylık, hızlılık ve ucuzluğundan, düzenli deniz hatlarından, ulaşım biçimlerinden, genellikle basitliğinden söz etmiş, fakat sanayi biçimleri ile ilgili olarak deniz inşaat etkinliklerinden başka bir şey söylememiştir. Fakat bu yapımevleri kömür ve demiri dışardan sağlamaktadır. Oysa Hamburg bu maddeleri Elbe nehri aracıyla ülke içinden getirtmektedir.

Hamburg, Konpenhag ve daha başka serbest limanlarla ilgili tüm bilgiler genel raporda ayrıntılı olarak kaleme alınacaktır. Burada yalnız İstanbul'da kurulacak serbest bölgenin genel biçimiyle ilgili bazı hususları — amacı ayrıntılı bir şekilde sunulmak ve açıklanmak üzere — ek olarak belirttim.

İstanbul'da serbest bölge kurulması kuşkusuz kentin ekonomik durumunu düzen altına alacaktır. Çeşitli bandıralar altındaki ticaret gemilerinin bölgeye kolaylıkla girip çıkması, yüklerini kolaylıkla boşaltmaları ve yüklemeleri, ve yine seferle ilgili bir çok gereksinmelerini hızla ve kolayca sağlayabilmeleri, genellikle bu limana ilgiyi çekecektir.

Transit eşyanın en uygun koşullarla yüklenip boşaltılması, hangarlardan antrepolara düzenli ve sağlıklı bir biçimde taşınması, buralarda korunması ve bu eşya üzerinde gerektiğinde her türlü ticari işlemlerin yapılabilmesi, kuşkusuz uluslararası ticaretin giderek yerleşmesi ve büyümesi sonucunu doğuracaktır. Serbest bölgenin iç tüketime sunulacak ticaret malları için ne kadar yararlı olacağı yukarıda açıklanmıştır. Serbest bölgenin özellikle İstanbul gibi coğrafi durumu uygun olan bir limanda kurulması, ekonomik yararları bir anda çekip toplayacağı kuşkusuzdur. Bir yandan ithalat ve ihracat etkinliklerine girişilirken, öte yandan bazı ilkel maddelerin üzerinde işlemler yapılıp yeniden sevkedilmesi olanak içine girecektir. Zaten serbest bölgeleri üretim merkezi olarak değil, dağıtım merkezi olarak kabul etmek gereklidir. Ulusal ürünlerimiz bazı bakımlardan İstanbul serbest bölgesinden yararlanabilir.

Bu durum sanayicilerimize ürünlerimizi yabancı ülkeler ürünleriyle birleştirmek olanağını da verir. Bazı durumlarda dış ülkelerdeki alıcıların zevk ve isteklerine uygun bir biçimde de verebilirler. Ya da bazı ürünlerimizi doğrudan doğruya işlemek ve giderek dış pazarlara göndermek olanağını bulurlar. Bu yolla da satışlarını genişletmeyi başarırlar.

Serbest bölge rejiminin uygulanması küçük sanayiimizi zarara sokmayacak aksine onun çıkarlarına da uyacaktır. Örneğin Ford gibi yabancı firmalar serbest bölgede çok geniş tesisler ve örgütler kuracaktır. Bundan da birçok işçimiz yararlanacak ve gönenecekledir. Tütüncülük kuşkusuz Pire'den, hatta Trieste'den ülkemize dönecek ve bu suretle birçok çeşitli tütün işleme atelyeleri kurulacaktır. Atina'da elçimiz Cevat bey özellikle İzmir'den giden yabancı tütüncülerin dönmesi için gerekli tesislerin yapılmasının beklendiğini bana bizzat söylemişti.

Pire'deki tütüncü Amerikalılar, Trieste'ye gidenler de kuşkusuz İstanbul serbest bölgesine seve seve geleceklerdir. Belli başlı ve değerli bir ihraç malımız olan halı için serbest bölgede çeşitli atelyeler kurulacak, bu sanat kolu bir bütün olarak düzenli bir biçimde geliştirilebilecektir. Bunları bir arada ve geniş bir örgüt olarak bulundurmak hem giderleri kısacak, ilgiyi arttıracak, hem de rekabeti engeleyecektir.

Frigorifik antrepolardan başka, bazen kaloriferli meyve koruma, ambalaj ve gönderme depoları, meyve ihracatımızı sağlıklı ve düzenli bir biçime dönüştürecektir. Hatta bu tesisler İzmir'de yapılabilirse özel düzenlerle donatılmış vapurlara İzmir'in üzüm ve çeşitli taze ve yaş meyveları Kuzey Avrupa'ya doğrudan doğruya gönderilebilecektir .Özellikle meyve konserveleri, tuzlama, kurutma ,işleme, konserve, balık yapımevleri için yeni sürüm yerleri kuracak ve işleri genişletecektir.

Bunlardan başka biçim değiştirme ve yeniden ihraç sorunları ulusal-yabancı) ortak endüstri kurumlarını ilgilendirecektir. Bu çözüm yolu her türlü kolaylığı kendisinde toplayacağı için de İstanbul serbest bölgesine yeni yük çekecek ve doğal olarak öncelikle düzeltilmesi ve yeniden düzenlenmesi yönüne gidilmesi gereken ticaret filomuzun yararına olacaktır.

Serbest bölgelerin kuruluşu ile yabancı limanlarının gelişmesine hizmet edildiğine bu kez yapmış olduğum incelemelerde tam anlamıyla tanık oldum ve saptadım. Buna göre İstanbul'da da serbest bölgenin kurulması çok büyük ekonomik yararlar sağlayacaktır. Limanlarımızda (liman, sıhhiye, fener, şamandıra, kurtarma, rıhtım vb.) harçları ile yükleme ve boşaltma, gönderme ve taşıma, depo ücretlerini olanakların elverdiği oranda en düşük düzeye indirmek gelişmeyi sağlayacak etmenlerden biri ve belki de en önemlisidir. Bizde ticaret gemileri üzerine yüksek giderler yığılmaktadır. Bunun sonucu olarak deniz ticaretimiz bundan etkilenmektedir. Bunun her bandıra altındaki ticari ge-

mileri rakip limanlar yararına olarak bizden uzaklaştıracağı doğaldır. Üzülerek belirteyim ki bu bakımdan da limanlarımız yabancı limanlarının hemen hepsinden geri denilebilecek durumdadır. Bakanlık makamının haklı özürlere ve ciddi nedenlere dayanmayan tarifelere zamlar yapma yoluyla deniz ticaretini zarara sokacak yeni harç ve vergilere sürekli olarak karşı çıkacağı kuşkusuzdur.

Yukarıda sırası gelmişken belirtildiği üzere bir yandan gezip incelediğim serbest liman bölgeler ile modern limanların tüm yönetim örgütleri, çeşitli sanat ve meslekten işçiler ile çeşitli taşıt araçları örgütleri, başka başka adlar altındaki antrepo ve hangarlar kurulması ve yönetimi, liman ve gümrük polisi, istatistik işlemleri, gümrük rejimleri, pilotaj, römotaj, iç taşıma, her türlü yükleme ve boşaltma, elden geçirme, biçim değiştirme, ambalaj, bilimsel donatım ve yukarda belirtilen çeşitli sorunlarla ilgili ticaret ve sanayi yasa ve hukuku ile, kara ve deniz yolları, su yolları hinterlandlar vb. ile ilgili çok ayrıntılı ve çeşitli bilgileri içeren rapor ya da yapıtlar kaleme alınacaktır. Öte yandan sunulan rapor biçiminde ve onun devamı olarak da ticaret limanlarının —yapım ve tesisleri de içerecek biçimde— çeşitli bölümleriyle deniz ticaretimiz bakımından hukuki yönetsel, bilimsel ve parasal gereksinmeleri manutention (yükleme ve boşaltma) biçimleri, çeşitli araç ve gereçler, teknik araçlar, elevatörler, hidrolik, elektrik, basınçlı hava, frigorifik tesisler, rıhtımlar, hangar ve antrepolar, demiryolları ve istasyonları, yiyecek ve kömür tesisleri ile yükleme, boşaltma biçimleri, petrol ve benzin tesisleri, gemi yapım ve onarımı, yerleşik ve yüzer havuzlar, meteoroloji servis ve istasyonları, tarife düzenleme yöntemleri, balıkçılık limanları örgüt ve tesisleri hakkındaki raporlar —zaman ve olanakların izin verdiği oranda— arka arkaya sunulacaktır.

Oda Deniz Ticaret ve Endüstrisi Şubesi
Müdürü
MEHMET ALİ NAFSET

EK V

2 ŞUBAT 1929 TARİHLİ YASA

Türkiye Cumhuriyeti İle Ford Motor Company Export İncorporated Arasında Bağıtlanan Sözleşmenin Onayı İle İlgili Yasa (1)

(Resmi gazete ile yayınlanması ve ilanı: 14 Şubat 1929)
Sayı — 1119
Yasa No. 1391

Madde: 1 — Amerika Ford Motor Company Exports Incorporated ile Kasım 1928 tarihinde Ankara'da bağıtlanan sözleşme ile ekli mektubu onaylanmıştır.

Madde: 2— Bu yasa, yayınlanması tarihinden başlayarak yürürlüktedir.

Madde: 3 — Bu yasanın hükümlerini yerine getirmeye Maliye ve İktisat Bakanları görevlidir.

SÖZLEŞME

Bir yanda sözleşme metninde (Hükümet) diye adlandırılacak Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti adına hareket eden Maliye Bakanı Şükrü Saraçoğlu.

Öte yanda onaylanmış vekaletname ile sözleşme metninde (Şirket) diye adlandırılacak olan Birleşik Amerika Cumhuriyetleri (Newjersey) Eyaleti yasalarına uygun olarak tescil edilerek etkinliklerde bulunan (Ford Motor Company Exports Incorporated)'ı temsil eden ve adına hareket etmeye yetkili olan William J. Colnis arasında aşağıdaki noktalar kararlaştırılmıştır.

Madde: 1 — Hükümet Şirkete İstanbul gümrük sınırları içinde otomobil, kamyon, traktör, uçak donatım ve kısımlarını ve aksesuvarlarını parça parça getirerek burada hazırlamak, tamamlamak ve karoserini de hazırlamak üzere bir montaj fabrikası ve

(1) Yasa tasarısının veriliş tarihi: 10 Aralık 1928.
Tartışma tarihi 2 Şubat 1929
Tutanak dergisi Cilt 6, Sayfa: 56, Cilt 7, Sayfa 66, 75, 81-83, Cilt 8, Sayfa: 4, 5, 9—11.

bu etkinlikleri yönetmek için gerekli büro ve yönetim yapıları yapmak, kurmak ve işletmek hakkını aşağıda belirtilen koşullarla verir. Tümüyle yapılmış ve monte edilmiş otomobiller buraya ithal edilmez. Yalnız prime tabi olmayan otomobiller bunun dışındadır. Bu sözleşme taraflarca imza edilip karşılıklı olarak verilmesi tarihinden başlayarak yirmi beş yıllık süre için geçerlidir.

Madde : 2 — Bu tesisler Hükümetle Şirket arasında kararlaştırılacak ve sözleşme metninde serbest yer diye adlandırılacak bir yerde yapılacak. Bu yer ülke dışında(*) varsayılacak. Şirket'in işgal edeceği bu yere ithal edilecek olan tüm otomobil, kamyon, traktör ve yedek parçalarıyla çeşitli araç, gereç ve donatım, bürolardaki işlemler her türlü ithal vergilerinden ve tüm harçlardan bağışık olacaktır. Güvenlik ve genel sağlığı ilgilendirip ithal edilmesi yasaca yasak olan savaş malzemesi ve kimyasal müstahzarlar Şirket tarafından getirtilip ithal edilemez. Ancak montaj işlerinde kullanılması gerekli kimyasal ve başka müstahzarlar ve malzemenin ithal etmesi için Şirket'e izin verilmiştir.

Madde : 3 — Şirketin ikinci madde uyarınca getirteceği ve ithal edeceği tüm eşya ve donatım, araç, makine ve benzerlerinin yeniden dışarıya gönderilmesine izin verilmiştir. Bunlar gümrük ve oktruva vergisinden ve her türlü vergi ve harçtan bağışıktır.

Ancak bunlardan yukarıda belirtilmiş olan serbest yerden çıkarılıp ülke içine gönderilen (ithal edilen) otomobil, kamyon, traktör, yedek parçalar, uçak ve benzerlerinin ithallerinde usul olarak alınması gereken gümrük harcı, muamele vergisi ve öteki harçlar ve vergilerin ödenmesi zorunludur.

Madde: 4 — Şirket Gümrük Yönetiminin gözetim ve denetleme görevini kolaylaştırmak üzere Gümrük Muhafaza memurlarının oturmasına ayrılmış bir ya da birkaç barakayı serbest yerde yapmayı ve denetim görevi ile görevlendirilecek memurların maaşlarına karşılık olacak bir para tutarını aynı sınıf ve derecedeki memurların Hükümetten aldıkları maaş oranında hazineye ödemeyi üstlenir.

Fakat daha sonra Hükümet İstanbul'da serbest bölge kurar da Şirketin kaplayacağı serbest yer bu alan içinde bulunursa Şirket için özel denetim ve gözetim kaldırılır. Bu durumda serbest liman içinde tesislere sahip öteki kurumların bağlı olacak-

(*) Gümrük dışı olocok. bak Mektup, (M.S.)

ları usul ve hükümler Şirket'e de uygulanacaktır. Bu durumda Şirket bu maddenin birinci paragrafında barakaların yapımına ve memurlara aylık verilmesine ilişkin yükümlülüklerden kurtulmuş olacaktır.

Madde: 5 — Ford şirketince, ısmarlanıp Birleşik Amerika Devletlerinden doğruca yabancı ülkelere gönderilen tüm otomobil, kamyon, traktör, uçak ve yedek parçalar ile bunlarla ilgili donatım ve makineden hiç bir vergi alınmayacağı gibi şirket, serbest yerdeki fabrika ve bürolardan Türkiye dışına gönderilecek otomobil, traktör, uçak ve yedek parçalar ile aksesuvar için defterlerde kayıtlı olsa da hiç bir vergi ödemekle yükümlü olmayacaktır.

Şirket serbest yerdeki işlemleri için defter ve yazışmaları Türkçe olarak yapmaya yükümlü değildir. Bunun yanı sıra tescil beyanname verme ve ticaret odasına kaydolunma gibi yükümlülüklerden bağışıktır. Ancak serbest yerden ülkeye ithal edilen mallar için üçüncü maddede belirtilen harç ve vergileri verecektir. Bunun yanı sıra onları satmak üzere ülke içinde bir büro açarsa ülke içindeki tüm ticarethaneler gibi vergileri vermeye, görevleri yerine getirmeye, işlem ve yazışmalarını Türkçe olarak yapmaya yükümlüdür.

Şirket bu serbest yerde bir sergi kurup satış yapabilecek bir mağaza bulunduramayacak, yalnız acentalarına satış yapabilecektir.

Madde: 6 — Şirket serbest bölgedeki montaj fabrikasıyla bürosunda çalıştıracağı memur ve müstahdemlerin yasaya uygun olarak kazanç vergilerini ve öteki vergilerini aylıklarından keserek Hükümet'e vermekle yükümlüdür.

Madde: 7 — Serbest yerden ülkeye ithal edilecek makine ve malzemenin gümrük harçlarına tabi olması zorunluluğu üçüncü maddede saptanmıştır. Bununla birlikte karşılıklı olsa bile bu tesislerden ülkenin ekonomisi için sağlanacak yararlar ve özellikle otomobillerle ilgili elden geçirme, boyama, montaj ve öteki tamamlayıcı işlemlerin önemli bölümlerinin yerli işçiler tarafından yapılacağı gözönünde tutularak, Hükümet, Şirket'in Türkiye'ye ithal edeceği her cins otomobil, kamyon ve traktör başına otuz dolar prim verilmesini kabul eder. Şirket'in bu prime hak kazanması için montaj, boyama, elden geçirme işlemlerinin önemli bölümünün serbest yer kurumlarında yapılarak sonuçlandırılması koşuldur. Hükümetin Şirket'e vereceği bu otuz dolarlık prim Şirket'in hükümete ödeyeceği gümrük vergisinin

% 25 ini geçemez, geçtiği durumda o oranda düşürülür.

İthal vergilerinden bağışık olan malzeme için Hükümetin hiçbir prim vermeyeceği açıktır.

Tamamlayıcı işlemlerle, genel montajdan başka döşemecilikle ilgili doldurma ve dikme gibi yapım çalışmaları ile, iç süsleme ve karoseri kısımlarının, demir ya da çelik levhaların bağlanması boyama, ve karoserinin birleştirilmesi, ön ve arka dingillerin montajı ve hazırlanması, karoseri ve öteki bölümlerinin, bazı levhaların elektrik kaynağı yapılması, otomobil ve kamyonların bazı bölümlerinin emayuarı, açık ya da kapalı arabaların süslenmesi, açık ve kapalı otomobillerin tente ve tavanlarının yerleştirilmesi vb. işlemler anlaşılmaktadır.

Hükümetin bu otuz dolarlık priminden genellikle tamamlayıcı işlemleri serbest yerde yapılan araçlar yararlanabilir. Fayton, todor, rodester ve oluşturacağı modellerdeki otomobiller ile kamyonların tümüyle serbest yerde boyanmaları ve montajları gerçekleştirileceğinden bu prime hak kazanacaklardır. Bununla birlikte Ford şirketinden olmayan çeşitli karoseri fabrikaları tarafından yapılan kupa ve fordör tiplerinin karoserleri tümüyle İstanbul'daki serbest yere gelebileceklerinden bunlar için hükümetin verebileceği prim her birine yalnız onbeş dolar olacaktır. İlerde de bugün varolan tiplerden başka bir tip otomobil meydana getirir ve bunların karoserini hazır bir halde serbest yere ithal ederse bu tiplerin ülkeye ithalinde verilecek prim de onbeş dolar olacaktır.

Ancak bu tip otomobillerin yalnız karoser bölümü hazır geleceği ve şasi ile öteki bölümlerinin adet olacağı üzere İstanbul fabrikalarında hazırlanıp, monte edileceği ve tamamlanacağı açıkça belirtilir.

Prim her arabanın gümrükten geçişi sırasında Şirket'e ödenecektir. Hükümet bu konuda bir usül koymayı ve Gümrük Yönetimine bildirmeyi kabul eder.

Madde: 8 — Şirket serbest yerdeki tesislerinde Türk uyruğu olarak çalıştırılacak memur ve hizmetlilerin sayısını çalışmalarına başladığı tarihten hesaplanmak üzere ilk iki yıl içinde giderek artırıp yüzde altmış oranına çıkaracaktır. Daha sonra giderek arttırdığı bu oranı altıncı yılın bitiminde yüzde yetmişbeşe çıkaracaktır.

Madde: 9 — Türkiye'de zorunlu bir ödünç para alma sözleşmesi yapılması durumunda Şirket bundan bağışık tutulacaktır.

Madde: 10 — Ford Şirketi mallarını taşıyan vapurları serbest

yer kıyısına yanaştırmak suretiyle yükleme ve boşaltma çalışmalarını hiçbir kimseye bir ücret ve bir hak ödemeksizin kendi araçları ve Türk işçisi ile gerçekleştirir. Ancak limandaki taşıma ile açıktaki vapurların yükleme ve boşaltma işini yürütemeyecek ve İstanbul Liman İnhisar Şirketi ile bir anlaşma imzalayarak yürütecektir.

Sözkonusu tekelin kaldırılması durumunda yükleme ve boşaltma işlerini 815 sayılı kabotaj yasasına uygun olarak yaptıracaktır.

Madde: 11 — Ülke içinde gerek malların ve eşyanın taşınması, gerek kendisine gerekli olacak malların satın alınması için eşit koşullar altında Türk tüccarlarıyla tescil edilmiş Türk kurumlarını yeğleyeceğini Şirket kabul eder ve yükümlenir.

Madde: 12 — Hükümet, Şirket'in gezici memurlarının Türkiye'ye serbestçe girip çıkması için bir yıl süre ile geçerli olmak üzere pasaportlarını vize edecek ve bunu izleyen sürelerde bu vizeler bir yıllık olmak üzere yenilenecektir.

Madde: 13 — Teknik nedenlerin Türk kömürünün kullanılmasına engel olmaması durumunda, fiyatları başka yerlerden gelen fiyatlardan daha pahalı olmamak koşuluyla, Şirket Türk kömürü kullanmayı kabul eder.

Madde: 14 — Hükümet sonradan başka otomobil şirketleri ve bu gibi işlerle uğraşan çeşitli kimselere ve kumpanyalara herhangi bir serbest bölgede daha fazla hak ve kolaylıklar sağlarsa Ford Kumpanyası da bundan tam anlamıyla yararlanacaktır.

Madde: 15 — Hükümet Şirketin kaplayacağı serbest yerden en az dört yüz metrelik bir çevre içinde aynı etkinliklerde bulunacak bir otomobil fabrikasının kurulmasına izin vermeyecektir.

Madde: 16 — Bu sözleşmenin hükümlerinin yorumlanmasından dolayı Hükümet ve Şirket arasında çıkacak her türlü anlaşmazlık taraflardan birinin başvurusu üzerine onbeş gün içinde taraflarca saptanacak iki hakem tarafından çözüme kavuşturulur. İki hakem anlaşamazlar ya da taraflardan biri kararlaştırılmış olan süre içinde hakemini atamazsa, sorun Türkiye Temyiz Mahkemesi Birinci Başkanı yahut onun atayacağı tarafsız bir hakem tarafından çözüme kavuşturulur.

İki hakemin bağlaşık olarak ya da üçüncü hakemin bağımsız olarak vereceği karar kesin ve bağlayıcıdır.

Madde: 17 — Deniz Yolları Yönetimi tarafından Tophane antrepolarının tamamen boşaltılarak Ford Şirketine teslimiden

sonra Şirket onarım ve hazırlıklara başlayacak ve yapının teslim alınmasından dokuz ay sonra sözleşmede öngörülen işleri yapacaktır. Haklı nedenlerle bu sürenin arttırılması gerekirse, Hükümet nedenleri inceleyerek süreyi gereği kadar uzatmayı kabul edecektir.

Madde : 18 — Bu sözleşmenin Türkçe metni asıl olup, iki nüsha olarak düzenlendi ve imza tarihinden geçerli olmak üzere Ankara'da taraflar arasında birbirlerine verildi.

*
* *

MEKTUP
TÜRKİYE CUMHURİYETİ HÜKÜMETİ MALİYE BAKANLIĞINA

Sayın Bay Bakan,

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile aramızda bağıtlanan 27 Kasım 1928 tarihli sözleşmenin ikinci maddesinin ikinci satırında bulunan (Ülke dışı) deyimi yerine (gümrük dışı) deyiminin kullanılmasını kabul ettiğimi arz ederim.

24.12.1928
(Ford Motor Şirketi Yetkilisi)

EK VI

ŞAKİR KESEBİR PLANINDA SERBEST BÖLGE (1930)

Bundan birkaç yıl önce deniz ticaretimizin özellikle İstanbul limanında transit işlemlerimizin iyileştirilmesi ve geliştirilmesi çareleri arasında İstanbul'da bir serbest bölge kurulması düşünülmüştür. Serbest bölgenin yeri ve araçları ile ilgili olarak incelemeler yapılmıştır. Olayların zorlaması nedeniyle uygulanması ertelenmiş olan bu girişim karşısında olumlu ya da olumsuz bir karar vermek bugünkü ekonomik durumumuz karşısında gereklidir.

Bir yabancı ülkede tüketilecek olan yabancı kaynaklı bir mal, aracı bir ülkede ancak transit olarak durabilir. Böyle bir

malın duracağı bir yer de Gümrük Yönetiminin gözetimi altında bulunan bir antrepodur. Bir malı antrepoya aktarmak demek hazinenin mal sahibine malı bir tür rehin karşılığında gümrük vergisini ertelemesi demektir. Bu dolaylı rehin işleminin sonucu da bu gibi işlemlerde çoğunlukla olduğu üzere bir takım karışık gözetim usulleri ve malın olduğu gibi korunması biçimi altında kendini gösterir. Yani antrepoya konulmuş olan maddeyi değiştirme, iyileştirme ve bununla yeni bileşimler yapma olanak dışıdır. Gerçi geçici kabul usulünde bu sakıncalar önlenmiştir. Ancak vergi iadesi bir çok zorlukları gerektirdiği gibi bu işlem de aslında gümrük dairelerince kuşkulu bir gözle görülmekte ve miktarı pek sınırlı olan nesnelere uygulandığından transit ticaretinin temelini oluşturan hızlılık, kolaylık, basitlik koşulları geçici kabul usulünde doğal olarak sağlanamaz.

Serbest bölge, sınırları belirlenmiş ve korunmakta olan gümrük işlemleri bakımından ülke dışılık ayrıcalıklarından yararlanan bir toprak, ya da toprak ve su alanıdır. Yabancı ülkelerden gelen mallar bu bölgeye gümrük vergisi ödenmeksizin girer. Hiç bir formalite ve vergiye bağlı olmaksızın dışarıya gönderilir. Gümrük yönetiminin görevi yalnız kaçakçılığı önlemektir. İthal olunan nesneler üzerinde ve bölge içinde arzu edilen işlemler uygulanabilir. Nesnelerin bileşiminden, değiştirilmesinden ve iyileştirilmesinden en büyük yarar ve kazanç elde etme düşünüldüğü için yerli nesnelerin bölgeye ithali doğallıkla serbesttir. Bu hareket biçimi tüm çıkarları uyumlu bir duruma getirme ve koruma yeteneğine sahiptir.

Yerli tüccar etkinliklerinde hiç bir engel ve koşula bağlı değildir. Yabancı tüccar işinde, belki kendi ülkesinde bulunmayan kolaylıklardan yararlanır. Alış ve satışlarını, yeni bileşimlerini, yapım etkinliklerini tam bir serbestlik içinde gerçekleştirir. Hükümet hak ve gelirlerinden hiç bir özveride bulunmaz. Aksine ticari etkinliklerin artması, yabancı tüccarların akımı ve kentin ekonomik gelişmesi hazineye ek gelir sağlar Gümrük yönetimine yüklenecek ağırlık ve ek görevler olsa olsa serbest bölge sınırının korunmasından ibarettir. Bunun da varolan polis gücünün yeniden düzenlemesi ile sağlanması olanaklıdır. Hatta daha ileri giderek serbest bölgenin gümrük görevlerini hafiflettiği de söylenebilir. Antrepo usulünde Gümrük Yönetimi her antrepoda özel memur ve koruyucu bulundurmak, ayrı ayrı taşıtlar tutmak, mağazalarda bulunan malları gözetim altında tutmak ve izlemek zorunluğunda olduğu halde serbest bölgede bu

kayıt ve zorunluklar kaldırılmıştır. Yani serbest bölgede bulunan nesneler gümrük yönetimince yok varsayılabilirler. İşte en geniş anlamıyla ele alınması gereken bu serbestlik bürokratik formalitelerin bulunmayışı ve bunların bileşkesi olarak birleştirme, değiştirme işlemlerinin ucuzluğu serbest bölgenin en belirgin ayırıcı niteliğini oluşturmaktadır. Serbest bölge ile ilişkili olarak alınacak her hangi bir karar serbest bölgenin varoluş nedenini oluşturan bu ilkelerden esinlenmek zorundadır.

Bu genel açıklamalardan sonra büyük ticaret limanlarımızda serbest bölge kurulmasında yarar olup olmadığını inceleyebiliriz. Serbest bölgenin başlıca amacı transit ticaretini geliştirmek olduğuna göre iç ticarette bir rolü olmaması gerekir. Ancak limanlarımız arasındaki ulaşımın henüz istenilen hızlılık, düzenlilik ve kusursuzluk kazanamaması ve gümrük işlemlerinin zorluğu nedeniyle İzmir'den Akdeniz adalarına ve Mersin'den İskenderun'a, Trabzon'dan Batum'a çekilmiş olan bir kısım ticaretimizi bu dolaylarda küçük ölçekte birer serbest bölge kurulması suretiyle yeniden ülkeye çekmek, üzerinde düşünülmeye değer bir konu olarak gözükmektedir. Savaştan önce İzmir'in Adalar için yerine getirdiği dağıtım merkezi olma rolünü bugün Pire'nin ticaret alanındaki saygınlığı, taşıma alanında gösterdiği kolaylıklar karşısında tümüyle geri almak çok güç olsa da Midilli, Sakız, İstanköy ve Rodos limanlarının Anadolu limanları hesabına yapmakta oldukları transit deposu görevini İzmir'e almak gerekli ve çok olanaklıdır. Kuşkusuz bu amaç bir dereceye kadar İzmir ve öteki limanlarımızda antrepo ıslahıyla sağlanabilir. Ancak bu limanlarımız İstanbul limanı gibi zorunlu bir geçit ve uğrak iskelesi olmak ayrıcalığından yararlanmamaktadır ve coğrafi konumları büyük ticaret akımlarından uzaktır.

Fakat bu ikincil merkezimiz büyük ihraç mallarımızın yükleme yerleridir. İzmir yılda 250.000 ton üzüm, incir, tütün, pamuk, palamut, tahıl gönderir.

Bu maddelerden özellikle arpa ve baklagillerin ihraç olanakları büyüktür. Savaştan önce yılda 60—65 milyon kilo arpa ve 35.000.000 kilo baklagiller ihraç eden İzmir bugün 10.000.000 kilo arpa ve 6.000.000 kilo baklagiller ihraç etmektedir. Yalnız bu maddeler üzerinde eski durumun yeniden sağlanması İzmir limanına yıllık aşağı yukarı 90—100.000 ton taşıma sağlayacaktır, bu da bugünkünün %40 ına karşılıktır.

İhrac edilecek madde yardımcı bir yabancı madde ile birleştirilmek gereksinimi karşısında kalmadıkça serbest bölge ile pek

ilgili görünmez, fakat yüksek ve artmaya yetenekli tonaj akımının ilk ve doğal sonucu gönderilen liman bölgesinde, navlun fiyatlarının düşmesi biçiminde kendini gösterir. Dönüş navlunları güvence altına alınan limanlara karşı, gidiş navlunları daima ucuzdur. İzmir yukarıda sayılan maddeleriyle, Mersin pamuğu ile Trabzon, Kars dolaylarına kadar uzayan hinterlandının ürünleri ve İran'ın transit ticaretiyle Akdeniz'de navlun arayan gemiler ve satış bekleyen mallar için çekici birer uğrak iskelesi oluşturma eğilimindedir. Böylelikle ilk atılımda önceleri limanlarımızın Avrupa ile doğrudan doğruya yaptıkları, fakat sonradan iyi yönetilen yabancı limanların rekabeti sonucu olarak yabancı merkezler transitinden sağlamak zorunluğunda kaldığımız mallarla ilgili satın almalar eski durumuna dönüştürülebilecektir. Yani doğrudan doğruya satın almalara dönüştürülebilecektir. İkinci aşamada coğrafi durumumuzun uygunluğu ve ihracat navlunumuzun bolluğu sayesinde ilerde Türkiye bu bölgelerde transit satış yapma yeteneğini kazanabilecektir.

Tesislere ayrılacak sermaye ve uzmanlık yeteneğinin bugün sınırlı olması nedeniyle İstanbul limanı dışında birkaç serbest bölge kurulması sakıncalı görülebilir. Ülke ticari etkinliklerinin, araçları ve gelişme yetenekleri sınırlı bir çok liman arasında bölüşülmesinden çok, ithalat ve ihracat işlerinin birkaç toplu merkezde yoğunlaştırılması daha ekonomik bir düşünce olarak ileri sürülebilir.

Liman etkinlikleri ile ilgili olarak ileri sürülecek görüşler akla gelmekle birlikte saydığımız dört büyük liman belki Trabzon dışarda tutulmak koşulu ile ağır ihracat mallarını doğrudan doğruya, transit işlemlerini ise dolay limanlardan yapmak zorundadırlar. Trabzon'la Mersin limanları belki şimdilik manifatura ve sömürge yiyecek maddelerini —Avrupa'nın endüstri ürünlerinin bir bölümünü yıllardan beri kurulmuş olan ilişkiler ve alışkanlıklar yüzünden— İstanbul ile İzmir transitinden almaktadır. Fakat dolaylarda bulunan yabancı transit merkezleri fiyat, taşıma, saygınlık ve öteki konularda daha uygun koşullar gösterdikçe işlemlerin bu merkezlere doğru yönelmesine ancak ekonomik ve ticari önlemler engel olabilir. Kaldı ki serbest bölge büyük bir liman, geniş örgüt, çok büyük tesisler demek değildir. Bunlar olmaksızın da serbest bölge mütevazi araçlar ile çalışabilir. Çünkü serbest bölge tanımı, anlamı ve uygulaması bakımından olsa olsa bir gümrük usulü, daha doğrusu gümrük kayıtlarının kaldırılması demektir. Bunu herhangi bir yerde kur-

mak olasıdır. Yönetim ve işletme giderleri bazı bakımlardan bu usulden yararlanacak kişiler ve kurumlar tarafından karşılanacaktır. Yeter ki serbest bölge açılacak yerde dış ticaret ve endüstri olanakları bulunsun. Yapılacak tesisler, bir koruma duvarı ya da parmaklığı yapımı ve girişilecek giderler, koruma memurlarının aylıklarından oluşmaktadır. Diğer tesislere gelince bunlar limanda zaten vardır, bunlardan yararlanmak doğaldır. Eğer varolan tesisler yeterli değil, liman dışı ticaret yapmak zorunlu ve bunu geliştirmek olanak içinde ise serbest bölge doğal olarak bu tesislerden yararlanacaktır. Bu önlemin biraz zorluk çıkaran yönü liman ve serbest bölge araçlarının tümünün ortak bir biçimde çalışmalarını sağlamak ve serbest bölgeye, limanlara komşu bir yer ayırabilmektir. İstanbul'da olsun, İzmir, Samsun, Trabzon gibi önemli merkezlerde olsun serbest bölge sorununu şimdilik büyük sermaye ve tesis tasarımlarıyla karıştırmamak gerekmektedir. Serbest bölgenin iç transit karşısındaki ilk görevi ticarete hızlılık ve kolaylık kazandırmak, yani kusursuz işleyen bir antrepo sisteminin rolünü üzerine almaktır. İkinci görevi dış transitte antrepo zorluğunun tümüyle ortadan kalkmış olduğu kanısını dışa aşılama, ilan etme ve buna ek olarak ülke üzerinden geçen transit maddelerinden hiç olmazsa ufak bir bölümünü işlemek için ülkede tutabilmektir. Bu olasılığın belirtilmeye değer bir özelliği de şu olabilir: Kuzey Karadeniz ithalatında gerek bugünkü koşullar, gerekse gelecek için alınacak önlemlerimizde, bu geniş tüketim pazarını göz ardı etmek ve bugünkü durumda ticaret bakımından hiç bir değişiklik düşünmemek pek doğru olmaz.

Rus pazarında ticaret serbestliğini kuşatan yasaklar kaldırıldığı ya da hafifletildiği zaman değiş tokuştan en fazla yararlanacak çıkış kapıları kuşkusuz bu ticarete en alışkın ve yakın çıkış kapıları olacaktır.

Bu duruma göre İstanbul'da kurulacak serbest bölge Rus ticareti ile yapılacak ilk serbest temasta bir gözetleme yeri olacaktır. Böyle bir olanak ortaya çıktığı gün Avrupa ihracatçılarının İstanbul serbest bölgesinden bir köprü ve bir stok merkezi olarak yaralanmalarının pek basit bir olasılık olduğu sanılmamalıdır. Serbest bölge doğallıkla ilk olarak İstanbul için düşünülebilir.

Çünkü

1 — Ticari etkinliklerin istenen hızla gelişememesinden en çok bu merkezimiz etkilenmektedir.

2 — İthalat ve ihracat işlemleri toplam bakımından bu limanımızda öteki limanlarımıza göre daha yüksektir.

3 — Gemi transiti zaten büyük bir oranda vardır. Kumanya ve yakıt satışı az olmakla birlikte, yeterli ölçüde etkinlik sağlanmaktadır.

4 — Anadolu'nun çok önemli bir bölümü İran'ın transit işlemleri bu limana alışıktır.

5 — Mal satın alınması, satışı ve transitinden başka İstanbul Türkiye'nin en büyük kredi dağıtım merkezidir. Mal üzerine avans işlemleri öteki merkezlerden daha ucuzdur.

6 — Sigorta, komisyon işlemlerinde daha büyük bir çeşitlilik ve uzmanlık yeteneği ve Avrupa ile gerek kişiler, gerek kurumlar bakımından daha sıkı ilişkiler vardır.

7 — İstanbul Türkiye'nin en büyük endüstri merkezidir. Bölgede kurulacak endüstri kurumları için yeter sayıda ve ucuz ücretle uzman amele ve ucuz yakıt bulmak olasıdır. Kent başlı başına büyük bir tüketim merkezidir.

8 — Uluslararası ulaşım kolaylığından başka İstanbul Türkiye'nin en önemli noktalarına demiryolu ve düzenli seferlerle bağlıdır. Taşıma etkinliklerinin hemen hemen tümü için başlangıç ve bitiş noktasını oluşturur. İstanbul'da serbest bölge kurulmasına şimdilik en az tesisler ve daha çok yönetsel kolaylıklarla başlamak yeterlidir. Önceden yapılan hesaplara göre Laz Burnunda, Moda ve Boğaziçinde yeniden kurulacak serbest bölgenin liman tesisleri için en az 30 ile 50 milyon (TL) harcanması gerekli görülmüştür. Ticari ve parasal etkinliklerin ve işçi sınıfının bu noktalara aktarılması güçlüklerinin dışında, Karadeniz pazarlarında serbestliğin ne zaman ve nasıl belireceği bilinmemektedir. Böyle bir olasılık beklentisi içinde büyük miktarda kuruluş sermayesinin işgöremez bir biçimde bulundurulması ve bu sermaye ve tesisler için boşyere faiz ve amortisman ödenmesi genel ekonomimizde koruma zorunda olduğumuz denge ve ahenk ilkesine pek uygun düşmeyecektir.

Bu nedenle İstanbul limanında bir serbest bölge kurulması durumunda bununla ilgili tesislerin ve hizmetlerin genel liman hizmetlerinin birleştirilmesinden elde edilecek tasarruf ve karlılığı, güvenli sermayeler ile giderek sağlanmasının göz önünde bulundurulması daha uygun ve uygulanır görülmüştür.

EK VII

SERBEST BÖLGE KANUNU

21 Aralık 1953

(Resmi Gazete ile neşir ve ilânı: 29 Aralık 1953 - Sayı: 8595)
Kanun No: 6209

Madde 1 — Türkiye'de serbest bölgeler kurmağa Hükümet yetkilidir. Bu bölgelerin yerleri ve sınırları İcra Vekilleri Heyeti kararıyle tesbit edilir.

Madde 2 — Serbest bölgelerde ithal veya ihraç maksadiyle yapılacak faaliyet ve ameliyeler aşağıda gösterilmiştir:

A) Dâhilden veya hariçten eşya getirilmesi, getirilen eşyanın depo edilmesi,

B) Bu eşyanın tanzim ve tasnifi, karıştırılması, kabuk, çöp, çekirdek ve kıllarından ayrılması, ayıklanması, elenmesi, temizlenmesi, yıkanması ve havalandırılması, ambalâjlarının değiştirilmesi, tamiri veya yeniden yapılması, reklâm ve satış için teşhiri ve benzeri diğer ameliyelerin yapılması,

C) Bölgeye getirilen eşya üzerinde tamir, montaj ve sökülme işleri yapılması ve her türlü sınai imalâtta bulunulması,

D) Dâhilden veya hariçten getirilen malzeme ile gemi ve sair demir taşıt ve araçlarının inşası, tamiri, montaj ve sökülmesi,

Serbest bölgede yukardaki faaliyetlerle alâkalı her türlü akitler yapılabilir.

Madde 3 — Serbest bölgelerin kurulması ve 2 nci maddede yazılı faaliyet ve ameliyelerin yapılması ve kolaylaştırılması için tüzükte belirtilecek lüzumlu ve faydalı inşaat, tesisat ve teçhizat vücuda getirilebilir.

Madde 4 — Serbest bölgelerin sınırları içindeki arazi ve emlâkin kamulaştırılması hakkında 1295 tarihli Menafii Umumiye için İstimlak Kararnamesi hükümleri uygulanır. Bölgedeki arazi ve emlâk Artırma Eksiltme ve İhale Kanununa tabi olmaksızın muayyen müddet ve şartlarla bölge idaresince kiralanabilir.

Madde 5 — Serbest bölgeler Hükümet tarafından işletilebileceği gibi bu iş doğrudan doğruya veya Devletin iştirakiyle resmi kurullara veya gerçek veya tüzel kişilere bırakılabilir.

İşletmeye ve lüzumlu tesisatın kurulmasına dair hükümler sözleşmelerde gösterilir.

Madde 6 — Serbest bölgeler gümrük hattı dışında sayılır. Burada Pasaport Kanunu, Ecnebilerin Türkiye'de Seyahat ve İkametleri hakkındaki Kanun, Gümrük Kanunu ile konulmuş kontrol ve formaliteler bilcümle vergi, resim ve mükellefiyetlere ait kanunlar (Gelir, kurumlar ve esnaf vergileri hariç) uygulanmaz.

Madde 7 — Serbest bölgelerin gerek içindeki, gerek deniz ve kara taraflarındaki sınırların inzibat, muhafaza ve kontrolunun sağlanması hakkındaki esaslar nizamnamelerle tesbit olunur.

Madde 8 — Serbest bölgede ikamet yasaktır. Ancak serbest bölgenin kontrol, inzibat ve muhafazasiyle vazifelendirilmiş olan eşhas ile yaptıkları işlerin mahiyeti dolayısiyle bölgede ikamet zorunda bulunanlara salâhiyetli mercice bölgede ikamet için izin verilebilir.

Madde 9 — Serbest bölgelerde, 2 nci maddede yapılmasına müsaade edilen faaliyetlerden başka maksatlar için sarf ve istihlâk edilecek eşyadan özel kanunlarına ve düzenlenecek tüzüğe uygun olarak vergi ve resim alınır.

Vergi ve resimleri ödenmeksizin kanun ve tüzüklere aykırı olarak serbest bölgede eşya sarf ve istimâl edenlerle 10 uncu madde gereğince bölgede kullanılması gereken eşyayı ihracat muamelesini yaptırmadan çıkaranlar hakkında kaçakçılık hükümleri tatbik olunur.

Madde 10 — Memleketin diğer bölgelerinden serbest bölgeye getirilen eşya ihraç edilmiş sayılır. Ancak 9 uncu maddede muafiyet dışında bırakılan eşya ile bölgenin veya bölgedeki iş yerlerinin tesis ve teçhizinde kullanılan her nevi alet, makine, malzeme, mefruşat ve taşıtlardan bölgeye girmesine müsaade olunanlar ihraç edilmiş sayılmaz.

Madde 11 — Serbest bölgeden ithal edilecek eşyaya, menşeleri tevsik olunmak şartiyle, anlaşmalarında mevcut ahdi indirim tatbik olunur.

İmal veya montajdan sonra ithal edilecek malların asli vaziyetlerine nazaran daha yüksek tarifeye tabi tutulmalarını gerektiren hallerde mevzuubahis mallara, bölge idaresince tevsik olunmak şartiyle, gümrüğe arzedildikleri anda aynı neviden yabancı memleket mallarına uygulanan en düşük tarife tatbik olunur.

Madde 12 — Serbest bölgede her türlü yabancı uzman, yüksek mühendis, mühendis, fen memuru ve sair teknisyenler Ekono-

mi ve Ticaret Vekilliği izniyle çalıştırılırlar.

Madde 13 — Serbest bölgelerde kurulacak teşkilât ve bu bölgelerin idare tarzları bir tüzükle tesbit ve tâyin olunur.

Madde 14 — Serbest mıntıka hakkındaki 1132 sayılı kanun yürürlükten kaldırılmıştır.

Madde 15 — Bu kanun neşri tarihinden itibaren mer'idir.

Madde 16 — Bu kanunun hükümlerini icraya İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

24/12/1953

Kanun tasarısının verilmesi tarihi	29 Nisan 1952
Görüşme tarihi	21 Aralık 1953

EK VIII

KARARNAME

(29 Aralık 1956)

Karar Sayısı 8160

İskenderun'da ilişik 1 sayılı plânda mevkii ve hududu gösterilen mahalde, lüzumlu inşaat ve tesislerin ikmalinden sonra işletmeye açılmak üzere serbest bölge kurulması ve 2 sayılı plânda gösterilen kısmında 6209 sayılı kanunun 2 nci maddesinin «A» fıkrasında zikredilen «Dâhilden veya hariçten eşya getirilmesi, getirilen eşyanın depo edilmesi hizmetlerini görmek üzere derhal işletmeye açılması ve işletmesinin T. C. Devlet Demiryolları İdaresine tevdii: Hariciye Vekâletinin 5/10/1956 tarihli ve 69198/540 sayılı yazısı üzerine, 6209 sayılı kanunun birinci maddesine tevfikan, İcra Vekilleri Heyetince 11/10/1956 tarihinde kararlaştırılmıştır. (*)

REİSİCUMHUR
C. BAYAR

Başvekil A. MENDERES, Devlet Vekili Dr. M.C. BENGÜ, Devlet Vekili Ş. ERGİN, Devlet Vekili E. KALAFAT, Devlet Vekili C. YARDIMCI, Dahiliye Vekili GÖKTÜRK, Milli Mü. V.V. Ş. ERGİN,

(*) Kararnamede zikredilen 1 ve 2 No. lu plânlar eklidir.

Dahiliye Vekili E. MENDERES, Hariciye V.V. E. MENDERES, Maliye V.V. A. MENDERES, Maarif Vekili A. ÖZEL, Nafia Vekili M. ÇAVUŞOĞLU, İkt. ve Ticaret Vekili Z. MANDALİNCİ, Sıh. ve İç. Mus. Vekili Dr. N. KÖREZ, Gümrük ve İnh. Vekili HÜSMAN, Ziraat Vekili E. BUDAKOĞLU, Münakalât Vekili A. DEMİRER, Çalışma Vekili M. TARHAN, İşletmeler Vekili S. AĞAOĞLU.

EK IX

KIBRIS TÜRK FEDERE DEVLETİ

SERBEST BÖLGE VE LİMAN YASASI (1977)

Kıbrıs Türk Federe Meclisi aşağıdaki Yasayı yapar

1 — Bu yasa, «1977 Serbest Liman ve Bölge Yasası» olarak isimlendirilir.

2 — Kıbrıs Türk Federe Devleti Sınırları içinde Gazi Magosa Limanı çevresinde ekteki krokide sınırları gösterilen Serbest Liman ve Bölge kurmaya Bakanlar Kurulu yetkilidir.

3 — Serbest Liman ve Bölge ihraç ve ithal amacı ile aşağıdaki faaliyet ve işlemler yapılabilir:

a) Yurt içinden veya dışından eşya getirilmesi, getirilen eşyanın depolanması, aynen veya işlem görerek kısmen veya tamamen ihraç edilmesi, bu eşyanın Serbest Liman ve Bölgede yapılacak her türlü imalat, inşaat ve onarımda kullanılması,

b) Bu eşyanın tasnifi, karıştırılması, kabuk, çöp, çekirdek ve kıllarından ayrılması, ayıklanması, elenmesi, temizlenmesi, yıkanması, kurutulması, kavrulması, havalandırılması, ambalajlanması, ambalajların değiştirilmesi, reklam ve satış için teşhir edilmesi,

c) Bölgeye getirilen eşyanın üzerinde onarım, montaj ve demontaj işlerinin yapılması,

d) Yurt içinden veya dışından bölgeye gelen deniz taşıt ve araçlarının onarım, montaj ve demontaj işlerinin yapılması,

e) Her türlü sanayi faaliyetinde, imalatta ve üretimde bulunulması,

f) Her türlü deniz taşıt ve araçlarının yapımı,

4 — Yurda sokulması yasaklanmış maddeler, önceden sağla-

nacak Bakanlar Kurulu kararı ile Serbest Liman ve Bölgeye getirilebilir.

5 — Serbest Liman ve Bölge ile ilgili işler ve işlemler ticaret ve sanayi işleriyle ilgili bakanlık temsilcisi başkanlığında ulaştırma ve bayındırlık maliye ve turizm işleri ile ilgili bakanlıkların temsilcilerinden oluşan dört kişilik bir Yönetim Kurulu tarafından yürütülür ve denetlenir.

6 — Serbest Liman ve Bölgenin yönetim biçimi kurulacak teşkilatı ile çalışma kuralları ve arazi, tesis, araç ve gereçlerin kullanım biçimi tüzükle saptanır.

7 — Serbest Liman ve Bölge, Devletçe işletilebileceği gibi Serbest Liman ve Bölgedeki işletmecilik, gerektiğinde Bakanlar Kurulu Kararı ile sermayesinin tamamı Devlete ait bulunan kuruluş veya kuruluşlara verilebilir.

8 — (1) Serbest Liman ve Bölgede 3. maddede gösterilen faaliyet ve işlemler, gümrük vergisi ödeme yükümlülüğü bakımından, Devlet gümrük hattı dışında sayılır. Serbest Liman ve Bölgede gümrük denetiminin şekil ve koşulları tüzükle belirtilir.

(2) Serbest Liman ve Bölgede pasaport, seyahat ve ikamet, kambiyo dış ticaret mevzuatı ile Gelir ve Kurumlar Vergileri dışındaki diğer vergi, resim ve harçlarla ilgili mevzuat uygulanamaz.

Ancak, Serbest Liman ve Bölgede 3. maddede belirtilen faaliyet ve işlemler dışında yapılacak işler, özel yasalar uyarınca vergilendirilir.

9 — (1) Serbest Liman ve Bölgenin güvenliğinden, gümrüklerden sorumlu olan Maliye Bakanlığıdır. Sınırlarda, giriş ve çıkışlarda ve bölge içinde güvenlik, korunma ve denetimin sağlanması esasları ayrı bir tüzük ile saptanır.

Maliye Bakanı bu amaçla gümrük gardiyanlarının Amme Hizmeti Komisyonunca atanması için gereken tedbirleri alır.

(2) Serbest Liman ve Bölgede güvenlikle görevlendirilen gümrük gardiyanları herhangi bir Yasada engelleyici kurala bakılmaksızın, yasa ve tüzüklerle polislere tanınan yetkileri kullanırlar.

10 — (1) Serbest Liman ve Bölgede ikamet yasaktır. Ancak, Serbest Liman ve Bölgenin denetimi güvenlik ve korunması ile görevlendirilmiş kişiler ve yaptıkları işlerin özelliği dolayısıyla Serbest Liman ve Bölgede ikameti zorunlu bulunanlar Serbest Liman ve Bölge Yönetimince verilecek izinle ikamet edebilirler.

(2) Serbest Liman ve Bölgede yabancı uzman, mühendis ve

teknik personel Serbest Liman ve Bölge Yönetiminin izni ile çalıştırılabilir.

11 — Bu Yasanın 3. maddesinde belirtilen Serbest Liman ve Bölgenin faaliyet ve işlemleri için gerekli ilk madde yardımcı madde ve ambalaj malzemesinin yurt içinden Serbest Liman ve Bölgeye getirilmesi ihraç sayılır.

Ancak Serbest Liman ve Bölgenin veya Serbest Liman ve Bölgedeki işyerlerinin kurulması ve donatılmasında kullanılan her nevi alet, makina malzeme, mefruşat ve taşıtlarla buralarda tüketilecek miktarda yurt içi kaynaklı maddelerden bölgeye girmesine izin verilenler ihraç edilmiş sayılmazlar.

12 — (1) Serbest Liman ve Bölgeden ithal edilecek eşyaya, kaynakları belgelendirmek şartı ile sözleşmelerinde belirtilen indirim uygulanır.

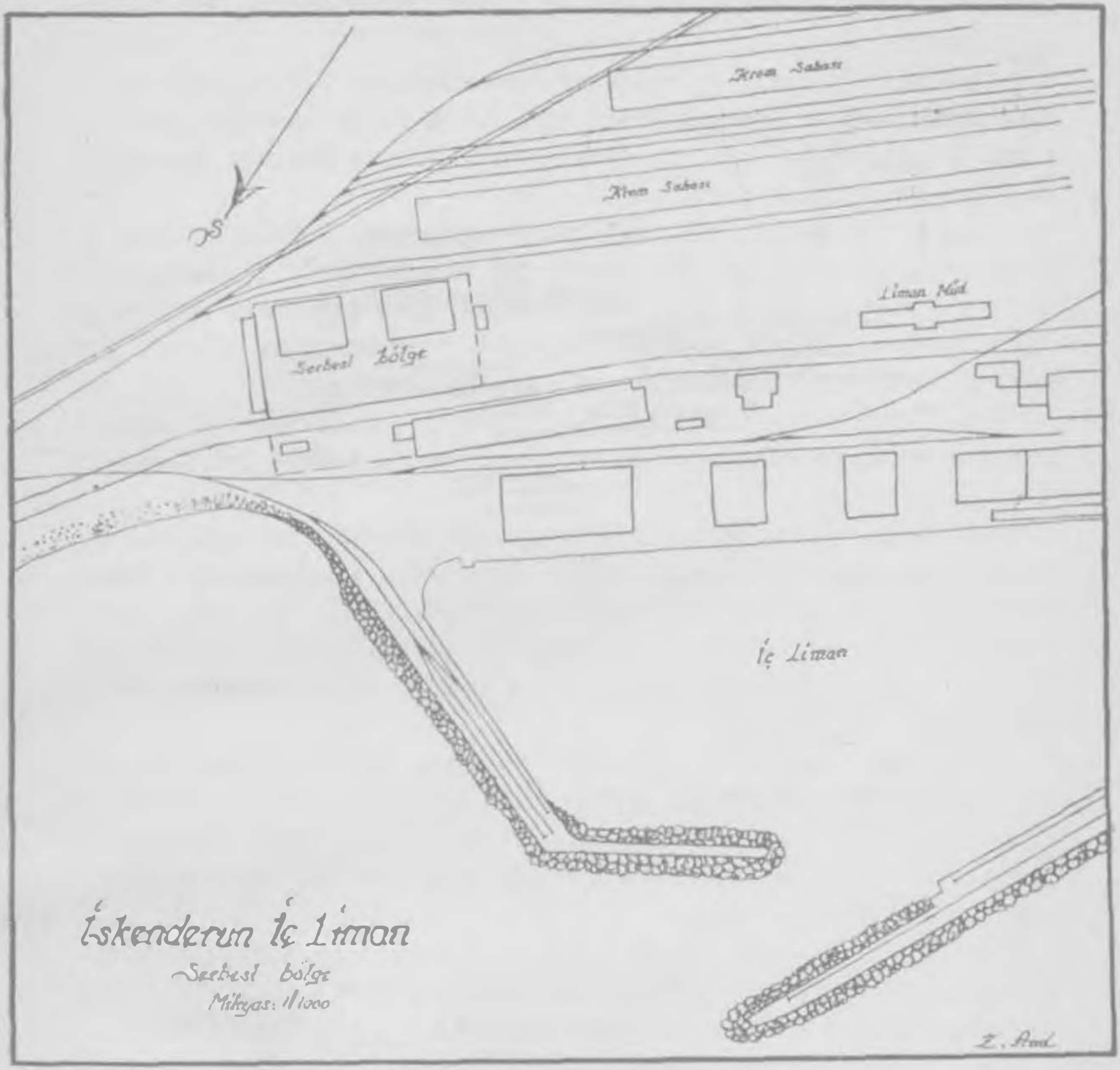
(2) İmal ve montajından sonra ithal edilecek malların asli durumlarına oranla daha yüksek tarifeye bağlı tutulmalarını gerektiren hallerde, sözkonusu mallara Serbest Liman ve Bölge yönetiminice verilecek belge ile belirlenmek şartıyla gümrüğe verildikleri anda, aynı türden yabancı ülke mallarına uygulanan en düşük tarife uygulanır.

13 — Bu Yasanın 11. maddesine göre Serbest Liman ve Bölgede kullanılması gereken eşyayı izin almadan Serbest Liman ve Bölgeye sokanlar suç işlemiş sayılır ve üç yıla kadar hapis veya 150.000 TL. na kadar para cezasına veya her iki cezaya birden çarptırılabilirler.

14 — Bu Yasanın 6. 8. ve 9. maddelerinde anılan tüzükler Bakanlar Kurulu tarafından yapılır ve Yasanın yürürlüğe girdiği tarihten en geç bir ay zarfında hazırlanıp yürürlüğe konur.

15 — Bu Yasayı Bakanlar Kurulu yürütür.

16 — Bu Yasa, Resmi Gazete'de yayınlandığı tarihten başlayarak yürürlüğe girer.

1956'da tasarlanan İskenderun Serbest Bölgesinin planı

LATİN AMERİKA: 1975

- ● Çalışan S.Ü.B.'leri
- O Yapım Halindeki S.Ü.B.'leri
- ▲▲ Dünya Pazarı Fabrikası bulunan ülkeler
- ▲▲ D.P.F. Yapılan Ülkeler

AFRİKA: 1975

- ● Çalışan S.Ü.B.'leri
- ○ Yapım Halindeki S.Ü.B.'leri
- ▲▲ Dünya Pazarı Fabrikası bulunan ülke
- ΔΔ D.P.F. Yapılan Ülkeler

BATI VE GÜNEY ASYA, UZAK DOĞU: 1975

- ● Calışan S.U.B.'leri
- ○ Yapım Halindeki S.U.B.'leri
- ▲▲ Dünya Pazarı Fabrikası bulunan ülkeler
- ▲▲ O.P.F. Yapılan Ülkeler

uluslararası yeni işbölümü ve serbest bölgeler

Dünya ekonomisi köklü dönüşümler gerçekleştirilmeden kolay kolay atlatılacağa benzemeyen bir bunalımın içinde. Yayınevi olarak yaşanılan bunalımı çözümleyen inceleme ve araştırmalara öncelik vermekteyiz. Bu bağlamda yeralan elinizdeki kitabın yazarları Fröbel, Heinrichs ve Kreye dünya kapitalizminin yeni yönelimlerini ele aldıktan sonra, az gelişmiş ülkelerde hızla yaygınlaşmakta olan serbest üretim bölgeleri deneyimine ışık tutuyorlar. Serbest Bölgelerin artık Türkiye'nin de gündemine girdiği şu günlerde, bu konunun aydınlığa kavuşması özellikle gerekmektedir. M. Sönmez'in "Türkiye" de Serbest Bölge Girişimleri" adlı incelemesi ise, Serbest Bölgelerin Türkiye açısından neler getirebileceklerini tartışmakta ve daha önceki girişimleri de değerlendirerek konuya tarihsel bir boyut kazandırmakta.

Folker Fröbel / Jürgen Heinrichs / Otto Kreye

Ek: Türkiye'de Serbest Bölge girişimleri 1923 - 1982

M. Sönmez

belge yayınları

Fiatı: 250 TL.